

Konstitutionsutskottets betänkande

1982/83:30

med anledning av granskning av statsrådets tjänsteutövning och regeringsärendenas handläggning

Enligt regeringsformen åligger det konstitutionsutskottet att granska statsrådets tjänsteutövning och regeringsärendenas handläggning. För detta ändamål har till utskottet överlämnats de protokoll som förts i regeringen under år 1982.

I det följande lämnas först en redogörelse för granskningsarbetets omfattning och inriktning och sedan en översiktlig redovisning av regeringsprotokollens innehåll m. m. Den verkställda granskningen och dess resultat upptas därefter i betänkandets huvudavsnitt. Till betänkandet har fogats ett antal bilagor, vari redovisas vissa inom utskottets kansli upprättade granskningspromemorior m. m. I bilagor till betänkandet offentliggörs också uppteckningar som gjorts med anledning av ett antal utfrågningar inför utskottet i olika ärenden.

Granskningsarbetets omfattning och inriktning

Efter valet i september 1982 avgick den center-folkpartiregering som haft regeringsansvaret sedan maj 1981. Den ersattes av en socialdemokratisk ministär med Olof Palme som statsminister. Utskottet lämnar i betänkandet en redogörelse för proceduren i samband med regeringsskiftet. I anslutning härtil lämnas uppgifter om den nya regeringens sammansättning och regeringskansliets organisation m. m.

Vad gäller administrativ granskning har särskild uppmärksamhet ägnats lagrådsremisserna och förfarandet inför lagrådet. Utskottet avser att återkomma till detta ämne mer ingående i ett senare sammanhang. Detsamma gäller utgivningen av Svensk författningssamling (SFS) och regeringens behandling av riksdagens skrivelser. På sedvanligt sätt har utskottet granskat propositionsavlämnandet till riksdagen. En större undersökning har gjorts beträffande handläggningen av utlänningsärenden i arbetsmarknadsdepartementet.

Ett antal frågor av utrikespolitisk karaktär har tagits upp. Det gäller först regeringens sondering i en rad länder beträffande den s. k. Palmekommissionens förslag till en zon fri från slagfältskärnvapen i Centraluropa. Den uppmärksammade ubåtsincidenten i Hårsfjärden förra hösten har studerats. Vidare har behandlats viss vapenexport till USA, utförsel av utbränt kärnbränsle till Cogéma i Frankrike samt gränsregleringsfråga berörande fyren Märket i Ålands hav.

Bland de särskilda ärenden som granskats märks frågor rörande den

statliga affärsverksamheten. Det gäller bl. a. Statsföretag AB, Ncb, domänverket och SSAB. Förspelet till det devalveringsbeslut som fattades i samband med regeringsskiftet i höstas har uppmärksammats. Vidare har tagits upp frågor om införande av s. k. blockbetyg, säkerhetspolisens verksamhet, avhändande från statens sida av portalbyggnaderna vid Serafimerlasarettet i Stockholm, ett par regeringsbeslut i dispensärenden på byggnadslagstiftningens område samt frågan om arbetskraftsrekryteringen till biståndprojektet Bai Bang i Vietnam. Ytterligare några frågor har behandlats vilka redovisas under övriga ärenden.

På grund av utskottets arbetsbörda har några granskningsärenden måst uppskjutas till nästa riksmöte. Det gäller bl. a. en påbörjad större undersökning av förhandlingsverksamheten enligt medbestämmandelagen beträffande regeringsärenden.

Översiktlig redovisning av regeringsprotokollens innehåll m. m.

På sedvanligt sätt lämnas i *bilaga 1* till årets granskningsbetänkande en redovisning i tabellform av antalet avgjorda regeringsärenden under åren 1981 och 1982.

Av tabellen framgår att det sammanlagda antalet regeringsärenden under år 1982 minskade med ca 1 100 ärenden i förhållande till året innan. Antalet ärenden 1982, 25 098, var därmed det lägsta sedan 1971.

De största ärendegrupperna var under 1982 liksom tidigare besvärärenden (ca 7 800 ärenden), dispens- och övriga partsärenden (7 200), tjänsteärenden (4 100) samt regleringsbrev, anslags- och bidragsärenden (3,000). De båda största ärendegrupperna har minskat i förhållande till 1981. Besvärärendena har gått ned med ca 900 ärenden, dispensärendena med ca 300. Nedgången av besvärärenden är koncentrerad till utbildnings-, bostads- och budgetdepartementen. Minskningen inom utbildningsdepartementet beror till största delen på att besvär gällande tillträde till universitet och högskolor fr. o. m. den 1 juli 1982 flyttades från utbildningsdepartementet till en särskild besvärsnämnd. Bostadsdepartementets minskning är främst hänförlig till en nedgång i ärendetillströmningen och inte till några författningsändringar. Minskningen inom budgetdepartementet hänger bl. a. samman med att skolstyrelses beslut om lärares rätt till lön med B-avdrag vid studier inte längre kan överklagas till regeringen.

Störst bland departementen i vad gäller antalet avgjorda ärenden är liksom tidigare år justitie-, arbetsmarknads-, budget- och utbildningsdepartementen. Bland justitiedepartementets ärenden utgör nådeärenden ungefär hälften. Två tredjedelar av arbetsmarknadsdepartementets ärenden är besvärärenden, som främst gäller utlänningsfrågor. Större minskningar i förhållande till föregående år har, bl. a. av skäl som redan angetts, budget-, bostads- och utbildningsdepartementen. Den största ökningen av ärenden ligger inom kommunikationsdepartementets område.

Av konseljprotokollen framgår att under år 1982 hölls fyra konseljer under

konungens ordförandeskap. Den 12 januari redovisade regeringen budgeten och den i budgetpropositionen ingående finansplanen. Den 3 juni lämnades redogörelse för de viktigare beslut som riksdagen fattat under riksmötet 1981/82 samt för det ekonomiska läget. Vid konseljen den 10 juni anmälde konungen att drottningen nedkommit med en dotter. Konseljen den 8 oktober var regeringsskifteskonselj i enlighet med 6 kap. 4 § regeringsformen.

Utskottets granskning

1. Regeringsskiftet 1982

Beträffande reglerna för förfarandet vid regeringsskifte i samband med riksdagsval hänvisas till den redogörelse som lämnades i 1977 års granskningsbetänkande (KU 1976/77:44).

Av den promemoria (1982-10-21) om regeringsskiftet som upprättats av riksdagsdirektören Sune K. Johansson (*bilaga 2*) framgår bl. a. följande.

Dagen efter valet, den 20 september, begärde statsministern Fälldin hos talmannen sitt entledigande. Talmannen entledigade omedelbart statsministern och övriga statsråd. I enlighet med regeringsformens bestämmelser skulle de uppehålla sina befattningar till dess ny regering hade tillträtt.

Samma dag ägde samtal rum mellan talmannen och de övriga partiledarna. Vid dessa samtal framhöll talmannen att det var angeläget att överläggningarna om regeringsbildningen bedrevs så skyndsamt att den nyvalde talmannen redan den 5 oktober kunde avge förslag om ny statsminister.

Måndagen den 4 oktober omvaldes Ingemund Bengtsson till talman. Han sammanträffade samma dag med partiledarna och vice talmännen. Av dessa samråd framgick att det med hänsyn till valresultatet var helt naturligt att talmannen föreslog Olof Palme som statsminister. Vice talmännen var av samma uppfattning.

Vid kammarens sammanträde följande dag föreslog talmannen riksdagen "att till ny statsminister utse Olof Palme, som avser att bilda regering bestående av företrädare för arbetarepartiet-socialdemokraterna". Förslaget bordlades vid detta sammanträde och ytterligare en gång vid kammarens sammanträde den 6 oktober.

Vid sammanträdet den 7 oktober beslöt kammaren att pröva förslaget till statsminister. Därvid avgavs röstförklaringar av partiledarna för moderata samlingspartiet och vänsterpartiet kommunisterna samt av gruppledarna för centerpartiet och folkpartiet. Företrädarna för de tre icke-socialistiska partierna deklarerade att deras partigrupper avsåg att lägga ned sina röster vid den kommande omröstningen med hänsyn till att talmannens förslag stod i överensstämmelse med den aktuella parlamentariska situationen. De betonade samtidigt att detta inte innebar något ställningstagande till den politik som den föreslagna regeringen skulle komma att föra. Vänsterpartiet kommunisternas ledare förklarade att vpk:s riksdagsgrupp stödde talman-

nens förslag till ny statsminister. Vid omröstningen röstade 179 ledamöter för talmannens förslag och ingen mot. 147 ledamöter avstod från att rösta. Riksdagen hade alltså godkänt förslaget och utsett Olof Palme till statsminister.

Fredagen den 8 oktober anmälde statsministern för riksdagen de statsråd han utsett att tillsammans med honom ingå i regeringen. I anslutning till denna anmälan avgav statsministern regeringsförklaring. Regeringsskifteskonsej ägde samma dag rum inför statschefen i närvaro av talmannen.

I sammanhanget skall erinras om att grundlagskommittén har behandlat proceduren vid regeringsbildning i sitt betänkande (SOU 1981:15) Grundlagsfrågor. Kommittén framhåller bl. a. att den ansluter sig till den uppfattning som ligger till grund för de regler som nu gäller för regeringsbildningen, nämligen att statsministerkandidaten i någon form skall godkännas av riksdagen innan han förordnas och hans regering alltså förfogar över bl. a. upplösningsrätten. Enligt kommitténs uppfattning skall riksdagens godkännande avse inte bara statsministerns person utan också den partimässiga sammansättning av regeringen som i det rådande parlamentariska läget framstår som möjlig och rimlig. Däremot bör det inte innefatta något ställningstagande till den nya regeringens program. Den som godkänner förslaget till statsminister eller avstår från att rösta emot det uttrycker enligt kommittén sålunda endast uppfattningen att förslaget under förhandenvarande omständigheter ter sig naturligt och ålägger sig därmed ingen begränsning i sin handlingsfrihet när det gäller att sedermera ta ställning till den blivande regeringens politik.

Enligt kommitténs mening erfordras ingen ändring av de gällande grundlagsbestämmelserna i detta hänseende. Det ankommer enligt kommittén på riksdagspartierna att genom sitt praktiska handlande undanröja de olägenheter som kan ha uppstått till följd av uttalandet i grundlagspropositionen (prop. 1973:90 s. 178) att riksdagens ställningstagande till ett förslag om ny statsminister "realiter kommer att gälla inte bara vem som skall bli statsminister utan också – och framför allt – regeringens partimässiga sammansättning och dess program i stort".

I en reservation från grundlagskommitténs socialdemokratiska ledamöter kritiserar reglerna för regeringsbildningen. Bl. a. framhålls att reglerna skapar svårigheter i de fall ett regeringsskifte förorsakas av utslaget i ett allmänt val. Förtroendeomröstningen kan då äga rum först efter tre veckors tid under vilken den sittande regeringen tvingas agera som expeditiönsministär. Till svårigheterna bidrar enligt reservationen även att omröstningen äger rum *innan* ministären i sin helhet är bildad och innan den föreslagna statsministerkandidaten presenterat sin regeringsbildning. Enligt reservationen bör bl. a. av dessa skäl systemet med särskilda omröstningar om förslaget till statsminister slopas. De förhållanden som framförts för att talmannen därmed skulle få en alltför stark maktposition är enligt reservanterna överdrivna.

Enligt en annan reservation av kommitténs vpk-ledamot bör omröstningen

gälla såväl statsministern som regeringens partimässiga sammansättning och dess program i stort.

Utskottet konstaterar att de tre icke-socialistiska partierna följt grundlagskommitténs rekommendation att inte rösta emot förslaget till statsminister i ett parlamentariskt läge där den föreslagna kandidaten framstod som den naturliga regeringsbildaren. Av röstförklaringarna framgår att härmed inte avsågs något ställningstagande till den kommande regeringens politik.

Utskottet vill vidare framhålla att regeringsskiftet 1982 ger en god belysning av de svårigheter som den nuvarande regeringsbildningsproceduren kan ge upphov till. Trots att valet gav ett klart parlamentariskt utslag kunde den nya regeringen inte träda till förrän nästan tre veckor efter valdagen. Under denna tid då regeringen Fälldin III fungerade som s. k. expeditonsminister inträffade två händelser av stor politisk betydelse, nämligen ubåtsincidenten i Hårsfjärden och valutautflödet som ledde fram till devalveringen den 8 oktober. Båda dessa händelser behandlar utskottet senare i betänkandet. Utskottet finner emellertid skäl att här understryka det otillfredsställande i att reglerna inte möjliggjorde en snabbare regeringsbildning.

2. Regeringens sammansättning och regeringskansliets organisation

I den nya regering som tillträdde den 8 oktober 1982 ingick från början 19 statsråd. Den 1 december entledigades försvarsminister Börje Andersson. Till ny försvarsminister fr. o. m. den 17 januari 1983 utsågs Anders Thunborg. Under mellantiden förordnades kommunikationsminister Curt Boström att vara chef för försvarsdepartementet. Den 11 januari utsågs ytterligare ett statsråd. Regeringen har således f. n. 20 ledamöter. Till ställföreträdare för statsministern utsågs den 8 oktober statsrådet Ingvar Carlsson.

I samband med statsministerns anmälan av statsråden i riksdagen den 8 oktober aviserades att regeringen senare skulle lägga fram förslag om vissa ändringar i den departementala organisationen. Förslaget skulle bl. a. innebära att ekonomi-, budget-, handels- och kommundepartementen upphörde och att två nya departement – finans- och civildepartementen – inrättades.

Redan vid regeringens tillträde fattade dock statsministern vissa beslut om statsrådets ansvarsområden som hade samband med de kommande organisationsförändringarna. Sålunda utsågs en gemensam chef för utrikes- och handelsdepartementen. Även ekonomi- och budgetdepartementen fick samma statsråd som chef. Ekonomi- och budgetministern blev också ansvarig inom regeringen för vissa frågor inom handelsdepartementets område, bl. a. tullar och konsumentfrågor. Samband med den kommande organisationsförändringen hade också kommunministerns förordnande att föredra en rad ärendegrupper, bl. a. ärenden som rör arbetstagare i offentlig

tjänst, inom budgetdepartementets område.

Utan samband med den planerade organisationsförändringen beslöt statsministern vidare den 8 oktober att vissa grupper av ärenden, som hör till visst departement, skulle föredras i regeringen av annat statsråd än departementschefen. På sedvanligt sätt utsågs sålunda särskilda statsråd för föredragningsuppgifter inom social-, utbildnings- och arbetsmarknadsdepartementens områden. Inom industridepartementets område fick vidare ett statsråd i uppgift att i industriministerns ställe föredra energipolitiska ärenden och ett annat statsråd statsföretagsfrågor m. m. Efter det att omorganisationen av departementen genomförts (se nedan) fick genom statsministerns beslut den 11 januari ett särskilt statsråd i uppgift att föredra utrikeshandelsfrågor och andra närliggande frågor inom utrikesdepartementet. En förteckning över nu gällande förordnanden enligt 7 kap. 5 § regeringsformen, dvs. förordnanden för annat statsråd än departementschefen att föredra ärendegrupp, som hör till visst departement, finns i *bilaga 3A*.

I proposition hösten 1982 (prop. 1982/83:65) föreslogs att regeringen skulle få bemyndigande att för budgetåret 1982/83 omdisponera anslag som anvisats för att bekosta verksamheten vid departementen och kommittéerna m. m. Detta var enligt propositionen en förutsättning för att den i samband med regeringsförklaringen anmälda omorganisationen av departementen skulle kunna genomföras. Propositionen remitterades till finansutskottet som uttalade (FiU 1982/83:22) att det ankom på regeringen att besluta om departementsorganisationen. Förslagen i propositionen syftade enligt utskottet till att möjliggöra ett snabbt genomförande av regeringens planer på detta område. Mot denna bakgrund hade utskottet ingen erinran mot det framlagda förslaget. Riksdagen följde utskottet. I ett särskilt yttrande till utskottsbetänkandet uttalade fem ledamöter (m + fp) att den förutskickade omorganisationen av departementen icke var ägnad att främja effektiviteten i departementsarbetet. Det hade, menade man, varit till fördel för såväl inrikes- som utrikeshandeln att bevara ett sammanhållet handelsdepartement.

Genom beslut den 16 december 1982 utfärdade regeringen en ny departementsförordning (1982:1177), som trädde i kraft den 1 januari 1983. Genom förordningen inrättades ett finansdepartement (Fi) och ett civildepartement (C). Samtidigt upphörde ekonomi-, budget-, handels- och kommundepartementen. Samma dag förordnade statsministern chefer för de nyinrättade departementen.

I fråga om innebörden av den genomförda departementsreformen skall nämnas att till finansdepartementet överfördes i stort sett samtliga ärenden som tidigare legat på ekonomidepartementet. Även en stor del av det tidigare budgetdepartementets ärenden överfördes till finansdepartementet. Dit hör bl. a. skattepolitik och frågor som rör statens budget; vidare frågor om skatteutjämningsbidrag, generella statliga bidrag till den kommunala

sektorn och andra kommunalekonomiska frågor. Från handelsdepartementet överfördes bl. a. pris-, konkurrens- och konsumentfrågor samt ärenden angående tullväsendet.

Civildepartementet karaktäriseras i årets budgetproposition som den offentliga sektorns departement. Det består i huvudsak av delar av de tidigare kommun- och budgetdepartementen. Kommundepartementets ärenden överfördes – med vissa mindre undantag – i sin helhet till det nya departementet. Från budgetdepartementet fördes bl. a. frågor som rör rationalisering (inkl. ADB) och revision inom statsförvaltningen. Från samma departement kom även frågor om arbets- och anställningsvillkor i offentliga anställningar samt personaladministrativa och personalpolitiska frågor för statligt anställda.

Handelsdepartementets ärenden gick som redan framgått delvis till finansdepartementet. Utrikeshandelsfrågorna m. m. överfördes till UD, det ekonomiska försvaret till försvarsdepartementet, lotterifrågorna till utbildningsdepartementet samt vissa inrikeshandelsfrågor till industridepartementet.

I samband med regeringsskiftet träffades mellan de partier som ingick i de avgående och tillträdande regeringarna en överenskommelse om statssekreterarnas anställningsförhållanden. Denna hade i princip samma innebörd som tidigare överenskommelser i detta ämne. Enligt överenskommelsen förutsattes statssekreterarna i den avgående regeringen lämna sina uppgifter i regeringskansliet. Den nya regeringen skulle vidare erbjuda alla statssekreterare som så önskade annat, likvärdigt arbete inom statsförvaltningen.

I enlighet med överenskommelsen avgick samtliga 17 statssekreterare från sina befattningar. I samband med regeringsskiftet lämnade även kabinetssekreteraren, som tidigare utnämnts till ambassadör, sin tjänst i UD. Efter regeringsskiftet har 24 nya statssekreterare inkl. kabinetssekreterare utnämnts. Departementsfördelningen framgår av *bilaga 3 B*.

För informationssekreterare och andra politiskt sakkunniga gäller sedan 1979 ett särskilt avtal, det s. k. politikeravtalet. Avtalet innebär i korthet att dessa tjänstemän får sin anställning kopplad till vederbörande statsråds tjänstetid. Om statsrådet avgår skall således de politiskt sakkunniga som arbetar åt statsrådet samtidigt lämna sin tjänst. I gengäld innehåller avtalet en regel om ekonomisk gottgörelse som sträcker sig utöver de vanliga ersättningsreglerna i lagstiftningen om anställningstrygghet.

Bilaga 3 B innehåller också en sammanställning departement för departement av informationssekreterare och politiskt sakkunniga i den gamla och den nya regeringen. Av denna framgår att vid regeringens avgång den 8 oktober fanns 18 informationssekreterare anställda enligt politikeravtalet. Dessa lämnade samtliga sina befattningar. Detsamma gällde samtliga de 31 politiskt sakkunniga som var anställda i regeringskansliet vid regeringsskiftet.

I den nya regeringen har samtliga statsråd utom utrikesministern informationssekreterare. Industriministern och statsrådet Roine Carlsson har en gemensam informationssekreterare. Totalt uppgår f. n. antalet informationssekreterare till 18.

Från regeringsskiftet till utgången av februari månad 1983 har 46 politiskt sakkunniga anställts i regeringskansliet. Av dessa finns inemot hälften i statsrådsberedningen.

Bland de avgångna politiskt sakkunniga fanns två personer med assistentuppgifter. Bland de nyanställda har 16 motsvarande uppgifter.

De riksdagsledamöter som biträder i regeringskansliet omfattas inte av politikeravtalet. Vid regeringsskiftet biträdde sju riksdagsledamöter från centerpartiet och tre från folkpartiet. Den nya regeringen har förordnat fyra riksdagsledamöter att vara sakkunniga. Departementsfördelningen framgår av *bilaga 3 B*.

Den företagna granskningen föranleder inget annat uttalande från utskottet än att det numera får anses klarlagt att politikeravtalet även omfattar anställda med assistentuppgifter.

3. Remisser till lagrådet

Liksom tidigare år har utskottet granskat regeringens remittering av lagförslag till lagrådet. I en granskningspromemoria, *bilaga 4 A*, lämnas en redogörelse för gällande bestämmelser. Av bilagan framgår också i vilken omfattning lagförslagen i de propositioner som lämnats till riksdagen under 1982 har varit föremål för lagrådsgranskning.

Antalet av lagrådet granskade förslag ligger för 1982 på samma nivå som för 1981. Antalet fall där regeringen avstått från lagrådsgranskning har däremot ökat i förhållande till föregående år. Dessa uppgår till 58 % av det totala antalet propositioner som innehåller lagförslag inom området för lagrådets granskning.

Utskottet vill starkt framhålla att när det gäller lagförslag som faller inom det s. k. obligatoriska granskningsområdet är lagrådsgranskning huvudregel. För undantag från lagrådsgranskning krävs särskilda skäl. Allmänna hänvisningar till behovet av skyndsamhet får t. ex. inte urholka tillämpningen av huvudregeln.

Av granskningspromemorian framgår att i drygt en tiondel av fallen har underlåtenhet att höra lagrådet haft samband med arbetsbelastningen i lagrådet. Större delen av år 1982 bestod lagrådet av två avdelningar. Under en period på våren arbetade emellertid lagrådet med fyra avdelningar, dvs. det högsta tillåtna antalet avdelningar. För att undvika dröjsmål med angelägen lagstiftning avstod regeringen i vissa fall under denna period från lagrådsgranskning. Proposition till riksdagen kunde därmed läggas fram inom den i 3 kap. 3 § riksdagsordningen angivna tiden.

Det är enligt utskottets mening mycket angeläget att regeringen tillser att

departementen planerar sitt arbete på ett sådant sätt att arbetsbelastningen i lagrådet inte tillåts bli det avgörande skälet för att underlåta lagrådsremiss när sådan i och för sig bör ske. Utskottet kommer att med största uppmärksamhet följa den framtida utvecklingen i detta avseende.

Som framgår av bilaga 4 A har också vid årets granskning i ett par propositioner påträffats lagförslag som inte remitterats till lagrådet och som saknar motivering härför men som kan bedömas tillhöra det område inom vilket lagrådsgranskning i princip bör ske om inte någon av de i regeringsformen angivna undantagssituationerna föreligger. Utskottet måste därför åter understryka vikten av att det i enlighet med regeringsformens regler alltid skall lämnas en redovisning av skälen till att lagrådet inte hörts i de fall då lagrådsremiss i princip skall ske.

Särskild uppmärksamhet har vid årets granskning ägnats åt förfarandet i samband med lagrådsgranskningen. En undersökning har gjorts för att klarlägga i vilken omfattning det har förekommit föredragning inför lagrådet innan lagrådet formellt fått del av lagrådsremiss. Härvid har samtliga under 1981 och 1982 av regeringen beslutade lagrådsremisser granskats. Resultatet av undersökningen framgår av *bilaga 4 B* som också innehåller en redovisning av vissa tidigare uttalanden och statsrådsberedningens anvisningar i frågan.

Utskottet har tidigare uppmärksammat frågan om s. k. underhandsföredragning inför lagrådet. I samband med 1979 års granskning uttalade utskottet att ett sådant förfarande kunde ha vissa praktiska fördelar och såg inte något hinder i och för sig mot förfarandet. Det låg i sakens natur att man i detta skede kunde göra formella ändringar, som inte krävde några särskilda kommentarer från lagrådets sida. Däremot borde det enligt utskottets mening inte komma i fråga att väsentliga ändringar gjordes på detta sätt. Utskottet framhöll att lagrådet enligt regeringsformen är ett i förhållande till regeringen självständigt granskningsorgan. Det var således inte avsett att lagrådet skulle tas i anspråk för uppgifter som borde fullgöras vid departementsberedningen. Vidare ansåg utskottet det viktigt både för riksdagens och allmänhetens kontroll av regeringsarbetet att lagrådets yttrande gav en riktig bild av vad som förekommit under lagrådsgranskningen. För ett ärendes allsidiga belysning var det inte utan intresse för riksdagen att få del av de överväganden som låg till grund för regeringens ursprungliga förslag.

I svar den 21 mars 1983 på en interpellation om lagrådsgranskningen tillkännagav justitieministern som sin uppfattning bl. a. att huvudregeln bör vara att de lagförslag som lagrådet skall granska överlämnas till lagrådet först sedan regeringen har fattat sitt beslut och förslagen fått sin slutliga utformning. Underhandsföredragning bör enligt samma uttalande användas med återhållsamhet. Lagrådet skall inte tas i anspråk för uppgifter som bör fullgöras på beredningsstadiet i departementet. Det bör heller inte förekomma att ett departement under hand gör väsentliga ändringar i ett förslag

sedan lagrådet har påbörjat sin granskning.

Utskottets granskning har visat att s. k. underhandsföredragning förekommit i betydande omfattning. I några fall har lagrådet i sitt protokoll antecknat att lagrådet vid underhandsföredragningen kommit med ändringsförslag av i huvudsak redaktionell natur som beaktats vid den slutliga utformningen av lagrådsremissen.

Mot bakgrund av gjorda iakttagelser har utskottet funnit anledning att understryka vikten av att s. k. underhandsföredragning undviks. Utskottet konstaterar att den uppfattning som justitieministern gett uttryck för i det nyss nämnda interpellationssvaret överensstämmer med utskottets tidigare enhälliga uttalande.

4. Regeringens handläggning av utlänningsärenden

Utskottet har under årets granskning tagit upp regeringens handläggning av utlänningsärenden. Granskningen har i första hand tagit sikte på handläggningstider, men en granskning har också gjorts av besluten i vissa enskilda ärenden. Utlänningsärendena har vid några tidigare tillfällen granskats av utskottet. Sålunda granskades vid riksmötet 1979/80 (KU 1979/80:50 s. 20–25) främst handlägningsordningen men även tillämpningen av den nordiska passöverenskommelsen. Förra året granskade utskottet regeringens handläggning av ett visst förpassningsärende (KU 1981/82:35 s. 41–42).

År 1975 antog riksdagen riktlinjer för invandrar- och minoritetspolitiken. Enligt detta beslut bör invandrarpolitiken präglas av en strävan efter jämlikhet mellan invandrare och svenska medborgare. En rad åtgärder har också vidtagits för att förbättra invandrarnas ställning. Vissa grundläggande skillnader finns emellertid. Sålunda är endast svenska medborgare röstberättigade och valbara vid riksdagsval. Denna fråga har under senare tid kommit i blickpunkten genom att den gjorts till föremål för utredning genom 1983 års rösträttskommitté (dir. 1983:6). En annan betydelsefull skillnad mellan svenska och utländska medborgare är den för utlänningslagstiftningen grundläggande principen att endast svenska medborgare har en ovillkorlig rätt att vistas och arbeta i landet.

I det följande lämnas först en kortfattad redogörelse för vissa grundläggande principer i den nya utlänningslag (1980:376, omtryckt 1982:1111) som riksdagen antog under våren 1980 och som trädde i kraft den 1 juli samma år. Till 1980 års utlänningslag hör en särskild utlänningsförordning (1980:377, omtryckt 1982:1112). Redovisningen har begränsats till att avse den utomnordiska invandringen. Vidare presenteras kortfattat bestämmelser om avlägsnande av utlänningar. Slutligen redovisas material rörande handläggningen av utlänningsärenden inom regeringskansliet.

En mera detaljerad beskrivning av de nya reglerna i utlänningslagen och utlänningsförordningen finns i en *bilaga 5* som fogas till detta betänkande.

Där finns också en utförligare beskrivning av utlänningsärendenas handläggning. Bilagan innehåller vissa statistiska sammanställningar såvitt gäller inkomna och avgjorda ärenden ävensom handläggningstiderna.

De viktigaste ändringarna i den nya utlänningslagstiftningen har gällt frågor om uppehållstillstånd, skyddet för flyktingar och vissa andra grupper, förutsättningar och former för beslut om avlägsnande samt reglerna om upphävande av avlägsnandebeslut, som vunnit laga kraft. Efter ikraftträdandet har ytterligare ändringar genomförts. Dessa har gällt formerna för beslut om avlägsnande, användningen av vissa tvångsmedel samt straffpåföljderna vid brott mot utlänningslagstiftningen.

Huvudregeln i utlänningslagstiftningen är att en utlänning inte utan särskilt tillstånd får resa in i eller uppehålla sig i Sverige. Genom en rad undantag får dock medborgare i de flesta länder besöka Sverige under tre månader utan visum. Utlänningen måste dock kunna försörja sig här. En viktig princip är vidare att uppehålls- och arbetstillstånd, när sådant krävs, skall ha beviljats före inresan och att tillstånd kan beviljas efter inresan endast för flyktingar och för den som kan åberopa flyktingliknande skäl samt för nära släktingar. När det gäller den utomnordiska invandringen medger de nuvarande riktlinjerna invandring av i huvudsak tre kategorier: 1) flyktingar och personer med flyktingliknande skäl. 2) nära släktingar såsom make, sammanboende och minderåriga barn och 3) arbetskraftsinvandrare. Arbetskraftsinvandringen har under senare år varit av liten omfattning. Flertalet ansökningar om uppehålls- och arbetstillstånd och beviljade sådana har gällt politiska flyktingar och personer som kunnat åberopa flyktingliknande skäl samt nära anhöriga till svenska medborgare och utländska medborgare som redan är bosatta här.

En utlänning som kommer till Sverige eller vistas här utan erforderliga tillstånd kan antingen avvisas eller bli utvisad. Avvisning skall ske direkt vid eller i nära anslutning till ankomsten. Avvisning beslutas av polismyndighet. I vissa fall – såsom när utlänningen åberopar politiska skäl – skall dock ärendet överlämnas till eller beslutet anmälas för invandrarverket.

Utvisning kan ske på formell eller materiell grund. I flertalet ärenden beslutas utvisning av invandrarverket. Utvisning på grund av brott beslutas av allmän domstol, medan utvisning av presumtiva "terrorister" och andra politiska utvisningar beslutas av regeringen.

Invandrarverket prövar också alla förstagångsansökningar om bosättning och är besvärinstans i fråga om polisens beslut.

Regeringen är besvärinstans beträffande beslut av invandrarverket som gäller avvisning, utvisning, vissa verkställighetsärenden, ärenden om flyktingförklaring och resedokument. Även besvär över vissa medborgarskapsbeslut prövas av regeringen.

Vissa utlänningsärenden kan komma under regeringens prövning även på annat sätt än genom besvär. Domstols utvisningsbeslut kan upphävas av regeringen, om den finner att beslutet inte kan verkställas eller att det annars

finns skäl för att beslutet inte längre skall gälla. Domstolsbeslut om utvisning kan också komma under regeringens prövning nådevägen enligt bestämmelserna i regeringsformen. Detta sker när en nådeansökan omfattar både straffet och utvisningsbeslutet. Sådana ärenden handläggs inom justitiedepartementets nådeenhet. Invandrarverket kan också överlämna ärenden till regeringens prövning, om särskilda skäl motiverar det. Sådana överlämnanden är dock mindre vanliga.

Antalet invandrare som under de senaste åren (1979–1982) på grund av flyktingskäl erhållit tillstånd att stanna i Sverige har ökat kraftigt från drygt 2 700 år 1979 till över 6 000 år 1982. En stor del av ökningen under 1982 hänför sig till de ca 3 000 polska medborgare som fått stanna här av politiska skäl. Flyktinginvandringen utgörs till största delen av spontant hitresta flyktingar medan den organiserade flyktinginvandringen ("flyktingkvoten") utgjort en mindre del (ca 1 250 fall per år). Anknätningsfallen har däremot varit tämligen oförändrade, omkring 7 000 ärenden per år. De tillstånd som beviljats av humanitära och arbetsmarknadsskäl har också varit tämligen konstant, omkring tusentalet fall. Tillstånden för nya gäststuderande har minskat från 700–800 per år till 363 för 1982. Vidare kan noteras att andelen beviljade tillstånd där ansökan givits in före inresan till Sverige har ökat.

När det gäller inkomna och avgjorda ärenden vid arbetsmarknadsdepartementets särskilda enhet för utlänningsärenden (IM-enheten) kan följande utveckling noteras. Antalet till regeringen inkomna besvärärenden angående utvisning, verkställighet m. m. har halverats mellan åren 1979 och 1982 (1 967 resp. 959 ärenden). Besvär över beslut om flyktingförklaring och resedokument har däremot ökat på några år från 100–200 till nära 400 ärenden år 1982. Det totala antalet inkomna ärenden har dock genomgått viss minskning under 1982.

Det totala antalet av regeringen avgjorda ärenden har varit tämligen konstant, omkring 3 000 ärenden, under tiden 1979–1982 med någon ökning det sista året (3 286). Eftersom de inkomna ärendena samtidigt minskat har ärendebalansen också förbättrats. Antalet balanserade ärenden låg vid utgången av 1982 på omkring 1 000 ärenden jämfört med 1 700 det föregående året. Detta har också inneburit förkortade handläggningstider.

Vid en jämförelse av de genomsnittliga handläggningstiderna för departementets handläggning kan noteras att andelen ärenden som avgjorts inom tre månader stigit från år 1979 till 1982 (från 42,2 % till 59 %).

Målet för utlänningsärendenas handläggningstider har i olika sammanhang uttalats vara sex–nio månader för normalfallen av sådana ärenden som går igenom hela instansordningen polismyndighet–invandrarverk–regering. Därvid har en–två månader beräknats för polisens handläggning, tre–fyra månader för invandrarverkets och högst tre månader för regeringskansliets handläggning. Under hösten 1982 gav arbetsmarknadsdepartementet ut några pressmeddelanden om handläggningstiderna. Sålunda konstaterades i

september att antalet icke avgjorda utvisningsärenden i regeringskansliet halverats under tiden januari–september 1982. Den genomsnittliga handläggningstiden i regeringskansliet hade kunnat sänkas från sex till tre–fyra månader och den sammanlagda handläggningstiden från tolv till åtta–nio månader. Ett förverkligande av målet för handläggningstiderna skulle därmed enligt pressmeddelandet kunna uppnås inom kort. Enligt inhämtade upplysningar från IM-enheten synes de uppnådda resultaten i princip allttjämt vara bestående.

En särskild granskning har vidare gjorts inom utskottets kansli av samtliga utlänningsärenden (inklusive ärenden om svenskt medborgarskap m. m.) som kom in till arbetsmarknadsdepartementet under den första veckan i februari 1982. Totalt inkom under denna tid 43 ärenden. Flertalet ärenden var avvisnings- eller utvisningsärenden. Av granskningen har framgått att de långa handläggningstiderna främst förekommer i ärenden där politiska skäl åberopas. Det är också främst i dessa ärenden som regeringen ändrat invandrarverkets beslut.

Av de 43 särskilt undersökta ärendena överlämnade invandrarverket för regeringens prövning tre ärenden där adoption beviljats av tingsrätt samtidigt som lagakraftvunna avlägsnandebeslut förelegat. Verket påpekade i samband med sitt överlämnande problemet med en kollision mellan olika regelsystem som administreras av skilda myndigheter. I de konkreta fallen tillstyrkte emellertid verket att avlägsnandebesluten upphävdes, vilket regeringen sedermera också gjorde.

Utskottets granskning har visat att handläggningstiderna under den senaste tiden har förkortats. Främst gäller detta mera rutinartade ärenden. I utvisningsärenden där politiska skäl åberopas är handläggningstiderna dock fortfarande oroväckande långa. I dessa ofta känsliga ärenden måste självfallet mycket höga rättssäkerhetskrav ställas men de långa väntetidernas negativa inverkan på de enskilda berörda människorna måste starkt understrykas. Enligt utskottet är det därför av största vikt att fortsatta ansträngningar görs för att minska handläggningstiderna. Detta får dock inte ske på bekostnad av rättssäkerheten. Utskottet avser att även i framtiden följa utlänningsärendenas handläggning.

Granskningen har i övrigt inte föranlett något särskilt uttalande från utskottets sida.

5. Propositionsavlämnandet

Utskottet har sedan länge årligen granskat propositionsavlämnandet till riksdagen. Granskningen har främst gällt överensstämmelsen mellan propositionsförteckningarna och det faktiska avlämnandet samt frågor rörande anhopningen av propositioner till sista veckan och sista dag före utgången av resp. propositionstid (den 10 resp. 31 mars). Med anledning av granskningarna har utskottet funnit anledning rikta kritik främst mot att en stor mängd

propositioner avlämnas under sista veckan av perioderna. Även iakttagelser av omfattande förseningar har noterats. I granskningsbetänkandet 1980/81:25 redovisades en detaljerad statistik för tidsperioden 1971–1980. I förra årets granskningsbetänkande, som gällde propositionsavlämnandet under år 1981, underströk utskottet på nytt de kritiska uttalanden som utskottet gjort vid flera tillfällen.

Vid den nu aktuella granskningen har utskottet begränsat sig till att närmare granska förhållandena under våren 1982. Antalet avlämnade propositioner var då förhållandevis mycket stort och betydligt över genomsnittet (153 propositioner mot genomsnittligt ca 120). Anhopningen till sista veckan var påtaglig. Inte mindre än 45 % av vårens propositioner lämnades under sista veckan före resp. propositionstids utgång. Det kan noteras att den genomsnittliga förseningen också var avsevärt längre än genomsnittet.

Utskottet vill med anledning av granskningen på nytt understryka de kritiska uttalanden som tidigare gjorts och då särskilt betona att anhopningen till den sista veckan före resp. propositionstids utgång är klart otillfredsställande.

Slutligen har utskottet funnit anledning att beröra det förhållandet att innehållet i regeringsförslag inte sällan offentliggörs innan propositionen finns tillgänglig för riksdagens ledamöter. Enligt utskottet är en sådan ordning inte acceptabel.

6. Kärnvapenfri zon i Europa

Utskottet har till granskning tagit upp regeringens handläggning av ett förslag som behandlats inom den s. k. Palme-kommissionen om en europeisk zon fri från slagfältskärnvapen. Utskottet har tagit del av ett omfattande skriftligt material i ämnet som överlämnats från utrikesdepartementet och statsrådsberedningen. Vidare har statsminister Olof Palme, utrikesminister Lennart Bodström och chefen för utrikesdepartementets politiska avdelning ambassadören Lennart Eckerberg inför utskottet lämnat uppgifter i saken. Som bilagor till detta betänkande fogas dels delar av det skriftliga materialet, dels uppteckningar av vad som förekom vid de nämnda utfrågningarna (bilaga 6 A–C).

The Independent Commission on Disarmament and Security Issues (ICDSI) – dvs. den oberoende kommissionen för nedrustnings- och säkerhetsfrågor, i Sverige benämnd Palmekommissionen – bildades i Wien i september 1980. I kommissionen, vars ordförande är Olof Palme, deltar en rad politiker och experter från olika länder, bl. a. från både NATO- och Warszawapaktsländerna. En av medlemmarna av kommissionen är Egon Bahr från förbundsrepubliken Tyskland. Bahr är SPD-ledamot av den västtyska förbundsdagen och ordförande i förbundsdagens underutskott för frågor angående nedrustning och vapenkontroll. Han har tidigare varit

ekonomisk samarbetsminister och statssekreterare i det västtyska utrikesdepartementet.

Våren 1982 lade kommissionen fram en slutrapport innehållande bl. a. förslag till en zon fri från slagfäلتskärnvapen i Centraleuropa. Rapporten överlämnades i juni 1982 av Palme till FN:s generalsekreterare. På inbjudan av Palme sammanträdde några av ledamöterna och experterna – däribland Bahr – i Stockholm den 28–29 oktober. Vid sammanträdet diskuterades olika frågor som skulle tas upp vid ett kommande uppföljningsmöte med hela kommissionen i Lagos. Nigerias regering hade inbjudit kommissionen att sammanträda där i slutet av oktober. Mötet ägde sedermera rum i slutet av januari 1983.

Under Stockholmsmötet framfördes tanken att man kanske kunde göra en sondering beträffande förslaget om en europeisk kärnvapenfri zon hos ett antal regeringar för att efterhöra dessas reaktion. Man kom enligt vad Palme uppgett inför utskottet överens om att Bahr skulle lämna synpunkter på vad en not i ämnet kunde innehålla. Omedelbart efter mötet i Stockholm skrev kommissionens sekreterare Anders Ferm en promemoria med förslag till vissa åtgärder (se *bilaga 6 D*). Ett par dagar senare diskuterade Palme saken med utrikesministern. I början av november tog utrikesministern i sin tur upp frågan vid ett möte med utrikesdepartementets cheftjänstemän. Därvid behandlades även ett annat förslag som också ingår i Palmekommissionens rapport, nämligen förbud mot kemiska vapen. UD-tjänstemännen framförde uppfattningen att sistnämnda förslag inte borde aktualiseras i detta sammanhang.

Den 15 november fick Palme ett brev från Bahr och ett av honom utarbetat förslag till not (*bilaga 6 E–F*). Handlingarna vidarebefordrades på Palmes uppdrag till utrikesdepartementet för handläggning. Enligt Palme var det fråga om ett arbetsmaterial. Den 30 november uppringdes Palme av Bahr som meddelade att han inte kunde delta i det ursprungligen planerade kommissionsmötet i Lagos eftersom en extra partikongress med SPD skulle äga rum i Tyskland. Bahr efterhörd hur frågan om den svenska noten låg till. Det var av intresse för Bahr att få veta detta. Han skulle ta upp kärnvapenfrågan i ett tal den 10 december. Detta skedde sedermera nämnda dag i den västtyska förbundsagen. Den svenska sonderingen berördes i ett avsnitt av talet.

Inom utrikesdepartementet hade utarbetats ett förslag till den not som skulle överlämnas av de svenska ambassadörerna i berörda länder. Detta innehöll alternativa skrivningar. Arbetet var klart den 30 november. Palme avlade i början av december ett officiellt besök i Hamburg. Efter detta eller den 6 december fastställdes slutgiltigt notens formulering, varefter telegram i saken sändes till ambassaderna (promemoria 1983-03-15 av kabinetssekreterare Pierre Schori, bilaga 6 G till detta betänkande). Förfrågningen överlämnades av ambassaderna den 8 december. Saken blev samma dag känd genom massmedierna. Utrikesministern anordnade därför en press-

konferens (bilaga 6 H).

Vid sitt besök i Hamburg diskuterade Palme zonfrågan med bl. a. f. förbundskanslern Helmut Schmidt och omnämnde den förestående svenska sonderingen för SPD:s nuvarande ordförande Willy Brandt.

Till detta betänkande fogas utöver ovannämnda handlingar promemoria 1983-03-14 av statsministerns pressekreterare Hans Dahlgren, promemoria 1983-03-11 av Lennart Eckerberg samt ytterligare promemorior som upprättats 1982-12-01 och 1983-03-15 inom utrikesdepartementets politiska avdelning (bilaga 6 I-L). Notens utformning framgår av pressmeddelande 1983-02-25 (bilaga 6 M).

Frågan anmäldes i utrikesnämnden den 14 januari 1983. Enligt vad Palme uttalat inför utskottet var frågan av den karaktären att den ansågs för liten för att man skulle anordna ett särskilt sammanträde i utrikesnämnden. Det gällde endast i detta skede en sondering hos berörda regeringar. Däremot var det ett sådant ärende som lämpligen borde redovisas i nämnden när ett sammanträde av andra skäl skulle äga rum. Detta skedde som nyss sagts den 14 januari 1983. Hade vid den tiden förekommit veckovisa sammanträden med partiledarna, vilket nu sker, hade Palme självfallet tagit upp frågan där. Något formellt regeringsbeslut om sonderingen har inte fattats. Frågan har främst handlagts av stats- och utrikesministrarna. Enligt Palme togs frågan sannolikt upp vid en s. k. lunchberedning med regeringen.

Frågan har behandlats i riksdagen bl. a. den 18 mars 1983 med anledning av interpellationer i ämnet till utrikesministern.

Utskottet får för sin del anföra följande. Som inledningsvis beskrivits lade Palmekommissionen fram sin slutrapport våren 1982. Den överlämnades i juni till FN:s generalsekreterare. Kommissionens förslag innehåller bl. a. förslag till en zon fri från slagfältskärnvapen i Centraleuropa. Förslagets huvuddrag måste enligt utskottet antas ha varit väl kända såväl i Sverige som utomlands och hade genomgående här i landet fått ett positivt bemötande. Vid kommissionsmötet i Stockholm i slutet av oktober diskuterades tanken att man från svensk sida skulle göra en sondering hos ett antal regeringar för att inhämta synpunkter i frågan. Det var således i detta skede inte ett konkret förslag till internationell överenskommelse, internationella förhandlingar eller dylikt som den svenska regeringen förelade de utländska regeringarna. Det får anses klarlagt att utformningen av den svenska noten fastställdes efter en självständig prövning i regeringskansliet. Mot denna bakgrund anser utskottet att någon kritik från konstitutionell synpunkt mot handläggningen av frågan inte kan riktas mot regeringen.

Utskottet vill tillägga, att det är av stort värde att den nya regeringen återinfört veckovisa överläggningar med partiledarna. Vid dessa ges tillfälle för regeringen att fortlöpande lämna information till oppositionen, varvid särskilt bör pekas på värdet av kontakter mellan partierna i utrikespolitiska frågor.

7. Ubåtsincidenten i Hårsfjärden

Utskottet har beslutat granska regeringens handläggning av ubåtsincidenten i Hårsfjärden i oktober 1982. Till grund för granskningen har utskottet haft ubåtsskyddskommissionens betänkande (SOU 1983:13) Att möta ubåtshotet. Vidare har ambassadör Sven Hirdman, förutvarande statssekreterare i försvarsdepartementet, utfrågats av utskottet. Utfrågningen redovisas som *bilaga 7* till detta betänkande. Uppgifter har också lämnats av nuvarande statssekreteraren i försvarsdepartementet Per Borg. Slutligen har utskottet tagit del av uppteckningar från samtal som medlemmarna av ubåtsskyddskommissionen haft med dåvarande statsministern Thorbjörn Fälldin och nuvarande statsministern Olof Palme.

Regler för ingripande mot ubåtskränkningar

Enligt 10 kap. 9 § tredje stycket regeringsformen får regeringen bemyndiga försvarsmakten att använda våld i enlighet med internationell rätt och sedvänja för att hindra kränkning av rikets territorium i fred eller under krig mellan främmande stater.

Bestämmelsen kommenterades inte närmare i förarbetena till grundlagsreformen.

I anslutning till en redovisning av denna bestämmelse anför ubåtsskyddskommissionen att grunden för Sveriges rätt att använda våld för att värna om landets territoriella integritet utgörs av folkrättens regler om rätten till individuellt och kollektivt självförsvar (särskilt FN-stadgans artikel 51). Av självförsvarsrätten och folkrätten i övrigt följer att varje stat har rätt att, om så krävs med vapenmakt, hävda sin suveränitet och sitt territorium. I konsekvens härmed kan enligt ubåtsskyddskommissionen åtgärder som vidtas i enlighet med rätten till självförsvar inte anses som en aggression.

Vad beträffar utländska örlogsfartyg och militära luftfartygs tillträde till svenskt territorium finns bestämmelser i den s. k. tillträdeskungörelsen (1966:366). Enligt denna kungörelse krävs för genomfart av territorialhavet anmälan på diplomatisk väg. För örlogsfartygs tillträde till svenskt territorium i annat fall krävs tillstånd av regeringen. Utan tillstånd får inte heller främmande makts örlogsfartyg stoppa eller ankra eller på annat sätt göra uppehåll inom svenskt territorium, om det inte är nödvändigt med hänsyn till fartygets säkerhet. Tvingas örlogsfartyg göra uppehåll eller kommer det på grund av nöd in på inre vatten, skall fartyget om möjligt avge internationell signal och anmäla förhållandet till svensk myndighet. Vid färd inom sjöterritoriet skall enligt tillträdeskungörelsen främmande makts örlogsfartyg ha nationalitetsflagga hissad. Ubåt skall vara i övervattensläge.

Regler för ingripande mot främmande örlogsfartyg som påträffas inom svenskt territorium finns i IKFN, dvs. den av Kungl. Maj:t i kommandoväg den 24 januari 1967 utfärdade instruktionen för krigsmakten vid hävdande av

rikets oberoende under allmänt fredstillstånd samt under krig mellan främmande makter varunder Sverige är neutralt. I de inledande bestämmelserna i IKFN framhålls bl. a. att krigsmakten i samarbete med civila myndigheter skall övervaka att bestämmelserna i tillträdeskungörelsen iakttas och att krigsmakten skall avvisa kränkningar av svenskt territorium. Vidare anges att IKFN utgör underlag för det handlingsätt som bör väljas i varje enskilt fall med hänsyn till den inträffade händelsens art, den utrikespolitiska situationen i vår närhet och riskerna för fredsbrott. Om inte annat följer av IKFN:s bestämmelser skall ingripande med vapenmakt föregås av varning (genom meddelande, varningsskott eller på annat tydligt sätt). Om bestämmelserna i tillträdeskungörelsen överträds eller annan incident inträffar skall överbefälhavaren skyndsamt underrätta utrikesministern och försvarsministern.

IKFN föreskriver att främmande utbåt som påträffas i undervattensläge inom svenskt territorium avisas från territoriet. Om det är nödvändigt tillgrips vapenmakt. Då särskilda förhållanden kräver det får enligt överbefälhavarens bestämmande vapenmakt utan föregående varning tillgripas mot främmande ubåt som i undervattensläge påträffas inom territoriet.

I skrivelse till regeringen den 15 april 1982 lämnade ÖB förslag till tillträdesförordning och IKFN-förordning, vilka avsågs ersätta tillträdeskungörelsen resp. 1967 års IKFN. Enligt ÖB:s skrivelse hade bl. a. de grova kränkningarna av främmande ubåtar under åren 1980 och 1981 medfört att en skärpning av reglerna var nödvändig.

Den 17 juni 1982 utfärdade regeringen förordningen (1982:755) om utländska statsfartygs och statsluftfartygs tillträde till Sveriges territorium m. m. (tillträdesförordning). I de delar som här berörts är bestämmelserna i den nya tillträdesförordningen i sak desamma som i den gamla.

Samma dag, dvs. den 17 juni 1982, utfärdade regeringen också förordningen (1982:756) om försvarsmaktens ingripande vid kränkningar av Sveriges territorium under fred och neutralitet m. m. (IKFN-förordning).

Båda författningarna skall träda i kraft den 1 juli 1983. Den långa tiden mellan utfärdandet och ikraftträdandet kan enligt ubåtsskyddskommissionen motiveras med hänvisning till behovet av en omfattande granskning och anpassning av de av ÖB utgivna detaljföreskrifter som tillsammans med den nya förordningen och ÖB:s allmänna kungörelse utgör "det samlade svenska IKFN-verket". I september 1982 framförde moderata samlingspartiet krav på att de nya bestämmelserna borde träda i kraft omedelbart.

I de regler för ingripande mot utländsk ubåt som utfärdades i juni 1982 har införts en skillnad mellan en ubåt som påträffas i undervattensläge i inre vatten och inom territorialhavet. Ubåt som påträffas i inre vatten skall tvingas inta övervattensläge och därefter prejas, identifieras samt för vidare åtgärder föras till en ankarplats. En inom territorialhavet påträffad ubåt skall

– i likhet med vad som tidigare gällde inom allt svenskt territorium – avvisas från territoriet.

Ubåtsskyddskommissionen framhåller beträffande denna bestämmelse att det mellan dessa delar av svenskt territorium folkrättsligt föreligger den skillnaden att det inre vattnet är jämställt med det svenska landterritoriet i så måtto att kuststaten Sverige där åtnjuter oinskränkt suveränitet, medan det för territorialhavet gäller att främmande lands örlogsfartyg har rätt till vad definieras som "oskadlig genomfart" enligt reglerna i tillträdeskungörelsen. Härav följer enligt kommissionen att en ubåtskränkning av svenskt inre vatten är att folkrättsligt betrakta som mycket grov och därmed i särskilt hög grad oacceptabel.

I fråga om tillgripande av vapenmakt är bestämmelserna i den gamla och den nya förordningen desamma. Vapenmakt som föregås av varning får tillgripas om det är nödvändigt. Då särskilda förhållanden kräver det får enligt ÖB:s bestämmande vapenmakt utan föregående varning tillgripas.

Ubåtsskyddskommissionen hade bl. a. i uppdrag att överväga om ytterligare ändringar av bestämmelserna för ingripande mot kränkningar borde göras. I skrivelse till försvarsministern den 7 februari 1983 framlade kommissionen ett förslag vars primära innebörd är att den vapenmakt som försvarsmakten äger tillgripa mot en utländsk ubåt, som påträffas i undervattensläge inom svenskt inre vatten, skall tillgripas utan föregående varning. För ingripande med vapenmakt utan föregående varning krävs i detta fall således ej längre ÖB:s medgivande.

Kommissionen motiverar denna förändring bl. a. med att ubåtskränkningar i inre vatten får anses vara exceptionellt grova och för svenskt vidkommande fullständigt oacceptabla. Till yttermera visso torde enligt kommissionen utan vidare kunna fastslås att en främmande ubåt knappast kan manövrera sig in på svenskt inre vatten av misstag. Dess befälhavare och uppdragsgivare torde inte genom varning behöva upplysas om ubåtens otillåtna läge och uppdrag. I praktiken torde en varning främst vara ägnad att underlätta undanmanövrar och sålunda direkt motverka syftet att tvinga upp ubåten till ytan för vidare åtgärder.

Regeringen har genom beslut den 3 mars 1983 godkänt kommissionens förslag och utfärdat förordning (1983:110) om ändring i IKFN-förordningen.

I kommissionens betänkande säger sig kommissionen för sin del utgå ifrån att de nya reglerna – enligt den modell som f. ö. i stort tillämpades redan under Hårsfjärdenincidenten – så snart praktiskt möjligt tillämpas vid eventuella incidenter före förordningens formella ikraftträdande den 1 juli 1983.

I ett uttalande den 22 oktober 1982, som närmare redovisas nedan, framhöll statsministern att den svenska regeringen redan hade möjlighet att beordra militären att sänka en främmande utbåt i svenskt vatten. Den som överväger en kränkning av svenskt territorium borde enligt statsministern ta

med i beräkningen att regeringen framdeles skulle komma att använda sig av denna möjlighet.

Kommissionen har övervägt huruvida innebörden av detta uttalande av statsministern borde återspeglas i IKFN-förordningen i form av en regel om att regeringen har möjlighet att besluta om åtgärder som går utöver förordningens bestämmelser. Ett motiv för en sådan ändring skulle kunna vara det allmänt önskvärda i att uppnå största möjliga klarhet inför omvärlden om Sveriges beslutsamhet att icke tolerera fortsatta ubåtskränkningar liksom största möjliga överensstämmelse mellan konstitutionella möjligheter och gällande normalbestämmelser. Kommissionen har emellertid stannat för att inte föreslå en sådan regel, eftersom regeringen redan enligt regeringsformen har möjlighet att – oavsett reglerna i IKFN – besluta om vilka åtgärder som skall vidtas i ett enskilt fall. En ändring av IKFN skulle i och för sig kunna motiveras med att den tjänar till upplysning om detta förhållande. Kommissionen anser emellertid att det är tillräckligt att regeringen på förekommen anledning redan klargjort för omvärlden att regeringen har möjlighet att som svar på allvarliga kränkningar besluta tillgripa bekämpande vapeninsats, att regeringen i framtiden inte kommer att tveka att fatta ett sådant beslut om den bedömer det nödvändigt och att ansvaret för följderna åvilar den främmande makt som beordrat kränkning-
en.

Handläggningen i regeringen

Den följande framställningen, som i huvudsak bygger på ambassadör Hirdmans redovisning inför utskottet (se *bilaga 7*), avser endast regeringens befattningsområde med ubåtsincidenten under oktober 1982. Redovisningen omfattar således inte regeringens reaktion på ubåtskyddskommissionens rapport i april 1983 och de därpå följande händelserna.

Under eftermiddagen fredagen den 1 oktober meddelade ÖB statssekreteraren i försvarsdepartementet att det fanns mycket säkra indikationer på att en främmande ubåt befann sig långt inne på svenskt vatten i ett skyddsområde vid Hårsfjärden. Avspärningsåtgärder och andra insatser hade vidtagits. Statssekreteraren underrättade genast statsministern och senare försvarsministern som befann sig på Gotland. Via biträdande kabinettsssekreteraren informerades utrikesministern.

Under lördag-söndag fick försvarsdepartementet fortsatt information från försvarsstaben om det militära läget. Mot bakgrund av bl. a. de åtgärder som regeringen hade vidtagit i samband med incidenten i Gåsefjärden gjordes ett utkast till regeringsbeslut för den händelse ubåten skulle komma upp till ytan.

På förmiddagen måndagen den 4 oktober kontaktade försvarsministern den tillträdande försvarsministern Börje Andersson för att informera honom om ubåtsjakten och föreslå ett möte i Stockholm om ubåtsaffären och om

frågor i samband med skiftet på försvarsministerposten. Detta möte kom att äga rum torsdagen den 7 oktober.

Tidigt på morgonen den 5 oktober informerades statssekreteraren i försvarsdepartementet av ÖB med anledning av att man fått nya indikationer i Hårsfjärden. På förmiddagen sammanträffade försvarsministern och statssekreteraren med ÖB, försvarsstabschefen och chefen för ubåtsanalysgruppen för en grundlig genomgång. Statsministern underrättades om vad som avhandlats vid mötet. Han fick även direkt från ÖB information om de ökade och skärpta insatser som hade vidtagits.

Omedelbart efter riksmötets öppnande på eftermiddagen samlades stats-, utrikes-, försvars- och justitieministrarna samt Olof Palme, Ingvar Carlsson och Ulf Adelsohn. Föredragande var ÖB och försvarsstabschefen. Även statssekreteraren i försvarsdepartementet och biträdande kabinetssekreteraren var närvarande. Det rädde enighet vid mötet om allvaret i den inträffade kränkningen och att åtgärder som kunde leda till skador på ubåten krävdes för att tvinga upp ubåten till ytan. Man var också ense om att ubåten t. v. borde kvarhållas om den tvingades upp till ytan. I likhet med vad som skedde med ubåt 137 skulle en undersökning göras av omständigheterna kring kränkningen.

Under onsdagen den 6 oktober hade statsministern och ÖB kontakt med varandra varvid ÖB anmälde att han skulle komma att använda utlagda minor i ubåtsjakten. Statsministern förklarade sig inte ha något emot detta. Olof Palme informerades senare om detta samtal.

På eftermiddagen den 7 oktober meddelade ÖB statssekreteraren i försvarsdepartementet att ett utbrytningsförsök hade skett i Hårsfjärden. I samband därmed hade minor utlösts. Stats- och försvarsministrarna orienterades omedelbart om händelsen.

Den nye försvarsministern Börje Andersson tillträdde sin tjänst vid lunchtid den 8 oktober. Han kom till försvarsdepartementet på eftermiddagen samma dag och hade ett möte med ÖB, försvarsstabschefen och tjänstemän på försvarsdepartementet. Samma kväll åkte försvarsministern tillsammans med den nye statssekreteraren och försvarsstabschefen ut till Hårsfjärden och fick på platsen en orientering om situationen.

Tiden efter den 8 oktober hölls försvarsdepartementet informerat om utvecklingen. Särskild omsorg ägnades åt sambandet mellan nyckelpersonerna i sammanhanget.

Vid regeringssammanträde den 21 oktober tillsattes en kommission med uppdrag att undersöka ubåtskränkningarna. Kommissionen som kom att kallas ubåttsskyddskommissionen fick som ordförande förre utrikesministern Sven Andersson. Ledamöter av kommissionen blev riksdagsledamoten Carl Bildt (m), f. d. landshövdingen Lars Eliasson samt riksdagsledamöterna Maj-Lis Löw (s) och Olle Svensson (s).

Den 22 oktober gjorde statsministern ett uttalande vari inledningsvis framhölls att militären "med så stor säkerhet som är möjlig" hade fastställt

framhölls att militären "med så stor säkerhet som är möjlig" hade fastställt att en eller flera främmande ubåtar kränkt svenskt territorium under den gångna månaden. Enligt statsministerns uppfattning hade betydande insatser gjorts från försvarsmaktens sida för att få upp ubåten till ytan. Denna uppgift betecknades av statsministern som utomordentligt svår. Han framhöll därför som regeringens uppfattning att det inte fanns anledning att rikta kritik mot försvaret för att man inte lyckats få upp den främmande ubåten.

Statsministern framhöll vidare att ubåtsskyddskommissionen skulle se över bestämmelserna för ubåtsjakt. Han påpekade emellertid att den svenska regeringen redan hade möjlighet att beordra militären att sänka en främmande ubåt i svenskt vatten. Den som överväger en kränkning av svenskt territorium borde enligt statsministern ta med i beräkningen att regeringen framdeles skulle komma att använda sig av denna möjlighet.

Statsministern förklarade sig avslutningsvis vara övertygad om att trovärdigheten i den svenska neutralitetspolitiken inte hade minskat på grund av det inträffade.

Utskottets bedömning

Utskottets granskning av utbåtskränkningen i Hårsfjärden avser endast regeringens befattnings med händelsen under oktober 1982. Ubåtsskyddskommissionen, som nyligen klarlagt händelseförloppet, har utvärderat de operativa, taktiska och tekniska erfarenheterna och även formerna för informationsgivningen. Vidare har kommissionen dragit vissa säkerhetspolitiska slutsatser.

Under den tid i början av oktober 1982 då ubåtsjakten pågick på Hårsfjärden hölls regeringen – främst företrädd av stats-, utrikes- och försvarsministrarna – fortlöpande underrättad om utvecklingen. En beredskap fanns för de åtgärder som kunde bli aktuella om en ubåt skulle tvingas upp till ytan. Även den tillträdande statsministern och andra medlemmar av den regering som tillträdde den 8 oktober fick del av den aktuella informationen. Också moderata samlingspartiet informerades om utvecklingen. Av direkt betydelse för ubåtsjakten var statsminister Fälldins besked till ÖB den 6 oktober att han inte hade något att invända mot att utlagda minor kom till användning i ubåtsjakten. Även den tillträdande statsministern var införstådd med denna åtgärd. I detta sammanhang finns det också anledning att framhålla att redan före ubåtskränkningen på Hårsfjärden, nämligen i slutet av augusti, hade ÖB försäkrat sig om att statsministern inte motsatte sig att sjunkbombsfällning skedde närmare främmande ubåtar än tidigare. Detta rapporterade statsministern vid det utrikesnämndssammantående som ägde rum i början av september. Någon erinran mot vad statsministern uttalat till ÖB förekom därvid inte.

Enligt utskottets uppfattning var avvägningen av ansvarsfördelningen mellan regeringen och försvarsmakten under ubåtsincidenten naturlig och

riktig. Självklart bör försvarsmakten bära huvudansvaret för de operativa insatserna under en militär aktion av det slag som ubåtsjakten i Hårsfjärden utgjorde. Genom de förändringar som företagits i reglerna för försvarsmaktens ingripande vid kränkningar av vårt territorium under fred och neutralitet har också försvarsmakten getts ökade befogenheter i detta hänseende. Utskottet vill samtidigt understryka vikten av att ÖB på det sätt som skedde före och under Hårsfjärdsincidenten inhämtar regeringens syn på åtgärder som vidtas i sammanhang av stor betydelse för den svenska säkerhets- och utrikespolitiken. Utskottet konstaterar också att regeringsformens regler lämnar utrymme för sådana ingripanden från regeringens sida som angavs i statsministerns uttalande den 22 oktober 1982.

Utskottets granskning har slutligen gett vid handen att kontakterna mellan regering och riksdagspartierna fungerade väl under ubåtsincidenten. Detta var särskilt betydelsefullt mot bakgrund av att ett regeringsskifte inträffade då denna incident ägde rum.

8. Fyren Märket

Inom utskottet har tagits upp regeringens handläggning av fråga om gränsdragningen mellan Sverige och Finland över fyren Märket i Ålands hav.

I samband med godkännandet av en åren 1926–1927 företagen gränsbesiktning kom de svenska och finska regeringarna överens om att en fullständig översyn av riksgränsen mellan Sverige och Finland skulle göras vart tjugofemte år. En sådan översyn gjordes därefter år 1956. Nästa översyn skulle göras år 1981. Genom beslut i september 1979 förordnade regeringen Ullsten att en översyn av riksgränsen mellan Sverige och Finland skulle göras av en svensk gränskommission gemensamt med en redan tillsatt finsk gränskommission. För gränsöversynen skulle gälla de bestämmelser som hade föreslagits av lantmäteriverket i en skrivelse tidigare samma år. Härvid anfördes bl. a. följande:

”På skäret Märket i Ålands hav skall riksgränsen förläggas så att detta skär – i enlighet med de åren 1810 och 1888 upprättade topografiska beskrivningarna av denna gräns – delas lika mellan länderna. I fråga om riksgränsens dragning på detta skär observeras även att den i konventionen angående Åland den 20 oktober 1921 angivna brytningspunkten nr 16 placeras ungefär lika långt från den norra stranden som från den södra.”

Vid överläggningar mellan Sveriges och Finlands utrikesdepartement hade konstaterats att det skulle vara ändamålsenligt att dra gränsen på skäret Märket så att den av finska staten drivna fyranläggningen som ligger på den västra delen av skäret skulle komma att ligga på finskt territorium och att ett motsvarande område på den östra delen av skäret skulle tillfalla Sverige.

Regeringen Fäldin III uppdrog genom beslut den 17 september 1981 åt

den svenska gränskommissionen att vid gränsdragningen på skäret Märket beakta följande principer:

1. Gränsen dras med utgångspunkt i de geografiska förhållanden som rådde 1810.
2. Från principen att gränsen skall gå mitt över skäret görs avsteg såtillvida som det område på västra delen av skäret där fyranläggningen är belägen tillfaller Finland medan ett till arealen lika stort område på östra delen av skäret tillfaller Sverige.
3. De avsteg från mittlinjep principen som anges under 2 skall inte påverka gränsen närmast strandlinjen och därmed inte heller gränserna i havet utanför skäret.

De svenska och finländska gränskommissionerna genomförde våren 1982 en förrättning för att utstaka den föreslagna nya gränsen. Den svenska gränskommissionen överlämnade i november 1982 till regeringen sina förslag till gränsdragning på Märket. På senare tid har mellan de svenska och finländska sjöfartsverken förts överläggningar i frågan om lämplig farled i Södra Kvarnen och i samband därmed om uppförande av en ny bottenfast fyr på svenskt territorialhav ett stycke väster om Märket. De svenska och finländska sjöfartsmyndigheterna är ense om att, när en sådan ny fyr tas i bruk, förlorar fyren Märket sin betydelse och skall släckas. Enligt vad som upplysts från det svenska utrikesdepartementet kan det ifrågasättas om man på svensk sida har anledning att genomföra den planerade gränsdragningen i detta nya läge.

Utrikesminister Ola Ullsten har i ett frågesvar i riksdagen den 24 maj 1982 förklarat att det var regeringens avsikt att begära riksdagens godkännande av den ifrågavarande gränsdragningen innan den slutligt fastställs. Utskottet vill understryka vikten av att så sker. Utöver det sagda har utskottet inte funnit anledning till något särskilt uttalande i frågan.

9. Vapenexport till USA (DIVAD)

Utskottet har till granskning tagit upp fråga om export till USA av viss vapenutrustning som utvecklats av Bofors AB. Materielen i fråga utgörs av eldrör m. m. som skall ingå i ett framtida rörligt luftvärnssystem benämnt DIVAD – Division Air Defence. Utskottet har tagit del av promemorior i ämnet som utarbetats av bl. a. krigsmaterielinspektören.

Svensk försvarsindustris engagemang i USA har haft blygsam omfattning. Under slutet av 1970-talet uppgick försäljningsvärdet till ca 20 milj. kr./år. Beträffande det nu aktuella projektet har utskottet inhämtat att US Army 1976 ingick avtal om s. k. licensoption som gav Bofors rättighet att tillverka eldrör och ammunition i USA. Efter långvariga studier beslöt man 1978 från amerikansk sida att lägga ut en beställning till Bofors av prototyper och provmateriel för en summa motsvarande 25 milj. kr. Bofors engagemang i

DIVAD-projektet bekräftades slutgiltigt genom ett kontrakt som tecknades i juni 1982.

Utförseltillstånd har successivt beviljats av regeringen. Under förra året beviljades Bofors utförsellicenser till ett värde av ca 90 milj. kr. Bofors har fortlopande informerat regeringskansliet om DIVAD-affärens utveckling. Bl. a. förekom en samlad genomgång av ärendet inför statsminister Thorbjörn Fälldin, utrikesminister Ola Ullsten, försvarsminister Torsten Gustavsson och handelsminister Björn Molin i slutet av mars 1982. DIVAD-ärendet behandlades i utrikesnämnden i juni samma år.

I samband med regeringsskiftet i oktober 1982 informerade krigsmaterielinspektören utrikesminister Lennart Bodström samt i januari 1983 statsrådet Mats Hellström om ärendet.

I riksdagen har information getts dels i samband med handelsminister Molins svar den 1 juni 1981 på fråga 1980/81:412 om vapenexport till USA, dels i hans svar den 8 februari 1982 på interpellation 1981/82:121 och fråga 1981/82:193 om vapenexporten. Vidare hänvisas till statsrådet Hellströms svar på fråga 1982/83:293 den 10 mars 1983.

Gällande riktlinjer för krigsmaterielexport innebär i korthet att vid export utanför Norden och neutrala stater i Europa, bör en bedömning göras från fall till fall hur den aktuella exporten förhåller sig till den svenska utrikes- och neutralitetspolitiken. Bedömningarna styrs av den övergripande principen om restriktivitet. Tillstånd bör exempelvis inte beviljas till stat som befinner sig i väpnad konflikt eller som är inbegripen i internationell konflikt som kan befaras leda till väpnad konflikt eller som har inre väpnade oroligheter.

Vid tillämpningen av dessa regler bör man i vissa avseenden skilja mellan materiel av utpräglat defensiv karaktär och annan krigsmateriel. Det framförs i riktlinjerna, att de allmänna utrikespolitiska skälen inte har samma tyngd i fråga om defensiva vapen, t. ex. kustartilleri- och luftvärnsmateriel. Även vid prövning av utförseltillstånd för defensiv materiel bör emellertid en totalbedömning göras i den restriktiva anda som gäller i övrigt.

I samband med ärendets behandling har förre handelsministern Molin företrätt inför utskottet och lämnat upplysningar i saken (*bilaga 8*).

Den företagna granskningen har inte gett anledning till något särskilt uttalande från utskottets sida.

10. Utförsel av använt kärnbränsle

Utskottet har till granskning tagit upp regeringens beslut den 5 januari 1983 om tillstånd dels för statens vattenfallsverk (Ringhals 2), dels för Sydsvenska Värmekraft AB (Barsebäck 1 och 2) att för upparbetning vid Cogémas anläggningar i La Hague i Frankrike utföra använt kärnbränsle. Ärendet redovisas närmare i en kanslipromemoria (*bilaga 9* till detta betänkande).

Genom de två regeringsbesluten gavs tillstånd till utförsel av sammantaget 57 ton atombränsle som använts i kärnkraftsreaktorerna Ringhals 2 och Barsebäck 1 och 2. Ansökningar om utförseltillstånd gjordes hos statens kärnkraftinspektion i december 1981, som med tillstyrkande överlämnade ärendena till regeringen i september 1982.

Enligt atomenergilagen krävs tillstånd för att föra använt kärnbränsle ur riket. Av handlingarna i ärendet framgår att regeringen vid sin prövning konstaterat att det material som kommer att erhållas vid upparbetningen tillhör vederbörande svensk kärnkraftsproducent och att materialet inte får förflyttas från upparbetningsanläggningen utan instruktion från Svensk Kärnbränsleförsörjning AB (SKBF) efter samråd med kärnkraftinspektionen. Regeringen har vidare föreskrivit att instruktioner angående förflyttning från upparbetningsanläggningen av det bestrålade bränslet eller därav utvunnet uran eller plutonium inte får lämnas utan regeringens tillstånd. I anslutning till att upparbetningskontrakt ingicks mellan Cogéma och SKBF förutsattes att villkoren för innehav, lagring och användning av plutonium vid återskeppning från Frankrike skulle bli föremål för en särskild överenskommelse mellan de svenska och franska regeringarna.

I de nu aktuella regeringsbesluten hänvisas till att enighet nåtts mellan regeringarna om att Internationella atomenergiorganet IAEA skall kontrollera det svenska bränsle som lagras i La Hagueanläggningen och det uran eller plutonium som erhålls vid upparbetningen. Den franska regeringen har i en not den 25 januari 1983 formellt bekräftat detta.

Utskottets granskning har gett vid handen att kontroll genom IAEA av det använda kärnbränslet har säkerställts. Vid sin granskning i övrigt av regeringsbesluten i fråga finner utskottet att besluten fattats i överensstämmelse med gällande lagstiftning på området. Utskottet har inte funnit anledning att göra något särskilt uttalande i ärendet.

11. Vissa frågor rörande den statliga affärsverksamheten

I en inom utskottets kansli upprättad granskningspromemoria, bilaga 10 A, med underbilagor lämnas en redovisning bl. a. för den ordning som gäller för regeringens styrelsebefogenheter i statliga bolag och affärsdrivande verk. Som bilaga 10 B–G har intagits uppteckningar av utfrågningar som inför utskottet har ägt rum med statsrådet Roine Carlsson, f. d. statsrådet Nils G. Åsling, ordföranden i domänverkets styrelse Mats Lemne, departementsrådet Nore Sundberg, f. d. verkställande direktören i Statsföretag AB Per Sköld och förre styrelseordföranden i Norrlands skogsägares Cellulosa AB (Ncb) Sven Östling.

Granskningen har avsett regeringens befattning med frågor rörande ledningen för dels Statsföretag AB, dels Ncb. Vidare har tagits upp

domänverkets uppmärksammade s. k. Italienaffärer.

Utskottet redogör i det följande för de tre särskilda frågorna och avslutar med överväganden kring de problem som aktualiserats i ärendet.

AB Statsföretag

Nils G. Åsling och Per Sköld har inför utskottet redovisat sin syn på skötseln i allmänhet av Statsföretag AB och de företag som ingår i Statsföretagsgruppen. I dessa hänseenden hänvisas till bilagorna 10 E och F till betänkandet. Utfrågningarna har särskilt rört den år 1982 planerade försäljningen av Investment AB Procordia och den vidtagna förändringen i Statsföretags ledning. I dessa hänseenden har bl. a. framgått följande.

Frågan om en uppdelning av Statsföretag aktualiserades i industridepartementet under hösten 1981. Det ansågs angeläget att finna former för en finansiell sanering av Statsföretagsgruppen. Efter ett intensivt utredningsarbete inom industridepartementet kom industriministern fram till att mest aktuellt skulle vara att från gruppen lyfta ur Procordia och AB Statens skogsindustrier (Assi). Därutöver kunde några andra omstruktureringar komma i fråga samtidigt som Statsföretagsgruppen rekonstruerades. Industriministern offentliggjorde planerna den 11 januari 1982. Den dåvarande styrelseordföranden i Statsföretag Karl-Axel Linderöth överlämnade påföljande dag vid personligt sammanträffande med industriministern sin avskedsansökan från dels, med omedelbar verkan, ordförandeposten dels sin kandidatur till posten som verkställande direktör i Statsföretag efter Per Sköld. Enligt Nils G. Åsling framhöll han härvid att Procordia var navet omkring vilken verksamheten i Statsföretag cirkulerade eftersom Procordia äger Svenska Tobaksbolaget, som årligen ger en vinst på omkring 500 milj. kr. Nils G. Åsling påpekade enligt vad han uppgivit inför utskottet det orimliga i Karl-Axel Linderöths önskan att avgå utan att ens föra en diskussion om tänkbara alternativ rörande propositionsarbetet. Han tillade att han ännu inte tagit någon principiell ställning – ännu mindre regeringen – till hur Statsföretag skulle "hanteras". Industriministern hade bara anmält sina personliga reaktioner på det material som hade presenterats. Påföljande dag gick Karl-Axel Linderöth med på att stanna som ordförande till den ordinarie bolagsstämman. Karl-Axel Linderöth offentliggjorde sitt beslut att avgå i en presskommuniké, vari han som skäl till att han lämnade ordförandeposten uppgav att industriministern hade för avsikt att lyfta ut Procordia och att Statsföretags utvecklingsmöjligheter därmed skulle spolieras.

Parallellt med det arbete som pågick inom industridepartementet arbetade man inom Statsföretag på ett saneringsförslag som skulle föreläggas styrelsen i februari 1982. Nils G. Åsling fick, enligt vad han uppgivit inför utskottet, den 4 februari 1982 genom Per Sköld del av det program för rekonstruktion, som var avsett att föreläggas styrelsen. Detta gick ut på att ett för

Statsföretagsgruppen tillfredsställande kapitaltillskott skulle vara 2 miljarder kronor. Per Skölds rekommendation var dock att 700 milj. kr. skulle med omedelbar verkan begäras i en proposition till riksdagen och att staten därutöver skulle förklara sig beredd att återkomma med ytterligare, ej preciserade, medelstillskott för åren 1983 och 1984. Nils G. Åsling ansåg sig "självfallet inte kunna acceptera detta i rådande situation".

Den 9 februari 1982 avlät Nils G. Åsling en skrivelse till Per Sköld. Skrivelsen, som enligt vad Nils G. Åsling uppgivit inför utskottet, tillkommit efter gemensam beredning mellan industri-, budget- och ekonomidepartementen samt med statsministerns vetskap, innehöll förslag till rekonstruktion, innebärande att Procordia lyftes ur Statsföretagsgruppen och att Statsföretag i betalning erhöll 2 miljarder kronor. Vidare innehöll skrivelsen en uppgift om att Assi skulle rekonstrueras i särskild ordning. Skrivelsen föredrogs för Statsföretags styrelse den 11 februari 1982. Kompletterande upplysningar lämnades därvid av departementets representant i styrelsen. Det kan nämnas, att industriministern vid en presskonferens dagen innan offentliggjort innehållet i skrivelsen. Vid styrelsesammanträdet genomgicks och diskuterades även den framtidsanalys och de förslag som utarbetats inom Statsföretag. Enligt de av Per Sköld lämnade uppgifterna ställde sig styrelsen, bortsett från departementets representant bakom företagets förslag. Nils G. Åsling fick av styrelsens ställningstagande den uppfattningen att det inte gick att förhandla med den dåvarande ledningen av Statsföretag. Efter meningsyttringar från de socialdemokratiska och moderata partiledningarna, som tydde på en negativ inställning till hans förslag om Procordia, beslöt han i samråd med Thorbjörn Fälldin att skjuta på avgörandet beträffande rekonstruktionen. Senare kallades till extra bolagsstämma där Per Sköld och Karl-Axel Linderöth lämnade sina styrelseuppgifter och den förre också posten som verkställande direktör. Per Sköld efterträddes av Karl Erik Åman.

Beträffande Karl Erik Åmans tillsättning har Nils G. Åsling inför utskottet uttalat att han i samråd med styrelsen rekryterat Karl Erik Åman, i första hand som ordförande, och att den mer förhandlingsmässiga uppgörelsen med Karl Erik Åman skett i styrelsens regi och lett till hans engagemang som verkställande direktör. Per Sköld har i denna fråga lämnat uppgiften att han den 9 februari 1982 blev uppringd av Nils G. Åsling, som gav honom i uppdrag att kalla till extra bolagsstämma och samtidigt meddelade honom att han skulle ställa sin plats i styrelsen till förfogande. Anledningen härtill var att det skulle finnas en plats i styrelsen för hans efterträdare som verkställande direktör. Den 17 februari, bara några dagar före bolagsstämman, omtalade Nils G. Åsling för honom att Karl Erik Åman inte skulle bli styrelsens ordförande utan i stället Statsföretags verkställande direktör. Nils G. Åsling meddelade därvid, att han förhandlat med Karl Erik Åman om detta och att han vänt sig till styrelsens ledamöter för att hindra, att de ställde sina platser till förfogande och för att de skulle acceptera Karl Erik Åman

som verkställande direktör.

Sedan Per Sköld 1980 avböjt ett erbjudande att bli landshövding kom man överens om att han skulle stanna som verkställande direktör till bolagsstämman 1983 och att han skulle efterträdas av styrelsens ordförande Karl-Axel Linderoth. Enligt Nils G. Åslings uppgifter inför utskottet växte missnöjet med Per Sköld såväl i Statsföretags styrelse som i departementet, och underhandlingar togs hösten 1981 upp med Karl-Axel Linderoth och Per Sköld om att Per Sköld skulle avgå som verkställande direktör tidigare än 1983.

Ncb

Utskottets granskning har i denna del avsett vissa kontakter som statsrådet Roine Carlsson eller hans medarbetare på Roine Carlssons uppdrag tagit med Sven Östling efter regeringsskiftet hösten 1982. Utskottet redogör i det följande för de närmare omständigheterna kring dessa kontakter. En mera detaljerad redogörelse lämnas i uppteckningarna över utfrågningarna med Roine Carlsson, Sven Östling och Nore Sundberg, bilaga 10 B-D.

Sven Östling, som varit ledamot av Ncb:s styrelse sedan början av 1970-talet, utsågs i december 1980 till ordförande i styrelsen. Han lämnade uppdraget i december 1982.

Kort efter regeringsskiftet hösten 1982 ringde Nore Sundberg på Roine Carlssons uppdrag till Sven Östling. Syftet med samtalet var enligt de uppgifter som lämnats inför utskottet dels att informera Östling om att många av de statliga företagen tillhör arbetsgivarorganisationen SFO och inte som Ncb är medlemmar i Svenska arbetsgivareföreningen, dels att det fanns skäl att inte f. n. sälja Lilla Edets pappersbruk. Roine Carlsson hade hört att en sådan försäljning hade aktualiserats inom Ncb och ansåg det angeläget att frågan blev föremål för ytterligare överväganden. Detta motiverades av intresset av att så långt möjligt effektivisera de statliga skogsindustriella intressena och behovet av undersökningar om möjligheterna att hitta en lösning inom Sverige för Lilla Edet, om det var angeläget för Ncb att avyttra företaget.

Sven Östling uppfattade, enligt vad han uppgivit inför utskottet, i båda hänseenden samtalet med Nore Sundberg som en vidarebefordran av en order av Roine Carlsson. På nästkommande styrelsesammanträde diskuterades frågan om företagets utträde ur SAF och inträde i SFO. Bl. a. konstaterades att Ncb enligt gällande regler inte kunde lämna SAF förrän tidigast år 1984. Diskussionen i styrelsen ledde till, att verkställande direktören fick i uppdrag att vidta erforderliga åtgärder för organisationsbytet.

I början av december 1982, kort före Ncb:s styrelsesammanträde den 8:e samma månad, fick Sven Östling per telefon från Roine Carlsson besked om att han skulle ersättas på ordförandeposten. Telefonsamtalet hade enligt

Roine Carlsson föregåtts av att frågan anmälts i regeringen vid en s. k. lunchberedning. Som orsak till ordförandebytet har Roine Carlsson uppgett, att man från regeringens sida ville ha en ordförande i Ncb som regeringen kunde känna förtroende för vid behandlingen av de problem som fanns vid Väja säckpappersfabrik.

Enligt Östlings uppgifter inför utskottet sökte han Roine Carlsson vid upprepade tillfällen hösten 1982 för att på styrelsens uppdrag informera honom om styrelsens planer beträffande Väjafabriken. Det gick emellertid aldrig att få till stånd något sammanträde. Vid ett tillfälle försökte Sven Östling komma till tals med Roine Carlsson i riksdagsfoajén. Enligt Östling hade Roine Carlsson inte heller vid detta tillfälle tid till något samtal. Roine Carlsson har sagt sig inte ha något minne av att Östling begärt något sammanträffande. Vid mötet i riksdagsfoajén gav Sven Östling enligt Roine Carlsson en kortfattad orientering över det aktuella läget i Ncb.

Domänkoncernens s. k. Italienaffärer

Våren 1983 företog justitiekanslern (JK) med anledning av en anmälan en ingående utredning om domänverkets engagemang för försäljning av trähus till Italien, en affär som ledde till miljonförluster för koncernen. JK riktade i sitt beslut kritik på ett flertal punkter mot bl. a. domänverkets generaldirektör och överdirektör. Ärendet föranledde JK att ta upp frågan om omfattningen av den offentliga insynen i och statsmakternas tillsyn, kontroll och styrning av verksamheten i statsägda bolag som direkt är knutna till en statlig myndighet. JK:s uttalanden är återgivna i granskningspromemorian bilaga 10 A, till vilken hänvisas. Hithörande frågor har också tagits upp av ordföranden i domänverkets styrelse Mats Lemne som inför utskottet redovisat sin syn på relationerna regeringen–affärsdrivande verk–dotterbolag till verken (se bilaga 10 G). Det bör nämnas att de s. k. Italienaffärerna ledde till att domänverkets styrelseledamöter konstaterade att verkets högsta ledning på grund av vad som förevarit saknade det förtroende som var en nödvändig förutsättning för att återupprätta verkets anseende och för att åter få i gång ett effektivt arbete inom domänkoncernen. Det konstaterades att nödvändiga åtgärder ankom på regeringen.

Enligt vad Mats Lemne uppgivit inför utskottet har regeringen inte i något skede varit informerad om de s. k. Italienaffärerna medan dessa pågick. Sedan JK påbörjat sin utredning uppdrog regeringen i beslut den 3 februari 1983 åt domänverket att verka för att justitiekanslern fick ta del av sådana handlingar och erhålla sådana uppgifter rörande verksamheten inom domänföretagskoncernen som han ansåg behövliga i sin utredning om domänverket.

Den 7 april 1983 gav regeringen Roine Carlsson i uppdrag att förhandla med domänverkets generaldirektör och överdirektören. Förhandlingarna ledde till att överdirektören begärde sitt entledigande och att generaldirek-

tören befriades från alla uppgifter som ankom på honom som generaldirektör i domänverket fr. o. m. den 25 april 1983. Fram till förordnandetidens utgång den 28 februari 1986 skall han stå till regeringens förfogande för de uppdrag som regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer ger honom. Uppdraget skall avse frågor i domänverkets verksamhet. Sedan JK påbörjat sin utredning uppdrog regeringen i beslut den 3 februari 1983 åt domänverket att verka för att justitiekanslern fick ta del av sådana handlingar och erhålla sådana uppgifter rörande verksamheten inom domänföretagskoncernen som han ansåg behövliga i sin utredning om domänverket.

Utskottets överväganden

Granskningsärendet ger först anledning till några principiella uttalanden.

Statliga aktiebolag är liksom privata underkastade aktiebolagslagens regelsystem. Detta betyder att även ett statligt bolag är en självständig juridisk person, där det högsta beslutande organet är bolagsstämman. Vid denna utövar aktieägarna sin rätt att besluta i bolagets angelägenheter. Bl. a. utses styrelse och revisorer för bolaget. Styrelsen utser sedan i sin tur en verkställande direktör, som svarar för den löpande förvaltningen. Ledningen och förvaltningen i övrigt tillkommer styrelsen. Uppstår det en konflikt mellan styrelsen och bolagsstämman kan den senare när som helst ersätta de styrelseledamöter som utsetts av stämman. Styrelsen och verkställande direktören är i princip skyldiga följa de direktiv som bolagsstämman meddelar. Stämman får emellertid inte dirigera förvaltningen i sådan utsträckning att styrelsen förlorar sin ställning som ansvarig handhavare av förvaltningen. Detta har betydelse för bolagets ansvar gentemot sina borgenärer.

Den formella styrningen av de bolag där staten helt eller delvis äger aktierna kan alltså endast utövas på bolagsstämman. Genom bl. a. valet av styrelse och möjligheten att i bolagsordningen föra in särskilda bestämmelser om exempelvis bolagets målsättning kan statens representanter på bolagsstämman påverka inriktningen av bolagets verksamhet.

En annan form av styrning som kan användas i förhållande till ett statligt bolag såväl som till varje annat fristående rättssubjekt är att i den mån anslag beslutats för bolagets verksamhet föreskriva särskilda villkor för anslaget användande. Bolaget kan då självfallet undandra sig styrningen genom att avstå från att utnyttja anslaget.

Några andra formella styrmedel än de angivna finns inte. Det bör dock i sammanhanget erinras om att staten självfallet kan sluta avtal med ett statligt bolag (liksom med vilket annat fristående rättssubjekt som helst), varigenom bolaget frivilligt går med på att inskränka sin handlingsfrihet på sätt som staten önskar (jfr t. ex. avtalen mellan staten och programföretagen inom radio och TV). Ett bolag kan också gå med på att skriva in bestämmelser i

bolagsordningen om att vissa av bolagets beslut skall underställas regeringen eller annan statlig myndighet.

Nu återgivna regelsystem betyder självfallet inte att underhandskontakter mellan ägare och den direkta bolagsledningen inte skulle få förekomma. Det ligger i sakens natur att särskilt i bolag med endast en eller ett fåtal aktieägare är sådana underhandskontakter angelägna för att undvika konflikter mellan bolagsledning och aktieägare. Detta gäller naturligtvis i särskilt hög grad när staten är den ende aktieägaren. Eftersom det direkta ägaransvaret här utövas av regeringen är det enligt utskottets mening nödvändigt med ett förtroendefullt förhållande mellan det ansvariga statsrådet och resp. bolagsledning. Det bör hållas i minnet att regeringen även har ett politiskt ansvar i fråga om den statliga företagsverksamheten oberoende av i vilken form den bedrivs.

I detta sammanhang bör erinras om de uttalanden som gjordes vid tillkomsten av Statsföretag 1969 (se prop. 1969:121, statsutskottets utlåtande 1969:168). Statsföretags uppgift angavs vara att fungera som ett mellanled i förhållandet mellan regeringen och de statliga bolagen. Dess uppgift skulle vara att ta ansvaret för den översiktliga planeringen i stort av de statliga företagen, varmed främst avsågs frågor rörande investeringar av sådan omfattning att de i väsentlig grad påverkade företagssektorns struktur eller innebar upptagande av ny verksamhet. Det framhölls, att efter tillkomsten av Statsföretag kunde man skilja mellan beslut av mer allmän innebörd, vilka fattas av den politiskt ansvariga instansen och beslut som huvudsakligen är ekonomiskt/tekniskt motiverade, vilka förvaltningsbolaget fattar vid utövande av sitt ägaransvar gentemot dotterbolagen.

Utskottets granskning av vad som förekommit både vad gäller Statsföretags och Neb:s ledningsfunktioner illustrerar på ett påtagligt sätt vilka svårigheter som kan uppkomma när skilda uppfattningar i centrala frågor framkommer mellan ägaren-staten å ena sidan och å andra sidan en statlig företagsledning. Gränsen för vad som från konstitutionella utgångspunkter skall anses otillbörligt handlande från regeringens eller ett enskilt statsråds sida i en sådan situation är utomordentligt svår att dra. Uppkommer t. ex. frågor om ekonomiska åtaganden från statens sida beträffande den statliga företagsamheten är det självklart att vid beredningen av frågan regeringen på ett så tidigt stadium som möjligt under beredningsarbetet redovisar sin syn beträffande vilka åtgärder som bör vidtas. Stannar regering och företagsledning i helt skilda bedömningar härvidlag kan ägaren liksom i all annan företagsamhet komma i ett läge där ett byte i ledningen framstår som den enda lösningen.

De nu aktuella ärendena, som ingående har utretts av utskottet, har gett vid handen att det finns ett behov av vissa klarlägganden i fråga om förhållandet mellan regeringen och den statliga företagsamheten i stort. Det är bl. a. frågan om den faktiska ansvarsfördelningen mellan staten/ägaren och en statlig bolagsledning som enligt utskottets mening är viktig att

överbäga. De önskemål som därvid skall tillgodoses är å ena sidan statsmakternas behov av en övergripande kontroll och insyn, särskilt i företag där staten gett stora kapitaltillskott, och å andra sidan bolagsledningens rätt till handlingsutrymme för att fullfölja sina förvaltningsuppgifter i företaget.

Som framgår av uppteckningarna från utfrågningarna har olika tolkningar och personliga uppfattningar om händelseförloppen redovisats. Utskottet har inte anledning att närmare beröra vad som därvid framkommit utan konstaterar att såväl Nils G. Åsling som Roine Carlsson i de aktuella fallen enligt vad de uppgivit inför utskottet förankrat sina åtgärder i regeringen. Från konstitutionell synpunkt ger granskningsärendet i dessa delar inte utskottet anledning till kritik.

Beträffande förhållandet mellan de affärsdrivande verken och deras dotterbolag har JK i sin utredning angående domänverket pekat på väsentliga brister i det system som härvid har tillämpats. Utskottet anser det mycket angeläget att dessa frågor snarast blir föremål för utredning. Enligt vad utskottet har inhämtat är direktiv till en utredning i bl. a. sådana hänseenden under utarbetande i civildepartementet.

Utskottet har för avsikt att framdeles med stor uppmärksamhet följa frågan om förhållandet mellan regeringen och den statliga företagsamheten. Utöver det anförda föranleder granskningsärendet inga uttalanden från utskottets sida.

12. Beslut om devalvering 1982

Som framgår av redogörelsen för proceduren i samband med regerings-skiftet 1982 (se avsnitt 1 ovan) valdes Olof Palme till ny statsminister den 7 oktober 1982. Den 8 oktober anmälde statsministern för riksdagen de statsråd han utsett att tillsammans med honom ingå i regeringen. I anslutning härill avgav statsministern en regeringsförklaring. Tidigare samma dag beslöt riksbanksfullmäktige med den partirepresentation som gällt sedan hösten 1979 att devalvera den svenska kronan med 16 %. Enligt fullmäktiges protokoll anmälde riksbankschefen att den tillträdande regeringen önskade genomföra devalveringen som en del av sin ekonomiska politik. Mot beslutet reserverade sig ordföranden (m). I ett särskilt yttrande (riksbankschefen samt 1 fp och 1 c) anfördes följande.

Det är vår uppfattning, som också delas av den avgående regeringen, att den kvarvarande majoriteten i riksbanksfullmäktige ej bör hindra en nytillträdande regering, som kommer att kunna förfoga över egen majoritet i fullmäktige, att genomföra sin ekonomiska politik. Bankoreglementet kräver att alla närvarande fullmäktigeledamöter avger sina röster. Det går därför inte att avstå från att rösta om fullmäktige skall kunna fatta ett beslut i dag i enlighet med förslaget. Därför röstar vi ja till förslaget om devalveringen. Våra ja-röster är således uteslutande ett uttryck för vår uppfattning om en rimlig konstitutionell praxis och inte för vår bedömning av åtgärden som sådan.

Beträffande vilka informationsåtgärder m. m. som vidtogs före devalveringsbeslutet har bl. a. följande uppgifter lämnats utskottet i en promemoria från finansdepartementet.

Den 6 oktober på kvällen kallade riksbanken på initiativ av Kjell-Olof Feldt de nordiska finansministrarna och centralbankscheferna till ett samrådsmöte följande morgon på Arlanda flygplats. Under detta möte klargjordes att den tillträdande socialdemokratiska regeringen mot bakgrund av den svenska ekonomins strukturella svaghet och av det pågående, utomordentligt starka valutautflödet, bedömde det som nödvändigt att genomföra en omedelbar och kraftig förstärkning av den svenska konkurrenskraften genom att devalvera den svenska kronan. De nordiska representanterna fick möjlighet att ge sina synpunkter på denna åtgärd, och dessa synpunkter vägdes in vid det slutliga ställningstagandet.

Under loppet av den 7 oktober ägde kontakter vidare rum med ledningen för Internationella Valutafonden och den västtyska centralbanken. Samtidigt informerades övriga riksdagspartier, arbetsmarknadens parter och näringslivsorganisationerna. Uppgifter beträffande sistnämnda informationsinsatser lämnas i *bilaga II A* till detta betänkande.

På initiativ av de nordiska finansministrarna utreds f. n. frågan om utökat nordiskt samarbete på det valutapolitiska området av Nordiska finansutskottet. Enligt finansdepartementets promemoria har praxis sedan 1976 varit att finansministeriet och/eller centralbanken i resp. nordiskt land per telefon eller på annat sätt under hand meddelat övriga länder om fattat devalveringsbeslut. Mötet på Arlanda den 7 oktober 1982 innebar att en regelrätt konsultation med de nordiska ländernas regeringar hölls. Det var enligt finansdepartementets promemoria första gången sedan valutasamarbetet i den s. k. ormen avbröts 1977 som en dylik konsultation hölls före ett devalveringsbeslut.

Utskottet vill erinra om den granskning utskottet företog 1978 avseende de devalveringsbeslut som fattades våren och hösten 1977 (se KU 1977/78:35 s. 28 ff). Granskningen avsåg bl. a. de kontakter och överläggningar regeringen haft i frågan med andra länder, oppositionspartierna etc.

Det nu aktuella devalveringsbeslutet har diskuterats i riksdagen vid ett flertal tillfällen. Bl. a. besvarade finansministern den 28 oktober 1982 en fråga om devalveringens betydelse för det nordiska samarbetet (se RD 1982/83:18). Frågan om valutapolitiskt och monetärt samarbete i Norden har i olika sammanhang behandlats i Nordiska Rådet (se bl. a. 27 sessionen 1979 medlemsförslag A5 24/e, 28 och 29 sessionerna 1980-81 meddelanden om rekommendation 2/1979/e samt rådets berättelse till 31 sessionen 1983 s. 96-99). I samband med ärendets behandling har finansminister Feldt inför utskottet lämnat upplysningar i saken. (Se *bilaga II B*).

Av utfrågningen med finansministern framgick bl. a. följande: Den 29 september fick den socialdemokratiska partiledningen besked om att det enligt riksbanksledningens bedömning hade startats en klart spekulativ

operation riktad mot den svenska kronan beroende på att man uppenbarligen förväntade sig en kraftig svensk devalvering. På förmiddagen mellan kl. 1/2 10 och 11 denna dag hade valutautflödet uppgått till ca en miljard kronor. Mot bakgrund av risken för fortsatt betydande valutautflöde fördes under de närmaste dagarna härfter en rad diskussioner mellan riksbankschefen och Feldt. Frågan gällde bl. a. möjligheterna att i avvaktan på ett devalveringsbeslut hålla den svenska valutamarknaden stängd. Den nya regeringen skulle tillträda den 8 oktober. Feldt drog slutsatsen att någon nedskrivning av kronan inte kunde ske förrän den dagen. På morgonen den 6 oktober meddelade riksbankschefen att Finland hade devalverat med 4 %. Det fanns anledning att befara ett valutautflöde ur Sverige i stor skala. Vissa erfarenheter tydde på att man kunde räkna med ett så stort valutautflöde som 10 miljarder kronor fram till fredagseftermiddagen den 8 oktober. Feldt och riksbankschefen kom överens om att den svenska riksbanken skulle underlätta övriga nordiska centralbanker om att den nytillträdande regeringen i Sverige förberedde ett valutapolitiskt beslut. Feldt ringde under onsdagen till finansministrarna i de övriga nordiska länderna och meddelade att en svensk devalvering skulle äga rum så fort den nya regeringen hade tillträtt. På morgonen den 7 oktober ägde överläggningar rum på Arlanda flygplats, där förutom Feldt den dåvarande svenska riksbanksledningen, samtliga nordiska centralbankschefer och finansministrar deltog. Den västtyske centralbankschefen samt chefen för den internationella valutafonden underlättades per telefon om de planerade åtgärderna.

På eftermiddagen hade den tillträdande regeringen ett sammanträde för att fatta ett informellt beslut om att skriva ner den svenska kronan. Riksbanksfullmäktiges beslut fattades därefter på fredagsmorgonen. – Feldt utgick ifrån att riksbankschefen skulle informera den sittande regeringen om det blivande devalveringsbeslutet. Först på eftermiddagen och kvällen den 7 oktober lämnades information till regeringen av den socialdemokratiska partiledningen. – Under åren 1970–1976 ägde regelmässigt konsultationer rum mellan de nordiska länderna i bl. a. valutapolitiska frågor. Sverige och även Danmark tillhörde på den tiden den s. k. valutaormen. Efter Sveriges utträde ur valutaormen har enligt uppgift detta konsultationsförfarande upphört.

I samband med granskningen har utskottet tagit del av en skrivelse i november 1982 från finansministern till chefen för den internationella valutafonden, vari lämnas vissa uppgifter om inriktningen av den nya svenska regeringens ekonomiska politik m. m.

Utskottets granskning har gett vid handen att företrädare för den tillträdande socialdemokratiska regeringen i slutet av september förra året bedömde det som oundgängligen nödvändigt att Sverige snarast vidtog valutapolitiska åtgärder för att motverka det kraftiga valutautflödet ur landet. Det är mot denna bakgrund devalveringsbeslutet den 8 oktober får ses. Från de synpunkter konstitutionsutskottet har att företräda finns inte

anledning att gå in på de bedömningar som gjordes i detta hänseende. Förberedelserna för själva devalveringen gjordes i samarbete med den dåvarande riksbankschefen, vilken enligt Feldts uppgifter inför utskottet förutsattes informera regeringen. Det kan tilläggas att vid riksbanksfullmäktiges beslut om devalvering överläts avgörandet i realiteten till den nya majoriteten.

Vad gäller de konsultationer som företrädare för den tillträdande regeringen genomförde med de nordiska ländernas finansministrar och internationella valutafonden m. fl. vill utskottet framhålla att dessa åtgärder i hög grad får anses befogade. Det är självfallet mycket angeläget att konsultationer med andra länder, inte minst med de nordiska, förekommer från svensk sida i viktiga valutapolitiska frågor. Utskottet vill dock framhålla, att den sittande regeringen borde ha informerats därom i förväg.

I ett tidigare avsnitt av detta betänkande där utskottet redovisar proceduren i samband med regeringsskiftet 1982 (se ovan s. 3 ff.) har utskottet pekat på vissa problem som till följd av regeringsformens regler om regeringsbildningen kan uppkomma bl. a. i samband med ett regeringsskifte efter ett allmänt val.

Utskottets granskning, som självfallet inte avser riksbanksfullmäktiges handläggning av devalveringsfrågan, har utöver det sagda inte gett anledning till något särskilt uttalande.

13. Vissa frågor rörande den ekonomiska uppgörelsen i samband med bildandet av Svenskt Stål AB, m. m.

Utskottet har till granskning tagit upp vissa frågor rörande bildandet av Svenskt Stål AB – SSAB år 1978. Det gäller dels den köpeskilling som enligt uppgörelsen utgick till Gränges AB för SSAB:s övertagande av dess järnvägsrörelse TGOJ, dels regeringens beslut i juni 1981 om utbetalning av 200 milj. kr. till SSAB som del av rekonstruktionslån enligt tidigare antagen plan.

För närmare uppgifter hänvisas till en upprättad kanslipromemoria, *bilaga 12*.

Riksdagens revisorer har på uppdrag av näringsutskottet granskat uppgörelsen och lämnat redovisning över denna i förslaget 1981/82:8. Revisorerna uttalade enhälligt att de från sina utgångspunkter inte hade någon anmärkning mot uppgörelsen om bildandet av SSAB "utom i vad avsåg den ersättning som utgått för överlåtelsen till bolaget av TGOJ-rörelsen".

I anslutning till sin granskning uppmärksammade revisorerna även redovisningen av det rekonstruktionslån för SSAB som avsåg budgetåret 1981/82. Lånet hade tagits i anspråk för förlusttäckning avseende år 1980. Detta förfarande kritiserades av revisorerna. Revisorernas förslag behandlades av näringsutskottet (NU 1982/83:9). Såvitt gällde TGOJ instämde

utskottet i revisorernas uttalande att ersättningen för järnvägsrörelsen tedde sig omotiverat hög. I en reservation (m. c. fp) framhölls att det på denna punkt fanns skäl att hänvisa till de speciella omständigheter som föranlett uppgörelsens innehåll i denna del, vilket också framgätt av revisorernas rapport.

Utskottet vill erinra om att den plan, som regeringen redovisade i prop. 1977/78:87, förutsatte att rekonstruktionslån av högst 1 800 milj. kr. skulle anvisas för de fem budgetåren 1977/78–1981/82 efter särskilda förslag. För budgetåret 1981/82 angavs 200 milj. kr. I budgetpropositionen 1981 begärde regeringen i enlighet med planen att nämnda belopp skulle anvisas. Riksdagen anvisade medlen i april 1981. I det sammanhanget lämnades ingen redovisning om att SSAB:s förlust för år 1980 kunde bli avsevärt större än beräknat. Regeringen biföll i juni 1981 en ansökan från SSAB om utbetalning av det anvisade beloppet för att täcka förlust avseende år 1980 trots att riksdagens anvisning gällde budgetåret 1981/82 och förutsatt verksamhetsår 1981.

Utifrån de synpunkter konstitutionsutskottet har att anlägga finner utskottet angeläget att understryka den kritik som anförts mot uppgörelsen i vad avser TGOJ av såväl riksdagens revisorer som riksdagens näringsutskott. Denna kritik ger anledning till antagande att ärendet inte beretts tillräckligt omsorgsfullt inom regeringkansliet.

Regeringens redovisning till riksdagen har vad gäller rekonstruktionslånet inte varit fullständig. Regeringens beslut om utanordning av det sista delbeloppet för att täcka förluster under 1980 – för vilket år medel tidigare anvisats – överensstämde inte med de för riksdagen redovisade förutsättningarna. Utskottet finner regeringens handläggning av denna fråga otillfredsställande.

14. Serafimerlasarettets portalbyggnader

I utskottets granskning har tagits upp handläggningen i regeringen av frågan om överlåtelse till Stockholms kommun av Serafimerlasarettets portalbyggnader.

Serafimerlasarettet i Stockholm öppnades för vård av sjuka år 1752 och var Sveriges äldsta allmänna sjukhus. Sedan Stockholms läns landsting låtit nedlägga lasarettets verksamhet år 1980 har av kulturhistoriska skäl de kirurgiska och medicinska klinikernas byggnader samt vissa personalbostäder m. m. bevarats för nya funktioner. Överlåtelsen av dessa byggnader har på sätt nedan anges skett genom beslut av riksdagen, varvid lasarettets entréportal med tillhörande byggnader särskilt undantagits. Portalen, som uppfördes år 1752 efter ritningar av Erik Palmstedt och med utsmyckning av J. B. Masreliez, har ansetts vara av stort arkitektur- och kulturhistoriskt värde. Den har också genom århundradena kommit att betraktas som en symbol för Serafimerlasarettet och dess betydelse i den svenska sjukvårdens historia.

Under 1940-talet inleddes förhandlingar mellan staten och Stockholms stad om försäljning av Serafimerlasarettet vid Hantverkargatan i Stockholm jämte tomt till staten. Ett avtal härom träffades den 1 december 1947. Avtalet behandlades och godkändes år 1948 av riksdagen. Frågan bereddes av statsutskottet. I avtalet fanns ett förbehåll beträffande lasarettets "huvudentréportal med tillhörande entrébyggnader" vid Hantverkargatan, vilket innebar att staten behöll äganderätten till byggnaderna under förutsättning att dessa bortfördes från platsen. Enligt uppgift var avsikten med förbehållet då att portalen och entrébyggnaderna skulle kunna flyttas till Karolinska institutets nya undervisningssjukhus. Karolinska sjukhuset i Solna, som successivt togs i bruk år 1940 och de därpå följande åren. Serafimerlasarettets markområde tänktes då bli utnyttjat för nämndhus som annex till Stadshuset. Detta förslag har emellertid senare förfallit.

Frågan behandlades på nytt i riksdagen år 1958 (prop. 1958:87 s. 45). Härvid godkändes ett omarbetat avtal mellan staten och Stockholms stad om försäljning till staden av "Stiftelsen Serafimerlasarettets fastigheter". I avtalet antecknades följande: "Angående den tidpunkt, då lasarettets vid Hantverkargatan belägna huvudentréportal med tillhörande entrébyggnader skall vara bortförd, skola parterna träffa särskild överenskommelse". Frågan bereddes även denna gång av statsutskottet.

I en överenskommelse den 20 mars 1978, som godkändes av riksdagen 1979, har staten och landstinget vidare fastslagit att "frånsett frågorna om Serafimerlasarettetsportal m. m., som regleras i 14 § avtalen den 18 oktober 1967 ---, är i och med denna överenskommelse samtliga mellanhavanden mellan staten och kommunen slutligt reglerade i vad avser byggnader och utrustning."

Under tiden mellan 1958 och 1978 hade frågan om att ersätta Serafimerlasarettet som undervisningssjukhus med nya byggnader på områdena för Sabbatsbergs sjukhus resp. S:t Görans sjukhus varit föremål för utredningar. Slutresultatet blev att lasarettets hittillsvarande verksamhet upphörde, medan delar därav förlades till Danderyds resp. Huddinge sjukhus. Någon flyttning av portalbyggnaderna blev därigenom inte aktuell. I den utredning, Sista Serafenutredningen (Ds U 1979:18 resp. 1980:8), som behandlade avvecklingen av statens intressen vid lasarettet, föreslogs att staten skulle begagna sin rätt till de ifrågavarande entrébyggnaderna för att där uppsätta och utställa kultur- och medicinhistoriskt intressanta föremål och bilder, som erinrade om lasarettets betydelse för svensk sjukvård under 227 år.

Markbytesavtal träffades i maj och juni 1981 mellan staten (byggnadsstyrelsen) och Stockholms kommun. Enligt avtalet avstod staten bl. a. från sin rätt att bortföra Serafimerlasarettets portal med entrébyggnader vid Hantverkargatan samt överlät äganderätten till kommunen. Avtalet träffades under förbehåll av regeringens och Stockholms kommunfullmäktiges godkännande. Genom regeringsbeslut den 15 oktober 1981 godkände regeringen för sin del avtalet.

Länsstyrelsen i Stockholms län har förra året väckt fråga om byggnadsminnesförklaring av byggnaderna samt meddelat vissa skyddsföreskrifter. Frågan är enligt uppgift ännu inte avgjord.

Utskottet har inte kunnat finna att regeringen överskridit sina befogenheter genom att avhända staten äganderätten till nyssnämnda egendom utan riksdagens hörande (jfr 9 kap. 8 § regeringsformen). Det finns enligt utskottets mening anledning utgå ifrån att den nya ägaren – Stockholms kommun – tillser att byggnaderna med hänsyn till deras stora kulturhistoriska värde kommer att vårdas på ett betryggande sätt.

15. Regeringens handläggning av de s. k. blockbetygen

Utskottet har till granskning tagit upp regeringens handläggning av de s. k. blockbetygen, dvs. de sammanfattande betyg som eleverna i årskurs 8 och 9 i grundskolan erhåller i de s. k. orienteringsämnena. Dessa utgörs av naturorienterande och samhällsorienterande ämnen. En kanslipromemoria i ärendet har upprättats (*bilaga 13 A*).

I propositionen till nu gällande läroplan för grundskolan – Lgr 80 – (prop. 1978/79:180) föreslogs bl. a. att ett visst antal veckotimmar skulle anslås till orienteringsämnena. Några uppställda s. k. riktider för de ingående delämnena angavs inte. Utbildningsutskottet anförde i sitt av riksdagen godkända betänkande (UbU 1979/80:45) att antalet veckotimmar på högstadiet för de samhällsorienterande ämnena skulle vara samma antal timmar som gällt enligt tidigare läroplan. I propositionen lämnades allmänna synpunkter beträffande betygssystemet som sådant i grundskolan. Föredragandens slutsats var att det inte fanns något alternativ till betyg som urvalsinstrument. I propositionen föreslogs att betygssättningen i grundskolan skulle inskränkas så att betyg endast skulle ges i årskurs 8 och 9. Däremot saknades uttalanden om sammanfattningsbetyg i orienteringsämnena eller om det skulle ges särskilda betyg i delämnena. Dock framhölls att det var betydelsefullt om man i fortbildning, i läromedelsutformning och i kommentarmaterial kunde underlätta för de lärare och elever som väljer en samlad undervisning (prop. 1978/79:180 s. 84).

Regeringen utfärdade i februari 1980 förordningen (1980:64) om mål och riktlinjer i 1980 års läroplan för grundskolan. Därvid fastställdes inledningen till läroplanen samt huvudavsnittet mål och riktlinjer i läroplanen. I oktober samma år utfärdades dels en förordning om kursplaner i 1980 års läroplan för grundskolan, dels en förordning om timplaner och föreskrifter för timplaner i 1980 års läroplan för grundskolan.

I Lgr 80:s timplaner för högstadiet anges vissa riktider för samhälls- och naturorienterande ämnen. I föreskrifter för timplanerna finns uppgift om vilka delämnena som ingår. I mål och riktlinjer uttalas att betyg skall sättas i de ämnen eller ämnesgrupper som upptas på högstadiets timplan samt tillvalskurserna 8 och 9.

I maj 1982 utfärdade regeringen förordningen (1982:251) om ändring i skolförordningen (1971:235). Ändringen innebar bl. a. att betyg skulle ges i samhällsorienterande ämnen och naturorienterande ämnen. Betyget i samhällsorienterande ämnen resp. naturorienterande ämnen var därvid att betrakta som sammanfattande betyg för ämnesgruppen. Regeringen uppdrog samtidigt åt SÖ att komma med förslag om hur "viktning" av betygen i fortsättningen skulle ske vid intagningen till gymnasieskolan så att hänsyn kunde tas till att olika ämnen och ämnesgrupper hade olika omfattning i form av studietimmar. I september 1982 utfärdades en förordning med provisoriska bestämmelser om betyg i årskurs 9 i grundskolan m. m. Där i stadgades att skolstyrelsen i varje kommun för varje skola skulle få besluta att betyg skulle ges även i vart och ett av de i orienteringsämnena ingående delämnena. Förordningen innebar en valfrihet för skolstyrelsen att besluta om delbetyg eller sammanfattningsbetyg samt en möjlighet för eleverna i sådant fall att välja det som innebar den högsta poängsumman.

Den nya regeringen beslutade i november 1982 förordningen (1982:993) med provisoriska bestämmelser om undervisning och betygssättning i orienteringsämnena på grundskolans högstadium m. m. Enligt denna fick undervisningen i orienteringsämnena bedrivas i varje särskilt delämne i stället för sådan ämnesövergripande undervisning som följde av Lgr 80. Om undervisning anordnas i enskilda ämnen skulle det ges betyg i varje sådant ämne i stället för ett sammanfattningsbetyg för ämnesgruppen. Samtidigt uppdrogs åt SÖ att vidta åtgärder för att stimulera en övergång till ett ämnesövergripande arbetssätt i orienteringsämnena.

I årets budgetproposition (prop. 1982/83:100, bil. 10, s. 227 ff) har regeringen föreslagit riksdagen att "godkänna regeringens angivna beslut om undervisning och betygssättning i orienteringsämnena på grundskolans högstadium". Utbildningsutskottet (UbU 1982/83:18) tillstyrkte förslaget och hemställde att riksdagen som sin mening skulle ge regeringen till känna vad utskottet anfört om formerna för betygssättning efter läsåret 1985/86. Riksdagen följde utskottet.

Inför utskottet har utfrågning ägt rum med f. d. statsrådet Ulla Tillander. Utskrift av vad som förekom vid denna utfrågning bifogas betänkandet (*bilaga 13 B*).

Vid utfrågningen har Ulla Tillander anfört att hon på grund av läroplanens utformning inte hade annan möjlighet än att föreslå regeringen att införa obligatoriska blockbetyg. Detta skulle vara följden av bl. a. vissa uttalanden i läroplanen om att betyg skulle sättas i de ämnen och ämnesgrupper som finns upptagna på högstadiets timplan. Detta skulle också vara en konsekvens av den utformning som timplanen fått med undervisning i två block, samhällsorienterande ämnen och naturorienterande ämnen. Betyg i de enskilda ämnena hade förutsatt att regeringen först inhämtat riksdagens godkännande.

Utskottets granskning har gett vid handen att regeringen gjorde den

bedömningen att utfärdandet av förordningen om obligatoriska blockbetyg skedde mot bakgrund av vissa uttalanden i läroplanen om att betyg skulle sättas i de ämnen och ämnesgrupper som fanns upptagna på högstadiets timplan. Detta var också en konsekvens av den utformning som timplanen fått med undervisning i två block, samhällsorienterande ämnen och naturorienterande ämnen. Några särskilda uttalanden i proposition eller av riksdagen om betygens utformning i dessa avseenden finns emellertid inte. Detta innebär att det legat inom regeringens kompetens att utfärda bestämmelser om utformningen av betyg i olika hänseenden. Utskottet har därför inte funnit anledning att rikta någon kritik mot regeringens handläggning av betygsfrågan. Inte heller i övrigt föranleder granskningen något uttalande från utskottets sida.

16. Regeringens kontroll av säkerhetspolisens verksamhet

Utskottet har i årets granskning tagit upp frågan om regeringens kontroll av säkerhetspolisens verksamhet. Denna fråga har utskottet behandlat vid flera tillfällen tidigare. Senast var frågan aktuell i samband med 1980 års granskning (KU 1979/80:50, s. 34).

En inom justitiedepartementet upprättad promemoria angående kontroll av säkerhetspolisens verksamhet, m. m. har tagits in som *bilaga 14* till detta betänkande.

Av promemorian framgår bl. a. att justitieministern, tillsammans med statssekreteraren i justitiedepartementet och en statssekreterare i statsrådsberedningen samt chefen för polisenheten i justitiedepartementet, regelbundet sammanträder med rikspolischefen och chefen för säkerhetsavdelningen. Härvid går man igenom aktuella ärenden. En del av sammanträdena sker i samband med besök på säkerhetsavdelningen, varvid en närmare genomgång av någon viss del av verksamheten äger rum. Personalkontrollen är en av de verksamhetsgrenar som ägnas särskild uppmärksamhet. Genom stickprovskontroller och genomgång av akter och annat material kontrolleras att regeringens särskilda föreskrifter följs. De former för regeringens kontroll som redovisas i promemorian har tillämpats av flera regeringar under senare år.

Vid granskningen har inte framkommit något som föranleder särskilt uttalande från utskottets sida.

17. Regeringens handläggning av vissa ärenden om undantag från tätbebyggelseförbud

Den svenska byggnadslagstiftningen lämnar i stor utsträckning utrymme för lämplighetsavgöranden från de statliga myndigheternas och inte minst regeringens sida i dess egenskap av besvärinstans. Konstitutionsutskottet har därför vid flera tillfällen funnit det angeläget att granska regeringens

praxis på detta rättsområde. Sålunda har utskottet granskat regeringens praxis i vad gäller tillämpningen av dels det s. k. tätbebyggelseförbudet i byggnadslagen (se KU 1977/78:35 s. 18–23), dels bebyggelseförbudet på områden som omfattas av strandskyddsbestämmelser enligt naturvårdslagen (se KU 1978/79:30 s. 19–25). Vid sin granskning 1981 behandlade utskottet frågor om vilken roll de geografiska riktlinjerna i den fysiska riksplaneringen hade haft vid beslut om byggnadsplaner för fritidsbebyggelse (se KU 1980/81:25 s. 28–31). I årets granskning tar utskottet åter upp frågan om regeringens tillämpning av tätbebyggelseförbudet. Granskningen har avsett två enskilda ärenden. En kort översikt över gällande rätt samt en redovisning av de två ärendenas handläggning finns i en kanslipromemoria, intagen som *bilaga 15* till betänkandet. En utförligare redovisning av gällande lagbestämmelser finns i de tidigare nämnda granskningsbetänkandena.

Utskottet vill erinra om att detaljplanering enligt byggnadslagen sker genom upprättande av stadsplan eller byggnadsplan. Stadsplan och byggnadsplan upprättas genom kommunens försorg men skall sedan fastställas av länsstyrelsen. I vissa fall åligger det länsstyrelsen att underställa planen regeringens prövning. Byggnadsverksamheten inom områden som inte ingår i stads- eller byggnadsplan regleras genom utomplansbestämmelser. Sådana bestämmelser utfärdas av regeringen. Nybyggnad får inte ske i strid med utomplansbestämmelser. Dispens kan dock meddelas när särskilda skäl föreligger. Vid tillkomsten av dispensstadgandet uttalades att det låg i sakens natur att dispensrätten skulle tillämpas restriktivt.

Det första ärendet gällde tillstånd att bygga ut en gäststuga på en fastighet med några fritidshus i Nynäshamns kommun. Fastigheten låg inom ett område med utomplansbestämmelser. Området berördes också av den fysiska riksplaneringens riktlinjer för högexploaterad kust. Länsstyrelsen i Stockholms län beslöt att inte meddela dispens från gällande tätbebyggelseförbud bl. a. med hänsyn till den rådande bebyggelsesituationen på fastigheten och i området i övrigt. Regeringen beviljade dispens bl. a. därför att man önskade underlätta för flergenerationsboende på fritidsfastigheter.

Det andra ärendet gällde tillstånd att uppföra ett bostadshus på en fastighet i Munkedals kommun i Göteborgs och Bohus län. Byggnaden var avsedd för en person som skulle sköta en närbelägen fiskeanläggning. Fastigheten var belägen inom ett område med utomplansbestämmelser. Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län fann inte visat att byggnaden behövde vara belägen på eller i direkt anslutning till den eller de fastigheter där fisket bedrevs och fann inte heller i övrigt några skäl föreligga för dispens. Regeringen fann däremot särskilda skäl föreligga att medge undantag från tätbebyggelseförbudet.

I det sistnämnda ärendet uppkom även fråga om hörande av ägare till grannfastighet i dispensärenden av detta slag. Vid en av justitiekanslern utförd granskning hade konstaterats brist i den formella handläggningen

inom bostadsdepartementet i detta hänseende. Justitiekanslerns granskning gav vid handen att nya handläggningsrutiner införts vilka innebär att ägare till grannfastighet numera regelmässigt bereds tillfälle att yttra sig i ärenden hos regeringen av förevarande karaktär. Utskottet anser detta vara av vikt.

Riksdagen har vid flera tillfällen betonat behovet av planering och återhållsamhet med fritidsbebyggelse inom vissa områden av landet, bl. a. kustområdena. Särskilt stor restriktivitet skall enligt riksdagsuttalandena iakttas i de kustområden som betecknas som högexploaterade. Utskottet vill ånyo betona att dispensgivningen från tätbebyggelseförbudet sker i enlighet med uppdragna riktlinjer. Det är således enligt utskottet av stor betydelse att regeringens praxis i dispensärenden tillgodoser de allmänna intressen som ligger bakom byggnads- och planlagstiftningen.

Utöver det anförda har den verkställda granskningen av de båda dispensärendena inte föranlett något uttalande från utskottets sida.

18. Arbetskraft till bistandsprojektet Bai Bang

Utskottet har granskat regeringens befattning med frågan om rekrytering av inhämsk arbetskraft till det svenska bistandsprojektet Bai Bang i norra delen av Vietnam. I ärendet har generaldirektör Anders Forsse, SIDA, samt statsrådet Roine Carlsson företrätt inför utskottet och lämnat upplysningar. Utskrifter av dessa utfrågningar redovisas som *bilaga 16 A* och *16 B* till detta betänkande.

Avtal mellan Sverige och Vietnam om uppförande av ett integrerat massa- och pappersbruk med tillhörande råvaruförsörjning ingicks i augusti 1974 efter flera års utredningsarbete. Fabriken förlades till orten Bai Bang i Vinh Phu-provinsen ca 11 mil nordväst om Hanoi. Skogsråvaran hämtas från ett område som är beläget ytterligare 10–20 mil norr om fabriken. I 1974 års avtal beräknades fabriken vara helt färdig år 1979. Projektet försenades och blev färdigt 1982, då det officiellt invigdes.

I samband med invigningen den 26 november 1982 uppstod en debatt om levnadsförhållanden och rekrytering av skogsarbetskraften inom Vinh Phu-projektet. I ett frågesvar den 9 december yttrade utrikesministern att vissa rykten om att det skulle förekomma tvångsrekryterad arbetskraft vid Bai Bang-projektet innefattade uppgifter som inte kunnat styrkas. Utrikesministern förklarade också att beskyllningarna om tvångsarbete skulle granskas. Denna granskning uppdrogs åt svenska ambassaden i Hanoi. I en promemoria, som är daterad den 20 april 1983, framhålls att rekryteringen till skogsbolaget inte skiljer sig från vad som tillämpas för andra statliga anställningar i Vietnam. Det är enligt promemorian inte riktigt att tala om tvångsrekrytering i detta sammanhang.

Enligt uppgifter i massmedier skulle statsrådet Roine Carlsson vid en presskonferens i samband med invigningen av pappersbruket uttalat att det

var en intern vietnamesisk fråga hur arbetskraften till Bai Bang-projektet rekryteras. Vid utfrågningen inför utskottet har statsrådet Carlsson anfört att hans inställning inte blivit korrekt återgiven – av massmedierna. Enligt statsrådets uppfattning fanns nämligen ingenting i den kunskap som han förvärvat före och i samband med invigningen som tydde på att tvångsrekrytering förekommit.

Granskningen har inte föranlett något uttalande från utskottets sida.

19. Övriga frågor

a) Vissa regleringsbrev för budgetåret 1981/82

Socialutskottet överlämnade i april 1982 ett protokollsutdrag till finansutskottet i vilket socialutskottet erinrade om att riksdagen på femte huvudtiteln under anslag J 9 Upplysning och information på alkoholområdet anvisat 20 850 000 kr. för budgetåret 1981/82. Av detta belopp hade regeringen sedermera i utfärdat regleringsbrev uppfört 2 500 000 till ett annat anslag, nämligen J 6 Bidrag till alkohopolikliniker och vårdcentraler m. m. Beloppet hade under J 6 upptagits som en post, vilken är avsedd för utvecklingsarbete med samverkan mellan sjuk- och socialvård enligt förslag av samarbetsorganet för alkoholfrågor (SAMO). I detta avseende stod regleringsbrevet enligt socialutskottet i överensstämmelse med riksdagens beslut. Finansutskottet beslöt att överlämna det från socialutskottet inkomna protokollsutdraget till konstitutionsutskottet. Se *bilaga 17*.

Utskottet, som inhämtat att vissa tekniska skäl var orsaken till anslagsredovisningen i fråga, vill understryka vikten av att riksdagens anvisning av medel under ett anslag inte disponeras under annat anslag. Mot bakgrund av vad som förekommit i det nu aktuella fallet och de redovisade omständigheterna har utskottet utöver det sagda inte funnit anledning att göra något särskilt uttalande.

b) Ändring av belopp i budgetpropositionen genom rättelseblad

I budgetpropositionen 1982/83:100 bilaga 10 föreslogs under anslaget E 5 Utbildning för administrativa, ekonomiska och sociala yrken ett förslagsanslag av 254 945 000 kr. Detta anslag avser grundläggande utbildning för administrativa, ekonomiska och sociala yrken vid de statliga högskoleenheterna (motsvarande) inom utbildningsdepartementets verksamhetsområde. Under anslaget beräknas medel för allmänna utbildningslinjer och påbyggnadslinjer inom sektorn. Anslagets fördelning på anslagsposter redovisas i en tablå i budgetpropositionen (s. 415).

Den 25 januari sände utbildningsdepartementet ut ett skriftligt meddelande till högskoleenheterna med ändring av flertalet belopp i anslagsfördelningen. Anledning härtil var en felräkning inom departementet. För Stockholms universitet innebar rättelsen en minskning av föregående års

anslag med 37 000 kr. i stället för en i budgetpropositionen angiven ökning med drygt en milj. kr.

Den aktuella ändringen behandlades i en frågedebatt i riksdagen. Utbildningsministern, som besvarade frågan den 8 februari 1983, beklagade den aktuella felräkningen som fått effekter på flertalet anslagsposter och hänvisade till att högskoleenheterna snarast möjligt meddelades skriftligen, och att riksdagen (tryckerienheten) på sedvanligt sätt genom rättelseblad (s. k. kartong) den 31 januari informerades om felen. Samma dag tillställdes utbildningsutskottets kansli motsvarande material.

Utbildningsutskottet har nyligen behandlat det aktuella anslaget (UbU 1982/83:25). I ett särskilt yttrande (m. c. fp) påtalas felräkningen. I yttrandet anförs:

Den 31 januari, först efter det att en fråga i ärendet ställts i riksdagen, meddelades riksdagen om ändringen. Utbildningsutskottet fick på egen begäran den 25 mars en förklaring till felräkningen.

Det är märkligt att riksdagen inte fick något meddelande om ändringen tidigare. Detta borde ha skett åtminstone samtidigt som cirkulärskrivelsen till högskoleenheterna gick ut. Självfallet måste utbildningsdepartementet i fortsättningen, om det uppstår felaktigheter av detta slag, meddela riksdagen detta snarast möjligt.

Konstitutionsutskottet vill understryka betydelsen av att de uppgifter som lämnas i budgetpropositionen är riktiga. Genom att felet inte kunde rättas förrän efter den allmänna motionstidens utgång har riksdagens ledamöter inte haft underlag för en korrekt bedömning av anslaget. Detta är enligt utskottet beklagligt. Det är angeläget att riksdagens ledamöter särskilt under löpande motionstid skyndsamt erhåller uppgift om eventuella fel i anslagsberäkningar. Detta bör kunna ske – utöver den vanliga distributionen av s. k. kartongblad – genom att t. ex. partigruppernas kanslier underrättas särskilt.

Utskottets anmälan

Resultatet av den granskning av statsrådets tjänsteutövning och regerings- ärendenas handläggning som redovisats i det föregående får utskottet härmed för riksdagen

anmäla

Stockholm den 17 maj 1983

På konstitutionsutskottets vägnar
OLLE SVENSSON

Närvarande: Olle Svensson (s), Anders Björck (m), Yngve Nyquist (s), Bertil Fiskesjö (c), Wivi-Anne Cederqvist (s), Hans Nyhage (m), Kurt Ove Johansson (s), Kerstin Nilsson (s), Gunnar Biörck i Värmdö (m), Sven-Erik Nordin (c), Sture Thun (s), Anita Modin (s), Elisabeth Fleetwood (m), Karin Ahrland (fp) och Nils Berndtson (vpk).

Vid beslut under punkt 1. Regeringsskiftet 1982 har Bengt Kindbom (c) ersatt Bertil Fiskesjö (c) och Berit Bölander (s) ersatt Anita Modin (s).

Vid beslut under punkt 6. Kärnvapenfri zon i Europa har Ove Eriksson (m) ersatt Hans Nyhage (m).

Vid beslut under punkt 8. Fyren Märket har Ingvar Björk (s) ersatt Kurt Ove Johansson (s), Sören Lekberg (s) ersatt Anita Modin (s) och Lars Ernestam (fp) ersatt Karin Ahrland (fp).

Vid beslut under punkt 9. Vapenexport till USA (DIVAD) har Ingvar Björk (s) ersatt Kurt Ove Johansson (s), Sören Lekberg (s) ersatt Anita Modin (s) och Lars Ernestam (fp) ersatt Karin Ahrland (fp).

Vid beslut under punkt 10. Utförsel av använt kärnbränsle har Birger Hagård (m) ersatt Anders Björck (m), Bengt Kindbom (c) ersatt Bertil Fiskesjö (c), Berit Bölander (s) ersatt Anita Modin (s) och Lars Ernestam (fp) ersatt Karin Ahrland (fp).

Vid beslut under punkt 11. Vissa frågor rörande den statliga affärsverksamheten har Ove Eriksson (m) ersatt Hans Nyhage (m), Berit Bölander (s) ersatt Anita Modin (s) och Lars Ernestam (fp) ersatt Karin Ahrland (fp).

Vid beslut under punkt 12. Beslut om devalvering 1982 har Ove Eriksson (m) ersatt Hans Nyhage (m).

Vid beslut under punkt 13. Angående bildandet av Svenskt Stål AB (SSAB) m. m. har Ove Eriksson (m) ersatt Hans Nyhage (m), Berit Bölander (s) ersatt Anita Modin (s) och Lars Ernestam (fp) ersatt Karin Ahrland (fp).

Vid beslut under punkt 14. Serafimerlasarettets portalbyggnader har Birger Hagård (m) ersatt Anders Björck (m), Ingvar Björk (s) ersatt Yngve Nyquist (s), Bengt Kindbom (c) ersatt Bertil Fiskesjö (c), Ove Karlsson (s) ersatt Kerstin Nilsson (s) och Lars Ernestam (fp) ersatt Karin Ahrland (fp).

Vid beslut under punkt 15. Regeringens handläggning av de s. k. blockbetygen har Ove Eriksson (m) ersatt Anders Björck (m), Birger Hagård (m) ersatt Hans Nyhage (m), Berit Bölander (s) ersatt Anita Modin (s) och Lars Ernestam (fp) ersatt Karin Ahrland (fp).

Vid beslut under punkt 16. Regeringens kontroll av säkerhetspolisens verksamhet har Ove Eriksson (m) ersatt Hans Nyhage (m), Berit Bölander (s) ersatt Anita Modin (s) och Lars Ernestam (fp) ersatt Karin Ahrland (fp).

Vid beslut under punkt 17. Regeringens handläggning av vissa ärenden om undantag från tätbebyggelse har Bengt Kindbom (c) ersatt Bertil Fiskesjö (c), Ingvar Björk (s) ersatt Kurt Ove Johansson (s), Ulla Voss-Schrader (m) ersatt Gunnar Biörck i Värmdö (m), Sören Lekberg (s) ersatt Anita Modin (s) och Lars Ernestam (fp) ersatt Karin Ahrland (fp).

Vid beslut under punkt 18. Arbetskraft till biståndsprojektet Bai Bang har Ove Eriksson (m) ersatt Hans Nyhage (m), Birger Hagård (m) ersatt Gunnar

Biörck i Värmdö (m) och Berit Bölander (s) ersatt Anita Modin (s) och Lars Ernestam (fp) ersatt Karin Ahrland (fp).

Reservationer

1. Regeringsskiftet 1982 (punkt 1)

Anders Björck (m), Hans Nyhage (m), Gunnar Biörck i Värmdö (m), Sven-Erik Nordin (c), Elisabeth Fleetwood (m), Karin Ahrland (fp) och Bengt Kindbom (c) anser att den del av utskottets yttrande på s. 5 som börjar "Utskottet vill" och slutar "snabbare regeringsbildning" bort ha följande lydelse:

Då utskottet granskade regeringsbildningsproceduren efter 1976 års val framhöll utskottet enhälligt (KU 1976/77:44 s. 8) att de nya grundlagsreglerna hade fungerat på ett tillfredsställande sätt. Regeringsbildningen kunde, ansåg utskottet, genomföras på kortaste möjliga tid enligt de regler som gäller för handläggningen av sådana frågor i riksdagen.

Enligt utskottets uppfattning ger erfarenheterna av regeringsbildningen hösten 1982 inte anledning till något annat uttalande om reglerna för regeringsbildningen än det som gjordes i samband med granskningen av 1976 års regeringsskifte.

Vad utskottet anfört ges riksdagen till känna.

2. Kärnvapenfri zon i Europa (punkt 6)

Anders Björck (m), Bertil Fiskesjö (c), Gunnar Biörck i Värmdö (m), Sven-Erik Nordin (c), Elisabeth Fleetwood (m), Karin Ahrland (fp) och Ove Eriksson (m) anser att den del av utskottets yttrande på s. 16 som börjar "Utskottet får" och slutar "mot regeringen" bort ha följande lydelse:

Utskottet granskning har gett vid handen bl. a. följande. Vid mötet med Palmekommissionen i Stockholm i slutet av oktober 1982 diskuterades frågan om man från svensk sida genom en not till ett stort antal länder borde inhämta regeringarnas syn på kommissionens förslag till en zon fri från slagfältskärnvapen i Centraleuropa. Egon Bahr som deltog i mötet fick i uppdrag att lämna synpunkter på vad noten skulle innehålla. Ett av Bahr utarbetat fullständigt förslag till not översändes efter ett par veckor till statsminister Palme som i sin tur överlämnade förslaget till utrikesdepartementet för handläggning.

Den 30 november efterhörde Bahr hos Palme hur frågan låg till. Det var av intresse för Bahr att få veta detta eftersom han skulle ta upp saken i ett tal den 10 december, vilket också skedde i den västtyska förbundsdagen. Vid ett officiellt besök i Hamburg i början av december diskuterade Palme frågan med den västtyska SPD-ledningen.

Den svenska noten överlämnades till berörda regeringar den 8 december.

Innehållet i noten blev genom massmedierna känt samma dag både i Sverige och utomlands.

Något regeringsbeslut beträffande det svenska initiativet föreligger inte. Ej heller har frågan såvitt känt tagits upp i s. k. allmän beredning med regeringen i dess helhet. Saken anmälades i utrikesnämnden först den 14 januari 1983. I samtliga dessa hänseenden föreligger enligt utskottets mening från konstitutionella utgångspunkter fog för allvarlig kritik mot handläggningen inom regeringen av en viktig utrikespolitisk fråga. Utskottet finner det vidare anmärkningsvärt att SPD-ledningen – som då befann sig i oppositionsställning – fick kännedom om den svenska noten före den västtyska regeringen. Det inträffade kan uppfattas som om den svenska regeringen lät sig påverkas från ett annat land i en känslig utrikespolitisk fråga, vilket enligt utskottet måste anses djupt otillfredsställande.

Vad utskottet anfört ges riksdagen till känna.

3. Fyren Märket (punkt 8)

Anders Björck, Hans Nyhage, Gunnar Biörck i Värmdö och Elisabeth Fleetwood (samtliga m) anser att den del av utskottets yttrande på s. 24 som börjar "Utrikesminister Ola Ullsten" och slutar "i frågan" bort ha följande lydelse:

Utskottet vill för sin del understryka att gränsregleringsfrågor av förevarande karaktär skall underställas riksdagen. Det kan vidare ifrågasättas om inte den tilltänkta ändrade gränsdragningen över Märket skulle komma att strida mot de regler som gäller enligt Ålandskonventionen. Enligt vad utrikesdepartementet uppgett har ingen kontakt i frågan tagits med övriga konventionsstater. Utskottet anser att saken borde ha anmälts i utrikesnämnden innan uppdrag lämnades gränskommissionen.

Vad utskottet anfört ges riksdagen till känna.

4. Vapenexport till USA (DIVAD) (punkt 9)

Nils Berndtson (vpk) anser att den del av utskottets yttrande på s. 25 som börjar "Den företagna" och slutar "utskottets sida" bort ha följande lydelse:

Utskottets granskning har gett vid handen att några säkra garantier inte föreligger för att inte den krigsmateriel det nu är fråga om kommer att användas i militära operationer utanför USA. Det är känt att DIVAD-systemet utan svårighet kan transporteras till andra länder. Vissa uppgifter tyder på att systemet kan komma att användas av RDF-Rapid Deployment Force, dvs. den amerikanska s. k. Brandkårsstyrkan. Detta är djupt otillfredsställande och strider klart mot reglerna för svensk vapenexport.

Utskottet vill i sammanhanget *erinra* om den socialdemokratiska partimotionen 1981/82:2490 i vilken klart markeras den grundläggande principen att vapen som exporteras från Sverige enbart får användas till försvar av det egna landet. Denna syn kommer också till uttryck i proposition 1981/82:196 i vilken regeringen lade fram förslaget till nu gällande regler för krigsmaterielexport (se prop. s. 18). Mot angiven bakgrund anser utskottet att de tidigare borgerliga regeringarna aldrig borde ha meddelat exportlicens för Bofors engagemang i DIVAD-projektet. Den nuvarande socialdemokratiska regeringen borde ha stoppat engagemanget.

Vad utskottet anfört ges riksdagen till känna.

5. Utförsel av utbränt kärnbränsle (punkt 10)

Nils Berndtson (vpk), Sven-Erik Nordin (c) och Bengt Kindbom (c) anser att den del av utskottets yttrande på s. 26 som börjar "Utskottets granskning" och slutar "i ärendet" bort ha följande lydelse:

Utskottets granskning har gett vid handen att regeringens beslut att medge utförsel var såväl olyckligt som olämpligt. Genom upparbetning i ett främmande land, som dessutom är en kärnvapenmakt, uppstår ofrånkomliga risker för att det upparbetade materialet kan komma att användas för kärnvapentillverkning. Den kontroll som förutsätts ske genom IAEA ger inte det skydd som bör uppställas. Den socialdemokratiska regeringen har uttalat att man i framtiden skall avstå från upparbetning och de bindningar i utlandet som detta för med sig. Mot den bakgrunden framstår de aktuella medgivandena som synnerligen otillfredsställande. Detta gäller särskilt som frågan om fortsatt hantering av utbränt kärnbränsle var föremål för utredning och att förslag i saken kunde väntas inom kort. I de aktuella fallen borde regeringen av kärnkraftsproducenten ha krävt åtgärder för förvaring ytterligare tid i avvaktan på ny prövning av avfallsfrågorna. Regeringen borde enligt utskottet även beaktat de farhågor som SIPRI i sin senaste årsbok gett uttryck för rörande de risker för ökad kärnvapenspridning som upparbetning av utbränt kärnbränsle utgör.

Vad utskottet uttalat ges riksdagen till känna.

6. Vissa frågor rörande den statliga affärsverksamheten (punkt 11)

Anders Björck, Hans Nyhage, Gunnar Biörck i Värmdö och Elisabeth Fleetwood (samtliga m) anser att den del av utskottets yttrande på s. 32 som börjar "De nu aktuella" och slutar på s. 33 "anledning till kritik" bort ha följande lydelse:

De nu aktuella ärendena som ingående utretts av utskottet, har visat att det föreligger stora problem vad gäller samarbetsformerna mellan ägaren/staten och de statliga företagen. Till en del har dessa självfallet sin grund i de konflikter som uppstår när politiska målsättningar lägger hinder i vägen för

de renodlade affärsintressena. Det finns enligt utskottets mening en rad exempel på fall där kortsiktiga politiska lösningar lett till stora ekonomiska förluster. Det politiska syftet som ofta varit att upprätthålla sysselsättningen på en viss ort, har därmed direkt förfelats. Det är uppenbart, att ledningen i de statliga företagen arbetar under särskilda svårigheter genom den risk de ständigt löper att deras ekonomiska planering skall raseras genom regeringsingripanden. De nu aktuella ärendena är enligt utskottets mening exempel på vart konflikter av detta slag kan leda. Det måste ses som principieilt ytterst olyckligt att man från regeringshåll i vissa fall försökt lösa konflikterna genom att avskeda bolagsledningarna.

Som framgår av uppteckningarna från utfrågningarna har i de av utskottet granskade fallen redovisats vitt skilda tolkningar och personliga uppfattningar om händelseförloppen. Det står dock enligt utskottets mening klart, att Roine Carlssons handlande i Neb-affären inte är godtagbart. Helt utan något formellt regeringsbeslut och utan att kalla till bolagsstämma har han ingripit i angelägenheter som enligt aktiebolagslagen direkt åvilar bolagsledningen. Särskilt anmärkningsvärt anser utskottet det vara att han avskedat styrelsens ordförande utan att bereda honom tillfälle att redovisa den planering som Neb:s styrelse fattat beslut om.

Nils G. Åslings ingripande mot Statsföretag får ses mot bakgrund av den svåra situation som gällde för Statsföretagsgruppen och som innebar behov av nya stora kapitaltillskott. Utskottet betraktar det dock som olyckligt att industriministern utan ett formellt regeringsbeslut och utan att samråda med eller ens underrätta bolagsledningen meddelar pressen sina planer att bl. a. bryta ut det vinstgivande Procordia från Statsföretagsgruppen. Detta ledde till att Statsföretag förlorade väsentliga inslag i vad gäller kontinuiteten i bolagsledningen.

Enligt utskottets mening visar granskningsärendet i dess helhet att formerna för och omfattningen av den statliga företagsamheten är i behov av en genomgripande omprövning. Sådan företagsamhet är f. ö. endast i undantagsfall motiverad.

Vad utskottet anfört ges riksdagen till känna.

7. Beslut om devalvering 1982 (punkt 12)

Anders Björck (m), Bertil Fiskesjö (c), Gunnar Biörck i Värmdö (m), Sven-Erik Nordin (c), Elisabeth Fleetwood (m), Karin Ahrlund (fp) och Ove Eriksson (m) anser att den del av utskottets yttrande på s. 36 som börjar "Utskottets granskning" och slutar "särskilt uttalande" bort ha följande lydelse:

Utskottets granskning som självfallet inte avsett riksbanksfullmäktiges handläggning har gett vid handen att företrädare för den tillträdande socialdemokratiska regeringen i slutet av september förra året ansåg att Sverige snarast borde vidta valutapolitiska åtgärder för att motverka det

kraftiga valutautfödet ur landet. Det är mot denna bakgrund devalveringsbeslut den 8 oktober får ses. Någon anledning för konstitutionsutskottet att gå in på de bedömningar som gjordes i detta hänseende föreligger inte. Däremot anser utskottet att information om de planerade åtgärderna borde ha lämnats den sittande regeringen innan planerna – vilket skedde – delgavs de nordiska ländernas finansministrar, den internationella valutafonden m. fl. Finansminister Feldt har inför utskottet uttalat att enligt hans och även statsminister Palmes mening borde detta ha skett. Statsministern framförde en ursäkt i detta hänseende samma dag som devalveringsbeslutet fattades.

Sammanfattningsvis konstaterar utskottet att devalveringsbeslutet planerades och i praktiken också genomfördes av företrädare för en regering som ännu inte tillträtt. Ur konstitutionell synpunkt är det anmärkningsvärt att regeringen Fälldin III sålunda ställdes åt sidan när en för landet central valutapolitisk åtgärd tillkännagavs.

Vad utskottet anfört ges riksdagen till känna.

8. Vissa frågor rörande den ekonomiska uppgörelsen i samband med bildandet av svenskt stål AB (SSAB), m. m. (punkt 13)

Anders Björck (m), Bertil Fiskesjö (c), Gunnar Biörck i Värmdö (m), Sven-Erik Nordin (c), Elisabeth Fleetwood (m), Ove Eriksson (m) och Lars Ernestam (fp) anser att den del av utskottets yttrande på s. 37 som börjar "Utifrån de" och slutar "fråga otillfredsställande".

Frågan om den ersättning som Gränges fick tillgodogöra sig vid överlåtelsen av TGOJ-rörelsen har i sedvanlig ordning prövats av riksdagen. Den har också granskats av riksdagens revisorer, vars rapport i saken behandlats av näringsutskottet hösten 1982. Frågan har sålunda ingående behandlats av riksdagen. Vad gäller utbetalningen av rekonstruktionslån konstaterar utskottet att riksdagen anvisade aktuella medel för budgetåret 1981/82 och att regeringens beslut om utbetalning gällde den 1 juli 1981, alltså det avsedda budgetåret.

Utskottet har med anledning av granskningen inte funnit skäl att göra något uttalande i saken.

9. Serafimerlasarettets portalbyggnader (punkt 14)

Hans Nyhage, Gunnar Biörck i Värmdö, Elisabeth Fleetwood och Birger Hagård (samtliga m) anser att den del av utskottets yttrande på s. 39 som börjar "Utskottet har" och slutar "betryggande sätt" bort ha följande lydelse:

Utskottet vill erinra om att enligt 9 kap. 2 § regeringsformen (RF) får statens medel inte användas på annat sätt än riksdagen bestämt. I samband med att anslag beviljas till visst ändamål kan riksdagen bestämma om

dispositionen av statlig egendom, t. ex. beträffande lokaler och markområden. Det är sålunda enligt grundlagen förutsatt att riksdagen skall ha möjlighet att binda regeringens och myndigheternas handlingsfrihet när det gäller förfogande över statlig egendom, lös såväl som fast.

Enligt 9 kap. 9 § RF gäller vidare att det ankommer på riksdagen att i den omfattning som behövs fastställa grunder för förvaltningen av statens egendom och förfogandet över den. Riksdagen kan därvid föreskriva att åtgärd av visst slag inte får vidtas utan riksdagens tillstånd. I förarbetena till den nya grundlagen (1973:90 s. 348) exemplifieras detta av departementschefen på det sättet att riksdagen kan bestämma "att egendom av visst slag inte får avhändas staten utan att riksdagen samtyckt till åtgärden i det konkreta fallet". Justitieministern uttalade vidare: "Av RF 9:2 får vidare anses följa att egendom som har anskaffats för medel, anvisade av riksdagen, inte får disponeras på sätt som strider mot riksdagens anslagsbeslut. I praxis har egendom, som har förvärvats enligt riksdagens beslut för att för framtiden vara statsegendom, inte ansetts kunna säljas utan riksdagens hörande. -- -- Vad jag föreslagit i denna paragraf (= RF 9:9) syftar inte till rubbning av nu nämnt praxis." I detta sammanhang vill utskottet erinra om sitt yttrande (KU 1981/82:10 y) vari utskottet bl. a. pekade på olika typer av inskränkningar i regeringens dispositionsrätt beträffande statens egendom. Dessa kunde vara förutom vissa värdegränser även riktlinjer i vilka angetts vad regeringen hade att iakttä vid avyttring av statlig egendom.

Beträffande Serafenportalen har i de avtal som underställts riksdagen redan 1948 därefter 1958 och senast 1979 uttryckligen angetts att portalbyggnaden i fråga även fortsättningsvis skulle tillhöra staten. Utan riksdagens hörande har regeringen genom beslutet den 15 oktober 1981 godkänt att nämnda egendom avhäfts staten. Med hänsyn till vad som redovisats angående ärendets tidigare handläggning borde saken enligt utskottets mening ha förelagts riksdagen. Denna felaktiga handläggning är beklaglig. Utskottet vill kraftigt understryka vikten av att den nye ägaren – Stockholms kommun – tillser att byggnaderna med hänsyn till deras utomordentligt stora kulturhistoriska värde kommer att vårdas på ett betryggande sätt.

Vad utskottet anfört ges riksdagen till känna.

10. Regeringens handläggning av de s. k. blockbetygen (punkt 15)

Gunnar Biörck i Värmdö, Elisabeth Fleetwood, Ove Eriksson och Birger Hagård (samtliga m) anser att den del av utskottets yttrande på s. 40 som börjar "Utskottets granskning" och slutar på s. 41 "från utskottets sida" bort ha följande lydelse:

Utskottets granskning har gett vid handen att blockbetyg inte är förutsatta i läroplanen. Särskilda uttalanden i frågan saknas i läroplanspropositionen. Enligt Lgr 80 är inte heller ämnesövergripande undervisning i orienteringsämnen den enda formen härvidlag. Tvärtom nämns i olika sammanhang de

ingående delämnena. Bl. a. uttalas att lärare och elever kan välja mellan olika sätt att disponera sin undervisning. Utskottet anser därför att regeringen får anses ha gått ifrån de förutsättningar som tidigare uppställts genom att i maj 1982 utfärda förordningen om de obligatoriska blockbetygen. Till detta kommer att regeringen i september samma år medgav valfrihet mellan separata betyg i delämnena och blockbetyg. Utskottet anser att regeringen borde ha inhämtat riksdagens medgivande innan eventuell åtgärd vidtogs.

Vad utskottet anfört ges riksdagen till känna.

11. Regeringens kontroll av säkerhetspolisens verksamhet (punkt 16)

Nils Berndtson (vpk) anser att den del av utskottets yttrande på s. 41 som börjar "Vid granskningen" och slutar "utskottets sida" bort ha följande lydelse:

Det förbud mot politisk åsiktsregistrering som återfinns i grundlag fr. o. m. den 1 januari 1977 och det kontrollsystem som har tillämpats under senare år har inte hindrat att det med jämna mellanrum kommer i dagen misstankar om att säkerhetspolisen fortfarande bedriver åsiktsregistrering och således åsidosätter i demokratisk ordning antagna grundläggande principer för dess verksamhet.

Motstridiga uppgifter som cirkulerat och till detta knapphändiga, om ens några, kommentarer från säkerhetspolisens sida i samband med olika s. k. affärer har bidragit till att skapa ännu större oklarhet om säkerhetspolisens i sin verksamhet håller sig inom givna ramar eller ej. Enligt massmediernas redovisning av justitieministerns åtgärder med anledning av en för en tid sedan inträffad händelse vid Sveriges Radio AB har säkerhetspolisens agerande av ministern ansetts ligga i utmarkerna av dess normala verksamhet.

För tilltron till myndigheterna är det naturligtvis avgörande för medborgarna att de kan uppleva att av regering och riksdag fattade beslut följs och att myndigheterna i övrigt verkar i en demokratisk anda. Det är mot denna bakgrund ytterst viktigt att den fortlöpande kontroll av säkerhetspolisens verksamhet som bl. a. regeringen har att utöva verkligen fungerar. Hittillsvarande erfarenheter pekar enligt utskottet på att kontrollen inte fungerar tillfredsställande.

Det är enligt utskottets mening nödvändigt att nu göra en översyn av de kontrollmetoder som regeringen m. fl. organ tillämpar när det gäller säkerhetspolisens verksamhet. En sådan översyn måste bedrivas skyndsamt. Detta bör riksdagen ges till känna.

12. Regeringens handläggning av vissa ärenden om undantag från tätbebyggelseförbud (punkt 17)

Anders Björck (m), Hans Nyhage (m), Sven-Erik Nordin (c), Elisabeth Fleetwood (m), Bengt Kindbom (c), Ulla Voss-Schrader (m) och Lars Ernestam (fp) anser att den del av utskottets yttrande på s. 43 som börjar "Riksdagen har" och slutar "från utskottets sida" bort ha följande lydelse:

När det gäller frågan om regeringen i de refererade fallen följt de av riksdagen uppdragna riktlinjerna vill utskottet på nytt erinra om att riktlinjerna inte är bindande utan skall uppfattas som ett starkt allmänt intresse i den avvägning av enskilda och allmänna intressen som skall göras enligt byggnadslagstiftningen. När regeringen funnit anledning att bevilja dispens från gällande bestämmelser har det också skett först efter en noggrann avvägning mellan olika intressen. Dispenserna har sålunda inte ansetts medföra någon inskränkning i de allmänintressen som riktlinjerna skall skydda.

Den verkställda granskningen har härutöver inte föranlett något uttalande från utskottets sida.

13. Arbetskraft till biståndsprojektet Bai Bang (punkt 18)

Anders Björck (m), Bertil Fiskesjö (c), Sven-Erik Nordin (c), Elisabeth Fleetwood (m), Ove Eriksson (m), Birger Hagård (m) och Lars Ernestam (fp) anser att den del av utskottets yttrande på s. 43 som börjar "Enligt uppgifter" och slutar på s. 44 "utskottets sida" bort ha följande lydelse:

Enligt uppgifter i massmedier skulle statsrådet Roine Carlsson vid en presskonferens i samband med invigningen av pappersbruket uttalat att det var en intern vietnamesisk fråga hur arbetskraften till Bai Bang-projektet rekryteras. Vid utfrågningen inför utskottet har statsrådet anført att hans inställning inte blivit korrekt återgiven av massmedierna. Enligt statsrådets uppfattning fanns nämligen ingenting i den kunskap som han skaffat sig före och i samband med invigningen som tydde på att tvångsrekrytering förekommit. På fråga om han ansåg slavarbete vara acceptabelt eller inte svarade han inför utskottet att det inte var hans uppgift att bedöma den saken.

Enligt utskottets uppfattning är den eventuella förekomsten av tvångsrekrytering av arbetskraft till ett av de största svenska biståndsprojekten en fråga av stor principiell betydelse. I denna fråga, som ytterst handlar om grundläggande mänskliga rättigheter, får det enligt utskottet inte råda någon tvekan om den svenska inställningen. Det är därför anmärkningsvärt att statsrådet Roine Carlsson först i samband med utfrågningen inför konstitutionsutskottet den 19 april, dvs. nästan fem månader efter presskonferensen, sökte rätta till de enligt honom felaktiga uppgifterna om hans uttalande i massmedierna. Inför utskottet har statsrådet dels dementerat sitt uttalande

vid presskonferensen, dels ånyo vägrat uttala sig i principfrågan. Utskottet ser sig därför nödsakat att konstatera att den klarhet som vore önskvärd om statsrådets inställning i denna fråga inte har erhållits.

Vad utskottet anfört ges riksdagen till känna.

Särskilda yttranden

1. Regeringens handläggning av utlänningslagstiftningen (punkt 4)

av Nils Berndtson (vpk):

Som utskottet konstaterar har den företagna granskningen i första hand tagit sikte på handläggningstiderna. Det har inte nu varit möjligt att låta granskningen omfatta de enligt min mening mycket viktiga frågeställningarna om dels utlänningslagstiftningens praktiska tillämpning, dels regeringens bedömning av situationen i olika länder vid behandlingen av flyktingfrågor. Till dessa problem blir det tillfälle att återkomma.

2. Ubåtsincidenten i Hårsfjärden (punkt 7)

av Nils Berndtson (vpk):

Utskottet anför att kontakterna mellan regering och riksdagspartierna fungerade väl under ubåtsincidenten. Enligt min mening bör dock samtliga riksdagspartier erhålla likvärdig information i frågor av denna betydelse.

Bilagedel

Bilaga 1 A

Regeringsärenden år 1981

Ärendegrupp	SB	Ju	UD	Fö	S	K	E	B	U	Jo	H	A	Bo	I	Kn	Sia
1 Propositioner	1	45	4	4	22	11	9	35	16	14	9	6	9	14	4	203
2 Lagrådsremisser	–	28	–	–	7	5	1	7	2	3	3	1	1	–	–	58
3 Författningar ¹	–	390	7	48	179	95	28	210	173	92	58	40	46	50	38	1 454
4 Kommitté- och utredningsdirektiv	–	9	–	2	6	8	3	4	7	11	1	5	1	12	3	72
5 Regleringsbrev samt anslags- och bidragsärenden		155	104	201	212	104	26	247	486	215	62	128	100	633	311	2 984
6 Tjänsteärenden	1	545	185	346	299	138	78	854	576	156	136	147	56	213	363	4 093
7 Besvärärenden	–	247	11	255	236	689	12	766	1 107	773	115	2 353	1 752	220	159	8 695
8 Dispens- och övriga partsärenden	–	2 664 ²	11	356	345	318	59	1 372	348	234	229	861	205	348	212	7 562
9 B-protokollärenden ³	–	14	36	80	–	5	–	27	1	1	270	16	–	12	1	463
10 Övriga ärenden	–	44	27	68	71	34	20	67	89	54	30	23	17	76	25	645
Totalt	2	4 141	385	1 360	1 377	1 407	236	3 589	2 805	1 553	913	3 580	2 187	1 578	1 116	26 229

¹ Inkl. 94 författningar kungjorda i annan författningssamling än SFS.

² Inkl. 2 195 nådcärenden.

³ Ärenden som inte omedelbart har offentliggjorts.

Bilaga 1B

Regeringsärenden år 1982

Arendegrupp	SB	Ju	UD	Fö	S	K	E	B	U	Jo	H	A	Bo	I	Kn	Sca
1 Propositioner	1	44	3		15	12	10	42	16	11	18	8	6	13	18	217
2 Lagrådsremisser		25		—	4	1	2	11	2	2	4	1	4	3	1	60
3 Författningar ¹	—	237	8	39	107	106	66	210	277	76	71	65	52	73	41	1 428
4 Kommitté- och utredningsdirektiv	2	5	1	12	7	5	1	14	1	9	11	7	2	13	6	96
5 Regleringsbrev samt anslags- och bidragsärenden	—	141	123	195	242	128	25	181	537	261	75	164	64	639	249	3 024
6 Tjänsteärenden	15	517	177	399	239	134	89	774	696	185	136	134	61	227	328	4 111
7 Besvärärenden	—	256	18	329	265	891	6	535	653	645	78	2 426	1 338	163	232	7 835
8 Dispens- och övriga partsärenden		2 971 ²	9	251	351	275	76	1 112	365	182	240	649	170	371	209	7 231
9 B-protokollärenden ³	—	16	45	88	—	—	2	21	2	—	265	1	—	17	1	458
10 Övriga ärenden	—	42	19	76	53	50	21	54	84	51	34	35	30	57	32	638
Totalt	18	4 254	403	1 389	1 283	1 602	298	2 954	2 633	1 422	932	3 490	1 727	1 576	1 117	25 098

¹ Inkl. 149 författningar kungjorda i annan författningssamling än SFS.² Inkl. 2 193 nådeärenden.³ Ärenden som inte omedelbart har offentliggjorts.

Bilaga 2

PM

Regeringsskiftet i oktober 1982

upprättad av riksdagsdirektören Sune K. Johansson

Måndagen den 20 september kl. 10.35 inlämnade statsminister Thorbjörn Fälldin till talman Ingemund Bengtsson sin ansökan om entledigande.

Talmannen entledigade omedelbart statsministern och övriga statsråd. I skrivelse som överlämnades till statsministern och översändes till övriga statsråd erinrade talmannen om stadgandet i 6 kap. 8 § RF: Har regeringens samtliga ledamöter entledigats, uppehåller de sina befattningar till dess ny regeringen tillträtt.

Ytterligare samtal mellan talmannen och partiledare ägde under måndagen rum enligt följande tidsschema:

kl. 13.55	Lars Werner
kl. 14.25	Ulf Adelsohn
kl. 15.30	Ola Ullsten
kl. 16.00	Olof Palme

Vid dessa sammanträffanden framhöll talman Bengtsson angelägenheten av att överläggningar om regeringsbildningen bedrevs med sådan skyndsamhet att den av 1982/83 års riksdag valde talmannen redan tisdagen den 5 oktober kunde avge förslag om ny statsminister för riksdagens godkännande.

Sedan Ingemund Bengtsson *måndagen den 4 oktober* omvalts till talman sammanträffade han samma dag med partiledarna och vice talmännen vid följande tidpunkter:

kl. 13.00	Ulf Adelsohn
kl. 13.15	Thorbjörn Fälldin
kl. 13.30	Ola Ullsten
kl. 13.45	Lars Werner
kl. 14.00	Olof Palme
kl. 14.30	Vice talmännen

Vid detta samråd uttalade Ulf Adelsohn, Thorbjörn Fälldin, Ola Ullsten och Lars Werner att det med hänsyn till valresultatet var helt naturligt att talmannen föreslog Olof Palme som statsministerkandidat. Vice talmännen var av samma uppfattning.

Vid kammarens sammanträde *tisdagen den 5 oktober kl. 16.00* föreslog talmannen i ett anförande riksdagen "att till ny statsminister utse Olof

Palme, som avser att bilda en regering bestående av företrädare för arbetarepartiet-socialdemokraterna". Detta förslag bordlades.

I enlighet med stadgandet i 5 kap. 2 § riksdagsordningen bordlades förslaget åter onsdagen den 6 oktober kl. 14.00.

Vid kammarens sammanträde *torsdagen den 7 oktober kl. 14.00* erinrade talmannen om att förslaget om ny statsminister bordlagts två gånger och att riksdagens prövning av förslaget kunde ske antingen vid detta sammanträde eller vid ett följande sammanträde.

Kammaren beslöt pröva förslaget om statsminister vid sammanträdet den 7 oktober. Därvid avgavs röstförklaringar av Ulf Adelsohn, Kjell Mattsson, Jörgen Ullenhag och Lars Werner.

Sedan talmannen erinrat om att förslag till ny statsminister skulle prövas av riksdagen genom omröstning och meddelat att denna komme att ske genom rösträkning, upplästes och godkändes följande voteringsproposition:

Den som godkänner förslaget att till ny statsminister utses Olof Palme röstar ja,
den det ej vill röstar nej.

Röstar mer än hälften av riksdagens ledamöter nej har riksdagen förkastat förslaget.

Den omröstning med voteringsapparat som därefter företogs gav följande resultat:

Ja	179
Nej	0
Avstår	147

Riksdagen hade alltså godkänt förslaget och utsett Olof Palme till statsminister.

Talmannen utfärdade samma dag på riksdagens vägnar förordnande för statsministern.

Fredagen den 8 oktober kl. 09.00 anmälde statsminister Olof Palme för riksdagen de statsråd han utsett att tillsammans med honom ingå i regeringen. I anslutning till denna anmälan avgav statsministern en regeringsförklaring.

Statsministerns anmälan lades till handlingarna.

Kl. 10.00 samma dag höll statsministern en presskonferens i stora partilokalen i riksdagshuset.

Regeringsskifteskonsej hölls kl. 11.30. För förfarandet vid denna konsej hade rättschefen i statsrådsberedningen upprättat en promemoria.

Vid konseljen lämnade talmannen följande redogörelse:

Eders Majestät!

Sedan statsminister Thorbjörn Fälldin den 20 september begärt att bli entledigad från sin befattning beviljade jag samma dag honom och övriga statsråd entledigande.

Efter samråd med företrädare för varje partigrupp inom riksdagen och överläggning med vice talmännen föreslog jag den 5 oktober riksdagen att till statsminister utse Olof Palme. Detta förslag godkändes av riksdagen den 7 oktober och jag har på riksdagens vägnar utfärdat förordnande för statsministern, som i dag anmält de av honom utsedda statsråden för riksdagen.

Kl. 13.30 mötte övriga statsråd massmedia i talmansmatsalen i riksdags-
huset.

Förordnande enligt 7 kap. 5 § RF

(i kraft den 28 februari 1983)

Datum	Föredragande statsråd	Ärendegrupp	Dep.
82-10-08	Ingvar Carlsson	ärenden som rör 1. forskningsrådsnämnden och forskningsråd, 2. delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning, forskningsinstitutet för atomfysik och Kiruna geofysiska institut, 3. europeiskt samarbete inom rymdforskningen.	U
82-10-08	Svante Lundkvist	ärenden som omfattas av de i handelsdepartementets regleringsbrev upptagna anslagen A 5 Kostnader för nordiskt samarbete och A 6 Nordiska ministerrådets allmänna budget.	H
82-10-08 (ändrat 82-12-22)	Gertud Sigurdsen	ärenden som rör 1. socialtjänst såvitt avser omsorger om barn och ungdom, nykterhets- och narkomanvård samt annat socialt bistånd; dock ej förskole- och fritidshemsverksamhet, omsorger om äldre människor och om människor med handikapp, 2. hälsoskydd, hälso- och sjukvård, tandvård och annan medicinsk verksamhet, hälso- och sjukvårdspersonalens yrkesutövning, läkemedel och medel för födelsekontroll, apoteksväsendet, 3. socialstyrelsen samt det rättsmedicinska och det rättspsykiatriska undersökningsväsendet, 4. tillverkning och försäljning av drycker och andra varor som innehåller alkohol, 5. narkotika, 6. understöd ur allmänna arvsfonden.	S
82-10-08 (ändrat 82-12-22)	Hans Gustafsson	lagstiftningsärenden som rör 1. hyra 2. förvärv och förvaltning av hyresfastighet, 3. bostadsrätt, 4. förköp av fast egendom, 5. fastighetsbildning, inbegripet äganderättsutredning och legalisering, 6. gemensamhetsanläggningar, samfälligheter och ledningsrätt, 7. allmänna vatten- och avloppsanläggningar och 8. tomträtt	Ju

82-10-08 (ändrat 82-12-22)	Bengt Göransson	ärenden som rör 1. bildkonst, musik, dans, teater, 2. lotterier, 3. arkiv, bibliotek, museer, kulturminnes- vård, 4. ungdomsverksamhet, 5. litteratur, film, videogram, 6. rundradioverksamhet, 7. stöd till dagspress och tidskrifter, 8. skolväsendet utom det gymnasiala skol- stadiet, 9. lagstiftning om pliktexemplar av skrifter och ljud- och bildupptagningar.	U
82-10-08 (ändrat 82-12-22)	Anita Gradin	ärenden som rör 1. jämställdhet mellan kvinnor och män, 2. utlänningars rätt att vistas i landet, 3. flyktingar och invandrare, 4. svenskt medborgarskap.	A
82-10-08	Birgitta Dahl	ärenden som rör energipolitiken.	I
82-10-08	Roine Carlsson	ärenden som rör 1. förenade fabriksverken, 2. domänverket, med undantag av ären- den rörande den fasta egendom som redovisas på naturvårdsfonden, 3. varvspolitiken. 4. Stålsföretag AB, Svenska Varv AB, SSAB Svenskt Stål AB, Kockums Air AB, Luxor AB, Norrlands Skogsägares Cellulosa AB.	I
83-01-11	Mats Hellström	ärenden som gäller 1. utrikeshandel, 2. internationella tull- och handelsför- handlingar, 3. tulltaxan och befrielse från till. 4. exportfrämjande åtgärder och export- kreditgarantier, 5. konsolidering av utländska skulder, internationella överenskommelser om allmänna villkor för exportkrediter, 6. vissa internationella sanktioner, 7. förbud mot investeringar i Sydafrika och Namibia, 8. vissa internationella byråer för han- dels- och råvarufrågor, internationell råvarulagring, 9. interamerikanska utvecklingsbanken, 10. kommersiellt och handelspolitiskt bi- stånd till främmande lands utveck- ling, 11. kontroll över tillverkningen av krigs- materiel m. m., 12. förbud mot utförsel av krigsmateriel m. m.,	UD

13. verksamhet som översättare och tolk.
14. kommerskollegium.
15. exportkreditnämnden.
16. Sveriges exportråd.
17. handelssekreterare.
18. svenska handelskamrar i utlandet.
19. handelsprocedurrådet.
20. importkontoret för u-landsprodukter.

Bilaga 3 B

Antalet statssekreterare, informationssekreterare, politiskt sakkunniga och sakkunniga riksdagsledamöter i regeringskansliet före och efter regerings-skiftet 1982

Departement	Entledigade				Förordnade t. o. m. 1983-02-28			
	Stats-sekr.	Info-sekr.	Pol.sakk.	Rd led.	Stats-sekr.	Info-sekr.	Pol.sakk.	Rd led.
SB	1	1	8	1	4	3	20	–
Ju	2 ^a	–	5 ^b	1 ^b	1	1	–	1
UD	2	1	1	–	3	1	3	–
Fö	1	1	–	1	1	1	–	1
S	1	2	3	1	2	2	3	–
K	1	1	–	1	1	1	1	–
E	1	1	–	–	2 ^c	1 ^c	3 ^c	–
B	2	1	1	–				
U	1	2	3	3	2	2	3	1
Jo	1	1	1	1	2 ^d	1	2	–
H	1	1	1	–	upphört			1
A	1	3	3	–	2	2	2	
Bo	1	1	2	1	1	1	1	–
I	1	1	3	–	2	2	5	–
Kn	1	1	–	–	upphört			–
C					1	1	3	
	18	18	31	10	24	19	46	4

^a Den ene vid folkpartiets samordningskansli.

^b Folkpartiets samordningskansli.

^c Avser finansdepartementet.

^d Den ene för nordiska frågor.

PM om remisser till lagrådet i 1982 års propositioner.

För att avge yttrande över lagförslag skall det enligt 8 kap. 18 § regeringsformen (RF) finnas ett lagråd med domare i högsta domstolen och regeringsrätten. Om lagrådets sammansättning och arbetsformer finns bestämmelser i en särskild lag om lagrådet (1979:368). Lagrådet kan bestå av högst fyra avdelningar. Regeringen bestämmer med hänsyn till arbetsbördan i lagrådet om det skall bestå av mer än en avdelning. Normalt skall varje lagrådsavdelning bestå av tre ledamöter. Såväl justitieråd som regeringsråd skall ingå i varje avdelning.

Lagrådsremiss beslutas av regeringen. Möjlighet finns också för riksdagsutskott att höra lagrådet med stöd av 4 kap. 10 § riksdagsordningen.

Vilka lagförslag som i princip bör lagrådsgranskas anges i 8 kap. 18 § RF. Yttrande bör inhämtas innan riksdagen beslutar lag som tillhör någon av följande kategorier:

1. grundlag om tryckfriheten.
2. lag om begränsning av rätten att få ta del av allmänna handlingar.
3. annan lag som angår begränsning av någon av de grundläggande fri- och rättigheterna.
4. lag om kommunal beskattning.
5. lag om svenskt medborgarskap och civilrättslig lag.
6. offentligrättslig lag som gäller åligganden för enskilda eller i övrigt avser ingrepp i enskildas personliga eller ekonomiska förhållanden samt
7. lag om rättegången, lag om offentligrättsliga tjänstemäns rättsställning och annan lag som avses i 11 kap. RF.

Det är inte all lagstiftning enligt punkterna 1–7 som blir aktuell för granskning av lagrådet. Grundlagsregeln om när lagrådet bör höras har försetts med några undantag. För det första är regeln tillämplig bara om den föreslagna lagen är viktig för enskilda eller från allmän synpunkt. Är lagen inte av sådan karaktär behöver yttrande alltså inte inhämtas. Vidare kan remiss till lagrådet underlåtas om lagrådets hörande skulle sakna betydelse på grund av frågans beskaffenhet eller om remissen skulle fördröja lagstiftningsfrågans behandling så att avsevärt men skulle uppkomma. I de fall regeringen utan att ha inhämtat lagrådets yttrande föreslår riksdagen att stifta lag som tillhör någon av de ovan uppräknade kategorierna skall regeringen samtidigt redovisa skälen till att lagrådet inte har hörts. Underlåtenhet att remittera ett lagförslag till lagrådet när så bör ske påverkar inte giltigheten av den lag som blir resultatet av lagstiftningsarbetet. En domstol eller annat offentligt organ kan således inte med stöd av sin lagprövningsrätt underlåta att tillämpa en lag enbart av det skälet att förslaget till lagen inte lagrådsgranskats.

Nuvarande system för lagrådsgranskning tillkom genom lagstiftning som

har trätt i kraft den 1 januari 1980 (prop. 1978/79:195, KU 1978/79:39, rskr 1978/79:359, KU 1979/80:1, rskr 1979/80:2, SFS 1979:933). Det ersatte då en ordning som hade beslutats 1971 och som innebar att det inte fanns någon skyldighet att höra lagrådet. Före 1971 hade det emellertid funnits en sådan skyldighet bl. a. när det gällde civilrättslig och straffrättslig lagstiftning.

Konstitutionsutskottet uttalade i sitt av riksdagen godkända betänkande (KU 1978/79:39), att det nya systemet för lagrådsgranskning kunde karakteriseras som ett mellanting mellan ett obligatoriskt system och ett system med en helt fakultativ granskning. Härigenom kunde enligt utskottet helt undvikas risken för att ett uteblivet hörande av lagrådet över ett förslag till en lag leder till att lagen i efterhand genom lagprövning åsidosätts i rättstillämpningen. Utskottet underströk att det alltid i sista hand ankommer på riksdagen att avgöra om lagrådet skall höras över ett lagförslag eller inte. Enligt utskottet borde det nya systemet leda till att lagrådet inom ramen för sin kapacitet får granska alla de lagförslag som behöver dess granskning men inga andra.

Inriktningen av lagrådsgranskningen regleras också i 8 kap. 18 § RF. Lagrådets uppgifter består i att undersöka hur ett lagförslag förhåller sig till grundlagarna och till rättsordningen i övrigt samt hur förslagets föreskrifter förhåller sig till varandra och till rättssäkerhetens krav. Lagrådet skall vidare överväga om förslaget är utformat så att det kan antas tillgodose angivna syften och vilka problem som kan uppstå vid tillämpningen.

När det gäller lagrådsgranskningens inriktning och omfattning uttalade konstitutionsutskottet i sitt nyss nämnda betänkande att förslaget till nya regler för granskningen borde prövas mot bakgrund av vissa utgångspunkter om vilka i stort sett allmän enighet råder. En väsentlig sådan utgångspunkt är, anförde utskottet, att lagrådets verksamhet upplevs som ett värdefullt led i arbetet på att få fram fullgoda lagförslag. Granskningen i lagrådet har enligt utskottet setts som en garanti för att rättssäkerhetsintresset och kravet på enhetlighet, konsekvens och klarhet iakttas. Som en annan utgångspunkt angavs att granskningen uteslutande borde ägnas åt lagförslagens juridiska sida och sålunda aldrig omfatta deras allmänna politiska grunder. På omfattningen av lagrådsgranskningen måste enligt utskottet inverka att man inte gärna kan låta lagrådsgranskningen få ta i anspråk flera ledamöter i de högsta domstolarna än ungefär det antal som då förekom.

Lagrådet arbetade under januari 1982 på tre avdelningar och under februari–mars på fyra avdelningar. En av avdelningarna ägnade sig under dessa perioder uteslutande åt granskningen av ett förslag till en ny vattenlag. Resten av året arbetade lagrådet på två avdelningar.

Under 1982 lämnades 157 propositioner som innehöll lagförslag. Detta är en ökning i förhållande till 1980 och 1981 då det vardera året lämnades ca 125 lagpropositioner. Av 1982 års propositioner har 58 innehållit lagförslag som har blivit föremål för lagrådets granskning, se *underbilaga 1*. Som jämförelse

kan nämnas att motsvarande antal under år 1972 var 15, 1973 13, 1974 10, 1975 20, 1976 11, 1977 26, 1978 21, 1979 23, 1980 37 och 1981 55.

I *underbilaga 2* redovisas propositioner i vilka ingår lagförslag som inte har remitterats till lagrådet och där regeringen lämnat motivering enligt någon eller några av undantagsreglerna. Förteckningen upptar 80 propositioner eller bilagedelar till propositioner. Jämförelsevis kan nämnas att motsvarande antal under år 1980 uppgick till 51 och 1981 till 60.

Som skäl för att avstå från lagrådsremiss har i flertalet fall (59) anförts frågans beskaffenhet. Ärendets brådskande karaktär har som enda anledning åberopats i några fall (7). Såväl frågans beskaffenhet som att ärendet är brådskande anförts i ett litet antal fall (4). I ett fall har redovisats som skäl att lagstiftningen inte kan anses viktig för enskilda eller från allmän synpunkt.

Under februari-mars 1982, då lagrådet arbetade med det högsta antalet tillåtna avdelningar, beslutade regeringen i ett antal fall (9) att lägga fram proposition utan att först höra lagrådet eftersom en lagrådsremiss skulle ha fördröjt ärendet så att förslag till riksdagen inte skulle kunna ha lagts fram inom den i 3 kap. 3 § riksdagsordningen angivna tiden. I dessa fall har beslutet att gå direkt till riksdagen med proposition fattats främst i syfte att undvika dröjsmål med angelägen lagstiftning.

De propositioner och bilagedelar till propositioner (3) som har tagits upp i *underbilaga 3* innehåller lagförslag som kan bedömas gälla ämne som anges i 8 kap. 18 § RF men som saknar motivering varför lagrådsremiss underlåts. Bilaga 2 (budgetdepartementet) i 1982 års budgetproposition innehåller flera lagförslag av vilka tre omfattas av motiveringsskyldigheten enligt 8 kap. 18 § RF. Det är förslagen till ändringar i lagen (1967:262) om allmän energiskatt, lagen (1961:372) om bensinskatt och en lag om upphävande av lagen (1974:870) om kompensation för skatt på bensin i vissa fall. Vidare saknas motivering till att lagrådet inte hörts i budgetpropositionens bilaga 6 (utrikesdepartementet) där det föreslås en ändring i lagen (1979:54) om beslutanderätt för stiftelse som har bildats för att främja tillkomst och utveckling av tillverkande företag i u-länder.

Förslaget till lag om församlingar och kyrkliga samfälligheter i proposition 1982/83:19 innehåller vissa bestämmelser om rättegången. Bestämmelserna infördes i den tidigare församlingsstyrelselagen år 1980 i samband med ändringen av instansordningen i kommunalbesvärsmålen. Lagrådsgranskning ägde då rum. Bestämmelserna föreslås i propositionen ingå i den nya lagen. Eftersom bestämmelserna tillhör området för lagrådets granskning enligt 8 kap. 18 § RF, har det förelegat skyldighet att i propositionen uttryckligen ange skälet till att lagrådet inte hörts i ärendet.

Beskaffenheten av samtliga nu nämnda lagförslag får anses sådan att lagrådets hörande saknar betydelse.

Jämförelsevis skall nämnas att den förteckning motsvarande *underbilaga 3* som upprättades i samband med granskningen 1980 upptog 15 propositioner

eller bilagedelar till propositioner. Det var då det första året som de nya reglerna rörande lagrådsgranskningen tillämpades. Vid granskningen av 1981 års propositioner var antalet påträffade fall 5.

Underbilaga 1
till bilaga 4 A**Under år 1982 till riksdagen avlämnade propositioner som innehåller lagförslag som har granskats av lagrådet**

Prop. 1981/82:85	om ändring i brottsbalken m. m. (bokföringsbrott) (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:88	om åtgärder för att förbättra försäkringsdomstolarnas arbetsläge m. m. (socialdepartementet)
Prop. 1981/82:92	om ansvarighet för närradio (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:94	om transport av farligt gods (kommunikationsdepartementet)
Prop. 1981/82:95	om låneförbudet i aktiebolagslagen (1975:1385) (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:96	med förslag till lag om preskription av skattefordringar m. m. (budgetdepartementet)
Prop. 1981/82:97	om hälso- och sjukvårdslag. m. m. (socialdepartementet)
Prop. 1981/82:105	om vidgade möjligheter att avgöra brottmål i den tilltalades uteläge (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:114	med förslag till lag om tullverkets medverkan vid polisiär övervakning m. m. (handelsdepartementet)
Prop. 1981/82:127	om närradioverksamhet (utbildningsdepartementet)
Prop. 1981/82:130	med förslag till ny vattenlag (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:134	med förslag till ändring i lagsökningslagen m. m. (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:135	med förslag till ny lagstiftning om utländska förvärv av svenska företag m. m. (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:136	om ändring i växtförädlarrättslagen (1971:392)
Prop. 1981/82:141	om ändring i lagstiftningen om kriminalvård i anstalt m. m. (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:142	om ändring i brottsbalken (ekonomiska sanktioner vid brott i näringsverksamhet) (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:143	om åtgärder mot alkohol- och narkotikamissbruket (bil. 1 socialdepartementet)
Prop. 1981/82:146	om ändring i utlänningslagen (1980:376). m. m. (arbetsmarknadsdepartementet)

Prop. 1981/82:152	om skärpta åtgärder mot upphovsrättsintrång (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:153	om ändring i brottsbalken m. m. (vissa ändringar rörande straffverkställighet) (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:156	om namnlag (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:159	om lag om skatt på vissa kassetband (budgetdepartementet)
Prop. 1981/82:163	om ändring i atomansvarighetslagen (1968:45) (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:165	med förslag till konkurrenslag (handelsdepartementet)
Prop. 1981/82:168	om vårdnad och umgänge m. m. (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:169	med förslag till åtgärder för att främja övergång från hyresrätt till bostadsrätt m. m. (bostadsdepartementet)
Prop. 1981/82:170	med förslag till lotterilag, m. m. (handelsdepartementet)
Prop. 1981/82:171	om revisors kompetens m. m. (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:172	om förbud mot omskärelse av kvinnor (socialdepartementet)
Prop. 1981/82:180	om försäkringsrörelselag, m. m. (ekonomidepartementet)
Prop. 1981/82:187	om vissa åtgärder mot prostitutionen (socialdepartementet)
Prop. 1981/82:188	med förslag till ändring i lagen (1902:71 s. 1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar, m. m. (industridepartementet)
Prop. 1981/82:191	om avdrag för utdelning på icke börsnoterade aktier, m. m. (budgetdepartementet)
Prop. 1981/82:195	med förslag till följdlagstiftning till den nya konkurrenslagen, m. m. (handelsdepartementet)
Prop. 1981/82:196	med förslag till lag om förbud mot utförsel av krigsmateriel, m. m. (handelsdepartementet)
Prop. 1981/82:197	om reformerad inkomstbeskattning (budgetdepartementet)
Prop. 1981/82:210	om vissa ändringar i reglerna för värdering av fastigheter vid arvs- och gåvobeskattningen, m. m. (budgetdepartementet)
Prop. 1981/82:219	med förslag till hälsoskyddslag, m. m. (socialdepartementet)

Prop. 1981/82:220	om ändring i naturvårdslagen (1964:822) (jordbruksdepartementet)
Prop. 1981/82:221	med förslag till lag om exploateringssamverkan m. m. (bostadsdepartementet)
Prop. 1981/82:225	om ändring i vägtrafikskattelagen (budgetdepartementet)
Prop. 1981/82:226	om lag om rymdverksamhet (justitiedepartementet)
Prop. 1982/83:1	om skolor med enskild huvudman (utbildningsdepartementet)
Prop. 1982/83:8	om blodundersökning i faderskapsmål (justitiedepartementet)
Prop. 1982/83:9	om åtgärder mot alkoholförtäring på allmän plats och om lättnader i tillståndskravet för gatamusik (kommundepartementet)
Prop. 1982/83:11	med förslag till lag om avdrags- och uppgiftsskyldighet beträffande vissa uppdragsersättningar (budgetdepartementet)
Prop. 1982/83:14	om avräkning av utländsk skatt (budgetdepartementet)
Prop. 1982/83:26	med förslag till följdlagstiftning till den nya vattenlagen (justitiedepartementet)
Prop. 1982/83:38	om internationella namnregler (justitiedepartementet)
Prop. 1982/83:40	om ändring i lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk
Prop. 1982/83:41	om ändringar i rättegångsbalken m. m. (justitiedepartementet)
Prop. 1982/83:42	om advokatsamfundets disciplinära verksamhet (justitiedepartementet)
Prop. 1982/83:50	om ekonomisk-politiska åtgärder m. m. (bil. 2 budgetdepartementet)
Prop. 1982/83:54	om undantag från lagfartskravet beträffande vissa äldre förvärv (justitiedepartementet)
Prop. 1982/83:61	om ändringar i rättshjälpslagen (1972:429) m. m. (justitiedepartementet)
Prop. 1982/83:64	om ändring i sekretesslagen (1980:100) (justitiedepartementet)
Prop. 1982/83:67	om ändring i patentlagen (1967:837) m. m. (justitiedepartementet)
Prop. 1982/83:73	om utvidgad uppgiftsskyldighet vid vissa utlandsbetalningar m. m. (budgetdepartementet)

*Underbilaga 2
till bilaga 4 A*

**Propositioner som innehåller lagförslag med motivering enligt 8 kap. 18 §
regeringsformen varför lagrådets yttrande inte inhämtats**

Prop. 1981/82:77	om formerna för den kyrkliga lagstiftningen m. m. (kommundepartementet)
Prop. 1981/82:86	om godkännande av en nordisk överenskommelse om godkännande av vissa yrkesgrupper för verksamhet inom hälso- och sjukvården och veterinärväsendet. m. m. (socialdepartementet)
Prop. 1981/82:87	om ändrade regler för angivande av fartygs dräktighet (kommunikationsdepartementet)
Prop. 1981/82:91	om lag om förbud mot spridning av bekämpningsmedel över skogsmark (jordbruksdepartementet)
Prop. 1981/82:99	om mineralpolitik – förslag till vissa åtgärder inom mineralområdet (industridepartementet)
Prop. 1981/82:100	med förslag till statsbudget för budgetåret 1982/83 (bil. 12 utbildningsdepartementet, bil. 13 jordbruksdepartementet, bil. 14 handelsdepartementet)
Prop. 1981/82:101	med förslag om tilläggsbudget II till statsbudgeten för budgetåret 1981/82 (bil. 3 kommunikationsdepartementet)
Prop. 1981/82:102	om säkerhets- och försvarspolitik samt totalförsvarets fortsatta utveckling (bil. 2 försvarsdepartementet, bil. 3 handelsdepartementet)
Prop. 1981/82:107	om dubbelbeskattningsavtal mellan Sverige och Republiken Korea (budgetdepartementet)
Prop. 1981/82:108	om dubbelbeskattningsavtal mellan Sverige och Sovjetunionen (budgetdepartementet)
Prop. 1981/82:112	om lag om styrelserepresentation för samhället i vissa stiftelser (industridepartementet)
Prop. 1981/82:113	om program för regional utveckling och resurs-hållning (industridepartementet)
Prop. 1981/82:116	om ändring i aktiefondslagen (1974:931). m. m. (ekonomidepartementet)
Prop. 1981/82:119	om ändring i lagen (1975:1083) om uppgiftsskyldighet rörande mottagande av olja (justitiedepartementet)

- Prop. 1981/82:120 om ändring i lagen (1977:975) med tulltaxa. m. m. (handelsdepartementet)
- Prop. 1981/82:124 om ändrade regler för räntebidrag och bostadsbidrag m. m. samt om införande av en hyreshusavgift (bil. 2 budgetdepartementet)
- Prop. 1981/82:129 om stöd till taltidningar (utbildningsdepartementet)
- Prop. 1981/82:131 om återvinning av dryckesförpackningar av aluminium (jordbruksdepartementet)
- Prop. 1981/82:132 om inskränkt skattskyldighet för Stiftelsen Produktutvecklingscentrum i Östergötland m. fl. (budgetdepartementet)
- Prop. 1981/82:138 om avskaffande av påmönstringsförbud för sjömän (kommunikationsdepartementet)
- Prop. 1981/82:144 om ändringar i sjukförsäkringen m. m. (socialdepartementet)
- Prop. 1981/82:147 om dubbelbeskattningsavtal mellan Sverige och Ungern (budgetdepartementet)
- Prop. 1981/82:150 med förslag till slutlig reglering av statsbudgeten för budgetåret 1982/83. m. m. (kompletteringsproposition) (bil. 2 budgetdepartementet)
- Prop. 1981/82:154 om ny arbetstidslag m. m. (arbetsmarknadsdepartementet)
- Prop. 1981/82:160 om ändring i skatteregisterlagen (1980:343) m. m. (budgetdepartementet)
- Prop. 1981/82:162 om begränsning av användningen av klinisk undersökning vid misstanke om trafiknykterhetsbrott (justitiedepartementet)
- Prop. 1981/82:164 om ansvarighet för taltidningar (justitiedepartementet)
- Prop. 1981/82:167 om ändringar i skollagen (1962:319) m. m. (utbildningsdepartementet)
- Prop. 1981/82:170 med förslag till lotterilag, m. m. (handelsdepartementet)
- Prop. 1981/82:177 om ändring i skogsvårdslagen (1979:429), m. m. (jordbruksdepartementet)
- Prop. 1981/82:178 om ändring i stämpelskattelagen (1964:308) (budgetdepartementet)
- Prop. 1981/82:179 om administrativ beredskap på arbetsrättens område, m. m. (arbetsmarknadsdepartementet)
- Prop. 1981/82:182 om ändrade regler för skogskonto, m. m. (budgetdepartementet)
- Prop. 1981/82:186 om ändring i sekretesslagen (1980:100), m. m. (justitiedepartementet)

Prop. 1981/82:189	om ändring i datalagen (1973:289) m. m. (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:190	om ändring i lagen (1971:289) om allmänna förvaltningsdomstolar (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:194	om upphävande av vissa äldre författningar i anslutning till en allmän genomgång av SFS (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:197	om reformerad inkomstbeskattning (budgetdepartementet)
Prop. 1981/82:199	om vissa frågor inom den allmänna försäkringen, m. m. (socialdepartementet)
Prop. 1981/82:201	med förslag till ändrad uppbörd av bensinskatt, m. m. (budgetdepartementet)
Prop. 1981/82:202	om höjning av skatten på alkoholdrycker, m. m. (budgetdepartementet)
Prop. 1981/82:203	om kontroll över visst automatspel (kommundepartementet)
Prop. 1981/82:204	om ändring i lagen (1951:649) om straff för vissa trafikbrott, m. m. (justitiedepartementet)
Prop. 1981/82:209	om reglering av priserna på jordbruksprodukter, m. m. (jordbruksdepartementet)
Prop. 1981/82:212	om viss följdlagstiftning till hälso- och sjukvårdslagen m. m. (socialdepartementet)
Prop. 1981/82:214	om rätten till avdrag för mervärdesskatt i vissa fall, m. m. (budgetdepartementet)
Prop. 1981/82:216	om förbättringar av vårdbidraget till föräldrar med handikappade barn, m. m. (socialdepartementet)
Prop. 1981/82:223	om avdrag för avgifter till stiftelsen Svenska filminstitutet (budgetdepartementet)
Prop. 1981/82:225	om ändring i vägtrafikskattelagen (budgetdepartementet)
Prop. 1981/82:228	om avveckling av markegångsinstitutet (budgetdepartementet)
Prop. 1982/83:13	om ändring i körkortslagen (1977:477) m. m. (kommunikationsdepartementet)
Prop. 1982/83:15	om ändring i byggnadsstadgan (1959:612) m. m. (bostadsdepartementet)
Prop. 1982/83:24	med förslag till följdlagstiftning till den nya försäkringsrörelselagen (ekonomidepartementet)
Prop. 1982/83:25	med förslag om tilläggsbudget I till statsbudgeten för budgetåret 1982/83 (bil. 3 kommunikationsdepartementet)

- Prop. 1982/83:27 om obligatoriskt medlemskap i studerandesam-
manslutningar (utbildningsdepartementet)
- Prop. 1982/83:28 om ändring i lagen (1977:975) med tulltaxa
(handelsdepartementet)
- Prop. 1982/83:29 om ändring i taxeringslagen (1956:623) (budget-
departementet)
- Prop. 1982/83:36 om ändring i lagen (1980:564) med bemyndigande
om sänkning av ortstillägg för vissa oljeprodukter,
m. m. (handelsdepartementet)
- Prop. 1982/83:41 om ändringar i rättegångsbalken m. m. (justitie-
departementet)
- Prop. 1982/83:43 om fortsatt giltighet av lagen (1979:103) om
försöksverksamhet med användning av telefon i
rättegång (justitiedepartementet)
- Prop. 1982/83:44 om fortsatt giltighet av lagen (1952:98) med
särskilda bestämmelser om tvångsmedel i vissa
brottmål (justitiedepartementet)
- Prop. 1982/83:46 om fortsatt giltighet av lagen (1975:1360) om
tvångsåtgärder i spaningssyfte i vissa fall (arbets-
marknadsdepartementet)
- Prop. 1982/83:49 om viss ändring i förfarandet vid rapportering av
fondpappersaffärer, m. m. (ekonomideparte-
mentet)
- Prop. 1982/83:50 om ekonomisk-politiska åtgärder m. m. (bil. 2
budgetdepartementet, bil. 6 industridepartemen-
tet)
- Prop. 1982/83:51 om ändring i försäkringsrörelselagen (1982:713),
m. m. (ekonomidepartementet)
- Prop. 1982/83:53 om vissa åtgärder för att förbättra skatteuppbör-
den (budgetdepartementet)
- Prop. 1982/83:55 om upphävande av beslutet om karensdagar
m. m. (bil. 2 budgetdepartementet)
- Prop. 1982/83:56 om ändring i lagen (1970:65) om Sveriges allmän-
na hypoteksbank och om landshypoteksförening-
ar, m. m. (ekonomidepartementet)
- Prop. 1982/83:57 med förslag till lag om ändring i rättshjälpslagen
(1972:429) (justitiedepartementet)
- Prop. 1982/83:58 om beskattningen av statskuldväxlar m. m. (bud-
getdepartementet)
- Prop. 1982/83:59 om ändring i lagen (1938:121) om hittegods
(justitiedepartementet)
- Prop. 1982/83:60 om effektivare regler för debitering och uppbörd
av arbetsgivaravgifter (socialdepartementet)

- Prop. 1982/83:62 om ändring i föräldrabalken (justitiedepartementet)
- Prop. 1982/83:70 om ändring i lagen (1982:617) om utländska förvärv av svenska företag m. m. (justitiedepartementet)
- Prop. 1982/83:77 om ändring i konkurrenslagen (1982:729) (handelsdepartementet)
- Prop. 1982/83:78 om ändring i lagen (1982:513) om förbud mot utförsel av krigsmateriel, m. m. (handelsdepartementet)

Underbilaga 3
till bilaga 4 A

Propositioner med lagförslag i ämne som avses i 8 kap. 18 § regeringsformen beträffande vilka lagrådets yttrande inte inhämtats och motivering varför så ej skett inte lämnats

Prop. 1981/82:100	med förslag till statsbudget för budgetåret 1982/83 (bil. 2 budgetdepartementet, bil. 6 utrikesdepartementet)
Prop. 1982/83:19	om ny lag om församlingar och kyrkliga samfundigheter, m. m. (kommundepartementet)

*Bilaga 4 B***PM angående förfarandet vid lagrådsgranskningen**

Vid årets granskning har ägnats särskild uppmärksamhet åt förfarandet vid lagrådsgranskningen. En undersökning har gjorts rörande omfattningen av s. k. underhandsföredragning i lagrådet, dvs. föredragning som sker innan remissen formellt färdigställts och expedierats från regeringskansliet samt i vad mån ändringar sker vid sådan föredragning. Granskningen har avsett lagrådsremisser som regeringen beslutat under åren 1981 och 1982.

I denna promemoria redogörs för visst bakgrundsmaterial och redovisas resultatet av den nu utförda granskningen.

Lagrådsutredningen

Den 1 januari 1980 infördes nya regler för lagrådsgranskningen. En redovisning av huvuddragen av de nya reglerna har lämnats i promemorian rörande lagrådsremisserna i 1982 års propositioner till riksdagen (bilaga 3 A). Reformeringen av reglerna byggde på förslag från lagrådsutredningen och rättighetsskyddsutredningen. Lagrådsutredningen tog i sitt betänkande Lagrådets ställning och uppgifter (Ju 1977:2) upp förfarandet i lagrådet. I detta hänseende yttrade utredningen bl. a. följande:

Att förslag från regeringens kansli skall remitteras och vara godtaget av regeringen utesluter dock inte i och för sig att lagrådet kan påbörja granskningen innan formellt beslut har meddelats att begära lagrådets yttrande. På senare tid har lagrådets granskning i allt fler ärenden påbörjats innan förslaget har slutligt färdigställts, t. ex. på grundval av ett korrektur eller ett stencilerat manuskript (se t. ex. prop. 1975/76:105 bilaga 1 ang. förslag till lag om medbestämmande i arbetslivet; jfr bilagan s. 470). Ibland har t. o. m. denna preliminära granskning hunnit avslutas innan förslaget har fått sitt slutliga innehåll. Lagrådets yttrande avges emellertid inte förrän det remitterade förslaget föreligger i slutligt skick och en formell remiss har ägt rum. Anledningen till nyss nämnda förfarande kan vara att vederbörande departement behöver spara tid för att proposition skall kunna läggas fram före viss tidpunkt. Det kan också förhålla sig så att lagrådet inte har andra ärenden. Även av andra skäl kan förfarandet vara förenat med vissa praktiska fördelar. Lagrådets synpunkter kan beaktas direkt i det senare till lagrådet remitterade förslaget. Lagrådet sparar också tid, eftersom det i motsvarande mån inte behöver yttra sig skriftligt. Förfarandet innebär emellertid även vissa nackdelar. Det är inte tillfredsställande att lagrådet tas i anspråk för uppgifter som bör fullgöras på beredningsstadiet i departementen. Om ett förslag som granskas inte är tillräckligt genomarbetat, får lagrådet ett onödigt merarbete. Lagrådets formella yttrande kan inte heller ge en riktig bild av vad som har förekommit. Det kan vidare hända att ett förslag av skäl som inte har samband med lagrådets granskning dras tillbaka på ett sent stadium av departementsbehandlingen och alltså inte leder till en formell lagrådsremiss. Detta har också inträffat. I så fall kan den granskning

som lagrådet har hunnit utföra ha varit förgäves.

Huruvida fördelarna eller nackdelarna med ett sådant underhandsförfarande som nyss har beskrivits överväger torde bero på förhållandena i det särskilda fallet. Utredningen anser att man inte bör avvisa möjligheten att påbörja granskningen av ett förslag innan detta har färdigställts. Någon skyldighet för lagrådet att granska ett sådant preliminärt förslag bör dock inte föreligga. Om lagrådet finner det olämpligt att påbörja granskningen på detta stadium, får granskningen anstå tills en formell remiss har kunnat ske. Vad nu har sagts om möjlighet för lagrådet att påbörja granskningen av ett lagförslag redan innan förslaget har färdigställts torde inte kräva någon uttrycklig reglering. Man kan enligt utredningens mening se saken så att här har vuxit fram en praxis som bör kunna bestå.

I sammanhanget tog lagrådsutredningen upp frågan om det material som lagrådet får del av i samband med underhandsföredragning skall betraktas som allmän handling eller inte. Utredningen yttrade:

Möjlighet för lagrådet att påbörja behandlingen av ett ärende innan formell remiss har skett föranleder frågan hur det förhåller sig med offentligheten beträffande korrektur eller annat preliminärt förslag som lämnas till lagrådet som underlag för dess handläggning. Frågan är av särskild betydelse med hänsyn till att granskningen kan avse ett förslag, t. ex. på skattelagstiftningens område, beträffande vilket det är angeläget att innehållet inte blir offentligt på detta stadium. Det kan erinras om att riksdagen nyligen har antagit ett nytt 2 kap. i tryckfrihetsförordningen (TF) om allmänna handlingars offentlighet, vilket träder i kraft den 1 januari 1978. Vad frågan närmare gäller är om det preliminära förslag som har lämnats till lagrådet utgör allmän handling i TF:s mening.

Enligt 2 kap. 9 § andra stycket TF i kapitlets nya lydelse skall utkast eller koncept till myndighets beslut eller skrivelse och annan därmed jämställd handling som inte har expedierats inte anses som allmän handling, såvida den inte tas om hand för arkivering. Bestämmelsen avser enligt uttalanden i motiven (prop. 1975/76:160 s. 170, jfr s. 163 ff) bl. a. fall då en myndighet som ett led i en till sin typ intern beredning sänder över handlingar till någon utomstående, t. ex. en annan myndighet, med begäran om synpunkter. Bestämmelsen har därför gjorts tillämplig oavsett var sådana handlingar som avses i bestämmelsen befinner sig. Som ett typexempel kan nämnas ett preliminärt lagförslag som vederbörande departement vid s. k. delning sänder till ett ämbetsverk för synpunkter. Enligt utredningens mening måste bestämmelsen anses tillämplig även på det fallet att ett inte slutligt lagförslag i form av korrektur, stencil e. d. lämnas till lagrådet som underlag för preliminär granskning, oavsett den närmare anledningen till att granskningen påbörjas på detta stadium. Det preliminära förslaget torde inte heller i detta fall kunna anses expedierat. Expediering får anses ske först när förslaget i slutjusterat skick formellt avlämnas till lagrådet.

Beträffande frågan om offentlighetsprincipens tillämpning kan nämnas att lagrådet med anledning av framställningar att få ut handlingar uttalat att de utkast till en blivande lagrådsremiss som hålls tillgängliga för lagrådets ledamöter inte är allmänna handlingar. Kammarrätten har i ett fall som överklagades fastställt lagrådets beslut.

Tidigare granskning

Förfarandet vid lagrådsgranskningen uppmärksammades av konstitutionsutskottet i 1978/79 års granskningsbetänkande (KU 1978/79:30). Bakgrunden var att det blivit vanligt förekommande att lagrådsgranskningen påbörjats innan lagrådsremissen slutligt färdigställts. Utskottet sade sig ha förståelse för att detta kan ha vissa praktiska fördelar och såg heller inget hinder i att lagrådsföredragningen påbörjas innan lagrådsremissen hunnit tryckas. Det ligger, anförde utskottet, också i sakens natur att man i detta skede kan göra formella ändringar, som i och för sig inte kräver några särskilda kommentarer från lagrådets sida. Däremot borde det enligt utskottets mening inte komma i fråga att väsentliga ändringar görs på detta sätt. Utskottet framhöll att lagrådet enligt regeringsformen är ett i förhållande till regeringen självständigt granskningsorgan. Avsikten är således inte att det skall tas i anspråk för uppgifter som bör fullgöras på beredningsstadiet i departementet. Vidare ansåg utskottet det viktigt både för riksdagens och allmänhetens kontroll av regeringsarbetet att lagrådets yttrande ger en riktig bild av vad som förekommit. För ärendets allsidiga belysning är det, anförde utskottet, heller inte utan intresse för riksdagen att få del av de överväganden som låg till grund för regeringens ursprungliga förslag.

Statsrådsberedningens anvisningar

I en till rättscheferna ställd promemoria den 29 januari 1980 (PM 1980:1) ger rättschefen i statsrådsberedningen anvisningar för samordning av regeringskansliets kontakter med lagrådet. Enligt promemorian skall s. k. underhandsföredragningar undvikas i görligaste mån. Lagrådsremissen bör vara slutjusterad när föredragningen påbörjas. Den behöver däremot inte vara tryckt. Med hänvisning till det här tidigare nämnda uttalandet av konstitutionsutskottet sägs vidare att en underhandsföredragning aldrig får medföra några väsentliga ändringar i regeringsförslaget.

Det formella överlämnandet av lagrådsremissen sker enligt anvisningarna genom att ett vederbörligen underskrivet och kontrasignerat exemplar överlämnas till lagrådet. Det förutsätts att endast de lagrådsremisser som är av större intresse skall tryckas. Normalt bör upplagan framställas i stencil eller offset.

Årets undersökning rörande underhandsföredragning

Med utgångspunkt i uppgifter som hämtats bl. a. från lagrådets diarium för åren 1981 och 1982 har en undersökning gjorts om hur vanligt det är med underhandsföredragning inför lagrådet. Undersökningen har avsett lagrådsremisser som beslutats under åren 1981 resp. 1982. Årsvisa sammanställ-

ningar över sådana lagrådsremisser som börjat föredras innan remissen expedierats återfinns i underbilagorna 1 och 2 till denna promemoria. Sammanställningarna upptar för vardera året 33 lagrådsremisser. Detta motsvarar något mera än hälften (ca 56 %) av samtliga avlämnade lagrådsremisser.

Samtliga fall då föredragningen påbörjats före det remissen formellt inkommit till lagrådet har tagits med i sammanställningarna. I ett antal fall har dock föredragningen påbörjats så kort tid innan remissen formellt kommit lagrådet till handa att man kan utgå ifrån att remisserna färdigställts för expedition samtidigt som föredragningen påbörjats. I fyra fall 1981 och i sex fall 1982 har således – med hänsyn tagen i vissa fall till mellankommande helg – remiss kommit in till lagrådet på föredragningens andra dag.

Underhandsföredragning har i några få fall påbörjats under en tid av omkring tre veckor eller längre tid före det remissen formellt inkommit till lagrådet. Fem sådana föredragningar har förekommit 1981. Endast en sådan föredragning förekom 1982. En anmärkningsvärt lång underhandsföredragning, fem månader, har förekommit beträffande förslaget till ny vattenlag som beslutades vid regeringssammanträde den 22 januari 1981. Föredragningen påbörjades den 12 januari 1981. Remissen inkom till lagrådet först den 17 juni. Lagrådet avgav yttrande i ärendet den 12 mars 1982.

Vid en översiktlig genomläsning av lagrådets yttranden har påträffats några anteckningar med innebörd att föredragning till stor del ägt rum innan lagförslagen fått sin slutliga utformning och att lagrådet kommit med ändringsförslag av i huvudsak formell och redaktionell natur som beaktats vid den slutliga utformningen av remissen. Sådana anteckningar har skett i fem av lagrådsprotokollen avseende 1981 års remisser. I fyra av dessa fall framgår av lagrådets anteckning att det gällt åtskilliga ändringsförslag. Motsvarande anteckning har gjorts i sju protokoll avseende remisserna för 1982. Enligt två av protokollen har det rört sig om ett flertal justeringar.

Underbilaga I
till bilaga 4 B

Under 1981 beslutade lagrådsremisser som börjat föredras i lagrådet innan remissen överlämnats

Förslag som lagrådsremissen avser	regeringsbeslut	föredragning i lagrådet påbörjad	ärendet inkom till lagrådet	lagrådets yttrande
<i>Datumangivelserna avser år 1981 om ej annat anges.</i>				
Samtycke och tillstånd till adoption (justitiedepartementet; prop. 1980/81:112)	15/1	23/1	26/1	27/1
Säkerhetskontroll vid domstolsförhandlingar (justitiedepartementet; prop. 1980/81:114)	15/1	19/1	29/1	2/2
Besvärregler vid allmän fastighetstaxering (budgetdepartementet; prop. 1980/81:111)	15/1	26/1	3/2	3/2
Ny vattenlag m. m. (justitiedepartementet; prop. 1981/82:130)	22/1	12/1	17/6	12/3 -82
Lag om fiskevårdsområden, m. m. (jordbruksdepartementet; prop. 1980/81:153)	12/2	16/2	24/2	26/2
Ändring i aktiebolagslagen (1975:1385) m. m. (justitiedepartementet; prop. 1980/81:146)	19/2	24/2	27/2	27/2
Förnyelse av vissa inskrivningar för nyttjanderätt och servitut (justitiedepartementet; prop. 1980/81:147)	26/2	27/2	4/3	5/3
Förenklad domskrivning (justitiedepartementet; prop. 1980/81:175)	12/3	10/3	13/3	16/3
Lag om ändring i lagen (1927:85) om dödande av förkommen handling (justitiedepartementet; prop. 1980/81:172)	12/3	12/3	13/3	16/3
Ändring i byggnadslagen (1947:385) m. m. (bostadsdepartementet; prop. 1980/81:165)	12/3	13/3	16/3	19/3
Fastighetsreglering i samband med ändring av riksgränsen m. m. (justitiedepartementet; prop. 1980/81:168) ..	19/3	13/3	19/3	20/3

Förslag som lagrådsremissen avser	regeringsbeslut	föredragning i lagrådet påbörjad	ärendet inkom till lagrådet	lagrådets yttrande
Ändring i bostadsrättslagen (1971:479) (justitiedepartementet; prop. 1980/81:148)	19/3	23/3	6/4	7/4
Ändringar i rättegångsbalken (justitiedepartementet; prop. 1980/81:201)	19/3	19/3	8/4	13/4
Ändring i vapenlagen (1973:1176) m. m. (justitiedepartementet; prop. 1981/82:1)	30/4	30/4	4/5	12/5
Lag om preskription av skattefordringar m. m. (budgetdepartementet; prop. 1981/82:96)	4/6	5/10	23/10	5/11
Lag om vård av missbrukare i vissa fall (socialdepartementet; prop. 1981/82:8)	4/6	4/6	15/6	17/6
Särskild fastighetstaxering (budgetdepartementet; prop. 1981/82:19)	10/9	22/9	7/10	12/10
Ändring i uppbördslagen m. m. (budgetdepartementet; prop. 1981/82:73) . . .	17/9	5/10	8/10	8/10
Åtal mot offentliga funktionärer m. m. (justitiedepartementet; prop. 1981/82:34)	24/9	18/9	29/9	1/10
Hemförsäljningslag (justitiedepartementet; prop. 1981/82:40)	24/9	22/9	6/10	9/10
Ändringar i rättshjälpslagen (1972:429) m. m. (justitiedepartementet; prop. 1981/82:28)	24/9	2/10	12/10	13/10
Förundersökningsbegränsningar (justitiedepartementet; prop. 1981/82:41) . . .	24/9	12/10	15/10	16/10
Ändring i utsökningsbalken (justitiedepartementet; prop. 1981/82:49)	15/10	16/10	20/10	20/10
Ändring i tryckfrihetsförordningen och brottsbalken (hets mot folkgrupp m. m.) (justitiedepartementet; prop. 1981/82:58)	29/10	27/10	3/11	4/11
Transport av farligt gods (kommunikationsdepartementet; prop. 1981/82:94)	12/11	16/11	18/11	14/12
Utförsel av vissa äldre kulturföremål (utbildningsdepartementet; prop. 1981/82:82)	19/11	19/11	20/11	23/11

Förslag som lagrådsremissen avser	regeringsbeslut	föredragning i lagrådet påbörjad	ärendet inkom till lagrådet	lagrådets yttrande
Åtgärder för att förbättra försäkringsdomstolarnas arbetsläge m. m. (socialdepartementet; prop. 1981/82:88)	19/11	24/11	27/11	30/11
Ändringar i bl. a. lagen (1976:600) om offentlig anställning (budgetdepartementet; prop. 1981/82:90)	19/11	14/12	16/12	17/12
Vidgade möjligheter att avgöra brottmål i den tilltalades utvaro (justitiedepartementet; prop. 1981/82:105)	26/11	10/12	14/12	8/1 -82
Ändringar i atomansvarighetslagen (1968:45) (justitiedepartementet; prop. 1981/82:163)	26/11	21/12	22/12	30/12
Namnlag (justitiedepartementet; prop. 1981/82:156)	3/12	18/12	22/1 -82	29/1 -82
Låneförbudet i aktiebolagslagen (1975:1385) (justitiedepartementet; prop. 1981/82:95)	22/12	8/1 -82	11/1 -82	12/1 -82
Konkurrenslag (handelsdepartementet; prop. 1981/82:165)	22/12	18/1 -82	9/3 -82	11/3 -82

*Underbilaga 2
till bilaga 4 B*

Under 1982 beslutade lagrådsremisser som börjat föredras i lagrådet innan remissen överlämnats

Förslag som lagrådsremissen avser	regeringsbeslut	föredragning i lagrådet påbörjad	ärendet inkom till lagrådet	lagrådets yttrande
<i>Datumangivelserna avser år 1982</i>				
Lag om tullverkets medverkan vid polisiär övervakning. m. m. (handelsdepartementet; prop. 1981/82:114) ..	8/1	12/1	3/2	8/2
Försäkringsrörelselag. m. m. (ekonomidepartementet; prop. 1981/82:180)	21/1	11/2	22/3	23/3
Lag om införande av försäkringsrörelselagen (ekonomidepartementet; prop. 1981/82:180)	28/1	25/2	23/3	23/3
Ändring i utlänningslagen (1980:376) (arbetsmarknadsdepartementet; prop. 1981/82:146)	28/1	1/2	4/2	15/2
Ändring i lagstiftningen om tillstånd till servering av alkoholdrycker (socialdepartementet; prop. 1981/82:143, bil. 1)	4/2	15/2	18/2	19/2
Ändring i brottsbalken m. m. (vissa ändringar rörande straffverkställighet) (justitiedepartementet; prop. 1981/82:153)	18/2	16/2	19/2	22/2
Ändring i lagen (1974:205) om kriminalvård i anstalt m. m. (justitiedepartementet; prop. 1981/82:141)	18/2	18/2	23/2	23/2
Vårdnad och umgänge m. m. (justitiedepartementet; prop. 1981/82:168)	18/2	4/3	12/3	16/3
Ändring i lagsökningslagen m. m. (justitiedepartementet; prop. 1981/82:134) ..	24/2	25/2	2/3	2/3
Ny lagstiftning om utländska förvärv av svenska företag m. m. (justitiedepartementet; prop. 1981/82:135) ..	24/2	23/2	4/3	8/3
Lag om skatt på vissa kassettband (budgetdepartementet; prop. 1981/82:159) ..	24/2	2/3	4/3	4/3

Förslag som lagrådsremissen avser	regeringsbeslut	föredragning i lagrådet på börjad	ärendet inkom till lagrådet	lagrådets yttrande
Avdrag för utdelning på icke börsnoterade aktier, m. m. (budgetdepartementet; prop. 1981/82:191)	24/2	8/3	9/3	16/3
Reformerad inkomstbeskattning (budgetdepartementet; prop. 1981/82:197)	8/3	15/3	29/3	30/3
Revisors kompetens m. m. (justitiedepartementet; prop. 1981/82:171)	11/3	11/3	15/3	15/3
Åtgärder för att främja övergång från hyresrätt till bostadsrätt m. m. (bostadsdepartementet; prop. 1981/82:169)	11/3	15/3	22/3	25/3
Följdlagstiftning till den nya konkurrenslagen, m. m. (handelsdepartementet; prop. 1981/82:195)	18/3	18/3	22/3	22/3
Lag om förbud mot utförsel av krigsmateriel, m. m. (handelsdepartementet; prop. 1981/82:196)	18/3	26/3	29/3	29/3
Hälsoskyddslag, m. m. (socialdepartementet; prop. 1981/82:219)	25/3	25/3	26/3	1/4
Vissa ändringar i reglerna för värdering av fastigheter vid arvs- och gåvobeskattningen, m. m. (budgetdepartementet; prop. 1981/82:210)	1/4	1/4	5/4	5/4
Lag om exploateringssamverkan m. m. (bostadsdepartementet; prop. 1981/82:221)	1/4	6/4	16/4	27/4
Utvidgad uppgiftsskyldighet vid vissa utlandsbetalningar m. m. (budgetdepartementet; prop. 1982/83:73)	15/4	20/4	21/6	30/9
Lag om avdrags- och uppgiftsskyldighet beträffande vissa uppdragsersättningar (budgetdepartementet; prop. 1982/83:11)	22/4	4/5	17/5	18/5
Lotterilag, m. m. (handelsdepartementet; prop. 1981/82:170)	6/5	17/5	27/5	27/5
Skolor med enskild huvudman (utbildningsdepartementet; prop. 1982/83:1)	27/5	3/6	8/6	8/6
Blodundersökning i faderskapsmål (justitiedepartementet; prop. 1982/83:8)	3/6	1/6	8/6	8/6

Förslag som lagrådsremissen avser	regeringsbeslut	föredragning i lagrådet påbörjad	ärendet inkom till lagrådet	lagrådets yttrande
Åtgärder mot alkoholförtäring å allmän plats och lättnader i tillståndskravet för gatumusik (kommundepartementet; prop. 1982/83:9)	10/6	11/6	15/6	16/6
Avräkning av utländsk skatt (budgetdepartementet; prop. 1982/83:14)	10/6	14/6	18/6	18/6
Ändring i patentlagen (1967:837) m. m. (justitiedepartementet; prop. 1982/83:67)	16/9	21/9	22/9	11/10
Internationella namnregler (justitiedepartementet; prop. 1982/83:38)	21/10	26/10	29/10	1/11
Lag om hyreshusavgift m. m. (budgetdepartementet; prop. 1982/83:50, bil. 2)	28/10	26/10	28/10	1/11
Ändringar i rättshjälpslagen (1972:429) m. m. (justitiedepartementet; prop. 1982/83:61)	28/10	29/10	2/11	18/11
Ändring i taxeringslagen (1956:623) m. m. (kreaturs-handel) (budgetdepartementet; prop. 1982/83:105)	11/11	22/11	25/11	9/12
Ändring i lagen (1980:865) mot skatteflykt, m. m. (budgetdepartementet; prop. 1982/83:84)	25/11	2/12	14/12	20/12

PM Regeringens handläggning av utlänningsärenden*Den svenska utlänningslagstiftningen**Allmänt*

I dag är ca 420 000 utlänningar bosatta i Sverige. Av dem är omkring 240 000 medborgare i något annat nordiskt land. De största invandrarländerna i övrigt är Jugoslavien (ca 39 000), Grekland (15 000) och Västtyskland (14 000).

De grundläggande principerna och allmänna riktlinjerna för den svenska invandringspolitiken antogs av riksdagen 1968 och dessa gäller i allt väsentligt fortfarande. 1968 års riktlinjer, som främst berör den utomnordiska invandringen, innebär att de invandrare som tas emot i Sverige skall tillförsäkras samma standard som svenska medborgare. Invandringen av icke nordbor måste därför vara reglerad. En annan grundtanke i 1968 års riktlinjer är att den förda invandringspolitiken inte skall få försämra möjligheterna för landets egen befolkning att få sysselsättning.

När det gäller de nordiska länderna träffades 1954 en överenskommelse mellan Danmark, Finland, Norge och Sverige om gemensam arbetsmarknad. Överenskommelsen har därefter ersatts av en ny sådan under år 1982. Även Island är numera avtalsslutande part. Genom den nordiska överenskommelsen tillförsäkras nordbor rätt att fritt bosätta sig och ta arbete i vilket annat nordiskt land som helst förutom hemlandet. De nordiska medborgarna har i huvudsak lämnats utanför denna framställning.

Grundläggande författningsbestämmelser när det gäller utländska medborgares rätt att resa in i eller vistas i Sverige finns i utlänningslagen (1980:376, omtryckt 1982:1111, UtlL) och utlänningsförordningen (1980:377, omtryckt 1982:112, UtlF). Den nya lagen som antogs av riksdagen under våren 1980 och trädde i kraft den 1 juli samma år ersatte den sedan år 1954 gällande utlänningslagen. Den äldre lagen hade genomgått viktiga förändringar sedan tillkomsten, särskilt under senare år.

De viktigaste ändringarna i den nya lagen avsåg frågor om uppehållstillstånd, skyddet för flyktingar och vissa andra grupper, förutsättningar och former för beslut om avlägsnande samt reglerna om upphävande av avlägsnandebeslut, som vunnit laga kraft. Efter ikraftträdandet har ytterligare ändringar genomförts. Dessa har gällt formerna för beslut om avlägsnande, användningen av vissa tvångsmedel samt straffpåföljderna vid brott mot utlänningslagstiftningen.

Huvudregeln i utlänningslagstiftningen är att en utlänning inte får resa in i eller uppehålla sig i Sverige utan särskilt tillstånd, visering. Genom en rad undantag från huvudregeln får dock medborgare i de flesta länder resa in i Sverige och stanna här i tre månader utan något särskilt tillstånd.

Utlänningen måste dock kunna försörja sig under besöket. Efter tre månader krävs i de flesta fall, att utlänningen har uppehållstillstånd. Undantag gäller dock medborgare i de nordiska länderna och barn under 16 år till den som har rätt att vistas här.

En viktig princip är att uppehålls- och arbetstillstånd skall ha beviljats före inresan i Sverige och att tillstånd kan beviljas efter inresan endast för flyktingar och för den som kan åberopa flyktingliknande skäl samt för nära släktingar.

Den som beviljas uppehållstillstånd (UT) och arbetstillstånd (AT) i Sverige räknas i praktiken regelmässigt som invandrare i och med det första tillståndet trots att detta tillstånd brukar tidsbegränsas till ett år. Först efter ett års vistelse kan man normalt få ett permanent uppehållstillstånd (PUT) utan tidsbegränsning. Den som fått tillstånd för en begränsad vistelse här, t. ex. för besök eller som gäststuderande, kan i regel *inte* få tillstånd som invandrare.

När det gäller den utomnordiska invandringen medger de nuvarande riktlinjerna invandring av i huvudsak tre kategorier: 1) flyktingar och personer med flyktingliknande skäl, 2) nära släktingar och 3) arbetskraftsinvandrare.

Flyktinginvandring

I 3 § UtL stadgas om skydd för flyktingar som riskerar förföljelse och som behöver skydd här i landet. Avsikten är att skydda den kategori som avses i 1951 års Genèvekonvention om flyktingars rättsliga ställning. I den svenska utlänningslagen finns dessutom – till skillnad mot vad som gäller i de flesta länder – regler om skydd för ett par andra kategorier med flyktingliknande skäl, som inte nämns i Genèvekonventionen, nämligen krigsvägrare som riskerar att sändas till krigsskådeplats (5 § UtL) samt personer som utan att vara flyktingar inte vill återvända till hemlandet av politiska skäl och som kan stödja sig på tungt vägande omständigheter (6 § UtL). Skyddet för 6 §-fallen är emellertid svagare än för flyktingar enligt 3 §. Även om en person kan åberopa skäl enligt 6 § finns möjlighet att vägra tillstånd, om det föreligger "särskilda skäl". Undantagsbestämmelsen har sedan slutet av år 1976 tillämpats i fråga om assyrier/syrianer från Turkiet, som vägrats tillstånd, trots att de generellt bedömts ha skäl enligt 6 § UtL.

Under tidigare år överfördes de flesta flyktingar inom ramen för flyktingkvoter men sedan slutet av 1960-talet har de spontant inresta flyktingarna varit klart dominerande. Tidigare dominerade flyktingarna från Östeuropa medan Latinamerika, Sydostasien, Iran, Irak och Turkiet samt – sedan 1982 – Polen dominerat under senare tid. Ca en tredjedel av flyktingarna har fått stanna som flyktingar enligt 3 § UtL medan drygt hälften fått stanna med stöd av 6 § UtL.

Anhöriginvandring

I Sverige hänförs till de närmaste släktingarna med rätt att invandra i regel endast make/maka och minderåriga barn. Vissa möjligheter finns också för föräldrar att återförenas med vuxna barn. Sammanboende under äktenskapsliknande förhållanden jämställs med äktenskap.

För att komma till rätta med skenäktenskap och andra skenförhållanden tillämpas för dem som har kortvariga äktenskaps- och samboendeförhållanden ("snabba anknytningar") s. k. uppskjuten invandringsprövning. Detta innebär att tillstånd under de första två åren beviljas endast för sex månader i taget. Först därefter beviljas tillstånd som inte är beroende av att förhållandet består. De "snabba anknytningarna" har utgjort den största delen (ca 30 %) av den totala invandringen under senare år.

Arbetskraftsinvandring m. m.

Arbetskraftsinvandringen har varit av förhållandevis liten omfattning. En grundtanke enligt 1968 års riktlinjer var att arbetskraftsinvandringen skulle ske genom kollektiv överföring, men någon sådan har i praktiken inte förekommit under de senaste tio åren.

Utöver de hittills nämnda tre huvudkategorierna förekommer också invandring av vissa andra små grupper, nämligen sådana som har annan anknytning till Sverige än genom anhöriga eller som redan har sin försörjning tryggad på annat sätt. Dessa grupper svarar dock för en obetydlig del av invandringen.

Olika former av avlägsnanden av utlänningar

En utlänning som kommer till Sverige utan erforderliga tillstånd kan bli föremål för olika former för avlägsnande. Han kan antingen bli *avvisad* eller *utvisad*. (De tidigare använda begreppen förpassning och förvisning har utgått.)

Avvisning skall i princip ske direkt vid ankomsten. Om prövning inte har skett vid ankomsten, får han avvisas när han uppsöker eller anträffas av polismyndighet men aldrig senare än tre månader från ankomsten (31 § UtIL). Avvisning får ske därför att utlänningen saknar pass, visum, UT eller AT, pengar för sin vistelse här, är känd för asocialitet m. m. (28 och 20 §§ UtIL). Avvisning beslutas av polismyndighet.

En utlänning som inte längre kan avvisas, kan i stället utvisas, om han vistas här utan pass eller andra erforderliga tillstånd. (38 § UtIL). Sådan utvisning beslutas av invandrarverket. Utvisning kan också ske av en utlänning som dömts för brott av viss svårighetsgrad (40 § UtIL). Utvisningsbeslut av denna art fattas av allmän domstol. Utvisning kan också ske av en utlänning på grund av viss asocialitet (43 § UtIL). Dessutom finns vissa

specialbestämmelser om avvisning och utvisning av utlänningar som bedöms vara terrorister eller när det behövs av hänsyn till rikets säkerhet (30, 47 och 48 §§ UtlL). Beslut enligt dessa stadganden ankommer i regel på regeringen.

Verkställighet och förvar

Ett avlägsnandebeslut skall i regel ha vunnit laga kraft, innan verkställighet får ske. Vissa tidiga avvisningsbeslut får dock verkställas utan hinder av laga kraft. Handhavandet av verkställigheten ankommer på polismyndigheten.

För att säkerställa verkställighet av ett avvisnings- eller utvisningsbeslut får en utlänning tas i förvar. Förvar får dock inte tillgripas, om syftet med förvarstagandet kan tillgodoses på annat mindre ingripande sätt. Förvar beslutas av den myndighet, som handlägger avvisnings-, utvisnings- eller verkställighetsärendet. Oavsett vem som beslutar i förvarsärendet, kan beslutet överklagas till kammarrätten i Jönköping.

Handläggningen av utlänningsärenden

Handläggning av utlänningsärenden sker främst hos svenska utlandsmyndigheter, polismyndigheter, statens invandrarverk samt i regeringskansliet (arbetsmarknadsdepartementet).

De svenska *utlandsmyndigheterna* kan i regel bevilja klara ansökningar om visum för besök. Alla ansökningar om uppehålls- och arbetstillstånd skall däremot avgöras av invandrarverket. I dessa ärenden skall dock utlandsmyndigheterna först göra en utredning (37 § UtlF).

Polismyndigheternas befattning med utlänningsärenden kan indelas i en inre och en yttre utlänningskontroll.

Avsikten med den inre kontrollen är att se till att utlänningar inte vistas här utan erforderliga tillstånd och att efterspana utlänningar inför verkställande av avvisnings- och utvisningsbeslut. Den yttre kontrollen har till syfte att hindra att utlänningar reser in i landet utan att ha erforderliga tillstånd. Den som saknar tillstånd kan avvisas direkt av polismyndigheten. Om vederbörande åberopar politiska skäl skall polismyndigheten i vissa fall anmäla sitt avvisningsbeslut till invandrarverket innan verkställighet kan ske och i andra fall överlämna hela ärendet till invandrarverket för avgörande. Överlämnande för beslut skall ske, om utlänningen åberopar att han är politisk flykting eller flyktingliknande skäl (33 § första stycket och 34 § första stycket UtlL). Om polismyndigheten bedömer att de åberopade skälen är uppenbart oriktiga eller kan lämnas utan avseende skall avvisningsbeslutet dock anmälas för invandrarverket, som genast har att pröva om verket skall överta ärendet eller inte. Om verket övertar ärendet, förfaller polisens avvisningsbeslut (33 § andra stycket, 34 § andra stycket och 37 § UtlL).

Även om utlänningslagstiftningen förutsätter att den som önskar bosätta sig i Sverige har erforderliga uppehålls- och arbetstillstånd vid inresan ger många utlänningar inte till känna sin avsikt att bosätta sig här förrän de redan befinner sig i Sverige och har vistats här en tid. När en utlänning sedan ansöker om uppehålls- och arbetstillstånd skall ansökan göras hos polismyndigheten, som utreder ärendet och sedan överlämnar det till invandrarverket för avgörande (36–37 §§ UtIF). Om utlänningen ansöker inom tre månader från sin ankomst, får dock polismyndigheten i stället avvisa honom från landet (31 § UtIL).

Förlängning av tillstånd för den som redan tidigare har beviljats tillstånd som invandrare får polismyndigheten i regel bevilja.

Enligt utlänningslagen ankommer det också på polismyndigheten att verkställa beslut om avvísning och utvisning. Även på verkställighetsstadiet förekommer det att utlänningen åberopar politiska skäl som hinder mot verkställigheten. Förfarandet är därvid detsamma som i avvísningsärendet, dvs. polisen skall antingen överlämna ärendet till invandrarverket för prövning eller, om de åberopade skälen är uppenbart oriktiga eller kan lämnas utan avseende, anmäla ärendet till invandrarverket.

Statens invandrarverk, som är den centrala utlänningsmyndigheten, avgör bl. a. alla förstagångsärenden om bosättning. Invandrarverket prövar också besvär över polisens avvísningsbeslut samt flertalet frågor om utvisning.

I *regeringskansliet*, och då särskilt inom arbetsmarknadsdepartementets enhet för invandrar- och medborgarskapsfrågor (IM-enheten) handläggs främst besvärärenden.

Besvär hos regeringen kan föras över följande beslut som meddelas av invandrarverket:

1. beslut om avvísning
2. beslut om utvisning
3. beslut i verkställighetsärende som överlämnats till invandrarverket enligt 85 eller 86 §§ UtIL, dvs. när nya politiska skäl har åberopats i verkställighetsärendet
4. beslut att inte ge eller att återkalla flyktingförklaring
5. beslut att avslå ansökan om resedokument enligt 1951 års Genèvekonvention
6. beslut att begränsa uppehållstillstånd till att avse uppehåll endast inom en viss del av riket
7. vissa beslut under förfarandet: avvísande av ombud eller biträde samt beslut i jävsfrågor.

Besvärsrätten till regeringen såvitt angår ärenden under 1–4 samt 6 grundar sig på bestämmelser i 65, 58 och 90 §§ UtIL. Besvärsrätten när det gäller resedokument grundas på allmänna förvaltningsrättsliga principer. Utfärdande av resedokument regleras inte i UtIL utan i en särskild författning (SFS 1955:29).

Vissa utlänningsärenden kan komma under regeringens prövning även på annat sätt än genom besvär. Enligt 71 § UtIL kan regeringen upphäva, helt eller delvis, utvisningsbeslut (för den 1 juli 1980 förvisningsbeslut) som meddelats av domstol, om regeringen finner att beslutet inte kan verkställas eller att det annars finns skäl för att beslutet inte längre skall gälla. Domstolsbeslut om utvisning (och förvisning) kan också komma under regeringens prövning nådevägen enligt bestämmelserna i regeringsformen (11 kap. 13 §). Detta sker när nådeansökan omfattar både straffet och utvisningsbeslutet.

Invandrarverket kan vidare överlämna ärenden till regeringens prövning enligt 69 § UtIL, om särskilda skäl motiverar det. Sådana överlämnanden förekommer dock i mycket liten utsträckning.

I princip är det regeringen som beslutar i de ärenden som handläggs vid IM-enheten. I ett fåtal frågor som dock inte gäller beslut i själva sakfrågan har beslutanderätten kunnat delegeras till statsråd eller någon tjänsteman.

IM-enheten har under 1982 varit organiserad enligt följande: en enhetschef, en biträdande enhetschef, tolv handläggare och åtta assistenter. Vid enheten tjänstgör vanligtvis också två praktikanter.

Ett regeringsärende föredras i relativt många fall i tre omgångar, innan det avgörs på regeringssammanträde. Ärendet föredras för enhetschefen, varvid såväl sakliga som formella frågor diskuteras och i vissa fall även beslutets utformning. För expeditionschefen föredras främst ärenden där utgången är tveksam eller udda ärenden samt frågor om förvar eller motsvarande. Ärendet föredras sedan i enhets- och expeditionschefernas närvaro för statsrådet. Först därefter kan ärendet avgöras vid regeringssammanträde.

Handläggningstider m. m.

Konstitutionsutskottet har vid några tillfällen tidigare granskat regeringens handläggning av utlänningsärenden. Sålunda gjordes en mera omfattande granskning vid riksmötet 1979/80 (se KU 1979/80:50 s. 20–25). 1981/82 granskades regeringens handläggning av ett visst förpassningsärende (se KU 1981/82:35 s. 41–42).

Vid 1979/80 års granskning ingick en uppställning över antalet utomnordiska medborgare som under åren 1979 och 1980 av invandrarverket eller regeringen erhållit tillstånd att få stanna i Sverige av olika skäl. En uppföljning har gjorts även för åren 1980–1982.

Antalet utomnordiska medborgare som erhållit tillstånd att få stanna i Sverige av olika skäl åren 1979–1982

Tabell 1

Skäl	Tidsperiod 1979 ¹	1980	1981	1982
<i>Flyktingskäl</i>	2 768	4 062	3 857	6 188
Ansökan före inresa	(921)	(848)	(514)	(625)
Ansökan efter inresa	(1 847)	(3 214)	(3 343)	(5 563)
<i>Anknytningsskäl</i>	6 843	7 786	7 868	7 197
Ansökan före inresa	(1 611)	(2 416)	(3 461)	(4 470)
Ansökan efter inresa	(5 232)	(5 370)	(4 407)	(2 727)
<i>Humanitära och arbetsmarknadsskäl m. m.</i>	1 130	948	918	983
Ansökan före inresa	(421)	(454)	(401)	(260)
Ansökan efter inresa	(709)	(494)	(517)	(723)
<i>Nya gäststuderande</i>	771	821	391	363
Summa	11 512	13 617	13 034	14 731

¹ Uppgifterna för 1979 skiljer sig något från sammanställningen i KU 1979/80:50 bl. a. därför att statistikföringen hos invandrarverket ändrats, så att den nu skall vara mera tillförlitlig och exakt.

Liksom tidigare domineras den utomnordiska invandringen, som omfattar 13 000–14 000 personer årligen, av personer som kommer hit vid sidan av den reglerade invandringen och får stanna här på grund av personanknytning eller andra särskilda skäl, t. ex. politiska eller humanitära skäl. Den reguljära arbetskraftsinvandringen inom ramen för den reglerade invandringen har under senare år varit obetydlig, högst några hundratal fall. Som framgår av tabellen ökade det totala antalet beviljade tillstånd på grund av flyktingskäl kraftigt under 1982. Detta beror på att ca 3 000 polacker fått stanna av politiska skäl. Vidare kan noteras att andelen beviljade tillstånd där ansökan givits in före inresa till Sverige har ökat under senare år. Detta gäller av naturliga skäl dock inte flyktinggruppen.

När det gäller inkomna och avgjorda ärenden vid arbetsmarknadsdepartementets IM-enhet kan följande utveckling noteras. Uppgifterna för åren 1979–1982 har hämtats ur invandrarpolitiska kommitténs (IPOK) betänkande (DsA 1982:4) Om besvärnsnämnd för utlänningsärenden. (IPOK erhöll i december 1981 regeringens uppdrag att utreda om man genom en ändrad instansordning i vissa utlänningsärenden, t. ex. genom inrättandet av en central besvärnsnämnd, skulle kunna åstadkomma kortare handläggningstider för utlänningsärendena. Den nämnda departementspromemorian innehåller IPOK:s redovisning av uppdraget.) Uppgifterna för 1982 har sammanställts för utskottets räkning av IM-enheten på arbetsmarknadsdepartementet.

Tabell 2

Inkomna ärenden åren 1979–1982 vid arbetsmarknadsdepartementets IM-enhet

Ärendetyp	Tidsperiod			
	1979	1980	1981	1982
Besvär ang. förpassning, utvisning, verkställighet m. m. ^{1,2)}	1 977	1 845	1 796	959
Besvär ang. rese-dokument och flyktig-förklaring	131	221	292	396
Ansökningar om upphävande av beslut om förvisning/utvisning m. m.	461	437	307	315
Besvär ang. svenskt medborgarskap	162	118	163	222
Övriga ärenden ²⁾	329	854	768	764
Summa	3 060	3 475	3 326	2 656

¹⁾ I dessa ärenden ingår också de relativt fåtaliga ärenden som SIV lämnat över till regeringen för avgörande enligt 69 § UtLL.

²⁾ För år 1979–80 ingår bland besvärärenden angående förpassning, utvisning, verkställighet m. m. även upphävande av SIV:s avlägsnandebeslut, som från 1980-07-01 inte längre kan tas upp till prövning av regeringen, men som ändå föranleder regeringsbeslut. Denna typ av ärenden redovisas för 1981 och 1982 under övriga ärenden, och kan för 1981 i vart fall uppskattas till 150–200.

Av sammanställningen framgår att antalet inkomna ärenden, särskilt reguljära besvärärenden angående utvisning och verkställighet m. m., minskat under 1982.

Tabell 3

Antal avgjorda ärenden åren 1979–1982 samt förändringar i antalet balanserade ärenden

Ärendetyp	1979	1980	1981	1982
Besvär ang. förpassning, utvisning, verkställighet m. m. ^{1,2)}	2 098	1 557	1 600	1 508
Besvär ang. resedokument och flyktförläring	uppg. saknas	uppg. saknas	210	425
Ansökningar om upphävande av beslut om förvisning/utvisning m. m.	388	414	400	310
Besvär ang. svenskt medborgarskap	uppg. saknas	uppg. saknas	90	236
Övriga ärenden ²⁾	uppg. saknas	uppg. saknas	893	807
Summa avgjorda ärenden	3 105	2 945	3 193	3 286
Totala antalet balanserade ärenden per den 31/12	1 172	1 814	(1 722) ³⁾	1 067

¹⁾ I dessa ärenden ingår också de relativt fåtaliga ärenden som SIV lämnat till regeringen för avgörande enligt 69 § UtLL.

²⁾ För år 1979–80 ingår bland besvärärenden angående förpassning, utvisning, verkställighet m. m. även upphävande av SIV:s avlägsnandebeslut, som från 1980-07-01 inte längre kan tas upp till prövning av regeringen men som ändå föranleder regeringsbeslut.

³⁾ Uppgiften för december saknas, varför uppgiften avser antalet balanserade ärenden per den 30/9 1981.

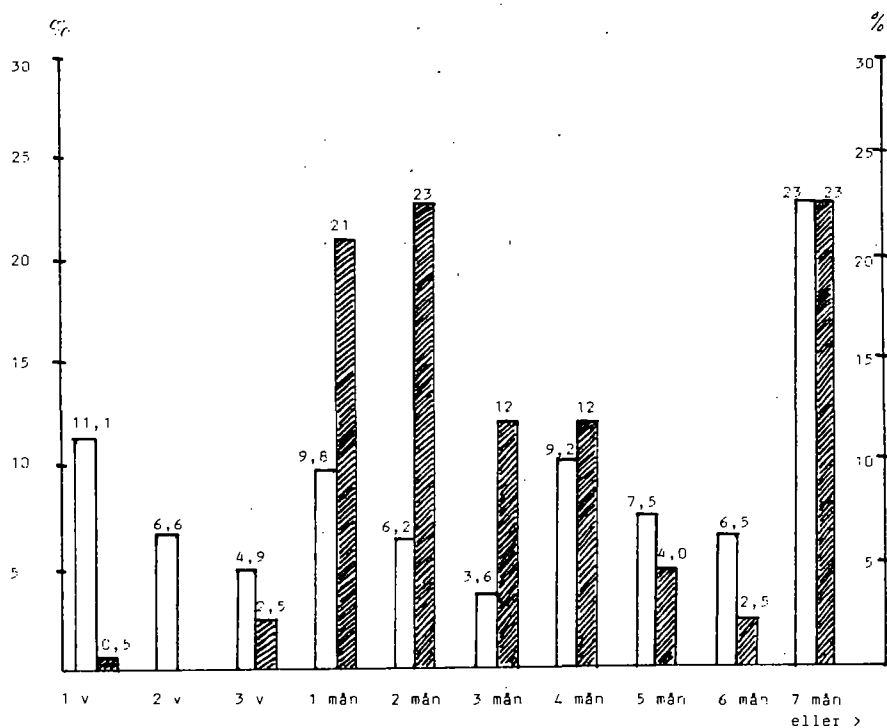
Det totala antalet avgjorda ärenden har varit tämligen konstant under tiden 1979–1982 med någon ökning det sista året. Samtidigt har antalet inkomna ärenden minskat. Balansen vid 1982 års utgång har därmed minskat, främst i relation till åren 1980 och 1981. Handläggningstiderna har därmed också förkortats.

Kritik har ofta riktats mot de långa handläggningstiderna för utlänningsärenden. Olika åtgärder har vidtagits för att förkorta handläggningstiderna. Sålunda har lagstiftningen reformerats. Krav på att uppehålls- och arbetstillstånd skall ha beviljats före inresan har införts. Polisen och invandrarverket har fått ökade resurser. Vissa extraresurser har också satts in och ett antal organisatoriska förändringar vidtagits i regeringskansliet. En studie av handläggningstiderna inom regeringskansliet har gjorts för utskottets räkning.

Materialet avser alla till departementet under tiden januari–februari 1982 inkomna utlänningsärenden (dvs. exkl. medborgarskapsärendena m. fl.). Motsvarande sammanställning gjordes vid granskningen 1979/80 och avsåg tiden januari–februari 1979. Dessa uppgifter har tagits med som jämförelse.

Tabell 4

Handläggningstider i veckor och månader 1979 och 1980

Anm. Felmarginalen för båda åren är ca 0,5 %

□ avser 1979 ▨ avser 1982

Av materialet framgår att andelen ärenden som avgjorts inom tre månader stigit från år 1979 till 1982 (från 42,2 % till 59 %). Däremot synes andelen inom mycket kort tid (några veckor) avgjorda ärenden ha sjunkit från 1979 till 1982 (från 22,6 % till 3 %). En förklaring härtil kan vara att inte exakt motsvarande ärenden tagits med vid båda räknetillfällena. Det är inte osannolikt att i redovisningen för 1979 även brevförfrågningar om hur uppehållstillstånd, svenskt medborgarskap m. m. söks, som omgående kan vidarebefordras till invandrarverket, har tagits med. Det har praktiskt inte varit möjligt att i detalj rekonstruera sammanställningen för 1979. När det gäller de längsta handläggningstiderna hade båda åren ca en fjärdedel (23 %) av ärendena en handläggningstid på sju månader eller mer.

Målet för utlänningsärendenas handläggningstider har i olika sammanhang uttalats vara 6–9 månader för normalfallen av sådana ärenden som går igenom hela instansordningen (polisen–invandrarverket–regeringen). Där-

vid har 1–2 månader beräknats för polisens handläggning, 3–4 månader för invandrarverkets och högst tre månader för regeringskansliets handläggning. Under hösten 1982 gav arbetsmarknadsdepartementet ut två pressmeddelanden som bl. a. berörde handläggningstiderna. I ett pressmeddelande 1982-09-02 konstaterades att antalet icke avgjorda utvisningsärenden i regeringskansliet halverats under tiden januari–september 1982. Den genomsnittliga handläggningstiden i regeringskansliet hade kunnat sänkas från 6 till 3–4 månader och den sammanlagda handläggningstiden från 12 till 8–9 månader. Ett förverkligande av målet för handläggningstiderna skulle därmed enligt pressmeddelandet kunna uppnås inom kort. Ett liknande uttalande gjordes också i ett pressmeddelande 1982-10-07 i samband med att dåvarande invandrarministern Karin Andersson lämnade arbetsmarknadsdepartementet. Enligt inhämtade uppgifter från IM-enheten synes de uppnådda resultaten alltjämt i princip vara bestående.

Utöver denna granskning av inkomna och avgjorda ärenden, handläggningstider m. m. har en särskild granskning gjorts inom utskottets kansli av samtliga utlänningsärenden (inkluderande ärenden om svenskt medborgarskap m. m.) som kom in till arbetsmarknadsdepartementet under den första veckan i februari 1982 (1982-02-01–07). Av denna fallredovisning kan bl. a. följande utläsas. (Redovisningen avser dock endast de under en kalendervecka inkomna ärendena.)

Utvisningsärendena dominerar. Långa handläggningstider förekommer särskilt i ärenden där UAT och/eller flyktingförklaring söks och där politiska skäl åberopas. Det är också främst i dessa ärenden som regeringen ändrat invandrarverkets beslut. Det synes också vara rimligt med hänsyn till regeringens egenskap av dispens- eller nådeinstans i denna typ av ärenden.

Invandrarverket har för regeringens prövning överlämnat tre ärenden där adoption beviljats av tingsrätt samtidigt som lagakraftvunna avlägsnandebeslut förelegat. Regeringen har därefter upphävt avlägsnandebesluten med hänvisning till adoptionsbesluten. Invandrarverket har dock i dessa tre fall tillstyrkt att så sker.

Polska medborgare har i allmänhet efter beslutet om undantagstillstånd i Polen i slutet av 1981 beviljats uppehållstillstånd med stöd av 3 eller 6 §§ UtIL.

I fråga om fall där inresa skett utan att erforderligt tillstånd förelegat och där inte sökanden/klaganden åberopat politiska skäl har regeringen endast i något fall låtit klagandena stanna här.

Ärenden i vilka anknytning åberopats men där anknytningen ifrågasatts vara av skenkaraktär synes regelmässigt avslås av regeringen.

Besvär där sökanden/klaganden, sedan domstol i brottmålsdom förordnat om utvisning enligt 40 § UtIL, ansökt om nåd i utvisningsdelen synes i regel avslås av regeringen.

"Barn i häkte" i samband med verkställighet av beslut enligt utlänningslagen

De långa handläggningstiderna för utlänningsärenden har väckt uppmärksamhet och kritik. En annan uppmärksammas åtgärd har varit när barn i samband med verkställighet av beslut enligt utlänningslagen tagits i förvar och placerats i kriminalvårdsanstalt, allmänt häkte, polisarrest och liknande.

Regeringen initierade under 1982 vissa åtgärder med avseende på omhändertagande av barn i dessa sammanhang.

De grundläggande bestämmelserna om förvar finns i 50 § ff UtL. Enligt dessa bestämmelser får en utlännings tas i förvar om det föreligger sannolika skäl för avvisning eller utvisning eller om det uppkommer fråga om verkställighet av en sådan åtgärd. Förvar beslutas av den myndighet som handlägger avvisnings- eller utvisningsärendet eller verkställighetsärendet. Förvar får dock bara användas när det finns risk för att utlänningsen håller sig undan eller bedriver brottslig verksamhet eller det råder ovisshet om utlänningsens identitet. Förvarstiden är begränsad till två veckor eller – i fråga om verkställighetsärenden – två månader. En alternativ och mindre ingripande form är att vederbörande på annat sätt ställs under uppsikt.

Kompletterande bestämmelser finns i 81–83 a §§ UtL. Enligt dessa bestämmelser skall en utlännings som har tagits i förvar tas in i kriminalvårdsanstalt, allmänt häkte eller polisarrest eller omhändertas på annat sätt. Regeringen beslutade den 14 januari 1982 om vissa ändringar i UtL¹⁾. Sälunda förordnades att den som är under 16 år inte utan synnerliga skäl tas in i kriminalvårdsanstalt, allmänt häkte eller polisarrest. När barnets vårdnadshavare samtidigt hålls i förvar skall åtminstone den ene vårdnadshavaren omhändertas tillsammans med barnet. Genom de nya bestämmelserna i UtL har sälunda förutsättningarna för förvar m. m. skärpts i fråga om barn.

Regeringen gav samtidigt ut särskilda förordningsmotiv (1982:2). Däri betonas även att förutsättningar ofta kan föreligga för att i stället för förvar använda andra åtgärder som syftar till att hålla utlänningsar, särskilt familjer med barn, under uppsikt. I motiven redovisas också att regeringen initierat verksamhet för att få fram andra, mer lämpliga förvarslokaler i de fall då förvar trots allt måste ifrågakomma.

Enligt inhämtade uppgifter från arbetsmarknadsdepartementet synes det inte ha förekommit några ärenden under 1982 där barn under handläggningstiden i departementet suttit i eller tagits i förvar.

¹⁾ Förordning (1982:22) om ändring i utlänningsförordningen (1980:377).

Pågående utredningsarbete

Ett flertal offentliga utredningar arbetar f. n. med olika frågor som berör invandrare och utlänningar i Sverige. I detta sammanhang skall endast några nämnas.

Sedan flera år arbetar Expertgruppen (A 1975:05) för invandrarforskning (EIFO) med forskningsbehovet i frågor rörande in- och utvandring. Inom ramen för projektet har ett stort antal forskningsrapporter givits ut.

Diskrimineringsutredningen (A 1978:06; Du) utreder fördomar och diskriminering av invandrare m. fl. Utredningen har avlämnat några betänkanden.

Den tidigare nämnda Invandrapolitiska kommittén (A 1980:04, IPOK) tillkallades 1980 för att göra en samlad översyn av frågor rörande invandringen och invandrarnas situation i Sverige. Genom tilläggsdirektiv 1981 erhöll IPOK uppdraget att utreda om man genom en ändrad instansordning i vissa utlänningsärenden, och då i första hand genom att inrätta en central besvärsnämnd, skulle kunna åstadkomma kortare handläggningstider i dessa ärenden. Kommittén redovisade i promemorian om besvärsnämnd för utlänningsärenden (DsA 1982:4) resultatet av sitt arbete i denna del. Promemorian innehåller vissa analyser av ärende- och balansutvecklingen under senare år och av den senaste tidens utveckling. Kommitténs slutsats är emellertid den att någon definitiv ställning till instansordningen inte bör tas förrän man vet vad andra ändringar i regelsystemet kan komma att innebära. IPOK har därefter avlämnat betänkandet Invandringspolitiken (SOU 1982:49). Detta innehåller en sammanställning av invandringspolitikens innehåll, både materiellt och formellt, och är av beskrivande art. IPOK fortsätter f. n. med att utarbeta förslag angående invandringspolitiken.

Som tidigare nämnts beslutades under hösten 1982 att tillkalla den s. k. 1983 års rösträttskommitté med uppdrag att utreda bl. a. utländska medborgares rösträtt och valbarhet vid riksdagsval.

*Bilaga 6 A***Utföring inför konstitutionsutskottet av statsminister Olof Palme den 14 april 1983 angående kärnvapenfri zon i Europa m. m.**

Olle Svensson: Jag ber att få hälsa Olof Palme välkommen. Vi har som ett granskningsärende regeringens handläggning av frågan om en sondering angående en zon i Europa fri från slagfältskärnvapen. Vi brukar låta den som kallats hit säga några ord, och sedan ställer utskottets ledamöter frågor.

Olof Palme: I juni i fjol framlade den oberoende kommissionen för nedrustnings- och säkerhetsfrågor sin rapport. Den var slutjusterad i Saltsjöbaden i slutet av april. Vi hade pengar kvar till ett uppföljningsmöte, och det bestämdes att äga rum i Lagos, dit Nigerias regering hade inbjudit oss i oktober 1982.

Sedan medförde det svenska valresultatet att jag hade ont om tid. Mötet uppsköts då till januari, men det bestämdes att en liten grupp ur kommissionen skulle samlas i Stockholm till ett möte i slutet av oktober. Det var f. d. utrikesministern i England David Owen, Egon Bahr, två av de amerikanska sekreterarna och några till.

Syftet var att förbereda mötet i Lagos. Vi gick igenom vad som hade hänt, och vi var optimistiska, eftersom rapporten hade fått ganska stort genomslag och tryckts på många språk. Vi gick igenom de svar som de olika förslagen hade fått. Det mest positiva var förslaget om en förstärkning av FN, som i stort sett ordagrant hade övertagits av FN:s generalsekreterare. Vi bestämde att det skulle bli ett huvudämne i Lagos. Det beslöts att jag skulle tala med generalsekreteraren personligen, medan Thunborg skulle tala med generalförsamlingens president.

Ett annat ämne som fått stort genomslag var vårt grundtema gemensam säkerhet. Vi beslöt ordna en konferens i Stockholm och göra detta till ett huvudämne vid Lagosmötet speciellt ur afrikansk synvinkel. Generalsekreteraren Ramphal fick i uppdrag att tala med Nigerias president och afrikanska kontakter.

Vi diskuterade efteråt huvudämnet, en zon fri från slagfältskärnvapen. Det var någon som kom med idén att man kanske kunde göra en sondering hos regeringar som var berörda av frågan för att höra vad de tycker.

Det diskuterades om man skulle göra sonderingen muntligt eller skriftligt. Om man gjorde en skriftlig förfrågan skulle man få skriftliga svar. Vi kunde därmed få ett material till Lagosmötet i mitten av januari för att se om det var någon idé att driva grundtanken vidare.

Som en av ledamöterna sade delade jag ut hemläxor. Alla medlemmar i kommissionen fick olika uppdrag – så har vi alltid arbetat.

Idén om en zon fri från slagfältskärnvapen är inte alls vare sig speciellt svensk eller speciellt socialdemokratisk. Den idén drevs i kommissionen av två icke-socialdemokrater och NATO-anhängare, de två f. d. utrikesmini-

strarna Cyrus Vance och David Owen.

Vi var överens om att Bahr skulle skicka in synpunkter på vad en sådan not skulle kunna innehålla. Att Bahr har utpekats är litet orättvist, för han var i kommissionen egentligen icke anhängare av idén om en zon fri från slagfältsskärnvapen. Han hade ett eget förslag som var mer långtgående i fråga om nedrustning. Att han och icke Owen fick uppdraget tror jag beror på att Owen åkte hem till en parlamentsdebatt – annars hade det varit mer naturligt att han fått det, eftersom det var hans förslag. Andra deltagare fick andra uppdrag.

Man åkte hem, och en promemoria gjordes upp där den här shoppinglistan fanns med. Ett par dagar efteråt tog jag upp saken med Lennart Bodström, och vi kom fram till att detta var någonting vi kunde göra. Utrikesdepartementet åtog sig att utföra en sådan sondering.

Sedan tänkte jag inte mer på saken. Det gick några veckor, och jag fick ett brev från Bahr, som hade fullgjort sitt uppdrag. Det innehöll ett förslag till not och en del synpunkter. Jag skickade över brevet till UD som ett arbetsmaterial. Jag uppfattade det inte som någonting speciellt märkvärdigt. Det kopierades och spreds i ganska många exemplar på UD.

Jag har sett att man har undrat över att han skrev brevet i form av en not, men då skall man komma ihåg att han är gammal kabinettssekreterare i tyska UD. Skall han göra ett jobb, gör han det snabbt, ordentligt och tyskt grundligt. Jag tror det är den enkla förklaringen.

Det är viktigt att konstatera att detta inte var någonting annat än ett arbetsmaterial. Vi kunde lika gärna ha tagit två eller fyra sidor ur kommissionsrapporten och skickat över till utrikesdepartementet som arbetsmaterial.

Hans uppdrag var ingenting annat än att göra en sammanfattning av ett sedan länge känt och offentligt förslag. Det fanns ingenting av innovation över det. Försöket i Dagens Nyheter att göra en skillnad mellan kommissionsrapporten och detta är dömt att misslyckas. Det fanns ingen annan ambition än att sammanfatta kommissionsförslaget.

Sedan hörde jag ingenting mer om detta. Det hade gått till utrikesdepartementet, som arbetade med saken.

Den 30 november uppringdes jag av Bahr, som berättade att han inte kunde komma till mötet i Lagos eftersom han fått förhinder genom en extra partikongress i Tyskland. Då frågade han mig: "Hur blev det egentligen – kommer ni med den här noten? Det är bra för mig att veta, eftersom jag skall hålla ett föredrag den 10 december." Jag hade då inte hört någonting speciellt, så jag sade att jag skulle ta reda på det, men den var nog snart färdig.

Det slumpade sig så att noten var färdig just den dagen och drogs på ett möte i utrikesdepartementet. Tanken att Bahr genom sitt telefonsamtal skulle ha påskyndat noten faller därför på sin egen orimlighet. Den dag han ringde var noten redan klar och drogs på ett internt möte i UD.

Vad innefattade noten? Det kan konstateras att man tog Bahrs sammánfattning och ändrade de två operativa meningarna, där man ansåg att Bahr hade fel. Man skulle skriva litet neddämpat om en sondering i stället. Man ville bara höra "vad tycker ni?". Det var också någon annan mening, om den svenska regeringens inställning, som ändrades i UD.

Sedan skulle jag resa till Hamburg och träffa Schmidt och Brandt. Någon på UD föreslog att jag då kunde tala med dem om detta. När jag var i Tyskland nämnde jag inte noten för Schmidt, men däremot diskuterade jag sakfrågan med Schmidt. Han hade en del invändningar mot förslaget. Däremot tror jag att jag i förbigående nämnde detta för Brandt när vi träffades på kvällen.

Det har sagts att detta kunde vara ett led i den tyska valkampanjen och att jag skulle ha informerat oppositionen. Det vill jag på det mest bestämda bestrida. För det första var det vid den tidpunkten inte alls klart att det över huvud taget skulle bli något val i Tyskland. Det var tveksamt med hänsyn till författningsdomstolen och motsvarigheten till konstitutionsutskottet och andra vördnadsbjudande församlingar.

För det andra var detta inte på något sätt omstritt. Den tyska pressen hade behandlat frågan ganska välvilligt. I stället talades där om raketer.

Jag har hela tiden varit angelägen om att icke partipolitiserar den här frågan. Poängen är att det snarast var ett borgerligt förslag eller ett NATO-förslag. Man kunde därför förvänta sig en positiv inställning från de borgerliga och mindre från socialdemokraterna, som hade mer långtgående ambitioner, och framför allt från östsidan, som till att börja med var negativ. Det var verklighetsfrämmande att partipolitiserar frågan.

I sitt anförande, som skall komma med posten endera dagen, har Bahr en eller två meningar om detta som en ren faktaredovisning. Han hade således inte dragit upp detta som en valfråga.

Att jag nämnde saken för Brandt berodde på ett i och för sig rimligt påhitt av en UD-tjänsteman. Poängen var väl snarast att den tyska regeringen under alla förhållanden skulle få reda på saken under samma vecka, och då kunde det vara bra att informera oppositionen.

På flygplanet hem från Tyskland drog Hans Dahlgren hela frågan för mig med UD:s synpunkter, och de godtogs samtliga. Det tog kanske en kvart.

Sedan framlämnades noten. Jag hade inte tänkt hålla någon presskonferens. Det var meningen att göra allt mycket blygsamt, men sedan läckte det ut till tidningarna: det har ni frågat Bodström om.

Det har frågats, om man borde ha anordnat ett sammanträde i utrikesnämnden. Jag är mycket bestämd på den punkten: jag anser icke att frågan är av sådan storleksordning att den krävde ett sammankallande av utrikesnämnden. Jag bygger den uppfattningen på långvarig erfarenhet. Skall man sammankalla utrikesnämnden skall det vara för principfrågor eller nya frågor av speciell vikt. Men här var det ett offentligt förslag, känt sedan

gammalt, som rönt allmän uppslutning i den svenska opinionen. Det var icke fråga om att framlägga ett svenskt förslag – det framgår av alla handlingarna i ärendet – utan det var i det här skedet fråga om en försiktig sondering av vad andra regeringar tyckte för att sedan undersöka om man skulle göra ett svenskt förslag. Det var ingen hemlighet att det gällde ett förslag av en kommission där jag råkade vara ordförande, och sonderingen tillförde ingenting nytt. I det skedet var frågan för liten för att man skulle anordna ett särskilt sammanträde i utrikesnämnden. Däremot var det ett sådant ärende som man redovisar i utrikesnämnden när ett sammanträde av andra skäl anordnas. Det gjordes också den 14 januari. Det är viktigt att vara på det klara med att utrikesnämnden är till för viktiga frågor av principiell karaktär och nya frågor, men det var icke den här frågan i det skedet. Om vi däremot i ett senare skede skulle bedöma att förslaget bär så att det skulle vara värt ett speciellt svenskt initiativ skulle tiden vara inne för ett sammanträde med utrikesnämnden.

Däremot har jag ägnat mig åt självkritik på en annan punkt. Hade vi då haft de veckovisa sammanträdena med partiledarna som vi numera har hade jag självfallet tagit upp saken där. Men detta är inte en konstitutionell fråga, utan en politisk bedömningsfråga. Eftersom jag anser att detta är en gemensam svensk fråga hade det varit bra att involvera de andra partiledarna på ett tidigt stadium så att de fått känslan av att det var en gemensam process, och det hade kanske varit värdefullt om de kunnat framföra sina synpunkter.

Jag skall nämna två exempel. Jag är oerhört kritisk mot den tidigare regeringen på en punkt, nämligen att den inför toppmötet i Cancún över huvud taget icke talade med oss. Det kändes svårt, eftersom jag personligen varit med i den kommission som förberett Cancúnmötet. Jag visste att en arbetsgrupp i utrikesdepartementet förberedde statsministerns och utrikesministerns besök. Det var första gången som Sverige deltagit i ett toppmöte. Icke i något led informerades vi. Då sade jag mig att om vi skulle komma tillbaka i regeringsställning skulle vi aldrig handla så. Man blir gräkten och negativt inställd av en sådan behandling, och så får inte oppositionen bemötas. Här gällde det en mycket mindre fråga, men det retade mig ändå att kontakten brast.

Det andra exemplet är vad som händer i de här dagarna när president Koivisto vill att de obundna staterna skall rikta en gemensam framställning till Madridmötet för att påskynda slutdokumentets färdigställande. Det har varit många turer, och det är inte färdigt ännu, men jag har i samråd med utrikesministern helt ställt upp på tanken att vi skall delta i ett internationellt initiativ. Det är icke någonting som vi sammankallar utrikesnämnden för. Däremot bad jag utrikesministern att i går redovisa det på partiledarmötet för att partiledarna skulle vara informerade.

Allra sist vill jag nämna regeringens befattning med ärendet. Jag kan återigen göra en parallell. Grunden var ett samtal mellan mig och

utrikesministern. Sedan satte han i gång apparaten. Det är sannolikt att jag nämnt saken på en lunchberedning, men på det stadiet är frågan icke av sådan art att den tas upp till beslut vid ett formellt regeringssammanträde. Om det däremot i ett senare skede skulle framläggas ett svenskt förslag, dras ärendet i regeringen och blir protokollfört.

Anders Björck: Olof Palme nämnde mötet i Cancún, som vi diskuterade ganska ingående här i konstitutionsutskottet för något år sedan. Bara för att få klarhet vill jag ställa en fråga: Olof Palme anser alltså att utrikesnämnden borde ha sammankallats före Cancúnmötet?

Olof Palme: Nej, det har jag aldrig påstått.

Anders Björck: Då skiljer sig Olof Palme från sina partivänner i konstitutionsutskottet, men inget ont i det.

Olof Palme: Om konstitutionsutskottet bedömer att man borde ha kallat in utrikesnämnden tycker jag det är riktigt, men den politiska poängen ur min synpunkt är att det icke förekom någon kontakt mellan regering och opposition inför ett så utomordentligt viktigt möte. Formellt sett hade man kunnat inkalla utrikesnämnden, men man borde åtminstone ha lämnat någon information till oppositionen.

Anders Björck: Jag håller med om vikten av information. Jag kanske får precisera frågan. Olof Palme anser alltså inte att ett sammanträde i utrikesnämnden om Cancún var påkallat?

Olof Palme: Det är er bedömning. Jag krävde vid det tillfället information. Jag drev det kravet i en frågestund i riksdagen. Då krävde jag icke att utrikesnämnden skulle sammankallas, utan jag krävde utrikesnämnd *eller* partiledarsammankomst. Sedan tyckte konstitutionsutskottets socialdemokrater att utrikesnämnden borde ha inkallats, och jag har inte någon avvikande mening i det fallet. Jag tog upp frågan i riksdagen innan ni bedömde den i konstitutionsutskottet, och jag höll de två möjligheterna öppna.

Anders Björck: Var Cancúnkongressen politiskt viktigare ur svensk synpunkt än den här sonderingen?

Olof Palme: Ja, självfallet. Det var något uppseendeväckande. Cancúnmötet var det första toppmötet mellan industrivärldens och den tredje världens ledare till vilket Sverige hade inbjudits, dels på grund av vår u-hjälp, dels på grund av vår medverkan i processen.

Sonderingen var i det här skedet ingenting annat än en försiktig förfrågan som inte innebar mycket mer än att vi förde vidare ett kommissionsförslag och frågade regeringarna vad de tyckte om det.

Anders Björck: Får jag ställa en fråga om sonderingarna om sonderingen: Kontaktade Olof Palme eller bad Olof Palme någon annan att kontakta andra västeuropeiska ledare t. ex. innan ni gjorde sonderingen officiellt, och i så fall vilka?

Olof Palme: Hela idén om sonderingar före en sondering är något egendomlig. Man kan inte sondera före en sondering. Det enda undantaget var att jag talade med Willy Brandt. Jag hade förmodligen inte ens kommit på att göra det om inte någon tjänsteman i UD hade påpekat att det kanske vore en god idé. Slumpmässigt råkade jag dagen efter det att noten blev färdig och överlämnades till mig sammanträffa i Hamburg med en västtysk socialdemokratisk ledare, nämligen Willy Brandt.

Anders Björck: Vi har en promemoria från Anders Ferm, som kanske inte är obekant för Olof Palme. Han skriver där i punkt 4: Olof Palme bör kontakta Kreisky, som han träffar den 12 november, och informera om de svenska noterna och vidare träffa Arbatov.

Var det inte en sondering om sonderingen, om det har ägt rum?

Olof Palme: Det gäller två olika saker. Arbatov var inbjuden till mötet i Wien den 12 november. Han hade inte haft tid att komma till Stockholm. Dessutom har vi alltid haft besvär med att få över våra handlingar till Moskva i tid inför mötena. Eftersom ryssarna var underrepresenterade i Stockholm tyckte vi att det var bra att informera Arbatov.

En historisk notis är att samtidigt som jag kom till hotellet i Wien lämnade Arbatov hotellet till följd av Bresnjevs just timade frånfälle, så vi träffades inte där. Däremot träffades vi i Moskva.

Kreisky är något slags värd för kommissionen, eftersom vi har vårt sekretariat i Wien. Jag informerade honom säkert om kommissionens arbete, men jag tror inte jag tog upp noterna med honom, framför allt som UD av goda skäl gick emot att vi skulle överlämna den ena noten, den om kemiska vapen. Den ansågs inte gagna nedrustningen, och det böjde jag mig för.

Anders Björck: Vi måste utgå från den information vi har fått.

Olof Palme: Men du frågar mig.

Anders Björck: Jag försöker klara ut vad som hände, och det är vad konstitutionsutskottet är till för.

Det står i Anders Ferm's promemoria: "Den 12 november besöker Olof Palme Wien. Han bör då informera Kreisky om de noter som den svenska regeringen kommer att överlämna till bl. a. den österrikiska regeringen och få Kreiskys stöd." Det skedde alltså inte?

Olof Palme: Jag tror att jag redovisade nedrustningskommissionens arbete men inte tog upp noterna. Jag talade med Kreisky i förra veckan och så sent

som i går kväll. Han har inte varit inblandad i detta. Jag tror inte jag talat med honom om denna not, men Fern tyckte att jag borde ha gjort det. Jag kanske har försummat mig.

Anders Björck: Gjorde Olof Palme sonderingar hos andra personer? Jag tänker på de andra nordiska ländernas regeringar.

Olof Palme: Nej. Eftersom det var en sondering såg jag inget skäl att sondera i förväg.

Anders Björck: Det uppstod rabalder efter det att Dagens Nyheter informerat allmänheten om vad som hade hänt och speciellt om Egon Bahrs roll i sammanhanget. Anser Olof Palme att detta har påverkat reaktionerna, som väl har rapporterats från olika regeringar?

Olof Palme: Nej. Jag menar att Dagens Nyheter missinformerat allmänheten.

Att han skulle ha påverkat innehållet i noten anser jag för det första vara fel. Han har sammanfattat ett sedan ett halvår känt förslag, medan det enda operativa i noten utformades av svenska utrikesdepartementet.

För det andra har det sagts att han påverkade tidpunkten för framlämnandet av noten. Eckerberg har i sin promemoria visat att noten var färdig.

För det tredje har det sagts att detta skulle vara ett inlägg i den västtyska valkampanjen. Det anser jag också fullständigt fel. Det var under inga förhållanden vår ambition, och det här förslaget har icke spelat någon roll i den västtyska valkampanjen.

Jag frågade mina tyska vänner om det hade spelat någon negativ roll i Tyskland. De menade att det inte var så, men eftersom det västtyska konservativa partiet alltid i hög grad har riktat sina angrepp mot Egon Bahr var uppgiften att han missinformerat allmänheten ytterligare ett strå till stacken. Med all respekt tycker jag att detta varit en något provinsiell debatt som icke har påverkat utlandet. I utlandet har frågan bedömts efter dess sakliga meriter.

Det egendomliga med den utländska reaktionen är att ryssarna, som i kommissionen var negativa, har blivit mycket positiva, medan NATO-anhängarna, som i kommissionen var positiva, har varit relativt negativa efteråt. Det tror jag är en temporär företeelse. F. n. är stämningsläget i Västeuropa sådan att alla nya tankar ses som hinder i den stora debatten som gäller missilerna Pershing II och kryssningsrobotarna. De nya tankarna får därför inte någon förankring just nu, men de stämmer med den långsiktiga strategiska utvecklingen att ta bort sådana här vapen från gränsområdena. Det är detta som bestämmer den militärtekniska och politiska utvecklingen i Europa. Där tror jag icke att denna speciella svenska debatt gör vare sig till eller ifrån.

Anders Björck: Så Olof Palme tror inte att saken ens har påverkat den nuvarande västtyska regeringens syn på förslaget?

Olof Palme: Nej, det tror jag inte, men den saken har kanske herr Björck möjligheter att bedöma.

Bertil Fiskesjö: När jag tog upp den här frågan som ett ärende gjorde jag det på tre aspekter. Det gällde dels varför inte utrikesnämnden hade orienterats, dels Egon Bahrs roll och dels handläggningen i regeringen. Jag skall i varje fall inledningsvis hålla mig till dessa saker.

I regeringsformen står det att i alla utrikesärenden av större vikt skall regeringen överlägga med utrikesnämnden. Då uppkommer naturligtvis frågan, om detta är ett ärende av större vikt. När saken aktualiserades från början fick jag det intrycket att Olof Palme och den svenska socialdemokratin ansåg att detta var en utomordentligt viktig fråga. Nu, när vi undersöker närmare vad som hänt och inte hänt i den här affären, gör utrikesministern och statsministern allt för att tona ner vikten. Jag vill ställa en rak fråga: Anser Olof Palme att detta är en viktig fråga?

Olof Palme: Då må man göra en klar boskillnad. Frågan i sig är utomordentligt viktig, eftersom den gäller fred och säkerhet i Europa, och detta var ett ganska nytt förslag som väckte stort uppseende. Att göra en försiktig första sondering om detta är däremot icke en fråga av större vikt i regeringsformens mening.

Man bör göra en skillnad på detta. Hade det gällt att framlägga ett förslag, hade det varit en viktig fråga av karaktär att böra föreläggas utrikesnämnden, men gäller det bara en sondering av vissa regeringars reaktion inför förslaget är frågan icke så viktig att den behöver föreläggas utrikesnämnden.

Bertil Fiskesjö: Det måste väl ändå uppfattas som om den svenska regeringen var positivt intresserad av zonförslaget som sådant. Hur har man förväntat sig att de tillfrågade regeringarna skulle reagera? Skulle de reagera på sonderingen som sådan, vilket Olof Palme och Lennart Bodström menat, eller skulle de ha synpunkter på zonförslaget som sådant? Jag har för min del svårt att förstå hur andra regeringar skulle kunna reagera på sonderingen utan att säga någonting om zonförslaget som sådant. Vad är Olof Palmes mening?

Olof Palme: Sonderingen gällde ju synpunkter på zonfrågan.

Bertil Fiskesjö: Så det var en viktig fråga?

Olof Palme: Det gjordes inte en sondering rakt ut i luften, utan den gällde en specifik sakfråga, och vi förväntade oss att erhålla synpunkter på zonförslaget. Det är naturligtvis en viktig fråga, men det var reaktionen vi ville se för att kunna avgöra om det är värt att driva saken vidare.

Bertil Fiskesjö: Jag övergår till att något beröra Egon Bahrs roll. Här har i olika sammanhang sagts att Egon Bahr bara kom med ett utkast. När man läste pressuppgifterna trodde man först att det var ett resonemang i allmänna ordalag, och så finner man att det i själva verket var en färdigskriven not. Hur kan det komma sig att man på svensk sida, där man enligt Lennart Bodström förberett detta länge, inte hade något färdigt förslag utan i stort sett skrev av Egon Bahrs förslag?

Olof Palme: Det här var ingen stor uppgift. Jag har någon byråkratisk träning, och jag sade till mig själv att jag kunde göra noten på ungefär en och en halv timme: "Vi har ett förslag som ser ut så här. Vad tycker ni om det? Med utmärkt högaktning." Jag tror att Lennart Eckerberg har sagt att det är ett par timmars arbete för en tränad tjänsteman. Med hänsyn till den kalabalik som sedermera uppkom kan jag ångra att jag inte satte mig att göra det arbetet. Det kunde inte ha tagit mer än ett par timmar. Men på UD har man prioriterat andra frågor. Man hade en hard arbetsbelastning med ESK och annat.

Jag har svårt att förstå talet om brådska. UD har haft ett antal veckor på sig, och det är en mycket liten del av dessa veckor som har åtgått till den här saken. Man läste kommissionsrapporten och man hade Egon Bahrs papper, och då fann man att Bahrs rapport var bra i den del den är en sammanfattning av kommissionsrapporten. De operativa meningarna skrev man på ett annat sätt, som de är vana vid på UD.

Att han skrev en not beror, som jag säger, säkerligen på att han är gammal kabinetssekreterare, och det var det enklaste sättet för honom att fästa ner sina tankar.

Han har verkligen blivit hudflängd. Det har sagts att Dagens Nyheter avskaffade djävulen 1907 men att han numera har ersatts av Egon Bahr. Jag tycker det är orättvist. Egon Bahr är en sällsynt duglig, anständig och hygglig människa. Han var inte speciellt engagerad i förslaget. Han hade en egen, mer långtgående plan, men när han fick en hemläxa och bads skicka in synpunkter har han väl satt sig ner någon kväll och utformat brevet. För det har han lidit mycket ont, men i själva verket var det bara ren hygglighet från hans sida. Han hade ingen ambition att speciellt påverka förslagets utformning eller tidpunkten eller någonting annat, eftersom hans politiska engagemang i nedrustningsfrågan ligger på ett helt annat plan och gäller den stora raketdebatten. Jag vill begagna detta tillfälle att inför Bertil Fiskesjö försvara Egon Bahr. Han hade inga dolska avsikter. Han ville göra en tjänst.

Bertil Fiskesjö: Jag har inga förutfattade meningar om Egon Bahr. Det är mycket möjligt att han är en förträfflig person.

Jag skulle vilja ställa ett par frågor om sambandet mellan Palmekommissionens förslag, Egon Bahrs förslag och det som ni slutligen med små redigeringar lade fram som en not.

Det har sagts att det förslag som så småningom lades fram helt överensstämmer med kommissionens förslag. Detta har å andra sidan bestritts. Jag skulle vilja fråga, om det enligt Olof Palmes mening föreligger en fullständig överensstämmelse vad gäller sådana saker som zonens utsträckning och preciseringen till 300 km eller kopplingen till den konventionella vapenbalansen. Anser Olof Palme att de tre versionerna är identiska vad gäller dessa frågor?

Olof Palme: I sak: Ja. Man skall då komma ihåg att kommissionens förslag icke är preciserat, och det är inte heller vår version. Medvetet har vi lämnat en del öppet. Det är ändå remarkabelt att vi enades i kommissionen. Dagens Nyheter gjorde ett försök att spela ut några av kommissionens medlemmar mot varandra och sade att detta var ett helt annat förslag. När de fick del av texten förklarade både sekreteraren i kommissionen Blechman och medlemmen David Owen att detta helt överensstämde med kommissionsförslaget. Jag har ingen bättre bevisning än att i kommissionen ingick ett tjugotal medlemmar, som gemensamt står bakom rapporten. Förslaget är inte i alla delar exakt preciserat, och därför kan man inte genom fingranskning bestämma dess exakta innebörd. Den exakta innebörden är icke fastställd t. ex. när det gäller kopplingen med konventionell upprustning eller zonens utsträckning eller en del andra frågor som vi medvetet höll öppna för fortsatt diskussion.

Bertil Fiskesjö: Det var således inte så att ert kommissionsförslag var mer öppet, medan man i noten gjorde en hårdare precisering?

Olof Palme: Nej.

Bertil Fiskesjö: Gäller det även förslaget om att zonen skulle omfatta ett djup av 300 km?

Olof Palme: Jag har inte formuleringen här, men vi har föreslagit 150 km på vardera sidan som en exemplifiering av vad vi menar. Detta diskuterade vi oerhört mycket i kommissionen, och vi kom fram till något slags concensus beträffande 150 km. Vi kan inte sitta vid kartan och exakt bestämma sådant, men detta är ungefär vad man tål utan att ta med hela det tyska territoriet och ändå ta till ett så stort område att det blir meningsfullt. Sedan har Sovjetunionen och öststaterna föreslagit 600 km, och de har väl ur sina synpunkter goda skäl för det, men det blir väsentligen ett annat förslag, och det har väckt kraftiga gensagor från västsidan. Skall man komma överens, bör djupet vara ungefär 150 km, men man kan inte precisera så noga.

Bertil Fiskesjö: I såväl kommissionsrapporten som i noten avser man således 300 km såväl norr som söder om Centraleuropa?

Olof Palme: Om jag minns rätt står det att man skall börja med Centraleuropa och sedan utsträcka det norr ut och söder ut. Men det finns

ingen skillnad i sättet att tänka mellan noten och kommissionsrapporten. En annan sak är att man i svenska UD har tänkt vidare och vill markera starkare än vi gjorde i kommissionen att detta i realiteten är en förtroendeskapande åtgärd mer än en nedrustningsåtgärd, som av det skälet kan frikopplas från de konventionella rustningarna. Det ligger mycket i detta, men ambitionen med noten vara bara att på bästa möjliga sätt vidareföra kommissionens förslag och icke utveckla förslaget som svenska UD sedan har gjort.

Bertil Fiskesjö: Nu blev det ändå ändringar i den slutliga noten även om det är små förändringar som bara gäller två meningar, om vi bortser från att man strukit "königlich". Vad var det då som föranledde ändringarna, om ni var helt överens om vad utspelet skulle innebära?

Olof Palme: Det är viktigt att klargöra att det inte gäller några små förändringar. Det är förändringar på de enda punkter som är operativa. Notan innehåller en sammanfattning av kommissionsförslaget och där är versionerna nära nog identiska, eftersom man har använt Bahrs text.

Sedan innehåller noten ett par operativa meningar. Det gäller framför allt den där Bahr skrivit någonting om "sondierende Vorgesprache für Verhandlungen". Det är en operativ mening: Vad är det man förväntar sig av mottagarna? Detta ändras helt och man säger att man förväntar sig ingenting av mottagarna, utan man skall höra deras mening.

Den andra operativa meningen gäller vad den svenska regeringen tycker. Han hade föreslagit att vi skulle göra förslaget till vårt eget, men i stället använder man här formuleringen att den svenska regeringen stöder förslaget.

Det är inga små förändringar. De enda två meningar i Bahrs utkast som innehöll någonting annat än en sammanfattning av förslaget ändrades vid behandlingen i svenska UD. Den operativa delen av noten är alltså helt en frukt av arbetet i svenska utrikesdepartementet. Det enda som är kvar från Bahrs not är sammanfattningen av kommissionsförslaget. Det är viktigt att hålla detta i minnet. Det markerar att detta är en produkt av svenska utrikesdepartementet.

Bertil Fiskesjö: Vad gäller den första förändringen heter det i Bahrs dokument: "Die schwedische Regierung macht sich den Vorschlag zu eigen", och i den slutliga versionen heter det att förslaget stöds helt av den svenska regeringen. Jag har svårt att se att det är så förfärligt stor skillnad mellan dessa båda uttryck.

Vad gäller den senare ändringen är det faktiskt så att innan man kommer till slutstycket talas det om förhandlingar som skulle kunna främja ansträngningarna. Man har bibehållit förhandlingar i den ena meningen och strukit förhandlingar i den andra.

Olof Palme: Då är vi överens om att noten innehåller bara två operativa meningar. Den ena klarlägger var den svenska regeringen står, och den andra

meningen klarlägger vad den svenska regeringen förväntar sig av mottagarna av noten. På båda dessa punkter har man frångått Bahrs utkast. I stället för att säga att svenska regeringen gör förslaget till sitt, vilket innebär total identifiering, mildrar man det och säger att svenska regeringen stöder detta förslag.

Den andra meningen innefattar vad man förväntar sig av den mottagande regeringen. Här stod det att vi skulle ha sonderande församtal om förhandlingar, men det ändrades till ungefär: "Vad tycker ni om förslaget?"

Av Bahrs version återstår ingenting annat än en sammanfattning av kommissionsförslaget. Här kunde man i och för sig lika gärna ha rivit tre eller fyra sidor ur kommissionsrapporten. Som Ullsten påpekat hade det bara blivit längre, men om man ser till den senare hanteringen hade det inneburit en klar besparing.

Bertil Fiskesjö: En omdiskuterad fråga är om Bahrs telefonsamtal påverkade skyndsamheten i utspelet. Enligt tidningsuppgifter har Bahr förnekat att han nämnde att han skulle använda detta i en försvarspolitisk debatt i förbundsdagen, men av anteckningarna som vi fått från UD framgår det klart att man där i varje fall fått uppfattningen att han vid sitt telefonsamtal med Olof Palme hade sagt detta. Vi har i dag fått bekräftat att han verkligen tog upp med Olof Palme frågan om en debatt i Bundestag.

Olof Palme: Man har tydligen bråkat mycket med Bahr om detta. Det kan vara ett minnesfel från hans sida, men det har nog sin förklaring. Om jag minns rätt ringde han mig den 30 november för att meddela som punkt 1 att han tyvärr icke skulle komma till Lagos. Punkt 2 var: "När vi ändå talar vid – hur blir det med noten? Kan jag nämna den i ett föredrag som jag skall hålla den 10 december?" Han nämnde över huvud taget ingenting om någon förbundsdagsdebatt.

Jag tror heller inte att det står i den svenska uppteckningen på UD att det var en förbundsdagsdebatt. Det är någonting som jag inte hade kunskap om förrän det stod i Dagens Nyheter. Sedan har jag till min stora förvåning upptäckt att Dagens Nyheter inte givit någon korrekt skildring av hans tal.

Det har nog sin förklaring på så sätt att det är alldeles sant att han icke nämnt för mig att han skulle använda uppgiften i en förbundsdagsdebatt, men däremot har han nämnt att han skulle hålla ett föredrag. Jag står exakt för det jag har sagt. Det kan ju ha varit ett minnesfel från Bahrs sida som man sedan har jagat honom för.

Bertil Fiskesjö: Det sägs i ett dokument som vi har fått från UD, underskrivet Lars Norberg: "Hans Dahlgren meddelade i dag att Bahr ringt Palme och frågat om han i ett anförande den 9 december i förbundsdagen kan säga att Sverige tillfrågat ett antal stater om deras syn på Palmerapporten"

Olof Palme: Det är möjligt att han har nämnt förbundsdagen. Anteckningen är gjord samma dag. Jag har bara försökt förklara att det kan vara ett minnesfel från Bahrs sida, och det är det uppenbarligen från min sida. Jag minns bara att han nämnt ett föredrag.

Bertil Fiskesjö: Om jag förstod Lennart Bodström rätt har detta inte varit någon regeringsfråga utan avgjorts av stats- och utrikesministrarna.

Olof Palme: Med reservation för att jag kan ha nämnt det vid någon lunch.

Bertil Fiskesjö: Ärendet ansågs inte så viktigt att det drogs i regeringen som helhet?

Olof Palme: Nej.

Bertil Fiskesjö: Man har frågat sig om det med hänsyn till förslagets slutliga framgång eller lyckliga fortgång inte hade varit lämpligare att orientera regeringarna om vad som skulle komma. Nu är frågan vilka som har orienterats. I en utskrift från ett radioprogram i samband med Nordiska rådet möte i Oslo tillfrågades Lennart Bodström, om sådana utspel kan göra mer skada än gagn när man vet att det icke är möjligt att få enighet. Då svarade Bodström: "Hur vet man att det inte är möjligt att få enighet? På något ställe skall man ju börja. Det är möjligt att det är en fördel att man startar i socialdemokratiska sammanhang och att andra partier följer efter."

Det var alltså viktigare att bearbeta denna fråga inom de socialdemokratiska partierna än att orientera regeringarna?

Olof Palme: Det har inte skett. Detta har föranlett många missförstånd hos Thorbjörn Fälldin. Det här är ett bra exempel, eftersom det inte var ett socialdemokratiskt förslag. Vi arbetade inte partipolitiskt i kommissionen, men det var två icke-socialdemokrater som framlade förslaget i kommissionen. Det har inte alls något socialdemokratiskt ursprung. Dessutom förbereddes det icke alls speciellt i socialdemokratiska sammanhang förrän det togs upp i nordiska samarbetskommittén inom arbetarrörelsen någon gång i januari i år. Det har icke speciellt socialdemokratiskt ursprung och har icke behandlats speciellt i socialdemokratiska sammanhang. Det har numera ett starkt stöd hos socialdemokratiska partier över hela Europa. I både Holland och Danmark, där socialdemokraterna är i opposition, har man fått majoritet för förslaget därför att en rad borgerliga partier har stött det, och det har tagits socialdemokratiska initiativ.

Bodströms allmänna tes att det i vissa fall kan vara bra att förbereda olika förslag i socialdemokratiska partier gäller icke speciellt i detta fall.

Lars Ernéstam: Olof Palme säger att det var ett försiktigt förslag, en sondering. Det är vad vi hört tidigare. Varför valdes då den här mer formella vägen med noter, när det fanns möjlighet att ta kontakt mer informellt?

Kände du ingen oro för att den formella hanteringen skulle göra att frågan bedömdes som ett viktigt svenskt utrikespolitiskt utspel?

Olof Palme: Frågan är berättigad och var föremål för ingående diskussion på kommissionsmötet och efteråt. Vi kunde ha bett ambassadörer eller motsvarande komma upp och fråga dem vad de olika staterna tyckte om tanken. Då skulle man få uppteckningar av samtal. Den andra möjligheten var att överlämna denna mycket hovsamma not. En fördel med det var att man skulle tvingas sätta ner ett svar på papper eller i varje fall lämna en mer preciserad muntlig redovisning. Vi menade att både för den fortsatta hanteringen i kommissionen och för den fortsatta hanteringen i regeringen övervägde fördelarna med att få ner det på papper. Jag kände ingen oro alls, för detta var inte något särskilt kontroversiellt förslag.

Om jag kände någon oro, gällde den i så fall reaktionen i Östeuropa. Vi hade måst utsätta Arbatov för väldiga övertalningar. Om vi skulle få negativa reaktioner från samtliga östeuropeiska stater, som brukar ha samstämmiga synpunkter, skulle det bli besvärligt. Men den farhågan besannades inte på något sätt.

Lars Ernestam: Västtyskland är ju en betydelsefull stat inte minst i den viktiga frågan om kärnvapenfri zon. Oavsett vad man tycker om den politiska majoriteten spelade Egon Bahr en betydande roll som oppositionspolitiker i Västtyskland. Kände Olof Palme någon oro för att det skulle kunna uppstå en politisk konfrontation genom att denne Egon Bahr dessutom tydligen är en inte särskilt populär oppositionspolitiker? När han fick den här informationen och sade att han skulle ta upp den i Bundestag eller i ett föredrag på annat håll – det spelar mindre roll, eftersom politikerns uttalanden utanför riksdagen kan uppfattas som lika betydelsefulla – kunde det finnas oro för att västtyska regeringen inte fick möjlighet att i lugn och ro begrunda noten innan den måste ta ställning till den i diskussionerna.

Olof Palme: Bahr var ju regeringspolitiker under större delen av denna period men blev oppositionspolitiker på sluttampen – det är bara de västtyska liberalerna som får ses som en konstant – så tror jag inte det spelade någon roll.

Det var en slump att det var han som skrev brevet, eftersom han inte var någon speciell företrädare för det här förslaget. Han gjorde det mer av lojalitet mot kommissionen. Oberoende av nationalitet och parti hade vi en stark gruppkänsla i kommissionen, eftersom vi fick göra så mycket själva. Dessutom använde han inte detta partipolitiskt i förbundsdaysdebatten. Vår ambition var att vinna den västtyska regeringen så långt det lät sig göra.

Jag vill tillägga att en person som har formulerat ganska negativa åsikter om detta är den västtyske NATO-ambassadören Ruth, som fanns redan på den gamla tyska regeringens tid och sitter kvar under den nya tyska regeringen. Han är starkt misstrogen mot alla nedrustningsförslag. Så länge

han fick diktera skulle det bli samma reaktion i Västtyskland på det planet oavsett regering.

Vi har bara velat på ett positivt sätt och utan spår av partipolitik påverka den tyska regeringen. Schmidt är ganska mycket emot det här förslaget. Han har haft en omfattande privat brevväxling med Cyrus Vance – de är goda vänner. Cyrus Vance, tidigare utrikesminister, är en varm anhängare av förslaget, och han och Schmidt har en brevväxling om detta sedan ett halvår. Detta är ingen partipolitisk fråga.

Elisabeth Fleetwood: Det har talats om kontakter med Arbatov och Kreisky. Statsministern sade att "vi alltid haft svårt att få över handlingar till Moskva". Vilka är "vi"? Är det kommissionen eller det socialdemokratiska partiet eller regeringen eller ett par av dem? Vilka är i så fall svårigheterna?

Olof Palme: Det gäller uteslutande kommissionen. Regeringen har ju kurirer. Medlemmarna av kommissionen på sovjetisk sida har varit Georgij Arbatov, som är ledare för institutet för amerikanska studier i Moskva, och general Milstein, som arbetar på samma institut. Vid åtskilliga tillfällen har vi funnit att postgången till detta institut i Moskva är långsam. Anders Ferm, som är en ordningsam man, har gjort en anteckning att om jag tog med mig de promemorior som Arbatov behövde inför Lagosmötet till Wien, när jag skulle dit den 12 november, skulle det sannolikt gå fortare än om vi skulle anlita postverket.

Elisabeth Fleetwood: Bahr ringde också och sade att han var ledsen att han inte kunde komma till Lagos, och så frågade han i förbigående hur det blev med noten.

Blev du inte förvånad över att hans intresse inte var större för hur noten behandlades? För honom måste det varit en central fråga när han gjort hemläxan och skrivit utkastet.

Olof Palme: Nej, jag tror inte det. Man måste tänka sig in i situationen. Han hade gjort uppgiften och skickat över brevet. Det var inte konstigt att han frågade efter vad som hade hänt, men detta var för honom ingen stor fråga. För honom var raketerna den stora frågan. I kommissionen hade han ett annat förslag, såsom framgår av den bilaga till kommissionsrapporten som jag förutsätter att du noga har studerat. Han hade helt enkelt gjort sitt jobb.

Jag skall erkänna att jag under den första regeringstiden inte heller ägnade det här så mycket tankar. När han ringde var det en påminnelse för mig: "Vart tog det här vägen?" Jag hade ingen speciell brådska på annat sätt än att jag ville få i väg detta till Lagosmötet. Varken för Bahr eller för mig framstod sonderingen som speciellt skickelsediger.

Elisabeth Fleetwood: Skulle du, utifrån vad vi vet i dag så som debatten har gått, ha försökt få en annan handläggning till stånd så att det hade blivit ett svenskt förslag? Du sade att det bara var ett par timmars jobb, men enligt Bodström hade UD 14 dagar på sig. Då hade man väl kunnat lägga fram ett förslag som haft en mer svensk prägel än detta, som har väckt så mycket diskussion.

Olof Palme: Nej. Jag skulle vilja påstå att det egentligen är tvärtom. Det sorgesamma i debatten har varit dess provinsiella prägel. Skall man uppnå nedrustning, måste det ske i internationellt samarbete. Vi bör inte nedrusta ensamma, och framför allt kan vi inte nedrusta i andra länder. All nedrustning förutsätter samarbete med andra länder.

Om det fanns någonting märkvärdigt med kommissionen var det att vi lyckades skapa ett fungerande arbetslag av ett tjugotal människor från olika länder och lyckades prestera den i dag enda existerande consensusrapporten på nedrustningsområdet, där öst och väst, nord och syd ställer upp både på verklighetsbeskrivningen och på det sakliga förslaget. Det är med en viss stolthet vi kan föra detta förslag vidare. Jag känner inget behov av att hänga en blågul flagga på det. För mig här det varit en fördel att kunna säga att vi f. n. bara för vidare ett internationellt förslag, eftersom vi är internationalister i Sverige. Om vi kan dra in andra människor, exempelvis partivänner till Elisabeth Fleetwood, och få dem att framföra synpunkter, är det bra. Någon har sagt: Tänk om Strauss hade medverkat! Jag säger då: Underbart! Om han hade skrivit en anständig sammanfattning av kommissionsförslaget om zoner fria från slagfältskärnvapen, hade jag med glädje inkorporerat Franz Josef Strauss förslag i det svenska förslaget.

Det finns en internationalistisk ädra i detta arbete som jag vill ta vara på. Men det hindrar inte att hur mycket vi än bygger på internationella förslag blir det till sist den svenska regeringens ansvar vad som läggs fram, och när det är dags att utarbeta ett förslag måste det bli rent svenskt. Men på det här stadiet? Nej!

Kampen mot provinsialismen får vi väl föra. Om vi skall överleva i ett internationellt samhälle måste vi ta på oss en del omåk.

Användningen av min egen tid är av underordnad betydelse, men om jag hade satt mig en eftermiddag i oktober och knåpat ihop noten hade det tagit ett par timmar, och så hade man varit av med problemet. Om jag jämför med det antal timmar som jag efteråt har fått ägna åt frågan, hade det kanske inneburit en viss tidsvinst, men de timmar som jag nu tillbringat här i denna församling tillhör de mer angenäma.

Elisabeth Fleetwood: Ditt svar ger mig anledning till en slutfråga, om du anser att det som har skett har skadat själva saken, nämligen nedrustningen.

Olof Palme: Inte i utlandet. Jag vill uttrycka mig försiktigt: Jag hoppas att de oppositionsföreträdare som har lagt ned stort nit på att rikta kritik mot min

och regeringens handläggning av frågan – vilket väl tillhör deras normala sysselsättning – icke därav har fått minskat intresse för nedrustningen. Den förhoppningen skulle jag vilja stillsamt uttala.

Nils Berndtson: Jag har en fråga som möjligen är mer politisk än konstitutionell och som anknyter till Olof Palmes senaste reflektioner.

Jag ser det som oerhört viktigt att minska kärnvapenhotet, och jag menar att Sverige har förutsättningar att ta olika initiativ i det avseendet. Men nu har vi fått en debatt, inte om initiativets förutsättningar, utan i stället om formerna för initiativets tillkomst. Lennart Eckerberg har uttryckt saken så, att han hoppas att diskussionen kan återföras till att gälla substansen i frågan.

Anser Olof Palme att debatten om formerna, om den inte har skadat saken, åtminstone har skytt syftet med initiativet? Har debatten påverkat opinionen hemma och internationellt? Det är ju viktigt också hur den uppfattar sådana här stora frågor.

Olof Palme: Som jag sade tror jag icke att den har spelat någon roll internationellt. Det enda som har skett är att man i den västtyska valkampanjen har använt den för att angripa Egon Bahr.

I förra veckan träffade jag i Portugal andra företrädare för den tyska socialdemokratin och frågade om debatten spelat någon politisk roll i valkampanjen och skadat saken. De svarade att de stora tidningarna visserligen angrep Bahr, och det kan ha skadat honom, men det har icke skadat saken. Den västtyska socialdemokratin har inte heller förlorat några röster på debatten, men debatten har möjligen svärtat ner Bahr, och det tycker jag är sorgesamt. I övrigt har den icke spelat någon som helst roll internationellt.

Hur det är i Sverige vet jag inte. Här har man lagt ner en oerhörd energi på att komma åt mig och mitt parti i denna formfråga. För att uttrycka mig försiktigt hoppas jag att något av denna energi också kan komma nedrustningsfrågan i sak till del.

Olle Svensson: Jag knyter an till den konstitutionella granskningen av om frågan var av sådan vikt att utrikesnämnden borde höras. Ett intryck som fanns före kalabaliken och som stöds av vissa tidningsuttalanden av Carl Bildt är att förslaget som lades fram av Palmekommissionen bedömdes mycket positivt av en bred svensk opinion.

Olof Palme: På den punkten har opinionen påverkat hanteringen. Vi kunde röra oss fritt i den här frågan därför att en enig svensk tidningspress hade stött förslaget, och de oppositionspolitiker som till äventyrs yttrat sig i frågan hade också stött det, även om vi på andra punkter hade olika meningar. Därför tyckte jag det var helt riskfritt för Sverige att föra vidare kommissionsförslaget till en sondering. Men detta påverkar inte alls min uppfattning, att det inte i det skedet var en fråga som borde dras i utrikesnämnden. Det är en

konstitutionell äsikt jag har. Hade vi då haft de veckosammanträden som vi nu har skulle jag ha dragit ärendet där, eftersom jag var angelägen om att även fortsättningsvis få stöd av alla oppositionspartier för förslaget. Om vi haft denna institution som vi nu har då vi träffas varje vecka, hade jag med säkerhet dragit ärendet där, och då hade mycket som ur mina synpunkter är ofog kunnat undvikas. Långt innan kalabaliken uppstod sade jag i riksdagens allmänpolitiska debatt att jag var ledsn över att oppositionen inte informerats tidigare.

Bertil Fiskesjö: Jag har en fråga med anledning av vad vi fick höra om inställningen till Västtyskland. Om jag fattade rätt var Helmut Schmidt närmast emot zonförslaget, och Egon Bahr var mer intresserad av andra saker. Detta gäller företrädare för ett parti som står den svenska socialdemokratin nära. Då kan jag inte undgå att ställa frågan, från vilka ni hade väntat er en positiv reaktion.

Olof Palme: Allting är relativt. Jag är tacksam för frågan, eftersom den utgör en god illustration.

Vad var det som Schmidt var emot? Jo, han menade att om en zon infördes skulle det vara utomordentligt lätt att återföra slagfältskärnvapen dit. Det råkar vara identiskt samma uppfattning som Georgij Arbatov anförde i sitt särskilda yttrande till kommissionsrapporten, och det är alldeles riktigt. Men om man ser åtgärden framför allt som en förtroendeskapande åtgärd är argumenten ändå bärkraftiga. Har man bestämt sig för att föra ett kärnvapenkrig, hjälper inte några zoner, men om man vill undgå att av misstag komma in i ett kärnvapenkrig kan zonen vara av värde.

Vi ville genom sonderingen just få fram motargument och tveksamheter för att kunna analysera förslaget vidare och se vilka argument som bär. Detta är delvis en intellektuell process. Vi gjorde inte sonderingen för att räkna hur många som är för och hur många som är emot, utan för att få in synpunkter. Här var det ett slags nytänkande, som har många positiva och negativa drag. Vi ville ha in argument för att kunna bearbeta tanken vidare, och då är det bra att också få in motargumenten.

När jag nu läser förslagen som kommer in tycker jag det är tråkigt att det finns för litet av argument och för mycket påståenden av typen att vi inte genom att ta upp nya förslag skall störa förhandlingarna i Genève om medeldistansraketer. Sådana argument är ofruktbara.

Med en avspänd inställning, att detta icke är någon stor nationell eller partipolitisk fråga, ville vi enligt god svensk tradition hämta in argument och pröva oss fram.

Olle Svensson: Jag tackar Olof Palme för svaren på frågorna.

*Bilaga PM 6 B***Utföring inför konstitutionsutskottet av utrikesminister Lennart Bodström ang. kärnvapenfri zon i Europa den 13 april 1983**

Olle Svensson: Vi har ett ärende anmält till granskning som berör frågan om en zon inom Centraleuropa, fri från kärnvapen. Vi har inbjudit dig för att ställa frågor, men vi brukar lämna möjlighet för den som kallats hit att ge en introduktion.

Lennart Bodström: Idén att vi skulle göra en sondering hos ett antal stater om intresset för Palmekommissionens förslag framfördes av statsministern till mig så gott som omedelbart efter det att hans kommission hade sammanträtt i Stockholm i slutet av oktober. Han nämnde då två saker. Den ena var förslaget om en kärnvapenfri zon som går rätt igenom Europa, och den andra var ett försök att införa frihet från kemiska vapen i Europa.

De här sakerna nämner jag vidare för mina medarbetare i departementet. Det sker, förutom vid kontakter som vi har flera gånger om dagen, mera formellt troligen vid en genomgång med den politiska avdelningen fredagen den 5 november. Varje fredagseftermiddag sammanträder jag enligt en ordning som tidigare har gällt med politiska avdelningens tjänstemän och tjänstemännen från handelsavdelningen och biståndsavdelningen. Då får tjänstemännen tillfälle att redogöra för vad de håller på med och frågor som de önskar behandlade, och jag lämnar besked som jag har att lämna om iakttagelser som jag har gjort.

Man återkommer senare vid ett tillfälle då jag är närvarande till frågan om en zon fri från kemiska vapen och önskar att den frågan inte skall tas upp, framför allt för att inte ytterligare komplicera de förhandlingar som pågår i Madrid vid den europeiska säkerhetskonferensen och som befinner sig i ett slutskede. Man vill inte kasta in några nya argument.

Vad beträffar frågan om kärnvapenfri zon i Europa reses däremot inga invändningar. Det framförs över huvud taget inga synpunkter på den vid olika sammanträden där jag deltar. Jag har anledning att utgå från att det arbetet fortsätter och att man skall förbereda en sådan sondering som vi har tänkt oss.

Sedan inträffar för min del egentligen ingenting annat än att det här projektet blir färdigt, och det offentliggörs, utan vår avsikt, innan vi tänkt oss det. Detta liksom annat material från UD lämnas till pressen eller når på andra vägar offentligheten utan att departementets ledning har avsett det. Det är inte lyckligt för sonderingen, som är avsedd att innebära en rundfråga till de olika regeringarna, om de anser att man kan bygga vidare på Palmekommissionens förslag om en kärnvapenfri zon.

Eftersom någon har lämnat ut uppgifter till pressen i sådan omfattning att förslaget i stort sett är offentliggjort väljer jag att innan det har nått sina mottagare redogöra för innehållet vid en presskonferens i Stockholm, som

sammankallas så fort det lämpligen kan göras.

Jag har gått igenom en del pressklipp från den tiden.

Jag kan börja med vad Dagens Eko säger i sitt referat, som väl är det som kommer snabbast efter det att presskonferensen har hållits. Där talar man om att den svenska regeringen har på diplomatisk väg vänt sig till alla länder som är anslutna till NATO och Warszawapakten och en del neutrala och alliansfria stater och lagt fram sitt förslag. Det påpekas också att förslaget inte alls är utarbetat i detalj, och det beskrivs så här av utrikesminister Bodström: "Det här är en sondering för att inhämta synpunkter på idén i stort. Sedan får man se vad svaret blir och därefter, om förutsättningar finns, arbeta vidare efter den här lösningen."

Jag kan citera Aftenposten för att nu inte hålla mig till svenska tidningar, som kan ha olika synpunkter och värderingar: "Utrikesminister Lennart Bodström underströk under presentationen av initiativet att det icke rör sig om ett färdigt utarbetat förslag. Sverige önskar sondera stämningen i andra länder och motta idéer som kan komma till nytta i det vidare arbetet med en zon i Mellaneuropa."

Jag översätter fritt ur Die Welt för den 10 december: "Svenska regeringen vill inhämta inställningen hos adressaterna för att sedan kunna avgöra sin vidare marschväg. Nu är detta förslag inte helt nytt och heller inte rent svenskt. Det är redan framlagt i en redogörelse i en av Palme ledd kommission som arbetat på uppdrag av Förenta Nationerna." Man säger längre fram att i Palmekommissionen gick det förslag som framfördes från Sverige och den tyske medlemmen Egon Bähr ännu något längre. De vill hålla hela Europa fritt från kärnvapen, men det här är nu ett minimizonförslag framlagt av den svenska regeringen Palme. Det påpekas att den sovjetiske medlemmen Georgij Arbatov redan framfört sina betänkligheter.

En svensk tidning, Bohusläningen, kommenterar något senare: "Det var olyckligt att Lennart Bodström intog en så blygsam och tillbakadragen hållning till ett förslag som borde ha drivits med stor energi och övertygelse för att på det sättet kunna bilda opinion."

Jag kan citera ett interpellationssvar av den danske utrikesministern i Danmarks riksdag: "Från svensk sida har man vid presentationen av förslaget inför de övriga europeiska länderna, USA och Canada understrukt att man tills vidare blott har velat sondera de ifrågavarande ländernas hållning till dessa tankar."

Jag har funnit det viktigt att understryka detta. Det gäller för det första frågan, om det är ett regeringsärende, och för det andra om det är ett beslut som binder Sverige genom att vi går in i en överenskommelse med främmande makter. Jag förstår att det också har betydelse för utskottets bedömning angående riksdagens inflytande på Sveriges överenskommelser med främmande makter eller viktigare politiska ställningstaganden där Sveriges position bestäms.

Det ligger i sakens natur att hur mycket man än talar om att det är en sondering och att man vill inhämta synpunkter på ett förslag som man sedan vill konkretisera och arbeta vidare på så blir det exempelvis i pressen omtalat som det svenska förslaget eller det svenska projektet. Vi kan inte gärna åstadkomma rättelse varje gång detta förekommer, men jag vill poängtera på vilket sätt det presenterats såväl för vederbörande regeringar som för allmänheten.

Däri ligger väl också förklaringen till att det inte varit ett regeringsärende i den mening som grundlagen förutsätter för formell behandling av regeringsärenden, utan en sondering som utrikesdepartementet utför i syfte att skaffa sig ett säkrare underlag för regeringens bedömande av om man skall gå vidare på den här vägen och lägga fram ett förslag för andra stater.

Det är följaktligen en fråga som inte har behandlats av regeringen i dess helhet vare sig formellt eller vid överläggningar i allmänt regeringssammanträde, utan det är i första hand en sondering på statsministerns uppmaning och ett inhämtande av synpunkter. Precis som det klargjorts för deltagarna ankommer det på regeringen att sedan ta upp frågan och pröva om man skall gå vidare.

Om ett sådant initiativ tas, dvs. att man efter sonderingar beslutar att gå vidare och därvid vänder sig till andra stater förutsätter jag att ärendet bedöms vara av sådan natur att det skall redovisas också för det organ som finns för rådplägning mellan regering och riksdag, således att det är ett ärende för utrikesnämnden. Detta hindrar inte att frågor av utrikespolitisk vikt kan och bör redovisas i utrikesnämnden när den sammanträder.

Så sker också vid utrikesnämndens sammanträde i mitten av januari. Då väcker den här frågan inget större uppseende. Jag nämner att en sondering har gjorts såsom alla vet, och jag säger att innehållet väl knappast fordrar någon redovisning i nämnden, eftersom det redan är bekant. Jag inriktar mig i stället på att redovisa svaren på denna sondering i den utsträckning de har inkommit.

Det föranleder vid detta tillfälle ingen kritik från nämndens ledamöter. Däremot framförs det en önskan att texten till noten, som är en och en halv maskinskriven sida lång, skall offentliggöras. Till det svarar jag att jag tycker att ett lämpligt tillfälle att offentliggöra texten vore ett sammanhang där vi redovisar svaren från olika länder på noten. Jag framhåller också att jag gärna hade sett att noten hade offentliggjorts direkt, men nu tycks det vara en diplomatisk praxis att noter som utväxlas mellan regeringar inte skall offentliggöras på det sättet. Vi har därutöver vid förfrågningar hos ett antal regeringar funnit att många regeringar inte vill att det svar som de lämnar ens skall tillkännages för andra regeringar och ännu mindre offentliggöras.

Här är vi alltså bundna av en diplomatisk sedvänja att inte fullständigt redovisa sådana noter även om innehållet är ganska allmänt känt. Typiskt är det norska svaret på vår not, som kom i förra veckan. Det är åtföljt av ett pressmeddelande som innehåller egentligen allt vad noten säger, men

samtidigt framhålls det att noten är hemlig och pressmeddelandet offentligt. Detta är en diplomatisk finess som förefaller mig främmande men som man kanske upprätthåller för ordningens skull.

Jag kanske avslutningsvis bör poängtera att man den gången inte kunde förutse att själva förloppet skulle bli så uppmärksammat. Det uppfattades när ärendet behandlades i departementet så att man skulle inhämta en information om möjligheterna att vid senare tillfälle återkomma med ett förslag. Departementets tjänstemän uppger att det var naturligt att göra på det sättet. Vad som sedan har väckt uppmärksamhet är tydligen att brevet från Bahr till Palme överlämnats utan förändringar från statsrådsberedningen till utrikesdepartementet och där spelat en betydande roll när det gäller den tekniska och språkliga utformningen av det som sedermera blev noten.

Anders Björck: När fick Lennart Bodström först reda på brevet från Egon Bahr till Olof Palme?

Lennart Bodström: Det brevet har för mig över huvud taget inte spelat någon roll. Detta har skötts helt på tjänstemannaplanet. Jag har inte haft uppfattningen att vi varit under något som helst inflytande från Bahr eller att tjänstemännen haft anledning att göra annat än att hålla sig till Palmekommissionens förslag. Det har varit deras instruktion.

Anders Björck: När fick du kännedom om brevet, och har det påverkat din uppfattning?

Lennart Bodström: Jag har efteråt sett att jag har en promemoria där det hänvisas till att detta brev skulle ha kommit in, men det anmärkningsvärda är att mitt namn inte är uppsatt på den promemorian. Däremot finns mitt namn uppsatt på den hemliga promemorian som är avtryckt i Dagens Nyheter och som är hemligstämplad i Dagens Nyheter men inte i det original som finns i utrikesdepartementet. Det är föremål för utredning av vår säkerhetschef hur handlingarna utväxlats.

Anders Björck: Det här är en intressant fråga ur konstitutionell synpunkt så till vida att hela noten uppenbarligen inte har föredragits i regeringen och naturligtvis inte heller i utrikesnämnden.

Anser du att man borde ha föredragit ärendet i utrikesnämnden och anser du att det var en rimlig handläggning att ett sådant ärende föredragits i regeringen? Varje regering får ha sin praxis, har vi konstaterat flera gånger. Vi är ute efter en bedömning av den praxis som ni tillämpar i den nu sittande regeringen.

Lennart Bodström: Jag tror att det är en skillnad i det avseendet mellan en koalitionsregering och en enpartiregering. I en koalitionsregering är det nödvändigt att de ingående partierna håller varandra underrättade också om sådana frågor som ligger utanför vederbörande departementschefers områden. Det finns särskilda samverkansorgan och det utnämns statssekreterare

med särskild uppgift att hålla den kontakten. I en enpartiregering är det mera tydligt att regeringskansliet såsom grundlagen förutsätter är en enhet. Att departementen är delar av ett regeringskansli kommer till uttryck i att en handling inte anses expedierad när den går exempelvis från statsrådsberedningen till ett departement, utan den befinner sig inom en enhetlig myndighet, i regeringskansliet.

Jag har inte tagit upp många ärenden i regeringen. Frågan om IDB togs upp som ett handelsärende, eftersom jag tyckte det var en väsentlig sak, och det skulle avlätas en proposition till riksdagen. Jag har också tagit upp en fråga om en omröstning i Förenta Nationerna som jag också tyckte var väsentlig, eftersom det gällde vår delegations uppträdande. Det är de enda två ärenden jag tagit upp. Det är sällan det tas upp mer än två-tre ärenden vid varje regeringssammanträde.

Vid lunchsammanträdena, om jag får använda det uttrycket, nämns i förbigående sådana frågor som kan klaras på ett par minuter. Där är gränsen otydlig mellan vad som är samtal och vad som är medveten information, och närvaron är ojämn.

Det är alltid en konkurrens om vilka ärenden som skall tas upp i regeringen. Tiden är begränsad, och det måste ändå hållas extra regeringssammanträden – den förmiddag som normalt är anslagen räcker inte. Det gör att jag inte ansett att jag i regeringen i dess helhet skulle ta upp att departementet gör en sådan här rundfråga.

Anders Björck: Jag har en fråga som gäller informationsaspekten. När den här affären – om jag får använda detta uttryck utan några värderingar – kom till hade man kontakter med Egon Bahr och, förmodar jag, indirekt med oppositionen i den västtyska förbundsdagen. Anser Lennart Bodström det vara en lämplig handläggningsordning att man har kontakter med oppositionen i Västtyskland i en utrikespolitisk fråga utan att informera den sittande regeringen?

Lennart Bodström: Det har ju inte varit något uppdrag att ta kontakt med oppositionen, och jag förstår inte behovet. Jag har sett omnämnt i en promemoria att en tjänsteman i UD föreslår att statsministern skall diskutera den här saken när han deltar i ett valmöte i Hamburg. Den enda kontakt som vi haft anledning att ta är med den västtyska regeringen. Jag beklagar på sätt och vis mera att våra nordiska vänner inte blivit informerade i förhand utan fått sin första information genom press och radio. Det har inte varit någon önskan att förbigå den västtyska regeringen heller. Det är möjligt att statsministern tog upp detta med Schmidt eller med Willy Brandt, men det var i så fall säkert endast för att omnämna saken.

Anders Björck: Då har jag en konkret fråga. För att kunna fullgöra vår granskningsuppgift har vi i utskottet bett att få ta del av den utredning som har gjorts inom utrikesdepartementet om kärnvapenfria zoner. Anser

utrikesministern att det är rimligt att konstitutionsutskottet får ta del av den handlingen?

Lennart Bodström: Vi skall inte för riksdagens ledamöter och ännu mindre för dess specialutskott hemlighålla någonting av hänsyn till rikets säkerhet, och vi skall muntligt och skriftligt förtroendefullt lämna utrikesnämnden alla uppgifter som vi har och vi räknar med att det finns ett fullgott sekretesskydd.

Den utredning vi nu talar om innehåller en lång rad politiska bedömanden. Den innehåller bedömanden av hur Sovjetunionen kommer att reagera om en sådan zon införs – är den till fördel eller nackdel för Sovjetunionen? Hur kommer västmakterna att reagera på det? Våra nordiska grannländer? Här görs en lång rad politiska bedömningar. Jag finner det naturligt att en regering som tillträder inte utan vidare övertar vare sig politiska bedömningar från tjänstemännen eller de vägledande synpunkter som utgått från den tidigare regeringen till tjänstemännen. Jag utgår från att man inte i något departement såg så pessimistiskt på valutgången att man inte hade gjort förberedelser för ett fortsatt regeringsinnehav utan att man dragit upp riktlinjer för skattepolitiken, för barntillsynen, för socialförsäkringarnas utveckling osv. Sådana promemorior är för all del säkerligen inte hemligstämplade men inte heller offentliggjorda. Jag tycker att regeringen precis som varje annan politisk ledning skall få presentera de politiska bedömningar den själv står för. En utredning som sägs gjord inom utrikesdepartementet och som offentliggörs under en annan regering än den som har beordrat utredningsarbetet kan snarast bli missledande. Därför har jag haft den inställningen att utredningen överlämnas till dem som sysslar med denna viktiga fråga för att ta med den i sin bedömning och på grundval av den och annat material och även sina egna värderingar lägga fram det som anses lämpligt.

Anders Björck: Får jag tolka svaret så att utrikesministern avser att vägra riksdagens konstitutionsutskott att ta förtrolig del av en handling som finns inom utrikesdepartementet?

Lennart Bodström: Jag är alldeles främmande för detta. Jag hade inte tänkt mig att konstitutionsutskottet sysslade med sådana frågor. Jag antar att vi inte kan vägra att lämna ut något material som konstitutionsutskottet beslutar begära in, men då får väl utskottet göra framställningen. I så fall är det vår skyldighet inför riksdagen att lämna ut materialet, antar jag. Men jag hemställer att utskottet beaktar att man lämnar ut ett material som innehåller politiska bedömningar som den sittande regeringen inte haft något inflytande på.

Bertil Fiskesjö: Det var jag som väckte den sista frågan förra gången, och jag är tacksam att Anders Björck ansluter sig till den. Jag vidhåller att vi bör få se materialet som en bakgrund för vår bedömning. Jag har upplevt bara en gång

att en regering vågrat att lämna ut ett papper till konstitutionsutskottet, och det var i samband med den s. k. sjukhusaffären i Göteborg. Jag hoppas verkligen att det inte upprepas.

Sedan åter till den fråga som nu är aktuell. Vi har fått veta i dag – det har varit litet svävande tidigare – att det inte finns något egentligt regeringsbeslut. Då vill jag fråga Lennart Bodström vilka som varit inkopplade på beslutet att sända noten.

Lennart Bodström: Det är naturligtvis statsministern och jag som bär ansvaret.

Bertil Fiskesjö: Har alltså inga andra i regeringskretsen varit med och diskuterat utspelet?

Lennart Bodström: Nej, för det har inte behandlats som ett regeringsärende. Jag kan inte säkert säga att det inte kan ha nämnts vid en lunch – jag är frånvarande från dessa luncher mer än övriga på grund av utlandsresor och kontakter i Stockholm. Statsministern kan ha nämnt det utan att jag varit närvarande, men jag tror det knappast, för i regel undviker han att ta upp ett ämne när inte fackministern är närvarande utan föreslår att vi väntar med det.

Olle Svensson: På den punkten får vi möjlighet att övertyga oss i morgon.

Lennart Bodström: Eftersom en direkt fråga ställdes till mig vill jag säga att detta är första gången som jag hör att konstitutionsutskottet begär att få ut den handling vi nyss talat om. Jag utgår från att konstitutionsutskottet först bestämmer sig i den frågan. Sedan är det väl inte så svårt att handla. Men jag förstod inte sambandet mellan en utredning i slutet av oktober om en nordisk kärnvapenfri zon och zonsonderingen som är något helt annat och som genomfördes i december.

Bertil Fiskesjö: Vi brukar i utskottet avgöra vilket material vi vill ha in. Sedan får vi göra en bedömning, om vi har någon användning av det. Vi har inte i vår bedömning användning av allt material, men det får bli en senare fråga.

Såvitt jag förstår är det utrikesministern och statsministern som handlagt frågan. Det hindrar inte att det i dokumentet står om den svenska regeringen – man uttrycker det alltså som om det är en regeringsframställning.

Sedan skulle jag vilja ställa en fråga om en annan sak, nämligen tidpunkten. Det har sagts att ni höll på tidigare med den här frågan och tänkte göra någon *démarche* av något slag. Hur kan det komma sig att det blev så bråttom mot slutet? Var det enbart den framställning som gjordes av Egon Bahr som påverkade detta, eller inträffade det i övrigt någonting som gjorde att det blev sådan hast i slutskedet?

Lennart Bodström: Efter det att uppdraget hade lämnats den 5 november att utarbeta förslaget skulle arbetet sätta i gång, och jag har ingen anledning att förutsätta någonting annat än att det också gjordes. Att man senare skulle få översänt till sig från statsrådsberedningen ett brev kunde man inte ha någon aning om när man började sitt arbete. Då hade man att utgå från Palmekommissionens förslag, där ett moment skulle aktualiseras.

Den mycket omtalade förfrågan från Bahr om när utspelet skulle göras har inte påverkat handläggningstakten. Bahr skall hålla ett anförande i förbundsdagen. Han vet att detta är på väg. Han vill, när han förbereder anförandet, ha kunskap om huruvida det svenska initiativet kommer att vara offentliggjort vid den tidpunkten. Därför framställer han sin förfrågan.

Det är orimligt att uppfatta detta som en uppmaning att skynda på ärendet eller att någon skulle ha känt behov av det. På det tyder också att zonutspelet, som är bekant när Bahr håller sitt tal, på sin höjd föranleder en rad i hans anförande, och han gör ingen stor sak av det. Han behöver inte detta för att hålla anförandet i förbundsdagen, men det är inte onaturligt att han är intresserad av om det skall föreligga vid den tidpunkt då han skall tala.

Tidpunkten är allmänt vald på detta sätt: Palmekommissionen sammanträdde i slutet av oktober och hade sitt nästa sammanträde vid månadsskiftet i januari/februari. Då borde – och det var utlovat redan vid sammanträdet i oktober – besked kunna föreligga om mottagandet i olika länder av den idé som Palmekommissionen hade arbetat med. Bestämmer man sig för den saken i oktober och räknar med att ha besked i slutet av januari åtminstone i översiktlig form, är det naturligt att låta utspelet ske kring månadsskiftet november/december. Det har också poängterats av tjänstemännen att de inte hade uppfattat att det skulle vara någon brådska.

Jag vill också svara på en fråga som Bertil Fiskesjö ställde och som jag möjligen glömde att svara på, nämligen om formuleringen "den svenska regeringen". Den formuleringen använder jag i stor utsträckning när jag skriver tal. Jag säger inte "jag anser" eller "Sverige anser", utan "my government". Så säger jag till de utländska ambassadörerna när de kommer till mig, och jag är övertygad om att de inte uppfattar det så att det måste föreligga ett regeringsbeslut för att jag skall använda den formuleringen. En ambassadör är regeringens befullmäktigade ombud, och när de lämnar en skriftlig handling efter sig vid besök i andra länders utrikesdepartement används formuleringen "den svenska regeringen" alldeles oavsett om upprinnelsen är ett formellt beslut av regeringen.

Bertil Fiskesjö: Såvitt jag förstår förelåg det inte ens något utkast till en not innan Egon Bahrs brev kom. Det skulle tyda på att man inte kommit så långt i förberedelsearbetet som det har sagts här. När Egon Bahrs brev kommit använde man sedan nästan ordagrant det förslag till not som Egon Bahr hade skickat med. Att Egon Bahr hade utarbetat en färdig not uppställd så att den kunde i stort sett bara kopieras och skickas vidare tyder väl på att Bahr var

intresserad av att det skulle gå snabbt, medan den omständigheten att det inte förelåg något utkast från departementet tyder på att man hade kunnat vänta. Jag vill ställa frågan, om skyndsamheten på slutet möjligen gjorde att ni inte övervägde att förelägga utrikesnämnden noten.

Lennart Bodström: Bahr hade vid Palmekommissionens sammanträde i oktober naturligtvis varit aktiv i den här frågan, men statsministern sade aldrig till mig att det skulle komma något utarbetat förslag från Bahr, och departementets tjänstemän var inte tillsagda att sitta och vänta på detta, utan de skulle hålla sig till den idé som Palmekommissionen lagt fram och utveckla den. Om de har låtit fjorton dagar gå utan att ta någon vidare befattning med saken och sedan sätter ökad fart när Bahr ambitiöst nog kommer med detta utkast, vill jag låta vara osagt. Men det kunde vara förlåtligt med hänsyn till att det pågick ett intensivt arbete på samma enhet med Madridmötet, den viktiga europeiska säkerhetskonferensen, där Sverige spelat och spelar en stor roll.

Föregen del var jag i stor utsträckning frånvarande från departementet vid den här tiden, eftersom vi just då gjorde våra besök i de nordiska länderna och hade möten i EFTA, GATT och med den europeiska gemenskapen.

Jag kan ärligt säga att jag uppfattade den sondering som skulle göras såsom ett naturligt inhämtande av information mer än som ett politiskt ställningstagande, och jag ägnade mina krafter huvudsakligen åt andra saker, framför allt åt att förklara våra ekonomiska beslut, som hade föranlett en del diskussion i EFTA, GATT och EG. Att det här ärendet skulle föranleda bekymmer eller utgöra en svårighet hade jag ingen uppfattning om.

Även när jag inte är i departementet får jag telegrafiskt de översikter som tjänstemännen utarbetar vid sammanträden tre gånger i veckan. Det ger mig en möjlighet att veta vilka frågor man samrått om och som upplevs såsom problematiska. Där förekommer inte detta ärende. Jag får heller inga direkta hänvändelser om den frågan. Många andra frågor tar jag däremot ställning till även när jag befinner mig i Strasbourg eller Genève. Jag tror att vi alla har blivit överraskade efteråt av att själva proceduren har väckt sådan uppmärksamhet.

Jag känner det angeläget att hålla kontakt med utrikesnämnden. Det gjordes också ett försök att sammankalla utrikesnämnden under hösten, och det är beklagligt att så inte skedde. Om nämnden sammanträtt innan sonderingen gjordes hade den blivit nämnd. Vi uppfattade emellertid inte sonderingen i sig själv som tillräckligt viktig för att utrikesnämnden skulle sammankallas. Eckerberg har nämnt för mig att han gjorde försök att sammankalla nämnden. Man börjar med att fråga kungen, sedan statsministern, kanske utrikesministern, och därefter går man vidare. En del partiledare blev tillfrågade, en del hann man inte tillfråga förrän man såg att det var omöjligt att sammankalla nämnden. Ullsten erinrar sig att han blev tillfrågad om lämplig dag, medan andra inte blev det, eftersom det visade sig

omöjligt att ordna ett sammanträde. Gäller det ett ärende av stor vikt lägger man åt sidan övriga uppgifter och kan sammanträda med hur kort varsel som helst.

Bertil Fiskesjö: Får jag tolka det senaste så att utrikesministern menade att detta inte var något ärende av stor vikt?

Lennart Bodström: Inte en förfrågan där man inhämtar ett kunskapsunderlag som skall utgöra bas för eventuellt senare beslut. Om jag jämför med andra ärenden från andra departementsområden, t. ex. stora ekonomiska beslut, har som regel utredningsarbetet pågått länge innan den första överläggningen hålls i regeringen. Det går inte till på det sättet att det kommer upp allmänna idéer och görs en allmän förfrågan från vederbörande statsråd om hur man skall göra i något visst avseende och därpå förs en luftig diskussion, utan ett betydande utredningsarbete har normalt bedrivits redan vid den tidpunkt då en presentation sker i regeringen. Det måste vara en förutsättning för att regeringen inte skall sjunka ner till att bli en diskussionsklubb.

Bertil Fiskesjö: Utrikesministern sade att man gjorde sonderingar om att sammankalla utrikesnämnden men att det inte lyckades. Den uppfattning jag fick vid utfrågningen i går var att detta planerade sammanträde låg vid en tidpunkt efter det att utspelet gjordes.

Sedan skulle jag med anledning av vad utrikesministern sade om kontakter med de övriga nordiska regeringarna vilja ställa en fråga. Utrikesministern beklagade att de nordiska regeringarna inte var underrättade. Hänger detta också samman med att tidsplanen blev rubbad genom Egon Bahrs skrivelse?

En annan fråga jag vill ställa är om den socialdemokratiska oppositionen i Norge och Danmark var underrättad om utspelet.

Lennart Bodström: Den första frågan vill jag ge svar på. Hade jag ansett att zonsonderingen i sig varit av sådan betydelse att utrikesnämnden borde höras innan den gjordes, hade jag givetvis sett till att nämnden sammanträtt, så det har jag inte ansett.

Om däremot nämnden hade sammanträtt vid den tidpunkt då zonsonderingen förbereddes hade saken självfallet blivit nämnd, på samma sätt som vi redogör för andra ärenden, exempelvis större försäljningar av krigsmateriel. Nämndens föredragningslista ställs samman när man vet att sammanträdet skall hållas och de ärenden som då är aktuella tas upp. Nämnden kan naturligtvis sammanträda också för ett särskilt ärende av stor vikt, men så bedömde jag inte detta ärende och inte heller statsministern och andra, som måste vara mer erfarna på detta område.

Klagomål över att nämnden inte hade sammanträtt framfördes inte heller vid nämndsammanträdet i mitten av januari, då ledamöterna endast sade att

de gärna skulle vilja ha texten till noten. Det kanske var ett förbiseende.

Vid besöken i de nordiska länderna nämnde jag inte sonderingen. När jag nu efteråt ser på samtalsuppteckningarna finner jag att jag gick från frågan om en kärnvapenfri zon i Norden över till att säga att det fanns också andra frågor och att Palmekommissionen hade lagt fram sådana. Det sade jag t. ex. i Island några dagar innan noten överlämnades, men jag berättade inte konkret om att vi förberedde ett utspel på det här området.

Ingen som helst överläggning har skett med de socialdemokratiska partierna om detta utspel. Jag känner det angeläget att framhålla att när jag talat om de socialdemokratiska partierna har jag avsett samtal mellan partierna och inte mellan regeringen och partierna. Jag har ofta hänvisat till överläggningar som har hållits dels i höstas i Danmark, dels i vintras i Norge där man diskuterat en kärnvapenfri zon i Norden. Det är angeläget att partierna sinsemellan diskuterar detta och att sedan partierna vart och ett i sitt land arbetar för det i den utsträckning de kan. Det är självklart att det är med vederbörande regeringar som regeringen träder i kontakt och inte med partierna. Det har jag försökt framhålla otaliga gånger, men när jag refererat till överensstämmelser i uppfattningarna mellan de socialdemokratiska partierna över de nordiska gränserna har detta ofta tolkats som om här skulle föreligga kontakter som inneburit att regeringen i stället för att gå till motsvarande regeringar i övriga länder tagit kontakt med partier i regeringsangelägenheter. Det är beklagligt, men det har jag uppfattat mera som inlägg i en politisk debatt än som rena missförstånd.

Olle Svensson: Du talade om utrikesnämndens inkallande. Vi har behandlat den frågan i flera tidigare sammanhang i utskottet, och därvid har det påpekats att utrikesnämnden kan sammankallas dels på regeringens initiativ, dels på initiativ av ledamöter av nämnden. Jag vill då fråga, om ledamöter som tillhör den borgerliga oppositionen har ställt krav på sammankallande av utrikesnämnden i anslutning till den här frågan.

Lennart Bodström: Nej, det har inte framförts.

Olle Svensson: Jag har ytterligare en fråga, som kanske kan verka retorisk och som jag ställde mig när jag lyssnade här. Det gäller diskussionen om huruvida frågan tagits upp vid någon lunchberedning inom regeringen. Jag vill då fråga utrikesministern – och jag kan ställa samma fråga i morgon till statsministern – om det fanns anledning att tro att aktualiserandet av ett förslag som diskuterats i Palmekommissionen av den regering där Olof Palme är statsminister skulle bedömas som kontroversiellt inom enpartiregeringen och behöva föranleda en särskild hemställan av det skälet.

Lennart Bodström: Nej knappast, och särskilt inte vid en lunchberedning. Min korta erfarenhet är att där tar man upp ärenden som kan avgöras på två eller tre minuter. Någon redogör exempelvis för att ett utbyte skall ske av personer i en utredning eller någonting liknande. Det förekommer i

allmänhet heller ingen diskussion, utan någon anmäler sin avsikt att göra någonting, och om ingen känner till några invändningar anses saken klar. Det är helt informellt, men det anses vara en synnerligen värdefull kontakt. För mig skulle det vara främmande att vid en lunchberedning ta upp sådana saker som jag förut nämnde, t. ex. beslutet att göra en inbetalning till IDB. Den här frågan skulle jag väl inte heller tycka att det vore lämpligt att ta upp vid en lunchberedning, utan då skulle den hellre tas upp vid ett sammanträde med en ordentlig föredragning av bakgrunden.

Lars Ernestam: Jag har några frågor som delvis tangerar frågor som ställts tidigare men som kan behöva belysas ur en annan synvinkel.

Det gäller först huruvida detta var en betydelsefull fråga eller inte. Jag är medveten om att utrikesministern anser att den kärnvapenfria zonen är en betydelsefull fråga i och för sig, men man kan göra sonderingar muntligt och ta kontakt med ambassadörerna. Är man mer formell, går man ut med noter på det här sättet.

Lennart Bodström: Nu var det ett oerhört stort antal länder som samtidigt skulle kontaktas, och om det skulle göras på ett enhetligt sätt var den skriftliga formen naturlig. Jag kan nämna att vi och ett antal neutrala länder under veckan har fått en förfrågan från president Koivisto angående vissa aktiviteter vid den europeiska säkerhetskonferensen. Det gäller ett förslag till text som Finland och Sverige och eventuellt några andra länder skulle föra fram. Det förslaget är inte bara överlämnat av ambassadören, utan det finns också med ett brev från presidenten som han har underskrivit. Det är att gå ännu längre, men lika gärna kunde ambassadören ha lämnat fram förslaget och muntligt kommenterat det. Men skall man närma sig samtliga Warszawapaktsländer och NATO-anslutna länder och vissa alliansfria länder och göra det vid en och samma tidpunkt och bedöma inkommande svar är det naturligt att man avfattar sonderingen skriftligt.

Lars Ernestam: Lennart Bodström anser alltså, trots att man gått ut till så många länder, att detta är en fråga av rutinkaraktär där utrikesnämnden inte hade behövt underrättas?

Lennart Bodström: Att den är av rutinkaraktär vill jag inte säga, men den ingår som ett led i inhämtandet av ett kunskapsunderlag. Vi kan när som helst låta frågan falla. Vi kan också bestämma att regeringen skall lägga fram förslag, och i så fall skall den självfallet föreläggas utrikesnämnden, eller möjligen skulle den nya formen med kontakt med partiledarna vara tillfyllest.

Lars Ernestam: Jag har en fråga som gäller läckan och kontakterna med andra länder. Lennart Eckerberg sade att det hade varit rimligt att adressaterna hade fått några dagar på sig att i lugn och ro begrunda hänvändelsen innan man tog ställning. Till de adressaterna hörde den

västtyska regeringen. Då frågar jag, om Lennart Bodström delar Eckerbergs uppfattning att det är rimligt att de får studera framställningen i lugn och ro under några dagar.

Lennart Bodström: Det är oerhört genant för oss att våra ambassadörer inte hinner fram, så att utrikesdepartementen får den första underrättelsen genom nyhetsbyråerna. Jag har på flera ställen bett om ursäkt för detta, särskilt hos de nordiska länderna.

Lars Ernestam: Oavsett om Egon Bahr har gjort ett stort eller litet inlägg i frågan i Bundestag måste väl den svenska regeringen ha varit medveten om att en oppositionspolitiker i Tyskland ville utnyttja materialet vid en debatt den 9 eller 10. Det innebär att regeringen i Västtyskland inte fick det lugn och den ro som skulle ha erfordrats för att begrunda hänvändelsen, under det att oppositionspolitikerna hade alla informationer. Är det en rimlig hantering när man går ut med allvarliga officiella sonderingar till en regering?

Lennart Bodström: Den tyska regeringen hade ju i alla fall fått sonderingen ett par dagar före debatten i förbundsdagen. Det är rimligt att Egon Bahr får upplysningen om att vi skall göra sondering. Det tycker jag inte kan spela någon roll för den tyska regeringen.

Lars Ernestam: Lennart Eckerberg talade om "några dagar". Anser Lennart Bodström att två dagar är en lämplig tid?

Lennart Bodström: Man får räkna med att sådana här uppgifter så småningom ändå kommer ut. Det är dessutom inget fel att de kommer ut sedan regeringarna av så att säga artighetsskäl fått en betänketid. Efter vad jag förstår pågår det intensiva diskussioner framför allt inom NATO-alliansen om hur man skall förhålla sig till fortsättningen av den europeiska säkerhetskonferensen. Genscher gav en stor pressintervju i förra veckan, och jag uppfattade den som ett komplement till den tysta diplomatin. Både Genscher och Kohl far i morgon till överläggningar med Reagan och Schultz. Jag utgår från att Genscher valde den formen för att påverka den allmänna opinionen i olika länder.

Gunnar Biörck: Jag vill göra två små reflektioner med anledning av vad utrikesministern sagt i dag bl. a. om relationen mellan utrikesministern och konstitutionsutskottet.

Utrikesministern har redogjort för vad som är regeringsärenden i formell bemärkelse och sagt att de är fåtaliga. Det mesta avgörs i informella former. Det här är ingenting nytt. Vi har upplevt det i samband med andra regeringars ingripanden i arbetsmarknadsfrågor. Men om man läser regeringsformen 12 kap. 1 § finner man att konstitutionsutskottet skall granska inte bara regeringsärendenas handläggning, utan också statsrådets tjänsteutövning, och det är väl delvis ett annat begrepp.

Nu har det tillkommit, såsom Bertil Fiskesjö påpekade, att statsråd talar i

den svenska regeringens namn. Visserligen säger utrikesministern att ambassadörer och andra alltid gör det, men här har vi alltså ett slags grå zon i den konstitutionella bedömningen av vad som är regeringsärenden och vad som är statsråds tjänsteutövning. Vad har utskottet rätt att infordra? Utrikesministern var tveksam bl. a. om papper som låg kvar från den gamla regeringen. Men vi granskar ju två regeringar, så det behöver i och för sig inte vara något hinder i den mån regeringen och inte bara tjänstemän har varit inkopplade.

Lennart Bodström: Jag vill nu inte använda något statsrättsligt uttryck för regeringsärenden, men det finns tre sorters ärenden som regeringen behandlar. Vi har de formella besluten som fattas vid regeringssammanträde. Där har samtliga i beslutet deltagande ledamöter ett ansvar. Det sker vid korta sammanträden på 20–30 minuter då kanske hundratals ärenden avgörs. Av dessa ärenden har en del varit förberedda under timmar i sammanträden där inga protokoll förs och där beslut egentligen inte heller fattas i formell mening. Genom en sammanfattning som statsministern eller någon annan gör begriper man ändå vart det lutar. Sedan har vi den tredje formen, där en departementschef – om uttrycket tillåts – sonderar terrängen hos övriga statsråd innan han bestämmer sig för att ta upp ett ärende vid ett formellt sammanträde senare.

Det är möjligt att det finns en grå zon, men jag konstaterar att det anses nästan anstötligt att föra protokoll vid de sammanträden då regeringen diskuterar de politiska avgörandena.

Gunnar Biörck: Jag skall inte uppehålla mig vid formaliteter. Då det föreligger handlingar som ger saker och ting karaktär av regeringsärenden måste vi bl. a. genom utfrågningar kontrollera statsrådets tjänsteutövning. Det är väl det som huvudparten av det här samtalet har rört sig om.

Lennart Bodström: Jag är helt överraskad över att promemorian om en kärnvapenfri zon skulle begäras in i samband med granskningen av statsrådets tjänsteutövning, men om utskottet anser sig behöva det skulle det inte falla någon in att vägra utskottet att ta del av en sådan handling. Jag vet inte om den kritik som skulle kunna tänkas förekomma skulle gälla att vi inte arbetar vidare efter just de linjer som promemorian innehåller utan försöker att växla in på andra spår eller i varje fall ge en framställning från regeringen eller departementet ett innehåll som mera speglar den nya regeringens inriktning.

Olle Svensson: Vi skall inte föra någon diskussion här, utan utfrågningen är till för att vi skall få ett underlag för bedömningen.

Anders Björck: Jag har en kort fråga om offentligheten. Innan Dagens Nyheter publicerade kontakterna med Egon Bahr hade uppenbarligen noten

varit publicerad i det östtyska partiorganet Neues Deutschland. Känner utrikesministern till det?

Lennart Bodström: Vi kan inte hindra någon regering att offentliggöra mottagna noter eller sina egna svar. Sovjetunionen avgav ju sitt svar offentligt, och det har kommit många kopior på det svaret från andra regeringar.

Anders Björck: Om jag förstår Lennart Bodström rätt spelade det ingen större roll om Neues Deutschland publicerade noten och svaret.

Lennart Bodström: Det hade inte spelat någon roll för svenska intressen heller om noten hade överlämnats direkt till journalisterna vid det tillfälle då jag höll presskonferensen. Det är väl med vår not och vårt pressmeddelande som med det norska svaret och det norska pressmeddelandet, att skillnaderna är tämligen små.

Ove Eriksson: Utrikesministern har lämnat ett klarläggande av hur ärendet togs upp i UD – det har tidigare varit oklart. Den 5 november fick tydligen någon uppdraget att utarbeta ett förslag. Vilken eller vilka tjänstemän fick det uppdraget?

Lennart Bodström: Det går till på det sättet att jag sammanträder med den politiska avdelningen, vars chef utskottet träffade i går. Han medför då cheferna för de olika enheterna. I och med att en anvisning är utfärdad utgår jag från att den är uppfattad och kommer att verkställas. Således för vi inte protokoll vid de sammanträdena. Däremot förs det protokoll vid cheffssammanträden där jag inte är med, men det protokollet delas inte ut till de närvarande utan går till mig för att jag skall känna till vad man har sysslat med när jag varit frånvarande. Vid mötet med den politiska avdelningen förekommer alltså en diskussion. Man sitter runt ett bord, och jag frågar vad de håller på med och vilka ärenden de vill ta upp – de flesta har kanske ingenting att ta upp – och samtidigt lämnar jag meddelanden av den här typen. I mina kontakter med regeringar eller med ambassadörer får jag en del information som kan vara nyttig för de deltagande att känna till.

Ove Eriksson: När skulle då förslaget presenteras?

Lennart Bodström: Det var inte angivet någon tidpunkt, men det borde inte ta alltför lång tid. Jag skulle inte ha haft någonting att invända om man kommit tillbaka efter en vecka med förslaget. Det har ofta påpekats av dem som sysslar med detta att det inte såg ut som en komplicerad uppgift att av sidorna i Palmekommissionens rapport utforma en text där man ställer frågor till länderna i Warszawapakten och NATO-alliansen och till vissa neutrala stater.

Jag hoppas att ingen har velat ge sken av att jag har sagt att man kan vänta tills man får ytterligare anvisningar om hur man skall arbeta. De har inte fått något annat besked av mig än att utgå från Palmekommissionens förslag.

Ove Eriksson: Det tog den här gången uppenbarligen längre tid än normalt innan förslaget kom fram. Det dröjde till slutet av november.

Lennart Bodström: Det finns andra saker som också tar tid.

När jag hade tagit del av den promemoria som vi har talat om förut sade jag vid mötet: "Jag anser att ni skall utarbeta en skrift som kan ges full offentlighet i fråga om både bakgrundsmaterial och analys, och så sprider vi den så fort som möjligt så att det kan föras en diskussion om kärnvapenfri zon där alla har tillgång till ett rikare material." Den kunde gott ha varit färdig också, så hade vi kanske sluppit den här diskussionen.

Jag antar att det är varje chefs uppgift att vara något av en pådrivare och att ständigt upprepa frågan hur långt man har kommit, men det är svårt i ett departement där det sammanlagda antalet tjänstemän överstiger antalet i samtliga övriga departement tillsammans.

Olle Svensson: Jag ber att få tacka Lennart Bodström för de muntliga kompletteringar vi har fått av beslutsunderlaget.

**Utfrågning inför konstitutionsutskottet av ambassadör Lennart Eckerberg
den 12 april 1983. angående kärnvapenfri zon i Europa**

Olle Svensson: Vi hälsar Lennart Eckerberg från UD välkommen. Vi har i utskottet ett granskningsärende som berör den svenska regeringens sondering rörande ett förslag om en kärnvapenfri zon i Centraleuropa. Vi kommer senare här att höra både utrikesministern och statsministern, men det skulle i dag vara värdefullt att få litet upplysningar om handläggningen på UD-nivå. Den som kallas till utfrågning brukar ges möjlighet att komma med en inledning, och jag ber därför att få överlämna ordet till Lennart Eckerberg.

Lennart Eckerberg: Tack, herr ordförande! Jag har tidigare skrivit ett paper, som fanns med i den dokumentation som vi lämnade från den politiska avdelningen och som gällde avdelningens handläggning av ärendet. Jag kanske skall förklara för dem av utskottets ledamöter som har läst det att det inte ursprungligen var skrivet för utskottet. Jag hade faktiskt skrivit ned det med tanke på att möjligen på något sätt kommentera en rad uttalanden som hade gjorts i pressen av oidentifierade, anonyma UD-tjänstemän. Som chef för politiska avdelningen tyckte jag att det såg litet egendomligt ut att bara anonyma UD-tjänstemän uttalade sig. Eftersom jag tyckte att den bild som skapades av dessa uttalanden i vissa avseenden var litet felaktig, ville jag själv kommentera förloppet. Jag gjorde det något sent, eftersom jag hade varit dels på tjänsteresa utomlands, dels på skid- och skollovssemester. Jag var alltså inte här under den tid då hela denna debatt fördes utan tog del av den något i efterhand. När jag sedan i radion och i Svenska Dagbladet svarade på några frågor var det av samma anledning, dvs. att jag tyckte att någon identifierad UD-tjänsteman skulle kommentera handläggningen, i ett läge där bara anonyma källor hade åberopats.

I korta drag har vi från politiska avdelningen sett på detta ärende på följande sätt. Jag är kanske inte säker på alla detaljer, eftersom jag – det måste jag erkänna – när vi höll på med detta inte visste att vi senare skulle ha anledning att tänka efter i varje detalj vad som hände resp. dag. Dessutom var jag själv naturligtvis inte med i alla skeden.

I stort sett visste vi från början när regeringen tillträdde att Palmekommissionens förslag skulle stå på vår dagordning; att regeringen understödde detta förslag, som hade framlagts i kommissionens rapport. Vi hade ju alla tagit del av rapporten redan tidigare – den hade funnits sedan våren. I flera olika uttalanden i riksdagen och i FN åberopades också Palmekommissionens rapport i allmänna ordalag.

Första gången som utrikesministern sedan något mera specifikt tog upp detta var i början av november vid ett möte som han hade med departementets chefstjänstemän. Där talade han bl. a. om förslaget om en

zon i Mellaneuropa, fri från slagfältskärnvapen. Dessutom talade han om ett annat förslag, som också ingår i Palmekommissionens rapport, om förbud mot kemiska vapen. Det kom vi att tala betydligt mer om vid detta möte, eftersom vi från tjänstemannahåll hade en del synpunkter på den frågan.

Sedan kom ärendet konkret upp i och med att Egon Bahrs brev sändes över från statsrådsberedningen den 17 november. Det översattes då först, och någon vecka senare började vi på politiska avdelningen – exakt vilken dag vet jag inte, men det var någon dag omkring den 25 november – gå igenom detta med uppdrag att på grundval härav sätta upp förslag till en svensk not. Det var vi klara med den 30 november. Den dagen är jag säker på, eftersom det var en tisdag – varje tisdagsmorgon har vi ett möte med alla enhetscheferna på politiska avdelningen. Vid detta tillfälle var också Hans Dahlgren från statsrådsberedningen närvarande. Enligt rutin är alltid en tjänsteman från statsrådsberedningen närvarande. Det har alltid varit så, även under den förra regeringen.

Vid detta möte presenterade vi de ändringsförslag – ett par stycken – som vi hade med anledning av det utkast som Egon Bahr hade satt upp på statsministerns uppmaning. Vi gick då igenom och diskuterade ändringsförslagen, och de skickades sedan över till statsrådsberedningen dagen efter, den 1 december. Sedan reste statsministern till Hamburg, och vi fick klartecken den 6 december, tror jag det var – vilket är en måndag – på morgonen, och då hade vi instruktionen, telegram och sådant klara, så att det gick ut samma dag. Noten överlämnades av ambassaderna i de olika länderna onsdagen den 8 december.

Tyvärr läckte saken ut, och det stod i Dagens Nyheter och även litet grand i Svenska Dagbladet samma morgon, den 8, om den här sonderingen. Utrikesministern fann sig föranlåten att i all hast sammankalla en presskonferens, eftersom vi fick en mängd frågor och måste besvara dem. Vi tyckte alla att det var litet olyckligt. Det hade naturligtvis varit mycket bättre att i enlighet med de ursprungliga planerna vänta några dagar, till efter det att noten hade överlämnats, och ge de mottagande länderna tillfälle att något smälta det hela, för den händelse att också de skulle få frågor. Men det var alltså en ofrånkomlig åtgärd, eftersom det blev ett väldigt tryck från pressen och man på något sätt måste kommentera de uppgifter som fanns i tidningarna.

Ja, det var alltså, herr ordförande, handläggningen i korta drag. Jag är naturligtvis beredd att efter bästa förmåga svara på frågor.

Anders Björck: Herr ordförande! Jag vill ställa några frågor som har anknytning till sättet att handlägga ärenden av det här slaget. Får jag fråga herr Eckerberg som chef för politiska avdelningen, om han anser det vara normalt att man när det gäller ett utrikespolitiskt utspel av detta slag tar kontakt med oppositionen i ett visst land, inte med regeringen i det landet. Är det ett normalt förfaringsätt utifrån den praxis som råder inom utrikesförvaltningen?

Lennart Eckerberg: Nej, det är väl i och för sig inte något normalt förfaringsätt. Nu tycker jag egentligen inte att det är min sak att kommentera det, men läget var ju det att Egon Bahr var medlem i Palmekommissionen, och det var enbart i den egenskapen som han kom att ha hand om det här. Statsministern var ordförande, och han hade, om jag förstätt rätt, ett möte i slutet av oktober i Stockholm med några medlemmar av kommissionen, där även Egon Bahr deltog. Då diskuterade man hur det här förslaget lämpligast skulle föras fram i den internationella debatten. Olika medlemmar av kommissionen hade synpunkter, och statsministern bad, om jag har förstätt rätt, Egon Bahr att teckna ned de synpunkter han hade, vilket denne gjorde.

Anders Björck: Om jag får fortsätta: Rekommenderade man inte från politiska avdelningen regeringen också att ta kontakt med den regering som för tillfället fanns i Bonn?

Lennart Eckerberg: Nej, det gjordes inte. Jag måste säga att, som vi såg på det här, var avsikten att det skulle vara fråga om en sondering till regeringen i Bonn. Jag hade personligen inte uppfattat det så att det skulle bedömas som fullt så sensationellt som har skett senare i debatten. Det hela rörde sig alltså om en s. k. förtroendeskapande åtgärd. Det är i och för sig en relativt modest åtgärd, som inte innebär någon nedrustning, utan att kärnvapnen förs tillbaka en bit från gränsen. Det var ett förslag som länge hade varit känt av alla, och vad som gjordes i noten var att den svenska regeringen konstaterade att den stöder förslaget och frågar bl. a. den västtyska regeringen hur den ser på förslaget.

Detta var alltså den sondering som gjordes med olika regeringar i olika länder. Vad sedan gäller statsministerns underhandskontakt vill jag säga att han dels hade kontakt med Egon Bahr, eftersom denne var medlem av kommissionen – det var enbart i den egenskapen –, dels av en ren händelse även träffade herrar Brandt och Schmidt och troligen diskuterade också med dem. Men det var inte av den anledningen han träffade dem.

Anders Björck: Ytterligare en fråga: Lennart Eckerberg har ju varit länge på UD. Finns det någon parallell, såvitt han kan minnas, till denna form av handläggning av ett svenskt utrikespolitiskt utspel?

Lennart Eckerberg: Nej, jag kan inte erinra mig det, men varje fråga har ju så att säga sin egenart. Jag kan inte erinra mig att vi på detta sätt har tagit upp något förslag från en internationell kommission. Någon parallell är jag alltså inte medveten om.

Bertil Fiskesjö: Herr ordförande! Jag vill först ställa en fråga med anledning av att den svenska noten ju väldigt nära anknyter till den direkta utskrift som hade gjorts av Egon Bahr: Har det förekommit någon gång tidigare att man har mottagit från en utländsk politiker ett praktiskt taget färdigt dokument,

som man sedan bara i detaljer har förändrat innan man gör det till ett svenskt förslag?

Lennart Eckerberg: Nej, jag kan inte erinra mig det. Det är klart att vi ofta arbetar med texter som har färdigställts utomlands, i Förenta nationerna och i andra sammanhang. Men exakt detta har jag, som jag nyss sade, inte varit med om. Samtidigt var det ju helt klart att det gällde ett förslag som var sammanställt av Palmekommissionen och att ordföranden i denna hade bett en av ledamöterna att ställa samman den här texten. Därmed blev det ju en ganska speciell situation.

Bertil Fiskesjö: Jag tänker bl. a. på den rent formella utformningen: "Die königliche Schwedische Regierung möckte die Aufmerksamkeit die Regierung ----" etc. Det är alltså fråga om en direkt utskrift till en svensk regeringshandling, som man får utifrån.

Sedan skulle jag vilja fråga om formerna. Det politiska får vi väl ta upp med Palme och Bodström när de kommer hit. Jag vill alltså ta upp formerna för själva beslutsfattandet, såsom ni såg det från UD: När beslöt man att avge den här noten och vilka fattade det beslutet?

Lennart Eckerberg: Om jag förstod rätt så hade statsministern och utrikesministern redan i början av november beslutat sig för att en hänvändelse av något slag skulle ske rörande det här förslaget. Det omnämnde utrikesministern i mera allmänna ordalag vid det här mötet i början av november. Men sedan kom alltså Bahrs utkast till statsministern i enlighet med vad de tydligen hade kommit överens om. Det var kanske litet överambitiöst att även skriva "königliche" etc. Jag är inte alls säker på att det var det som statsministern hade tänkt sig. Men Egon Bahr är en energisk och ambitiös person och hade kanske gått in mer i detalj än vad som var förutsett.

Det här papperet sändes då över till UD som ett arbetsmaterial. Vi fick alltså i uppgift att ställa samman ett förslag till en not, vilket vi gjorde i slutet av november.

Bertil Fiskesjö: Ni hade inte en känsla av att denna utförliga och, såvitt jag kan förstå, diplomatiskt korrekta utskrift gjordes av Bahr och översändes på det här sättet därför att han önskade att den svenska regeringen skulle handla mycket snabbt i den här frågan?

Lennart Eckerberg: Det hade jag ingen uppfattning om. Det kände jag inte till, och jag hade ingen anledning att anse detta. Han hade några veckor tidigare, i slutet av oktober, blivit ombedd av statsministern att skriva ned sina synpunkter, och han gjorde det i mitten av november.

Bertil Fiskesjö: Jag vill fortsätta med det formella. Jag blev inte riktigt klar över svaret på mina första frågor. Jag utgår ifrån att en sådan här viktig sak har föredragits i regeringen vid regeringssammanträde. Men jag har inte

kunnat hitta något dokument som styrker detta. Det är emellertid möjligt att vi inte har fått alla handlingar ännu. Det var närmast det som jag syftade på med min första fråga – när man beslöt i regeringen att denna not skulle avges.

Lennart Eckerberg: Jag kan inte svara på den frågan. Jag måste överlämna åt utrikesministern att svara huruvida ärendet föredrogs i regeringen. Men det var helt klart att våra instruktioner var att sammanställa och utsända en sådan här not. Formellt sett krävs det naturligtvis inget regeringsbeslut för att skicka en sådan not. Men huruvida det skedde eller inte vet jag inte.

Bertil Fiskesjö: Varför krävs det inte ett regeringsbeslut?

Lennart Eckerberg: Jag tror inte att det krävs. Det kan jag inte svara på – de formella grunderna. Vi agerar ju ofta, skickar många olika hänvänelser till olika regeringar, utan formella regeringsbeslut. Om vi skulle ingå ett avtal i den här formen, så skulle det givetvis krävas ett formellt beslut. Men här var det bara fråga om en förfrågan hur andra regeringar såg på detta, och jag kan inte tänka mig att det krävs ett regeringsbeslut för att framställa en sådan fråga.

Bertil Fiskesjö: Det har här sagts att detta var planerat sedan någon tid. Jag återkommer till frågan: Kom det här utspelet just när det kom på grund av Att-Bahrs brev och hans utkast till not anlände? Eller hade ni planerat inom UD att avge en liknande not vid samma tidpunkt?

Lennart Eckerberg: Vi kände till, sedan början av november, att en hänvändelse av något slag skulle göras, och det formella uppdraget att göra detta kom i samband med – tillsammans med – brevet från Bahr.

Bertil Fiskesjö: En sista fråga, i den här omgången i varje fall.

Detta är naturligtvis en viktig sak och det är, såvitt jag kan förstå, av stor betydelse att ett utspel av det här slaget förbereds noga om man vill förvänta sig en framgång med förslaget. I anslutning härtill skulle jag vilja fråga om det, innan man gjorde detta utspel till de här angivna regeringarna, hade gjorts någon form av sonderingar hos dessa regeringar om hur de ställde sig till ett sådant här förslag.

Lennart Eckerberg: Detta var ju själva sonderingen, och någon sondering innan vi gjorde denna sondering ägde inte rum, såvitt jag känner till.

Bertil Fiskesjö: En fråga som jag kanske skulle spara tills politikerna kommer men som jag i alla fall tentativt vill ställa: Tycker ambassadören att effekten av det här utspelet blev den som man hoppats på?

Lennart Eckerberg: Vi har ju nu fått in ett antal svar från olika länder. Jag tror att så gott som alla har svarat, och vi håller nu på att analysera de här svaren och ställa samman dem. Det är ingen hemlighet – det tror jag

framkom vid utrikesdebatten i riksdagen den 16 mars – att en del av svaren är ganska kritiska.

Jag tror inte att någon väntade sig någon omedelbar framgång. Utrikesministern framhöll ju vid sin presskonferens att detta inte är något färdigt förslag – det är ett inlägg i denna debatt som har ägt rum länge i Europa, inte minst i NATO-kretsar, om de taktiska kärnvapnens roll. Det har ägt rum en mycket livlig debatt, och NATO drar ju själva tillbaka, unilateralt, ett antal taktiska kärnvapen. Därför tyckte den svenska regeringen att det var rimligt att ställa det här förslaget under debatt. Men utrikesministern sade särskilt, kommer jag ihåg, vid presskonferensen att det här inte är ett färdigt förslag som vi i alla delar är bundna vid, utan givetvis gör vi nu den här sonderingen för att få i gång en diskussion om huruvida det över huvud taget är möjligt. Och kanske är det inte möjligt, kanske finns det förslag till ändringar, förbättringar, eller andra invändningar som vi i så fall skall diskutera. Jag är alltså inte så säker på att regeringen utgick från att man här skulle ha någon omedelbar framgång.

Som svar på frågan kan jag väl säga att en del av svaren har varit kritiska. Men det är ju självklart att varje regering ser förslaget ur sin synpunkt. Det är värdefullt att regeringarna får framföra synpunkter, och sedan får man försöka analysera dem och se om det går att antingen modifiera förslaget eller diskutera om verkligen dessa invändningar är bärande. Det är alltså ett led i en diskussion som äger rum om olika möjligheter att minska kärnvapeninhavet – eller minska riskerna för kärnvapenkrig.

Några svar kanske innebar en besvikelse, men inte någon definitiv överraskning, tror jag.

Olle Svensson: Innan jag låter ordet gå tillbaka till vice ordföranden tillåter jag mig att själv ställa en fråga.

Det återopades ju här vissa anonyma röster från UD-personalen – i pressen bl. a. – som gått ut på att det skulle vara ett allmänt missnöje bland UD:s tjänstemän över handläggningen av det här ärendet. Jag vill då fråga om utrikesministern och statsministern uppträdde på ett sätt som gav intryck av att man ville forcera ärendet och inte ville lyssna till UD-tjänstemännens synpunkter.

Lennart Eckerberg: Nej, jag tycker att tidtabellen talar för sig själv. Vi hade alltså rätt mycket tid på oss. Första gången det talades om detta var i början av november. Sedan kom det formella uppdraget. Vi fick alltså Bahrs brev den 17 november, och vi började arbeta på uppdraget någon vecka senare. I och för sig var det inte någon riktigt tidskrävande arbetsuppgift. Palmekommissionens rapport hade varit ute i sex månader, och alla tjänstemän som sysslar med nedrustningsfrågor har ju läst den mycket noggrant, eftersom vi vet att den är ett grundläggande dokument för svenska regeringen. Den har varit uppe till diskussion i FN, och den kommer upp nu i FN:s nedrustningskommission. Vi har alltså haft många anledningar att diskutera den och läsa

den. Ändå tog vi en vecka på oss att sätta samman denna korta not, som bara är på en sida. Sedan gick det ytterligare en vecka innan vi fick klartecken. Så någon sådan brådska kan jag inte se att det rådde över det hela. Vi hade kunnat göra det betydligt snabbare.

Sven-Erik Nordin: Jag anknyter till de inledande frågorna. Du sade att formellt krävs det inte något regeringsbeslut för att sända en not. Hur hanterar man det då i praktiken? Det är ju ingenting särskilt med att den svenska regeringen sänder en not till andra regeringar – det har naturligtvis förekommit och kommer att förekomma. Men gör man då på det viset att noten underställs de olika statsråden i regeringen, eller handlar UD och utrikesministern helt självständigt i sådana ärenden? Det är den ena frågan.

Den andra frågan är: Tog man inom UD, i samband med förberedandet av det här utspelet, upp frågan om att höra utrikesnämnden? Det var ju dock förberedelser för ett utrikespolitiskt utspel från regeringens sida.

Lennart Eckerberg: På den första frågan måste jag svara att det beror på. Det finns ju ingen regel därvidlag, utan det beror på notens innehåll. Om det är en rutinsak, så sköter säkert utrikesministern det på egen hand. Här var det ju en viktigare fråga. Men jag måste överlåta till utrikesministern eller statsministern att redogöra för hur det diskuterades i regeringen, för det vet jag faktiskt inte. Regeringen har ju både lunchberedningar varje dag och andra beredningar, och jag är säker på att frågan hade diskuterats även med andra statsråd. Men exakt hur kan jag tyvärr inte svara.

Sedan den andra frågan, beträffande utrikesnämnden: Jag är sekreterare i utrikesnämnden, så jag kan säga att jag hade i uppdrag av utrikesministern att försöka ordna ett sammanträde, inte enbart för detta. Vi brukar över huvud taget ha ett sammanträde i mitten av december. Jag hade alltså i uppdrag att försöka ordna ett sammanträde någon gång i december – i början eller mitten. Men det gick tyvärr inte, eftersom vi inte lyckades samordna kungen, statsministern och utrikesministern. Både statsministern och utrikesministern var på resor. Nu kommer jag inte ihåg detaljerna, för jag hade hjälp litet grand. Men vi brukar ringa runt till hovet och till statsrådsberedningen, och så checkar vi med utrikesministerns kalender. Det gick inte att få en dag i december när alla dessa tre kunde delta. Därför beslöts att mötet skulle vara den 14 januari. Kallelsen till det sammanträdet gick ut redan någon gång i december.

Sven-Erik Nordin: Men det innebär ju att planeringsarbetet för ett utrikesnämndssammanträde var inriktat på ett sammanträde efter det att noten överlämnats. Det var ju den 8 december som noten överlämnades, och utrikesnämndens sammanträde skulle enligt planeringen äga rum i mitten av december.

Lennart Eckerberg: Det är riktigt.

Anders Björck: Jag har ytterligare några frågor. I den redogörelse som Lennart Eckerberg har tillställt utskottet och som är daterad den 11 mars talas det om att man vid den sakliga granskningen av Egon Bahrs text fann för gott att vidta två väsentliga förändringar, och de har också redovisats här. Får jag fråga: Vilka kom fram till att man skulle göra dessa två förändringar? Var det ett beslut inom utrikesdepartementet på tjänstemannanivå, eller var det instruktioner från regeringens sida?

Lennart Eckerberg: Nej, det var förslag från politiska avdelningen. Det var den femte enheten i samråd med mig som kom fram till att vi tyckte att det var en bättre utformning än vad som fanns i Egon Bahrs förslag. Detta framförde vi i politiska avdelningens förslag till utrikesministern och statsministern, och vi fick det sedan godkänt.

Anders Björck: Det har ju talats mycket om att detta läckte ut och på så sätt ledde till en debatt som man kanske inte ansåg var önskvärd. Får jag fråga: När det gäller hemligstämpling av olika handlingar, Egon Bahrs brev etc., har man inom UD följt normal praxis?

Lennart Eckerberg: Jag vet uppriktigt sagt inte. Vi har naturligtvis tittat på detta, men det är inte jag som har tittat på vad som har skett med dessa dokument som läckte ut. Det har varit flera dokument, och de är väl alla hemligstämplade, vilket i och för sig troligen är normalt. Jag tror att ett av dem inte var hemligstämpelat från början, vilket är litet egendomligt. Men varken jag eller någon annan kan faktiskt ge en förklaring till detta.

Anders Björck: Visste man på UD om att noten hade publicerats i Neues Deutschland när Dagens Nyheter kom med sina avslöjanden?

Lennart Eckerberg: Jag kommer inte ihåg exakt – jag var faktiskt bortrest just då. Det var ungefär i samma veva, men vilket som kom först är jag inte riktigt på det klara med.

Anders Björck: Jag vill ställa en slutfråga: Har man inom UD med anledning av att handlingar har läckt ut vidtagit några åtgärder för att förhindra att så sker också i framtiden?

Lennart Eckerberg: Vi har inte vidtagit några formella åtgärder annat än att vi på politiska avdelningen naturligtvis har diskuterat hur vi handskas med papper. Alla kommer nog att vinnlägga sig, kanske mer än tidigare, om att handskas noggrant med papper, därför att det är ju mycket otillfredsställande om svenska UD inte kan behålla papper. Oavsett innehållet i dessa papper är det ju mycket tråkigt att papper med hemligstämpel över huvud taget avtrycks i tidningar. Det tycker både jag och andra är mycket beklagligt. Vi kommer nog alltså att vinnlägga oss bättre i fortsättningen – huruvida det hjälper vet jag inte.

Nils Berndtson: I den PM som utskottet har fått ta del av uttrycker Lennart Eckerberg förhoppningen att diskussionen kan återgå till att gälla substansen i frågan. Skall man av det dra slutsatsen att den här omfattande debatten om formerna kan ha skadat själva syftet med initiativet från svensk sida?

Lennart Eckerberg: Vi hade så mycket att göra, och jag tog mig friheten att bara lägga med detta papper till övrig dokumentation. Kanske jag borde ha satt mig ner och stramat upp det. Jag var just då litet upprörd över dessa läckor, att hemliga papper hade kommit ut och dessutom dessa anonyma uttalanden, och det var om inte i polemik så i alla fall som ett litet svaromål som jag skrev detta. Som svar på frågan vill jag säga att jag inte tror att debatten har skadat saken så, utan jag tror att själva förslaget står eller faller på sina egna meriter och att debatten nog mera är en svensk angelägenhet.

Karin Ahrland: Åter till begynnelsen. Ni hade i början av november förstått att utrikes- och statsministrarna hade diskuterat ett sådant här utspel. Om man får reda på det, förmodar jag, av utrikesministern, brukar det normalt sett då inte komma åtminstone muntliga instruktioner till tjänstemännen att börja arbeta på det?

Lennart Eckerberg: Inte nödvändigtvis, och vi fick inte då någon konkret instruktion. Men vi har varje fredagseftermiddag hos utrikesministern en liten sammankomst – det var utrikesminister Ullsten som införde detta – nästan som en liten seminarieövning under en timme, inte för att handlägga ärenden eller för att ge konkreta instruktioner utan snarare för att ventilera olika problem och tala om olika frågor. Den gången det gäller ägde sammankomsten rum alldeles före Madridmötet, som skulle börja tisdagen därefter. Utrikesministern tog upp Palmekommissionen och förklarade att han hade diskuterat med statsministern hur man skulle förfara. Man hade talat om den här zonen, om slagfältskärnvapen och även om kemiska vapen. Sedan kom diskussionen att röra nästan bara de kemiska vapnen, därför att vi hade en hel del synpunkter på frågan om hur man skulle behandla kemiska vapen även i Genève på mera global basis, och vi ifrågasatte väl om det var lämpligt att ta upp frågan om de kemiska vapnen regionalt. Diskussionen kom att handla om detta och inte om slagfältskärnvapen, även om de nämndes.

Karin Ahrland: Ni diskuterade alltså substansen vid det tillfället.

Lennart Eckerberg: Ja.

Karin Ahrland: Det var den gången. På tjänstemannanivå fick ni inga order om att göra någonting och gjorde över huvud taget heller inte någonting förrän Bahrs papper kom?

Lennart Eckerberg: Ja, det är riktigt.

Karin Ahrland: Är inte den normala gången den, när regeringen skall lämna den här typen av noter, alltså stora politiska noter, att utrikesministern eller kabinetssekreteraren lämnar sina politiska värderingar och ger någon i uppdrag att börja skissa?

Lennart Eckerberg: Ja, det är naturligtvis en normal handläggning. Jag kommer inte ihåg hur diskussionen gick den där dagen i början av november, men förslaget som sådant var ju väl känt. Alla vi som satt där hade ju läst det här, och vi visste att regeringen stödde detta förslag. Det var ju i och för sig inte så egendomligt att statsministern, Palmekommissionens ordförande, och Egon Bahr hade samma synpunkter i frågan. Det utgick vi ifrån. Vi behövde inte så mycket instruktioner, eftersom detta var det grundläggande papperet.

Bertil Fiskesjö: Jag återkommer till frågan om hörandet av utrikesnämnden. Det står ju i författningen att utrikesnämnden skall höras när det gäller viktiga utrikespolitiska frågor. Denna fråga har ju från den sittande regeringens sida angetts vara en viktig fråga. Vem gör den konkreta bedömningen när ärendet skall föredras i utrikesnämnden? Vad var det som gjorde att man inte kunna dröja några dagar, så att utrikesnämnden hade kunnat sammankallas? Riksmöte pågick ju, och företrädare för oppositionspartierna fanns här i huset.

Lennart Eckerberg: Jag har sett att statsministern och utrikesministern har fått samma fråga och har besvarat den. Jag kan inte se att jag som tjänsteman kan ha några ytterligare synpunkter. Det är ju regeringen som beslutar vad den vill ta upp i utrikesnämnden och i vilka frågor den önskar rådgöra med nämndens ledamöter.

Bertil Fiskesjö: Ni gör alltså från UD:s sida ingen katalog över vilka ärenden som enligt författningen bör dras i utrikesnämnden?

Lennart Eckerberg: När ett sammanträde skall äga rum är det självklart att vi på utrikesministerns uppdrag förbereder det och kommer med olika förslag till dagordning och med olika underlagspapper.

Bertil Fiskesjö: Vad hade det varit för nackdelar med att vänta några dagar med att göra utspelet, så att man hade fått tid att höra utrikesnämnden?

Lennart Eckerberg: Jag kan inte se att det hade varit några nackdelar med att vänta några dagar. Men, som sagt, här får statsministerns och utrikesministerns ord stå. De gjorde den bedömningen att detta ärende, som ju i och för sig var viktigt men trots allt var en sondering – det tycker jag fortfarande att det är – om hur andra länder såg på ett sedan länge känt förslag om en ganska modest förtroendeskapande åtgärd, inte var ett så genomgripande förslag att det nödvändigtvis måste dras i utrikesnämnden. Men givetvis hade det inte heller varit egendomligt om så hade skett.

Olle Svensson: Då ingen här har några ytterligare frågor att ställa ber jag att få tacka för att ni ställt upp i denna utfrågning, som ger oss ett underlag för de bedömningar vi sedan skall göra.

Bilaga 6 D

PM

Till Olof Palme för åtgärd

Angående: Åtgärder som skall vidtas för att genomföra beslut som fattades vid informellt möte i Palmekommissionen 28–29 oktober. OP bör för sin del göra följande:

1. Tala med utrikesministern om att svenska regeringen skall överlämna noter till andra regeringar för att utröna deras inställning till förslaget om att upprätta en zon fri från taktiska kärnvapen i Europa. Se härom punkt 2 i bifogade "Summary". Innan noterna överlämnas bör ytterligare en kontakt tas med Egon Bahr. Noterna bör överlämnas till regeringarna så snart som möjligt om svar skall hinna komma in före mötet i Lagos 20–21 januari 1983.

2. Likaledes tala med utrikesministern om att den svenska representanten bör ta upp frågan om kemiska vapen i Madrid. Mötet återupptar sina förhandlingar omkring den 9 november, varför denna fråga brådskar.

3. OP bör under vecka 44 ringa till FN:s generalsekreterare och inbjuda honom till Lagosmötet samt allmänt informera honom. Dahlgren/Ferm talar med Thunborg om att denne bör under hand fråga generalförsamlingens president om han kan acceptera en inbjudan från Palme. Palme skall vidare hos generalsekreteraren introducera David Owen som kommer att besöka New York och ta kontakt med Perez de Cuellar.

4. Den 12 november besöker OP Wien. Han bör då informera Kreisky om de noter som den svenska regeringen kommer att överlämna till bl. a. den österrikiska regeringen och få Kreiskys stöd. Vidare träffar OP Arbatov och han bör då överlämna brev till denne om Stockholms- och Lagosmötena samt diskutera kommissionens arbete med honom.

5. Brev skall gå ut från OP till medlemmarna. Dahlgren/Ferm gör utkast.

6. Lagos. OP bör skriva till Salim om att denne skall förbereda ett anförande om ca 20 minuter. Ramphal har lovat att sondera vilken annan afrikansk ledare som skall vidtalas och vi avvaktar därför med Obasanjo.

7. Övriga beslut åtgärdas av Dahlgren/Ferm.

Anders Ferm

Bilaga 6 E

Egon Bahr

Bonn, den 08.11.1982

Lieber Olof,

anliegend der Entwurf einer Note.

Die Note ist bewusst so aufgebaut, dass sie weitere Aktionen ermöglicht und die einzelnen adressierten Regierungen wissen, dass die Antworten anderer Regierungen zu erwarten sind.

Nach Überlegung bin ich zu dem Ergebnis gekommen, dass man die selbstverständliche Erwartung, dass sich Regierungen der beiden Paktsysteme in ihrer Reaktion abstimmen werden, nicht aufnehmen sollte.

Natürlich kann man auf die Unterrichtung des UN-Generalsekretärs verzichten. Irland müsste wohl eingeschlossen sein.

Ich glaube, dass die Beschreibung der Zone selbst in der Kurzform ausreicht, ebenso die Begründung für sie. Hier sind Verbesserungen möglich, obwohl ich es nicht für gut halten würde, Formulierungen hineinzunehmen, wie etwa "im Interesse der Entspannung" oder "da Europa in einem Zustand gleicher Gefährdung nach gemeinsamer Sicherheit suchen muss", also Formeln, die von dem einen oder anderen Adressaten propagandistisch aufgefasst werden könnten. Meiner Auffassung nach: je trockener und sachlicher desto besser.

Ich empfehle, die Tatsache der Note, nicht ihren Wortlaut, sowie eine Aufzählung der Regierungen, an die sie gegangen ist, 48 Stunden nach Übergabe veröffentlichen zu lassen, um einen gewissen Druck auszuüben. Es müsste dafür gesorgt werden, dass die Übergabe in allen Hauptstädten am selben Tag erfolgt.

Das wär's

Mit herzlichen Grüßen

Egon Bahr

Entwurf

Die königlich-schwedische Regierung möchte die Aufmerksamkeit der Regierung ... auf einen Vorschlag lenken, den die Unabhängige Kommission für Abüstung und Sicherheit in einem dem Generalsekretär der Vereinten Nationen übermittelten Bericht gemacht hat.

Die schwedische Regierung macht sich den Vorschlag zu eigen, eine von nuklearen Gefechtsfeldwaffen freie Zone zu schaffen, die von Mitteleuropa bis in die äussersten nördlichen und südlichen Flanken der beiden Bündnisse reicht. In ihr wären keine Atomsprengköpfe zugelassen; weder ihre Lagerung noch Vorbereitungen zur Stationierung atomarer Sprengsätze oder Manöver mit simuliertem Kernwaffeneinsatz. Die geographische Ausdehnung dieser Zone wäre Gegenstand von Verhandlungen und sollte wichtige örtliche Gegebenheiten berücksichtigen. Ihre Tiefe könnte 300 km betragen. Natürlich würde ein verlässlicher Überprüfungsmechanismus wichtiger Teil der Verhandlungen sein.

Auch wenn die schwedische Regierung sich der möglichen technischen und militärischen Einwände und Schwierigkeiten für die Schaffung einer solchen von atomaren Gefechtsfeldwaffen freien Zone in Europa bewusst ist, würde sie die atomare Schwelle heben, weil die Versuchung zum frühzeitigen Einsatz von Kernwaffen im Falle eines Konfliktes herabgesetzt wäre. Eine derartige Zone wäre eine vertrauensbildende Massnahme ersten Ranges, ohne die Sicherheit aller beteiligten Staaten zu gefährden. Die Verhandlungen könnten die Bemühungen um ein annäherndes konventionelles Gleichgewicht der Streitkräfte, wie sie in Wien seit Jahren stattfinden, fördern oder mit ihnen verknüpft werden.

Die schwedische Regierung wirft die Frage auf, ob die Regierung ... bereit wäre, sich an sondierenden Vorgesprächen für Verhandlungen über die Schaffung einer von nuklearen Gefechtsfeldwaffen freien Zone in Europa zu beteiligen. Sie hat gleichlautende Noten an alle in der NATO und im Warschauer Vertrag zusammengeschlossene Staaten, sowie an Finnland, Österreich, die Schweiz und Jugoslawien gerichtet und den Generalsekretär der Vereinten Nationen unterrichtet. Sie behält sich weitere Initiativen vor und wird die Regierung ... über die Reaktion der anderen Regierungen, an die diese Note gerichtet ist, unterrichten.

Schlussformel

Bilaga 6 G

PROMEMORIA

1983-03-15

Handläggningen av korridorsonderingen inom UD

Någon av de första dagarna i november informerade utrikesministern mig om att han och statsministern fattat beslut om att den svenska regeringen skulle göra en rundfråga om hur berörda stater såg på förslaget från Palmekommissionen om en zon fri från slagfältskärnvapen i Centraluropa.

Kort därefter tog utrikesministern vidare upp planerna på att göra denna sondering vid en av de informella sammankomster med politiska avdelningen som han leder varje fredag. Vid dessa sammankomster förs inga protokoll, men sannolikt skedde detta den 5 november. Vid samma möte togs också upp ett annat förslag från Palmekommissionen som utrikesministern diskuterat med statsministern, nämligen möjligheten att ta upp frågan om kemiska vapen i Madrid. Ett sådant initiativ i den frågan avrådde berörda tjänstemän vid politiska avdelningen från, vilket sedermera också meddelades statsrådsberedningen.

Korridorförslaget var också en av de punkter som utrikesministern och hans sakkunnige, Christer Wretborn, och jag själv diskuterade vid ett särskilt möte på Bommersvik den 12 november.

Från Hans Dahlgren i statsrådsberedningen översändes till mig den 17 november ett brev som Olof Palme fått från Egon Bahr och, som i sin egenskap av medlem av Palmekommissionen, av Palme ombetts att skicka honom synpunkter på vad som skulle kunna ingå i en förfrågan till regeringar om inställningen i zon-frågan. Detta brev sändes vidare till pol V för handläggning.

Den 21 november sände Hans Dahlgren mig ett brev där han erinrade om de frågor som statsministern tagit upp med utrikesministern, och frågade bl. a. när noterna från den svenska regeringen skulle komma att överlämnas. Jag bad då min medarbetare Ulf Hjertsonsson att höra med pol V hur ärendet låg till. Det bör ha skett i början av veckan 22-26 november.

Under nästkommande vecka (29 november – 3 december) föredrog tjänstemän på pol V, för chefen för politiska avdelningen och för mig, olika alternativa skrivningar i den not som skulle överlämnas av de svenska ambassaderna i berörda länder. Den 1 december var förberedelserna så långt framskridna att man på enheten hade formulerat instruktionen till utlandsmyndigheterna.

Beträffande de alternativa förändringarna i noten skedde också samråd med statsrådsberedningen. När statsministerns synpunkter erhållits den 6

december, efter dennes officiella besök i Hamburg, fastställdes slutgiltigt notens formulering och telegrammen till de svenska ambassaderna kunde ivägsändas samma eftermiddag.

Pierre Schori

Utrikesdepartementet

Pressmeddelande

1982-12-08

Svenskt initiativ rörande en europeisk zon fri från slagfältskärnvapen

Regeringen kontakter i dag på diplomatisk väg ett stort antal länders regeringar i syfte att utröna förutsättningarna för en zon fri från taktiska kärnvapen i Europa.

Initiativet går tillbaka på ett förslag som framlagts av Palmekommissionen. I ett inledande skede skulle en sådan zon inrättas i Centraleuropa och därefter utsträckas längs de båda maktblockens sydliga och nordliga flanker. En sådan zon skulle avse en total bredd om 300 km, dvs. 150 km på ömse sidor av maktblockens gränser. Dess exakta geografiska omfattning borde dock bli föremål för förhandlingar mellan berörda parter. Kommissionens förslag innebar vidare att kärnvapenstridspetsar icke skulle få förekomma inom det tänkta området. Förvaringsutrymmen för kärnvapen skulle inte heller tillåtas.

Enligt regeringens uppfattning skulle en europeisk zon fri från slagfältskärnvapen få flera positiva effekter. Den skulle bli ett viktigt bidrag till strävandena att främja avspänning och ökat förtroende mellan de båda militärallianserna. Riskerna för att kärnvapen kommer till användning på ett tidigt stadium under en väpnad konflikt skulle härigenom kunna motverkas.

Regeringen vänder sig därför i dag på diplomatisk väg till alla medlemmar i de båda stora militärallianserna samt till de neutrala och alliansfria europeiska staterna Finland, Irland, Jugoslavien, Schweiz och Österrike. Syftet är att utröna dessa staters syn på förslaget.

De reaktioner som inkommer från de stater som kontaktats i frågan kommer att utgöra ett värdefullt underlag för regeringens fortsatta agerande.

STATSRÅDSBEREDNINGEN

Pressekr. Hans Dahlgren

PROMEMORIA

1983-03-14

Sonderingen om en zon fri från slagfältskärnvapen i Centraleuropa: handläggningen i statsrådsberedningen.

På inbjudan av statsministern sammanträdde en del av ledamöterna och experterna i The Independent Commission on Disarmament and Security Issues (ICDSI) i Stockholm den 28-29 oktober. Vid sammanträdet diskuterades olika frågor som skulle kunna tas upp vid ett kommande uppföljningsmöte med hela kommissionen, i Nigeria i slutet av januari.

Omedelbart efter mötet i Stockholm, den 1 november, skrev kommissionens sekreterare en PM "till Olof Palme för åtgärd" (se bilaga 1).

Någon av de första dagarna i november talade statsministern med utrikesminister Bodström om möjligheten att utröna berörda regeringars inställning till ICDSI:s förslag om en zon fri från slagfältskärnvapen i Centraleuropa. Stats- och utrikesministrarna beslöt vid detta tillfälle att den svenska regeringen skulle göra en sondering bland dessa regeringar för att efterhöra hur de ställde sig till förslaget.

Den 15 november fick Olof Palme ett brev (se bilaga 2) från medlemmen av kommissionen Egon Bahr, som hade deltagit i mötet i Stockholm i oktober och som då hade ombetts av Palme att sända in synpunkter på vad som skulle kunna inkluderas i de noter varigenom Sverige skulle kunna sondera frågan.

Efter ett samtal om saken med kabinettssekreteraren översände jag Bahrs brev med dess bilagda utkast till not till honom den 17 november. Samtidigt frågade jag om UD kunde göra en engelsk översättning av utkastet.

Den 21 november sände jag ytterligare ett brev till kabinettssekreteraren där jag bifogade promemorian från kommissionens sekreterare av den 1 november och frågade bl. a. om kabinettssekreteraren kunde säga något om när noterna kunde tänkas komma att överlämnas. Någon av de följande dagarna ombads jag av kabinettssekreterarens kansli att översända en kopia av mitt brev till kabinettssekreteraren av den 17 november, vilket jag också gjorde.

Den 30 november deltog jag i ett sammanträde på UD, hos chefen för politiska avdelningen. Där informerade jag om planeringen för statsministerns officiella besök i Hamburg den 3 december. I samband härmed väckte t. f. chefen för politiska avdelningens femte enhet (pol V) tanken att den svenska regeringens sondering i zon-frågan skulle kunna anstå till dess att

statsministern gjort sitt besök i Hamburg och talat om saken med f. förbundskanslern Helmut Schmidt samt f. förbundskanslern Willy Brandt. Det förslaget upprepade t. f. chefen för pol V i ett brev till mig av den 1 december.

Vid telefonkontakt med t. f. chefen för pol V kunde jag, sannolikt samma dag, den 1 december, meddela att statsministern instämde i bedömningen att han borde begagna tillfället att tala med Schmidt och Brandt innan sonderingen gjordes. Samtidigt informerade jag om att Egon Bahr i ett telefonsamtal med statsministern frågat om han i ett anförande den 9 december kunde säga att Sverige då tillfrågat ett antal stater om deras syn på zonförslaget.

I pol V:s brev till mig den 1 december bifogades två promemior, upprättade vid enheten, som innehöll kommentarer till förslaget om en zon fri från slagfältskärnvapen samt förslag till alternativa formuleringar i noten. Den 4 december, efter sitt besök i Hamburg, gick statsministern igenom dessa promemior och beslöt att godkänna pol V:s förslag på alla punkter. Detta beslut informerade jag t. f. chefen för pol V om per telefon den 6 december. Samma dag utsändes texten till den svenska noten från UD till berörda ambassader med instruktion.

Hans Dahlgren

UTRIKESDEPARTEMENTET

Politiska avdelningen

Avdelningschefen

1983-03-11

Palme-kommissionens korridorförslag

Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet har i ett antal artiklar behandlat beslutsgången och handläggningen av den rundfråga den svenska regeringen i december gjorde beträffande Palme-kommissionens förslag om en europeisk zon fri från slagfältskärnvapen. Genom återgivning av vissa dokument och uttalanden av icke namngivna UD-tjänstemän i Dagens Nyheter har intrycket skapats att den västtyske politikern Egon Bahr från Bonn fjärrstyrt handläggningen på UD:s politiska avdelning på ett sätt som skulle passa hans egna syften. Med tanke på den egendomliga bild som därmed givits av UD-tjänstemännens agerande vill jag gärna för offentligheten redovisa politiska avdelningens befattning med ärendet.

Frågan om de taktiska kärnvapnens roll har under det senaste året varit föremål för en livlig internationell debatt. Den svenska regeringens intresse att föra fram Palme-kommissionens förslag till en mer officiell och seriös granskning manifesterades på ett tidigt stadium bl. a. i utrikesministerns FN-tal den 15 oktober, av ambassadör Theorin i ett annat FN-tal den 28 oktober och mer specifikt i en interpellationsdebatt i riksdagen den 22 november.

Statsministern, tillika ordförande i Palme-kommissionen, diskuterade även i oktober dessa planer med andra kommissionsledamöter, vilket som bekant bl. a. resulterade i att Egon Bahr – kanske mer ambitiöst än väntat – skrev ett fullständigt förslag till rundskrivelse av det slag statsministern sagt sig överväga. Detta dokument, som publicerats av Dagens Nyheter och varit utgångspunkten för debatten i svenska massmedia, överlämnades till UD av statsrådsberedningen den 17 november. Det har sedan påståtts att tjänstemännen på UD, trots att de var kritiska mot Bahrs formuleringar, skulle ha godtagit dessa med endast en ändring samt att handläggningen påskyndades för att ge Bahr möjlighet att den 10 december i en debatt i förbundsdagen återropa den svenska rundfrågan. Vad som skedde var följande.

Vid den sakliga granskningen av Bahrs text blev vår slutsats att två väsentliga ändringar krävdes. Det måste fastslås att det inte var fråga om ett nytt svenskt förslag, utan att frågan gällde just det förslag om en centraleuropeisk zon fri från slagfältskärnvapen som sedan ett halvår fanns beskrivet i Palme-kommissionens rapport. Efter den inledande hänvisningen

till detta förslag påpekades därför i noten att förslaget till fullo stöddes av den svenska regeringen.

Den andra ändringen var som bekant att den svenska framställningen inskränktes till att utgöra en förfrågan om hur andra regeringar såg på kommissionens förslag – det blev alltså inte tal om någon inbjudan till preliminära förhandlingar, vilket i detta läge hade varit alltför ambitiöst. Det anfördes också särskilt i noten att den svenska regeringen förbehöll sig rätten att återkomma till saken i ljuset av de svar man hoppades skulle inkomma.

Detta var i själva verket de två kärnpunkterna i noten. I övrigt utgjordes den av en kortfattad sammanfattning av Palme-kommissionens förslag, där vi utnyttjade formuleringar som föreslagits av Bahr, en av kommissionens ledamöter. Bland de kritiska synpunkter, som framförts i Hamrins artiklar är att det skulle finnas en medveten skillnad mellan Palme-kommissionens och notens formuleringar beträffande sambandet mellan korridorförslaget och en balans på det konventionella området. Som framgått ovan var det dock aldrig tal om att ändra förslaget från Palme-kommissionen – i noten underströks särskilt att det till fullo stöddes av svenska regeringen. Sambandet med konventionell balans är en viktig fråga som diskuterats på flera ställen i Palme-kommissionens rapport. Om den uttrycktes något vagt i noten, med att korridorförhandlingar skulle kunna främja eller länkas till förhandlingar om en konventionell paritet, så förklaras detta av att det givetvis var en av de saker som borde bli föremål för fortsatt diskussion mellan de berörda regeringarna. Utrikesministern underströk också i sin presskonferens den 8 december att det inte här var fråga om något färdigt förslag utan endast en begäran om synpunkter beträffande en möjlig åtgärd av förtroendeskapande natur.

Beträffande den påstådda brådsakande handläggningen vill jag säga följande. Vi såg det inte som någon tidsödande arbetsuppgift att sätta upp ett förslag till rundskrivelse, där svenska regeringen skulle be ett antal andra regeringar om synpunkter på ett förslag som var väl känt sedan över ett halvår tillbaka. Jag vet inte hur många timmar som krävdes, men det kan inte ha varit många. Politiska avdelningens tjänstemän har betydande vana i att upprätta dylika handlingar. Vid ett sammanträde på avdelningen den 30 november hade den berörda sakenheten i allt väsentligt färdigställt ett förslag som dagen därefter sändes till statsrådsberedningen och övriga enheter på politiska avdelningen. Att det kom att dröja ytterligare en vecka innan noten skickades ut, berodde på att såväl stats- som utrikesministern den veckan företog utlandsresor. Vi fick alltså inte klartecken förrän måndagen den 6 december, då en instruktion gick ut till berörda ambassader att den 8 december överlämna förfrågan. Redan den dagen läckte dock de första uppgifterna om denna sondering ut i massmedia, vilket föranledde utrikesministern att omedelbart sammankalla en presskonferens, där han redogjorde för initiativet. Det var beklagligt, att så måste ske – det hade givetvis

varit att föredra om man kunnat vänta några dagar till dess att adressaterna i lugn och ro hade kunnat begrunda hänvändelsen.

Det förekommer inte sällan att man från svensk sida gör sonderingar hos andra regeringar beträffande möjliga åtgärder på nedrustningsområdet. I det här fallet gällde frågan en s. k. förtroendeskapande åtgärd, som enligt svensk uppfattning borde innebära fördelar för båda parter.

De berörda kärnvapnen skulle varken reduceras eller skrotas utan endast dras tillbaka ett antal kilometer. Förslagets substans kunde inte anses vara kontroversiellt i Sverige, vilket även bekräftats av den fortsatta debatten. Enligt planerna skulle ett sammanträde äga rum med utrikesnämnden i december månad. Tyvärr lyckades jag som sekreterare i nämnden inte finna en dag som passade alla huvudsakligast berörda, varför nämndens sammanträde kom att skjutas upp till den 14 januari. Nämnden fick då av utrikesministern en redogörelse i ärendet. Sedan dess har ytterligare svar erhållits och när bilden är fullständig kommer en fylligare analys att presenteras.

På uppdrag av konstitutionsutskottet sammanställer utrikesdepartementet nu den dokumentation som finns i saken och redovisar beslutsgången och handläggningen. Jag hoppas att diskussionen därefter kan återgå till att gälla substansen i frågan, dvs. de för- och ev. nackdelar som en förtroendeskapande åtgärd av föreslagen art skulle kunna ha.

Lennart Eckerberg

UTRIKESDEPARTEMENTET

Politiska avdelningen

Enhet V

Ex t:

Utrikesministern

Kab sekr

Polch

Ch Pol I, II, III, IV, V

Norberg

Marling

N Eliasson

Lundin

Söder

Hjertonsson

Anderman

Wretborn

PROMEMORIA

1982-12-01

Kärnvapenfri korridor i Europa

Hans Dahlgren meddelade i dag att Bahr ringt Palme och frågat om han i ett anförande den 9 december i förbundsdagen kan säga att Sverige tillfrågat ett antal stater om deras syn på Palmerapportens förslag om en europeisk zon fri från taktiska kärnvapen. Dahlgren sade vidare att Palme instämde i bedömningen att det med hänsyn till frågans känslighet var lämpligt att han först tar upp saken med Schmidt och Brandt nu på fredag.

Sedan så skett kan vi på måndag morgon instruera berörda ambassader att exempelvis onsdag den 8 december överlämna vår not till de regeringar som skall approacheras

Bahrs utkast till note bifogas. Synpunkter på notens utformning bör lämnas till pol 5 senast fredag förmiddag den 3 december.

När det gäller adressater föreslår Bahr medlemmarna i NATO och Warszawapakten samt Finland, Österrike, Schweiz, Jugoslavien och eventuellt Irland. Ett alternativ till denna krets är att vända sig till samtliga ESK-stater. Det bör vidare uppmärksammas att enligt Bahrs formulering skulle regeringarna tillfrågas om de är beredda "to participate in preliminary exploratory talks for negotiations etc". Detta kan uppfattas som förslag på en helt ny nedrustningskonferens. Man bör nog överväga att vara mindre

konkret och nöja sig med att ställa frågan något i stil med "The Swedish Government wishes to ask the Government of ... to set forth its views on the proposal to create a zone free from battlefield weapons in Europe". Särskilt om vi vänder oss till ESK-kretsen torde det vara lämpligt att formulera sig så att vi anhängiggör frågan snarare än att komma med en begäran om ställningstagande till förslag om en ny förhandling.

Lars Norberg

Bilaga 6 L

UTRIKESDEPARTEMENTET

Politiska avdelningen

Enhet V

Handläggare: L Norberg/ml

PROMEMORIA

1983-03-15

Pol V:s befattning med korridorinitiativet november – 8 december 1982

1. Pol V mottog Hans Dahlgrens brev 1982-11-17 detta datum eller dagen därpå. Brevet med bilagor vidarebefordrades för översättning.

2. I början av vecka 47 fick jag del av Dahlgrens brev 1982-11-21 vari bl. a. anges att svenska regeringen skall överlämna noter till andra regeringar för att utröna deras inställning till förslaget om en zon fri från taktiska kärnvapen i Europa. På polymorgonbönen den 30 november redovisade jag det planerade agerandet.

3. I början av vecka 48 utformades på pol V kommentarer och ändringsförslag till det underlag som statsrådsberedningen tillställt kabinetssekreteraren och som därefter överlämnats till pol V. I detta arbete deltog förutom Mats Marling och jag själv, även polchefen. Samråd skedde fortlöpande med kabinetssekreteraren. Resultatet av detta arbete sammanfattades på pol V i följande två promemior, båda daterade den 1 december 1982.

– "Alternativ till formuleringarna i Bahrs utkast till note om en europeisk zon fri från slagfältskärnvapen".

– "Zon fri från taktiska kärnvapen".

4. I nära samråd med kabinetssekreteraren och polchefen skrevs i början av vecka 48 utkast till instruktion för berörda ambassader samt färdigställdes noten. Innehållet i instruktionen och texten till noten föredrogs för och godkändes av kabinetssekreteraren den 1 december.

5. Detta utkast tillsammans med PM "Kärnvapenfri korridor i Europa" delgavs enhetscheferna inom politiska avdelningen och andra berörda tjänstemän för synpunkter och för information om ärendets läge. Inga kommentarer mottogs med anledning härav.

6. De båda PM:en under punkt 3 överlämnades med hbr den 1 december till Hans Dahlgren i statsrådsberedningen. Dessa promemior cirkulerades även på politiska avdelningen.

7. Utkastet till instruktion jämte notetext vilade på pol i avvaktan på

reaktioner från vederbörande inom departementet och från statsrådsberedningen.

8. Under måndagen den 6 december redovisade Hans Dahlgren statsrådsberedningens reaktioner, innebärande bl. a. att de väsentligaste av de föreslagna förändringarna accepterades. Sedan ärendet dragits för polchefen utsändes instruktion den 6 december till berörda utlandsmyndigheter.

På polmorgonbönen den 7 december redovisade jag ärendets läge.

Lars Norberg

UTRIKESDEPARTEMENTET

Pressmeddelande

1983-02-25

Den svenska noten angående en europeisk zon fri från slagfältskärnvapen

Den 8 december 1982 redovisade utrikesminister Lennart Bodström vid en presskonferens på utrikesdepartementet huvuddragen i den sondering, som den svenska regeringen gjorde i frågan om en centraleuropeisk zon fri från slagfältskärnvapen. I samband med presskonferensen delades också ut en skriftlig orientering om innehållet i den diplomatiska note, som hade gått till regeringarna i 28 länder och till FN:s generalsekreterare. Vid den tidpunkten ansåg sig inte regeringen kunna publicera texten i dess helhet, eftersom den ännu inte hade nått alla mottagare. Här nedan följer den kompletta texten till den note, som tillställdes de 28 regeringarna.

Den svenska regeringen önskar fästa den ... regeringens uppmärksamhet på ett förslag som framlagts av den Oberoende Kommissionen för Nedrustnings- och Säkerhetsfrågor i en rapport överlämnad till Förenta Nationernas generalsekreterare och till generalförsamlingen under dess andra specialsession om nedrustning.

Förslaget att skapa en zon fri från slagfältskärnvapen som sträcker sig från Centraleuropa till bägge militäralliansernas yttersta norra och södra flanker stöds helt av den svenska regeringen. Inga kärnstridsspetsar skulle tillåtas inom denna zon, och ej heller deras lagring, förberedelser för förbandsläggning av kärnladdningar eller manövrar med simulerad användning av kärnvapen. Denna zons geografiska utsträckning skulle behöva bli föremål för förhandlingar och bör ta viktiga lokala förhållanden i beaktande. Zonens bredd skulle kunna vara 300 km. En tillförlitlig inspektionsmekanism skulle självfallet vara ett viktigt ämne för förhandlingar.

Ehuru den svenska regeringen är medveten om de möjliga tekniska och militära invändningar och svårigheter som är förknippade med tillskapandet av en zon fri från slagfältskärnvapen i Europa skulle denna höja kärnvapentröskeln, eftersom frestelsen att i händelse av en konflikt tidigt använda kärnvapen skulle reduceras. En sådan zon skulle vara en första rangens förtroendeskapande åtgärd utan att hota någon av de däri ingående staternas säkerhet. Förhandlingarna skulle kunna befrämja eller kopplas till de ansträngningar att uppnå en ungefärlig paritet i de konventionella styrkorna som pågått i Wien i åtskilliga år.

Utfrågning inför konstitutionsutskottet med ambassadör Sven Hirdman¹ den 22 mars 1983 angående ubåtsincidenten i Hårsfjärden i oktober 1982

Olle Svensson: Vi hälsar ambassadör Sven Hirdman välkommen till oss.

Bland våra granskningsärenden finns ett med rubriken ubåtsaffären. Vad vi är intresserade av är regeringens befattning med den. Då vi vet att du under den aktuella tiden tjänstgjorde som statssekreterare i försvarsdepartementet tänkte vi att det skulle vara värdefullt att få träffa dig för att få en beskrivning av vad som hände.

Sven Hirdman: Jag tjänstgjorde som statssekreterare i försvarsdepartementet under mittenregeringen och var i full tjänst under perioden fram till den 8 oktober, då det nya statsrådet och den nye statssekreteraren trädde till. Därefter var jag kvar i departementet ytterligare två veckor.

Ubåtsskyddskommissionen under Sven Andersson utreder de militära detaljerna och skall lägga fram sin rapport om en månad, men det som intresserar utskottet är ju regeringens befattning med ärendet. Jag skall försöka redogöra för regeringens och regeringskansliets befattning med incidenten i Hårsfjärden till och med den 8 oktober. Jag gör det till att börja med kronologiskt.

En främmande ubåt upptäcktes inne på Hårsfjärden fredagen den 1 oktober, jag tror kl. 12.50. Två värnpliktiga såg då några master som bedömdes tillhöra en främmande ubåt. En helikopter gick ut inom en timme, och man vidtog åtgärder för att avspärra Hårsfjärden.

Försvarsstaben fick en rapport under eftermiddagen, och ungefär kl. 16 fredagen den 1 oktober ringde överbefälhavaren mig på departementet och meddelade att man hade mycket säkra indikationer på att en främmande ubåt befann sig långt inne på inre svenskt vatten i ett skyddsområde vid Hårsfjärden. Vi diskuterade naturligtvis allvaret i situationen. ÖB berättade om avspärrningsåtgärder och andra insatser.

Försvarsminister Torsten Gustafsson hade någon halvtimme innan ÖB ringde lämnat departementet för att fara till Gotland. Jag ringde därför statsminister Fälldin vid halvfemtiden och informerade honom. Sedan fick jag tag på Torsten Gustafsson vid 6-tiden, då han fick informationen. Vidare informerade jag utrikesdepartementet genom biträdande kabinetssekreteraren Ulf Dinkelspiel, som i sin tur informerade utrikesminister Ullsten. – Det var de åtgärder som vidtogs när vi fick information om ubåten.

Under lördag–söndag fick vi fortsatt information från försvarsstaben om det militära läget, men vi diskuterade också hur vi skulle handlägga

¹Förutvarande statssekreterare i försvarsdepartementet.

incidenten om militärerna skulle lyckas tvinga upp ubåten till ytan. Den bakgrund vi hade var de åtgärder som regeringen hade vidtagit i samband med kränkningen i Gåsefjärden i Karlskrona, då regeringen fattade ett temporärt beslut om att båten skulle kvarhållas. Vi hade också erfarenheter från sommarens ubåtsincidenter under juni, juli och augusti, bl. a. vid Landsort. Det ledde till att vi skisserade ett utkast till regeringsbeslut för den händelse ubåten hade kommit upp till ytan.

Vi diskuterade under helgen också med försvarsstaben informationsaspekten. Det fanns ett stort intresse från massmedias sida, och försvarsstabens informationsavdelning hade starka önskemål om att få upprätta ett presshögkvarter vid Berga. Det visade sig sedan att det var en fråga som föll inom den militära kompetensen och från militär sida vidtogs därför åtgärder för att upprätta ett presshögkvarter på Berga.

Under måndagen den 4 oktober fick vi fortsatta informationer från försvarsstaben om det militära läget. Bl. a. hade man uppmärksammat en andra ubåt som kommit in vid Sandhamn, och man hade börjat fälla sjunkbomber. Vi hade direktkontakt med försvarsstaben och överbefälhavaren.

På f. m. den 4 ringde Torsten Gustafsson till den tillträdande försvarsmministern Börje Andersson i Borlänge för att kort informera honom om läget vad gällde ubåtsjakten och föreslå att Börje Andersson skulle komma till Stockholm för ett gemensamt möte, dels om ubåtsaffären och dels för överlämnandet i samband med regeringsskiftet. På grund av Börje Anderssons engagemang kom detta möte mellan det tillträdande och det avträdande statsrådet inte till stånd förrän torsdagen den 7 oktober.

Tidigt på morgonen, någon gång vid 7-tiden, tisdagen den 5 oktober, ringde ÖB mig i bostaden med anledning av militära rapporter från Hårsfjärden. Det hade hettat till – man hade fått nya indikationer. ÖB bad att få komma upp till departementet. Torsten Gustafsson och jag tog emot honom, försvarsstabschefen och chefen för ubåtsanalysgruppen Emil Svensson kl. 9.15. Då hade vi en grundlig genomgång. Man hade noterat oljefläckar och luftbubblor, och man hade släppt sjunkbomber. Vi kom fram till att vi borde ha ett möte med statsministern och utrikesministern och borde föreslå statsministern att ta kontakt med oppositionsledarna.

Jag ringde efter mötet med ÖB till statsrådsberedningen och informerade Fälldin om de uppgifter vi hade på förmiddagen den 5 och sade att det vore önskvärt med en bredare samling.

Jag tror att Fälldin och ÖB under förmiddagen hade en egen telefonkontakt om detta möte. Mötet ägde rum omedelbart efter riksdagens öppnande på e. m. tisdagen den 5. Kl. 14.40 samlades statsminister Fälldin, utrikesminister Ullsten, försvarsminister Gustafsson och justitieminister Petri från regeringen och från oppositionen Olof Palme och Ingvar Carlsson för socialdemokraterna och Ulf Adelsohn för moderaterna. Föredragande var överbefälhavare Lennart Ljung och den nye försvarsstabschefen Bror

Stefenson. Från regeringskansliet deltog jag och Ulf Dinkelspiel från UD.

Vid det mötet, som varade någon timme, gjorde ÖB och Stefenson en grundlig genomgång av läget, vilka uppgifter man hade, vilka vapeninsatser som gjorts m. m.

Det rådde enighet vid detta möte med partiledarna för det första om allvaret i den inträffade kränkningen – en kränkning som vi inte kunde tolerera.

För det andra om att hårda åtgärder krävdes i syfte att tvinga upp ubåten till ytan och om det berättigade i sådana åtgärder.

För det tredje fanns en medvetenhet hos alla om att dessa åtgärder kunde leda till skador på ubåten – det var inte helt riskfritt för ubåten och dess besättning.

För det fjärde rådde enighet om att om man fick upp ubåten till ytan borde den tills vidare kvarhållas. Den skulle inte bara avvisas från territoriet, utan man skulle i parallell med vad som hände på Gåsefjärden göra en undersökning om varför den hade kommit dit.

Samma eftermiddag och kväll hade vi direkta kontakter med spaningsledningen, vi var uppe på försvarsstaben osv.

Dagen därpå, onsdagen den 6, hade jag telefonkontakt med Börje Andersson och informerade honom om mötet. Vi hade fortsatt kontakt med staben. Försvarsstabschefen var uppe på departementet, och överbefälhavaren och Thorbjörn Fälldin hade en direktkontakt. Det rörde en fråga som diskuterades vid partiledarmötet under tisdagen, nämligen användningen av minspärrar. Sakläget är att det är överbefälhavaren som beslutar om åtgärderna. Alla åtgärder som vidtogs i samband med jakten beslutades av försvarsmakten och i sista hand av överbefälhavaren, men överbefälhavaren var ytterst noga med att se till att regeringen var informerad och ställde sig bakom alla åtgärder han vidtog. Det gällde i synnerhet frågan om utlösande av minor.

Under onsdagen diskuterade även Torsten Gustafsson och Fälldin ubåtsjakten i samband med kungens lunch för den avgående regeringen.

Jag och min kollega Dinkelspiel från utrikesdepartementet var också över hos Fälldin sista arbetskvällen – onsdagskvällen den 6 – och diskuterade ett eventuellt regeringsuttalande med anledning av kränkningen, men regeringen föredrog i sista hand att avvakta, eftersom vi inte hade kunnat fastställa nationaliteten på den kränkande ubåten.

Under torsdagen den 7 träffades Torsten Gustafsson och Börje Andersson.

Torsdagen blev i övrigt dramatisk. På e. m. den 7 ringde ÖB mig och sade att det hade skett ett utbrytningsförsök. I samband därmed hade man utlöst minor. Jag orienterade omedelbart statsministern och försvarsministern sent på torsdagseftermiddagen den 7. Torsten Gustafsson, som hade avsett att lämna Stockholm för att återvända till Gotland på torsdagen den 7, beslöt

med anledning av det som hade inträffat att stanna kvar i Stockholm. Han stannade till fredagen den 8, då Börje Andersson trädde i tjänst som ny försvarsminister vid lunchtid. Vi hade alltså ett statsråd i tjänst hela tiden.

Börje Andersson kom till departementet på e. m. Redan kl. 16 hade han ett möte på departementet med överbefälhavaren, försvarsstabschefen och några av oss andra, då man gick igenom läget efter vad som hade hänt på torsdagen. Det ledde till att Börje Andersson beslöt att tillsammans med försvarsstabschefen fara ut till Hårstjärden redan på fredagskvällen den 8, hans första tjänstgöringsdag.

Vad som därefter hände är den nya regeringens ansvar. Man kan säga att affärens första etapp avslutades genom tillsättandet av ubåtsskyddskommissionen den 21 oktober och statsminister Palmes uttalande den 22 oktober.

Jag kanske får lägga till ytterligare några ord om det regelverk efter vilket vi agerade.

De grundläggande reglerna finns i 1967 års upplaga av IKFN-författningen, som reglerar försvarsmaktens uppträdande i händelse av kränkningar av territoriet i fred och under neutralitet. Om man ser på dessa bestämmelser såvitt avser fartygskränkningar kan man konstatera att syftet med bestämmelserna från 1967 är att det kränkande fartyget skall avvisas. Vidare gör man ingen skillnad mellan kränkningar som inträffar på det yttre territorialhavet och det inre vattnet. För det tredje sägs det att man först skall sätta in varningsskott och varningsseld och i andra hand, om ubåten inte lyder varningarna, skall man sätta in verkningseld.

Det står också i ÖB:s tillämpningsbestämmelser till 1967 års regler att en ubåt som har påträffats om möjligt skall tvingas upp till ytan för identifiering, och när nationaliteten har fastställts skall den avvisas. Bestämmelsen om att försöka få upp den till ytan står alltså även i de nu gällande reglerna.

Mot bakgrund av händelserna dels vid Huvudskär i september 1980 och dels i Gåsefjärden föreslog regeringen förra våren att det skulle införas en ny IKFN-förordning som på några avgörande punkter skiljer sig från den nuvarande.

För det första inför man en skillnad mellan territorialhavet och det inre vattnet innanför baslinjen. Olika regler gäller för dessa områden.

För det andra sägs det nu att vad gäller inre vatten skall en ubåt som där påträffas tvingas upp till ytan. Det sägs inte vad som skall ske härafter annat än att den skall prejas, identifieras och för vidare åtgärder föras till en ankarplats.

Det nya författningsförslaget antogs av regeringen i juni. Därefter inträffade en serie incidenter under juni–augusti längs kuststräckan Västerвик–Norra Kvarken, varvid utländska ubåtar konstaterades såväl vid Landsort, Sandhamn och Södra Kvarken under juni som vid Landsort–Västerвик under augusti. Under perioden erhöles också påtagliga indikationer i

Stockholms norra skärgård och i Bottenviken. Den allvarligaste incidenten inträffade vid Landsort i slutet av augusti. Det ledde till att vi övervägde vad vi skulle göra om vi fick upp en ubåt till ytan. Mot bakgrund av de erfarenheter vi hade från tidigare diskuterades det informellt med statsministern och andra att vi skulle fatta ett ad hoc-beslut om att ubåten skall kvarhållas. ÖB kan inte kvarhålla en ubåt, utan han skall avvisa den, men en regering kan fatta ett beslut – vilket man gjorde i Karlskronafallet – om att en ubåt skall kvarhållas i avvaktan på vidare åtgärder.

ÖB utfärdade temporärt striktare tillämpningsföreskrifter den 23 september till de äldre bestämmelserna från 1967. ÖB:s tillämpningsföreskrifter från september 1982 innebar att i vissa fall kortare tid ges mellan att varningsskott skjutes tills man sätter in verkningseld. Man skulle förkorta intervallet för att ubåten inte skall ha så stor chans att komma undan. Vidare skulle verkningseld, om det blev fråga om sådan, läggas närmare ubåten än enligt tidigare praxis. För det tredje skulle en ubåt som genom dessa åtgärder kom upp till ytan inte få avvisas av lägre militära myndigheter innan ÖB givit tillstånd härtill.

Arbetet med bestämmelserna har fortsatt, och ubåtsskyddskommissionen under Sven Andersson har i skrivelse till regeringen föreslagit en ytterligare ändring, nämligen att mot ubåtar som påträffas i inre vatten skall man, om det är nödvändigt, sätta in verkningseld direkt utan varning. Kommissionen har motiverat detta i sin skrivelse.

Anders Björck: Jag har några frågor som rör regeringens befattning med ärendet – resten kan vi lämna därhän.

Gav regeringen några instruktioner till militärledningen angående vilken typ av insatser som skulle göras? Jag talar nu om olika former av vapenverkan.

Sven Hirdman: Nej. Mönstret var att överbefälhavaren agerade inom ramen för IKFN-instruktionen och de tillämpningsföreskrifter som han själv har fastställt. Han vidtog vissa åtgärder och informerade regeringen om dem, men det var inte regeringen som tog initiativ till olika vapeninsatser, t. ex. att sjunkbomber skulle fällas på något visst avstånd, utan det var hela tiden överbefälhavaren som beslöt detta, men han höll regeringen informerad.

Anders Björck: Ställde militärledningen inga frågor eller anspråk t. ex. på att aktivera mineringar?

Sven Hirdman: Frågan kom upp – jag tror under onsdagen – om utnyttjande av mineringarna. Jag vet att överbefälhavaren och statsministern hade en direktkontakt – jag talade med överbefälhavaren om det i dag på morgonen. Jag har för mig att han också hade någon kontakt med socialdemokraterna om det. Det var överbefälhavaren som gav order – ”Nu avser jag att ge de och de instruktionerna”. Med detta var statsministern införstådd.

Anders Björck: Det har i massmedia förekommit uppgifter om att en utbrytning – uppenbarligen en lyckad sådan – skedde vid det tillfälle då den ena minspärren under några timmar inte var aktiverad. Skedde den inskränkningen i minspärrens möjligheter att stoppa ubåten i samråd med regeringen? Var regeringen informerad om att man under några timmar inte hade den aktiverad?

Sven Hirdman: Jag kände inte till det. Den information jag fick från överbefälhavaren gällde när utbrytningsförsöket hade ägt rum och minorna hade utlösts. Frågan om minor hade också redovisats vid mötet två dagar tidigare i riksdagen, på tisdagen. En aktivering av minorna kunde ju förorsaka stora skador.

Uppgifter om att det rådde eldförbud har jag sett först i efterhand. Jag känner inte till att regeringen skulle ha givit anvisningar till överbefälhavaren eller försvarsmakten om eldförbud. Jag tror det bara är spekulationer. Jag tror man måste avvakta ubåtsskyddskommissionens rapport.

Anders Björck: Det har också i massmedia förekommit uppgifter, som i hög grad berör regeringen, om att kontakter skulle tagits av främmande makt via neutralt land för att på något sätt få fri lejd för ubåten. Är dessa uppgifter vederhäftiga?

Sven Hirdman: Såvitt jag vet är det bara spekulationer. Om jag kommer ihåg rätt uppgav nyhetsbyrån ANSA i något meddelande att det skulle förekommit kontakt i Schweiz mellan svenska regeringen och främmande makt. Jag har till dags dato inte sett något som helst belägg för detta, och jag befattar det som ren spekulation. Jag känner inte till någon sådan kontakt.

Det har varit diskussioner också om norsk medverkan, och jag tror det beror på ett missförstånd. Den nye norske överbefälhavaren general Hauge gjorde sitt första officiella besök i Sverige just under tiden 1–8 oktober, så han befann sig i Stockholm under den här perioden. Lennart Ljung skulle ha rest med Hauge under hans rundresa men tvingades avstå. Det uppmärksammades i pressen att den norske överbefälhavaren var här, och det ledde till skrivelser om norsk medverkan. Sedan har det figurerat uppgifter i norsk press om att Sverige skulle ha bett Norge om hjälp, men det finns ingen grund för detta. Något sådant har inte förekommit.

Nils Berndtson: Jag vill ställa en fråga som gäller rollfördelningen vid information till allmänheten. Även om det är militären som sköter spaningsuppgifter får det väl inte råda någon tveksamhet om regeringens roll och ansvar. Kan man dra några erfarenheter beträffande informationen av de här händelserna?

Sven Hirdman: Det är en fråga som många har tänkt mycket på. Om vi går tillbaka till ubåtsaffären 1980 i Stockholms skärgård var informationsgiv-

ningen mycket förvirrad. Marinen gav vissa informationer, försvarsstaben andra, UD ett tredje slag och försvarsdepartementet ett fjärde. Verksamheten var inte sammanhållen.

Desto bättre gick det kanske vid Gåsefjärden. Då var informationstjänsten sammanhållen av försvarsmakten under överbefälhavaren, och alla tyckte det fungerade bra.

Vid incidenten i Hårsfjärden hade väl försvarsstabens informationsavdelning ambitionen att ordna informationstjänsten på samma sätt som man hade gjort vid Karlskrona med ett sammanhållet presshögkvarter. Det gick inte lika bra av det skälet att man i fallet Gåsefjärden hade grepp om en ubåt, och det hade man inte i Hårsfjärden. Regeringen och kanslihuset ansåg att så länge den militära jakten på ubåten försiggick efter olika indikationer men innan man hade fått tag på en ubåt låg ansvaret inom de militära myndigheternas domvärjo. Det blev fråga om beslut av regeringen och eventuellt diplomatiskt agerande först i samband med att man skulle ha fått upp en ubåt till ytan.

Detta var rollfördelningen. Under hela Hårsfjärdsincidenten låg hela ansvaret, inklusive ansvaret för informationen, hos de militära myndigheterna.

Olle Svensson: Sammanträdde försvarsrådet under den här tiden?

Sven Hirdman: Nej.

Bertil Fiskesjö: I samband med att vi granskade ubåtsaffären utanför Karlskrona ägnade utskottet ganska stor uppmärksamhet åt immunitetsfrågan. I papper som vi fått finns angivet att de här frågorna var föremål för övervägande inom justitiedepartementet.

Gjorde man inför eventualiteten att den sannolika eller möjliga ubåten skulle tvingas upp några förnyade överväganden om hur man skulle hantera den besvärliga immunitetsfrågan?

Sven Hirdman: Ja, i viss utsträckning. Vi använde de erfarenheter vi gjort i Karlskrona och som författningsmässigt finns formulerade i den nya IKFN-förordning som inte träder i kraft förrän den 1 juli 1983 men som antogs av regeringen efter hörande av utrikesnämnden förra sommaren.

I den nya IKFN-förordningen lyder § 5: "Om regeringen inte för ett visst fall föreskriver något annat, skall för tillträde till och åtgärder ombord på ett utländskt statsfartyg eller statsluftfartyg medgivande inhämtas av chefen för fartyget. För visitation av statsfartyg eller statsluftfartyg som har kommit in till riket utan att ha rätt till det behövs dock inte medgivande, om fara för säkerheten på platsen bedöms föreligga."

Nyckelorden är "om regeringen inte för ett visst fall föreskriver något annat". Det betyder att om regeringen anser att det föreligger brott mot tillträdesförordningen eller andra lagar och förordningar eller kränkning av suveräniteten osv., kan regeringen föreskriva ad hoc att det inte behövs

tillstånd av fartygets befälhavare för tillträde till fartyget och åtgärder ombord. Vidare finns det också ett undantag som gäller säkerheten på platsen. Det tar närmast sikte på flygplan som kanske har explosiva varor ombord eller andra situationer där man inte har tid att avvakta diplomatiska formaliteter.

Vad beträffar vår mentala beredskap för det fall att man hade kunnat tvinga upp den ubåt som jagades på Hårsfjärden, vill jag säga att vi förmodligen hade gått vidare med samma åtgärder som i Karlskrona. Jag kan läsa upp det utkast till regeringsbeslut som vi diskuterade och om vilket det fanns partipolitisk enighet:

”Överbefälhavaren har meddelat att försvarsmakten har tvingat upp en främmande ubåt till ytan vid Hårsfjärden inom svenskt skyddsområde.

Med anledning av den grova kränkning av Sveriges sjöterritorium som ubåten gjort sig skyldig till föreskriver regeringen att ubåten genom överbefälhavarens försorg skall föras till särskild ankarplats och där kvarhållas i avvaktan på vidare beslut av regeringen.”

Man skulle ha fastställt ubåtens nationalitet enligt de gamla bestämmelserna, och sedan hade man förmodligen fattat ett andra regeringsbeslut om att uppdra åt ÖB att utreda anledningen till och omständigheterna kring kränkningen. Det hade troligen även innefattat förhör med besättningen. – Det var mönstret för vårt agerande.

Olle Svensson: Jag tackar dig för att du lämnat dessa värdefulla uppgifter.

Utfrågning inför konstitutionsutskottet av förre handelsministern Björn Molin den 21 april 1983 angående viss vapenexport

Olle Svensson: Vi börjar sammanträdet med en utfrågning. I dag är det förre handelsministern Björn Molin som har kallats hit med anledning av en fråga om vapenexport till USA och luftförsvarssystemet DIVAD. Var praxis är att först ge ordet till den som har inbjudits.

Björn Molin: Jag skall helt kort inledningsvis säga att regeringens handläggning av ärenden om krigsmaterielexport bygger på de riktlinjer för krigsmaterielexport som riksdagen har antagit senast våren 1982 och dessförinnan 1971. Beslutet 1982 var, som utskottets ledamöter väl känner till, i huvudsak en bekräftelse av beslutet 1971. Det betyder att vi har ett generellt förbud mot export av krigsmateriel och att riktlinjerna anger i vilka fall man kan ge dispens från detta exportförbud.

När det gäller det nu aktuella ärendet, dvs. DIVAD-projektet, där Bofors försäljer viss luftvärnsmateriel, som skall ingå i ett luftvärnsbatteri av ganska stor omfattning, skedde under min tid som handelsminister inte något ställningstagande till ett generellt utförseltillstånd. Jag vill alltså inledningsvis understryka att det under min tid som handelsminister inte lämnades någon dispens från förbudet mot export av krigsmateriel generellt när det gäller det här projektet. Däremot hade det vid ett antal tillfällen, innan jag blev ansvarig för dessa frågor i regeringen, lämnats tillstånd för utförsel till Förenta staterna av vissa delleveranser som skulle användas i samband med demonstrationer och utprovningar. Regeringen hade vid de tillfällena haft anledning att ta ställning, men jag vill understryka att det inte skedde under den tid som jag var handelsminister.

Det jag nu har sagt betyder inte att jag inte hade anledning att sätta mig in i frågan och ta ställning till den. Dels fick jag vid ett par tillfällen frågor om Bofors medverkan i DIVAD-projektet i riksdagen, och då hade jag anledning att se på den här saken, dels är det naturligtvis så att om jag hade kommit till slutsatsen att riktlinjerna för krigsmaterielexport entydigt talade mot att Bofors skulle få dispens, när och om man kom in med en sådan ansökan, hade jag självfallet tagit kontakt med Bofors och klargjort detta för dem och därmed väl i realiteten hindrat att ett definitivt kontrakt tecknades.

Jag har ingen anledning att gå in på de regler som gäller för krigsmaterielexport. De är ju väl kända för riksdagens ledamöter, så vad jag nu sagt kanske kan räcka som inledning.

Nils Berndtson: Du säger att du hade haft möjlighet att hindra exporten. Vilken var din bedömning vid den tidpunkten? Bestämmelserna talar ju inte

bara om stat som är invecklad i krig utan också om stat som är invecklad i internationell konflikt, som kan befaras leda till väpnad konflikt. Kan man inte anse att USA mer eller mindre regelmässigt befinner sig i den situationen?

Björn Molin: Som jag nyss sade hade jag givetvis möjlighet att diskutera den här frågan med Bofors – och gjorde det också. Vid ett tillfälle då jag var relativt ny som handelsminister hade jag en genomgång med Bofors om ett antal krigsmaterielfrågor. Om jag därefter hade kommit till slutsatsen, att det här projektet entydigt var av den arten att riktlinjerna skulle omöjliggöra export, hade jag klaggjort det för Bofors. På den punkten har jag haft anledning att sätta mig in i ärendet, även om det inte finns ett formellt regeringsbeslut om ett utförseltillstånd.

När det gäller den fråga som Nils Berndtson ställer ligger det väl i vad jag redan har sagt att jag gjorde bedömningen att Förenta staterna inte var en stat som enligt riktlinjerna var utesluten som mottagare av svensk krigsmaterielexport. Detta gäller alla tre huvudkriterierna: Förenta staterna var inte i krig, var inte inblandade i internationell konflikt som kunde befaras leda till väpnad konflikt och hade inte inre väpnade oroligheter.

Nils Berndtson: För att få belyst ungefär vilka kriterier man har för att bedöma situationen vill jag ställa följande fråga: Hur skulle du i dag ha bedömt samma ärende, bl. a. med hänsyn till vad som sker i Centralamerika och den uppladdning där som USA ändå är inblandat i? Det kan vara viktigt att få svar på den frågan och få veta vilka bedömningar man gör av riskerna för att ett land kan komma att bli invecklat i en konflikt.

Björn Molin: Jag tror att konstitutionsutskottets ledamöter förstår att jag inte kan ge ett rakt svar på en sådan hypotetisk fråga och inte heller bör göra det. Men låt mig ge ett indirekt svar på frågan och påminna om att under min tid som handelsminister ägde den öppna konflikten om Falklandsöarna rum. Vi drog då slutsatsen att när den konflikten pågick innebar riktlinjerna ett hinder för krigsmaterielexport till Storbritannien – självfallet också till Argentina, men Argentina var av andra skäl utesluten, medan däremot Storbritannien dessförinnan betraktades som ett land till vilket riktlinjerna inte lade något hinder i vägen för krigsmaterielexport. Men när konflikten om Falklandsöarna uppstod och blev akut kom vi till slutsatsen, att vi inte kunde fullfölja de leveranser av krigsmateriel till Storbritannien som det hade givits tillstånd till, och några nya tillstånd gavs inte. Detta är ett aktuellt exempel under den tid jag var handelsminister som litet grand belyser den fråga som Nils Berndtson ställt.

Det kan aldrig vara så att en stat är en gång för alltid given som godtagbar mottagare av svensk krigsmateriel eller en gång för alltid utesluten, utan det sker successiva omprövningar. Man får ta hänsyn också till krigsrisker i olika områden. Den slutsats jag drog under den tid jag var ansvarig var att det inte

fanns någonting i riktlinjerna som omöjliggjorde att tillstånd beviljades för export till Förenta staterna.

Nils Berndtson: Får jag ställa en fråga som sammanhänger med att Björn Molin säger att under hans tid som handelsminister gjordes inget generellt ställningstagande i fråga om denna vapenexport. Hur långt hade den här affären avancerat innan du tillträdde som handelsminister?

Vilka informationer lämnade du till den nya regeringen vid regeringsskiftet förra hösten?

Björn Molin: Jag lämnade inga informationer till den nytillträdande regeringen. Det är, som säkert är känt, praxis att sådant görs på tjänstemannaplanet. Mitt svar är: Jag har inte haft någon kontakt med den nya regeringen i den frågan.

När det gäller hur långt detta ärende hade avancerat när jag tillträdde som handelsminister tror jag att det delvis framgår av ett material som konstitutionsutskottets ledamöter har tillgång till.

Under rätt många år hade det pågått en utprovning i USA av olika system. Det ena alternativet var att Ford samarbetade med Bofors. Det andra alternativet var, vill jag minnas, att General Motor samarbetade med det schweiziska företaget Oerlikon. För att dessa utprovningar skulle kunna äga rum hade det skett delleranser från Sverige till USA. Utprovningarna i USA drog ut på tiden ganska mycket. När jag tillträdde som handelsminister gavs informationen att dessa utprovningar hade utfallit till Ford-Bofors förmån. Det fanns alltså anledning räkna med att amerikanarna allvarligt skulle överväga att utnyttja det svensktillverkade eldröret. Man hade dessutom, vill jag minnas, i USA förhandlat sig fram till vissa licensoptioner. Bägge dessa saker tydde ju på att det fanns anledning att allvarligt räkna med att det kunde bli en definitiv affär.

Nils Berndtson: Gjordes det definitiva ställningstaganden under din tid som handelsminister?

Björn Molin: Om Nils Berndtson med definitivt ställningstagande menar att det under min tid som handelsminister skulle ha getts tillstånd till utförsel av hela det här projektet är svaret nej.

Nils Berndtson: Var det beslutet fattat redan tidigare?

Björn Molin: Nej.

Nils Berndtson: Det är den nya regeringens bord, menar du?

Björn Molin: Denna typ av regeringsbeslut är hemliga, så jag vet bara vad som skedde under min tid. Jag har ingen insyn i vad som har skett under den nya regeringens tid.

Olle Svensson: Det finns ett material i det svar från utrikeshandelsminister Hellström som gavs i riksdagen den 10 mars 1983 om den nuvarande regeringens inställning i den här frågan.

Utrikesnämnden har väl varit inkopplad på detta ärende i ett tidigt skede?

Björn Molin: Ja, det är riktigt. Jag gjorde den bedömningen att det framför allt på grund av affärens storlek men också av andra skäl var motiverat att redovisa ärendet för utrikesnämnden. I juni 1982 föredrogs ärendet i utrikesnämnden, och det förekom då ingen erinran. Jag tolkade det så att utrikesnämnden hade samma bedömning om tillämpningen av riktlinjerna på det här fallet som jag hade.

Olle Svensson: Då det inte tycks finnas fler frågor ber jag att få tacka Björn Molin för denna muntliga komplettering.

PM angående tillstånd att utföra använt kärnbränsle*1. Granskningsfrågan*

I en till konstitutionsutskottet den 10 januari 1983 ingiven skrivelse har riksdagsman Oswald Söderqvist (vpk) begärt granskning av regeringens beslut den 5 januari 1983 om tillstånd för statens vattenfallsverk och Sydsvenska Värmekraft AB att till Compagnie Générale des Matières Nucléaires (Cogema) i Frankrike utföra bestrålat bränsle som använts i kärnkraftsreaktorer för upparbetning enligt kontrakt.

Skrivelsen har följande lydelse:

För konstitutionsutskottets granskning anmäles härmed regeringens och dess energiministerns handläggning av beslutet om utförelse av 57 ton utbränt kärnbränsle från de svenska reaktorerna till upparbetning i Frankrike.

Beslutet strider mot lag 21 april 1977 om särskilt tillstånd att tillföra kärnreaktor kärnbränsle, den så kallade villkorslagen, och bör därför ogiltigförklaras.

Villkorslagen förutsätter att det skall visas "hur och var en helt säker slutlig förvaring av det vid upparbetningen erhållna högaktiva avfallet kan ske".

I kontraktet mellan Svensk Kärnbränslebensörjning AB och franska COGEMA garanteras dock ingenting om hur avfallet slutligen kommer att se ut, om och när det återsänds, varför det inte heller finns några garantier för att det upparbetade avfallet någonsin skall kunna slutförvaras på ett säkert sätt.

2. Regeringsbesluten den 5 januari 1983

Regeringen biföll en av statens vattenfallsverk ingiven ansökan om tillstånd enligt atomenergilagen (1936:306) att till Cogema utföra 48 patroner med bestrålat kärnbränsle innehållande 21 888 kg uran som använts i kärnkraftsreaktorn *Ringhals 2*. Med anledning av en annan ansökan av Sydsvenska Värmekraft AB om att utföra 507 patroner med bestrålat kärnbränsle innehållande 90 000 kg uran som använts i kärnkraftsreaktorerna *Barsebäck 1 och 2* beslöt regeringen att medge utförelse av 198 patroner.

Utförelsetillståndet gäller i båda fallen till och med den 25 augusti 1984.

Enligt regeringsbeslut den 16 november 1978 med stöd av 4 § atomenergilagen föreskrivs att av Sydsvenska Värmekraft AB och statens vattenfallsverk ägt uran inte får överlätas utan särskilt tillstånd av regeringen eller, i vissa fall, av statens kärnkraftsinspektion.

Regeringen föreskriver i besluten den 5 januari 1983 om utförelsetillstånd med stöd av 4 § atomenergilagen att instruktioner angående förflyttning från upparbetningsanläggningen av det bestrålade bränslet eller därav utvunnet uran eller plutonium inte får lämnas utan regeringens tillstånd.

Som underbilagor 1–3 har de aktuella regeringsbesluten och ett pressmeddelande intagits. Den skriftväxling som redovisas i besluten finns intagen i den av UD utgivna serien Sveriges överenskommelser med främmande makter SÖ 1979:99 till vilken hänvisas.

3. Gällande regler

Enligt atomenergilagen fordras tillstånd för att ta befattning med uran, plutonium eller annat ämne som används som atombränsle eller är ägnat att omvandlas till atombränsle, liksom förening, vari sådant ämne ingår. Också använt atombränsle omfattas av tillståndsplikten (1 §). Tillstånd krävs vidare för att uppföra, inneha eller driva atomreaktorer eller anläggning för bearbetning av sådant ämne eller förening som nyss har sagts. Detsamma gäller beträffande anläggning för bearbetning, lagring eller förvaring av använt atombränsle eller radioaktivt avfall som uppkommer vid användning av atombränsle eller vid bearbetning av använt atombränsle (2 §).

Regeringen har i beslut den 16 november 1978 meddelat vissa nya villkor för samtliga, av regeringen, meddelade tillstånd enligt 1 § atomenergilagen. Dessa innebär att, när klyvbart material som avses i 1 § första och andra styckena atomenergilagen förvärvas eller införs i Sverige, anmälan därom skall göras till statens kärnkraftsinspektion. Vidare får överlåtelse av sådant material som omfattas av tillståndet ske endast efter tillstånd av regeringen eller, om överlåtelsen avser material och mängd som avses i 2 § förordningen (1976:12) om tillsynsmyndighet enligt atomenergilagen (1956:306), m. m., av statens kärnkraftsinspektion.

Tillstånd krävs enligt atomenergilagen också för att ur riket föra nyss angivet ämne eller förening samt använt atombränsle (3 §).

Fråga om tillstånd prövas av regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer. Regeringen kan föreskriva att utförsel av utrustning eller material som särskilt har konstruerats eller iordningställt för bearbetning, användning eller framställning av särskilt klyvbart material inte får äga rum utan tillstånd (3 § andra stycket). Föreskrifter har meddelats i förordningen (1975:20) om förbud mot utförsel av utrustning eller material för utvinning av atomenergi, m. m.

Tillstånd enligt atomenergilagen kan tidsbegränsas och förses med villkor såväl när tillståndet meddelas som under tillståndets giltighetstid (4 §). För detta krävs att villkoret är påkallat av säkerhetsskäl eller eljest ur allmän synpunkt.

Tillsyn över efterlevnaden av atomenergilagens föreskrifter om tillståndsplikt och av meddelat villkor utövas av myndighet som regeringen bestämmer (5 §).

Regeringen har hittills vid meddelande av tillstånd enligt atomenergilagen överlåtit till tillsynsmyndigheten att uppställa de närmare villkor som skall gälla för tillståndet.

Verksamheten på atomenergiområdet regleras vidare av strålskyddslagen (1958:110) vad gäller joniserande strålning. Beträffande skadeståndsansvaret för atomskada finns bestämmelser i atomansvarighetslagen (1968:45) och i lagen (1963:158) om ersättning för skada i följd av atomfartygs drift. Vissa ersättnings och skyddsfrågor i samband med olyckor i atomenergianläggningar regleras i lagen (1960:457) om ersättning på grund av medverkan i skyddsarbete vid olyckor i atomenergianläggningar m. m. Utöver nu

nämnda lagar finns lagen (1977:140) om särskilt tillstånd att tillföra kärnreaktor kärnbränsle, m. m., den s. k. villkorslagen. Enligt denna lag skall frågor avseende hanteringen av högaktivt avfall och använt kärnbränsle redovisas och prövas innan en kärnreaktor första gången får tillföras kärnbränsle. Villkorslagen tillkom som en komplettering till atomenergilagen eftersom denna inte närmare reglerar hur det använda kärnbränslet eller det radioaktiva avfallet skall omhändertas. I villkorslagen finns även föreskrifter om ersättning i det fall drifttillstånd vägras eller villkorslagen i annat fall föranleder att meddelat tillstånd enligt atomenergilagen inte kan utnyttjas.

Statens kärnkraftsinspektion är tillsynsmyndighet enligt atomenergilagen och har vidare vissa uppgifter enligt kungörelsen (1968:46) med förordnanden enligt atomansvarighetslagen den 8 mars 1968 (nr 45). Kärnkraftsinspektionens tillsyn gäller uppförande och drift av atomenergianläggningar. Tillsynen omfattar vidare tillverkning och hantering av kärnbränsle samt hantering, lagring och förvaring av aktivt avfall från kärntekniska anläggningar. Tillsynen innebär kontroll av skyddet mot olika olyckor som kan leda till skada på människor eller miljö och kontroll av skyddet mot otillåten användning av nukleärt material.

4. Frågans behandling i riksdagen

Utförelselfrågan har tagits upp i två frågor, dels av Pär Granstedt (c), dels Gunnel Jonäng (c).

Granstedt frågade den 8 december 1982 statsrådet Birgitta Dahl hur regeringen avser att skapa fullständiga garantier mot att svensk kärnavfall kan komma att missbrukas i utländskt kärnvapenprogram. Jonäng frågade den 24 januari 1983 utrikesministern om han är beredd medverka till en omprövning av beslutet om utförelse av använt kärnbränsle.

Båda frågorna besvarades i ett sammanhang den 3 februari 1983 av statsrådet Birgitta Dahl. Svaret har följande lydelse:

Jag vill först slå fast att klyvbart material från Sverige inte på några villkor får användas till kärnladdningar.

Jag vill också erinra frågeställarna om att anledningen till att vi ställts inför dessa problem är de bindningar till upparbetning som blev följden av de borgerliga regeringarnas handlande, såsom 1976 års regeringsdeklaration, där upparbetning utpekades som enda alternativ, samt villkorslagen (1977:140) och de beslut som fattats med anledning av den, t. ex. att godkänna upparbetningsavtalen som grund för laddningstillstånd. Vidare har affärsavtalen knutits till en av regeringen Fälldin framförhandlad mellanstatlig överenskommelse med Frankrike. Jag vill också erinra om att socialdemokraterna hela tiden har motsatt sig såväl villkorslagen som upparbetningsavtalen.

Regeringens handlande utgår från principen att det nu gäller att trots dessa bindningar skapa garantier mot att Sverige ens riskerar att bidra till kärnvapenspridning.

Det plutonium som separeras vid upparbetning enligt avtalen kommer att förbli svensk egendom. Kraftföretagen måste ha tillstånd av regeringen eller i vissa fall statens kärnkraftsinspektion för att överlåta plutoniet. För plutonium som separeras i upparbetningsanläggningen i La Hague i

Frankrike gäller dessutom att den svenska och den franska regeringen båda måste ha godkänt plutoniets fortsatta hantering och användning, innan det får förflyttas från anläggningen. Regeringen har dessutom träffat en överenskommelse med den franska regeringen om att allt svenskt material i La Hague-anläggningen skall stå under kontroll av Internationella atomenergiorganet. Sådan kontroll gäller även materialet som förts till Sverige. På detta sätt skapas en garanti mot varje användning av materialet i strid mot den svenska regeringens intentioner.

Vidare är, av de skäl jag nyss anförde, någon omprövning av beslutet inte aktuell.

Oswald Söderqvist tog i en *interpellation* till statsrådet Birgitta Dahl den 26 november 1982 upp ett antal frågor om utvecklingen inom kärnkraftsområdet; bl. a. frågade han "vilka åtgärder tänker regeringen vidta för att stoppa upparbetningen av svenskt kärnkraftsavfall?"

I sitt interpellationssvar den 7 februari 1983 svarade statsrådet Dahl bl. a. följande:

Regeringen är i princip emot att – såsom de tidigare regeringarna gjort – i realiteten binda företagen vid upparbetning av använt kärnbränsle. Upparbetning bör inte komma i fråga för den mängd – ca 90 % av den beräknade totala mängden använt bränsle från det svenska programmet – för vilken avtal om upparbetning ej har slutits. Detta kräver dock en översyn av gällande lagstiftning.

Utförelsefrågan behandlades även under den allmänpolitiska debatten den 3 februari 1983.

5. Genomförd utredning

Atomlagstiftningskommittén tillsattes i februari 1979. Kommittén skall enligt sina direktiv bl. a. särskilt studera behovet av lagstiftning som föreligger i samband med omhändertagande av använt kärnbränsle och högaktivt avfall. Det förslag till lagstiftning som kommittén lämnar bör enligt direktiven "vad beträffar använt kärnbränsle och aktivt avfall, utformas så att statsmakterna får ett fast grepp om hela avfallsfrågan. I detta sammanhang bör även studeras frågan om att förknippa tillstånd enligt atomenergilagen med vissa skyldigheter. Bl. a. bör i den nya lagstiftningen slås fast att tillståndsinnehavaren har skyldighet att svara för sådana utgifter och åtgärder som beror av verksamheten och som uppkommer efter det att den har upphört. Kommitténs förslag till lagstiftning i förening med resultatet av bl. a. det inhemska och internationella arbetet inom kärnavfallsområdet bör utgöra en del av grunden till den prövning av hela avfallsfrågan som bör ske omkring 1982–1983."

Kommittén har den 25 februari 1983 avslutat sitt arbete vilket redovisas i betänkandet Lagstiftningen på kärnenergiområdet SOU 1983:9.

6. Tidigare behandling i KU av frågor rörande villkorslagen och Cogema-avtalet

Utskottet har i granskningsarbetet (KU 1978/79:30) behandlat frågan om villkorslagens tillämpning. Utskottet fann inte anledning att uttala någon kritik. I en reservation (s) uttalades kritik mot regeringens handläggning. Riksdagen följde utskottet.

Frågan rörande avtalet med Cogema behandlades av utskottet i granskningen 1981 (KU 1980/81:25). Granskningen föranledde inte något uttalande från utskottets sida.

7. Aktuell skriftväxling

I regeringsbesluten – anges att enighet nåtts mellan den franska och den svenska regeringen om att Internationella atomenergiorganet (IAEA) skall kontrollera såväl det svenska bränsle som lagras i La Hague-anläggningen som det uran och plutonium som erhålls vid upparbetningen.

Från UD har överlämnats brev som utväxlats mellan de franska och svenska myndigheterna. Brevan har översatts till svenska och tillförs ärendet som *underbilaga 4*.

8. De bakomliggande igångsättningsbesluten

De aktuella regeringsbesluten om utförsel gäller Ringhals 2 och Barsebäck 1 och 2. De två förstnämnda blocken startades år 1975 och berörs inte av villkorslagen. Beslut om laddningstillstånd för Barsebäck 2 meddelades enligt 3 § villkorslagen vari krävs företeende av godtagbart upparbetningsavtal. Regeringens "laddningstillstånd" för Barsebäck gavs den 22 december. Tillståndet gällde t. o. m. år 1979. Tillstånd till fortsatt drift meddelades av regeringen den 21 juni 1979.

9. Departementets redovisning

Från industridepartementet har på begäran inkommit en sammanfattande redovisning av ärendets handläggning. Se *underbilaga 5*.

10. Övrigt

Vad gäller SIPRI:s arbete med frågor rörande relation mellan upparbetning av kärnkraftsavfall och kärnvapenproduktion har SIPRI i sin senaste årsbok för 1982 behandlat frågor om omvandling av använt kärnbränsle till vapenplutonium och uttalat sig varnande för utvecklingen på området. Enligt dr Bopendre Yamani har SIPRI inte företagit några speciella undersökningar i denna fråga. Vissa studier planeras emellertid.

Underbilaga 1

Avskrift

REGERINGSBESLUT

1983-01-05

Sydsvenska Värmekraft AB

Barsebäcksverket

Box 524

240 21 LÖDDEKÖPINGE

Tillstånd att föra ut bestrålat kärnbränsle

Statens kärnkraftinspektion (SKI) har den 20 september 1982 med eget yttrande överlämnat en ansökan av Sydsvenska Värmekraft AB om tillstånd att till Compagnie Générale des Matières Nucléaires (Cogéma), Frankrike, utföra 507 likadana patroner med bestrålat bränsle, tillsammans innehållande 90 000 kg uran, varav 870 kg U-235, och 670 kg plutonium. Materialet är av amerikanskt ursprung. Bränslet här använts i kärnkraftsreaktorerna Barsebäck 1 och 2. Det använda bränslet avses lagras i Cogémas anläggningar i La Hague, Cherbourg, för att senare upparbetas där enligt tidigare ingångna kontrakt mellan Cogéma och Svensk Kärnbränsleförsörjning AB (SKBF). SKI har tillstyrkt bifall till ansökningen.

Det material som kommer att erhållas vid upparbetningen tillhör Sydsvenska Värmekraft AB. Av handlingarna i ärendet framgår att materialet inte får förflyttas från upparbetningsanläggningen utan instruktion från SKBF. Av dessa handlingar framgår vidare att SKBF förbundit sig att ge Cogéma endast sådana instruktioner som bolaget av ägaren till materialet erhållit i uppdrag att vidarebefordra. Det framgår också att Sydsvenska Värmekraft AB har förbundit sig att lämna sådana instruktioner först efter samråd med SKI.

I en skriftväxling den 10 juli 1979 mellan den svenska och den franska regeringen i anslutning till upparbetningskontrakten mellan Cogéma och SKBF föreskrivs bl. a. att villkoren för innehav, lagring och användning av plutonium vid dettas återskeppning från Frankrike skall bli föremål för en särskild överenskommelse mellan de båda regeringarna. Beträffande radioaktivt avfall från upparbetningen föreskrivs att upparbetningsverksamheten kommer att påbörjas endast om de till avfallets återsändande knutna villkoren och de praktiska arrangemangen bedöms som tillfredsställande av de båda regeringarna.

Enighet har vidare nåtts mellan den svenska och den franska regeringen om att Internationella atomenergiorganet skall kontrollera såväl det svenska bränsle som lagras i La Hagueanläggningen som det uran och plutonium som erhålls vid upparbetning därav.

Regeringen medger utförelse av 198 av de bränslepatroner som omfattas av ansökningen. Tillståndet gäller till och med den 25 augusti 1984.

I regeringsbeslut den 16 november 1978 med stöd av 4 § atomenergilagen (1956:306) föreskrivs att av Sydsvenska Värmekraft AB ägt uran och plutonium inte får överlåtas utan särskilt tillstånd av regeringen eller, i vissa fall, av SKI.

Regeringen föreskriver med stöd av 4 § atomenergilagen att instruktioner angående förflyttning från upparbetningsanläggningen av det bestrålade bränslet eller därur utvunnet uran eller plutonium inte får lämnas utan regeringens tillstånd.

På regeringens vägnar

Birgitta Dahl

Per Strangert

Underbilaga 2

Avskrift

REGERINGSBESLUT

1983-01-05

Statens vattenfallsverk

162 87 VÄLLINGBY

Tillstånd att föra ut bestrålat kärnbränsle

Statens kärnkraftinspektion (SKI) har den 20 september 1982 med eget yttrande överlämnat en ansökan av statens vattenfallsverk om tillstånd att till Compagnie Générale des Matières Nucléaires (Cogéma), Frankrike, utföra 48 patroner med bestrålat bränsle, tillsammans innehållande 21 888 kg uran, varav 133,9 kg U-235 och 199,4 kg plutonium. Materialet är av amerikanskt ursprung. Bränslet har använts i kärnkraftsreaktorn Ringhals 2. Det använda bränslet avses lagras i Cogémas anläggningar i La Hague, Cherbourg, för att senare upparbetas där enligt tidigare ingånget kontrakt mellan Cogéma och Svensk Kärnbränsleförsörjning AB (SKBF). SKI har tillstyrkt bifall till ansökningen.

Det material som kommer att erhållas vid upparbetningen tillhör statens vattenfallsverk. Av handlingarna i ärendet framgår att materialet inte får förflyttas från upparbetningsanläggningen utan instruktion från SKBF. Av dessa handlingar framgår vidare att SKBF förbundit sig att ge Cogéma endast sådana instruktioner som bolaget av ägaren till materialet erhållit i uppdrag att vidarebefordra. Det framgår också att statens vattenfallsverk har förbundit sig att lämna sådana instruktioner först efter samråd med SKI.

I en skriftväxling den 10 juli 1979 mellan den svenska och den franska regeringen i anslutning till upparbetningskontrakten mellan Cogéma och SKBF föreskrivs bl. a. att villkoren för innehav, lagring och användning av plutonium vid dettas återskeppning från Frankrike skall bli föremål för en särskild överenskommelse mellan de båda regeringarna. Beträffande radioaktivt avfall från upparbetningen föreskrivs att upparbetningsverksamheten kommer att påbörjas endast om de till avfallets återsändande knutna villkoren och de praktiska arrangemangen bedöms som tillfredsställande av de båda regeringarna.

Enighet har vidare nåtts mellan den svenska och den franska regeringen om att Internationella atomenergiorganet skall kontrollera såväl det svenska bränsle som lagras i La Hagueanläggningen som det uran och plutonium som erhålles vid upparbetning därav.

Regeringen bifaller ansökningen om utförseltillstånd. Tillståndet gäller till och med den 25 augusti 1984.

I regeringsbeslut den 16 november 1978 med stöd av 4 § atomenergilagen

(1956:306) föreskrivs att av statens vattenfallsverk ägt uran och plutonium inte får överlätas utan särskilt tillstånd av regeringen eller, i vissa fall, av SKI.

Regeringen föreskriver med stöd av 4 § atomenergilagen att instruktioner angående förflyttning från upparbetningsanläggningen av det bestrålade bränslet eller därur utvunnet uran eller plutonium inte får lämnas utan regeringens tillstånd.

På regeringens vägnar

Birgitta Dahl

Per Strangert

INDUSTRIDEPARTEMENTET

Statsrådet Birgitta Dahl

Informationssekreterare

Per Åhlström

Pressmeddelande

1983-01-05 Nr 3/83

Regeringen har nu beslutat hur använt kärnbränsle ska hanteras den närmaste framtiden.

Regeringen tillåter utförsel av de 57 ton bränsle som enligt gällande avtal ska upparbetas i den befintliga anläggningen UP 2 i La Hague i Frankrike.

Beslut om utförsel av bränsle som enligt avtalen ska upparbetas i den ännu inte färdiga anläggningen UP 3 anstår tills vidare.

Övriga riksdagspartier inbjuds till överläggningar om hur använt kärnbränsle ska hanteras i framtiden.

– Tyvärr har vi hamnat i en tvångssituation genom att de borgerliga regeringarna varit helt inriktade på att använt kärnbränsle ska upparbetas, säger energiminister Birgitta Dahl.

– Kraftindustrin har inrättat sig efter de borgerliga regeringarnas beslut och förutsatt att bränslet ska upparbetas. Det finns därför mycket små möjligheter att lagra använt kärnbränsle vid kärnkraftverken, och det mellanlager för bestrålat kärnbränsle som är under byggnad blir klart först om ett par år.

– Om kraftföretagen inte får föra ut en viss mängd använt kärnbränsle från Barsebäck 2 och Ringhals 2 tvingas man att stänga dessa reaktorer, säger Birgitta Dahl. Ett förbud mot utförsel av använt bränsle skulle dessutom innebära att man rycker undan grunden för de driftstillstånd som getts enligt villkorslagen för Barsebäck 2, Ringhals 3 och 4 samt Forsmark 1 och 2.

– Att ta fem reaktorer ur drift skulle medföra svår elbrist i landet och att fatta ett sådant beslut av enbart politiska skäl är oacceptabelt, framhåller energiministern.

I hela det svenska kärnkraftprogrammet beräknas ge upphov till närmare 7 000 ton använt kärnbränsle. Det finns upparbetningsavtal mellan Svensk Kärnbränsle-försörjning AB, SKBF, och det franska företaget Cogéma för sammanlagt 727 ton.

De 57 ton som regeringen nu tillåter utförsel av omfattas av de s. k. 70-talsavtalen mellan SKBF och Cogéma. De avtalen gäller upparbetning i den befintliga UP 2-anläggningen i La Hague.

De resterande 672 tonen omfattas av det s. k. 80-talsavtalet mellan SKBF och Cogéma och är avsedda att upparbetas i en ny upparbetningsanläggning, UP 3, som är under byggnad.

– Vi har gått igenom avtalen tillsammans med franska regeringen och klarat ut att den svenska regeringen är tillförsäkrad full kontroll över varje steg i hanteringen, berättar Birgitta Dahl. Vi har också kommit överens om att allt svenskt material i La Hague ska kontrolleras av det internationella atomenergiorganet IAEA. Det material vi sänder till Frankrike förblir hela tiden i svensk ägo. Därmed är våra krav på full säkerhet uppfyllda, fastslår energiministern.

– Vi kommer nu att inbjuda övriga partier till överläggningar om hur avfallsfrågan ska hanteras i framtiden. Från regeringens sida är vi angelägna om att behålla handlingsfriheten tills vi vet vilken metod för slutförvaring som är bäst. Det är viktigt att vi nu kan lösa avfallsfrågorna på ett sätt som medborgarna har förtroende för, betonar Birgitta Dahl.

Underbilaga 4

Svensk Paris 1983-03-18

Cabinet Stockholm

142. Foer pol v. Re IAEA-kontroll svenskt kaernbraensle i Frankrike. HP 120.

Primo med anledning av er begaeran foeljer under secundo och tertio oeversaettning av brev fraan Staalberg till Amigues daterat 9 december och note fraan um i kontrollfraagan.

Secundo cit M. Louis Amigues

Bitr. direktoer foer atom- och rymdfraagor

Utrikesministeriet

Refererande till vaart moete foer en maanad sedan och till samtalen den 30 november mellan M. Bernard Augustin, direktoer foer den interministeriella kommitten foer kaernsaekerhetsfraagor och M. Dahlsten, statssekreterare vill jag haermed bevkraefta att svenska regeringen oenskar ta fasta paa ert erbjudaende om IAEA-kontroll.

Fraan svensk sida aer det oenskvaert att det svenska materialet som avses i de tre upparbetningskontrakten och som 1979 blev foeremaal foer en skriftvaexling mellan de baegge regeringarna kommer under ovan naemnda kontroll.

Den svenska regeringen oenskar att kontrollfraagan formaliseras genom en saerskild bilateral skriftvaexling. Jag aer intresserad av att faa veta era synpunkter paa hur en dylik skriftvaexling skulle kunna genomfoeras.

Artighetsfras

Lars Staalberg

(Noten är daterad 25 januari 1983)

Tertio Cit Utrikesministeriet faar haermed meddela foeljande under aaberopande av brev den 9 december 1982 fraan ambassadraadet Staalberg till bitr dir foer atom- och rymdfraagor vid ministeriet.

I enlighet med den svenska regeringens begaeran accepterar den franska regeringen att understaella det kaernmaterial som saends fraan Sverige till Frankrike foer att upparbetas i La Hague och det material som haerroeer fraan upparbetningsprocessen de regler som nedlagts i avtalet som sloets 27 juli 1978 mellan Frankrike, Euroatom och IAEA (jaemf cirk 290) roerande uppfyllandet av IAEA:s garantier i Frankrike.

Materialet foerblir understaellt naemnda avtals regler saa laenge det befinner sig paa franskt territorium och kommer ej saendas till naagot annat land utan att daer underkastas IAEA-garantier.

Utrikesministeriet skulle vara tacksamt om ambassaden ville erkaenna mottagandet av denna note. Det begagnar detta tillfaelle att aater foersackra Sveriges ambassad i Frankrike om sin utmaerkta hoegaktning.

Slutcit

Lidbom

Svensk Paris Kl

Underbilaga 5

INDUSTRIDEPARTEMENTET

Enhet 2 a

Per Strangert

PM

1983-03-30

Beträffande regeringens beslut om utförseltillstånd för använt kärnbränsle den 5 januari 1983

Regeringen prövade den 5 januari 1983 frågan om utförseltillstånd för använt kärnbränsle med anledning av två ansökningar som lämnats in till statens kärnkraftsinspektion i december 1981. De hade efter beredning kommit in till regeringen den 20 september 1982 med tillstyrkande från inspektionens sida.

Till grund för regeringens ställningstagande har legat följande:

Utförseltillstånd enligt 3 § atomenergilagen (1956:306) beviljas efter prövning från fall till fall, varvid icke-spridningshänsyn tillmäts en avgörande betydelse. Det material som skulle föras ut i det aktuella fallet kommer att vara i svensk ägo och vara underkastat IAEA-kontroll. Likaså kommer dess fortsatta hantering att stå under den svenska regeringens kontroll. Härigenom föreligger förutsättningar för utförseltillstånd, vilket har redovisats i regeringens beslut (tidigare översända).

Vid ärendenas beredning har även följande överväganden ingått. Vid prövning av ansökningar om laddningstillstånd enligt villkorlagen för kärnkraftsblocken Barsebäck 2, Ringhals 3 och 4 samt Forsmark 1 och 2 har upparbetningsavtal med franska Cogéma av regeringen befunnits vara godtagbara, och laddningstillstånd har lämnats. De nu aktuella utförseltillstånden är förutsättningar för att upparbetning skulle komma till stånd. Avslag på ansökningarna grundat på att upparbetning inte längre kunde anses vara ett godtagbart förfarande borde leda till att drifttillstånden för de nämnda fem reaktorerna i enlighet härmed återkallades. Regeringens överväganden i denna del redovisades i det pressmeddelande som lämnades sedan utförseltillstånd givits.

Om ansökningarna avstyrkts, skulle vidare utrymmesbrist i förvaringsbassängerna för använt bränsle i de aktuella reaktorerna (Barsebäck 2, Ringhals 2) leda till driftstopp och översynerna år 1983 resp. 1984. Eventuellt möjliga, icke-normala dispositioner av använt bränsle kunde inte genomföras med tillräckliga garantier för oavbruten drift till dess centrallagret CLAB kan tas i bruk. Sådana dispositioner avvisades för övrigt från industrihåll som helt ogenomförbara i Ringhals. Förutsättningarna i fråga om lagringsmöjligheter

inom landet redovisades vid överläggningar med företrädare för riksdagspartierna den 18 februari 1983. Underlaget vid detta tillfälle bifogas.

I tjänsten
Per Strangert

PM
1983-02-18

Underlag för överläggningar 1983-02-18

De tekniska bindningarna

Vid de årliga översynerna av kärnkraftverken (i Barsebäck 2 var 18:e månad) byts 1/5 å 1/3 av härdens bränslepatroner ut mot färskt bränsle. Det använda bränslet flyttas först över till förvaringsbassänger i reaktorhallen för att klinga av något och för att avvakta borttransport. I förvaringsbassängerna skall alltid finnas ledig plats för att tillfälligt ladda ur hela härden, t. ex. om en reparation i reaktortanken skulle behövas.

Kraftindustrin har inrättat sig efter att borttransport till att börja med skulle ske till upparbetningsanläggningar (BNFL, Cogema) men har också börjat uppföra mellanlagringsanläggningen CLAB i Simpevarp för att ta emot sådant använt bränsle som inte skall upparbetas.

Möjligheten att undvika borttransport enligt avtalen om upparbetning i Frankrike var i detta avseende avhängig av möjligheterna att klara sig med mellanlagring av använt bränsle i reaktorbassängerna till dess CLAB tas i drift.

Kärnkraftinspektionen gjorde i november 1982 en sammanställning av förvaringsutrymmena vid de olika kärnkraftblocken. Av denna framgick att problem fanns i Barsebäck 2 och Ringhals 2, just de verk för vilka ansökningar om utförseltillstånd förelåg.

Vid Ringhals 2 fanns 54 lediga platser. 33 patroner beräknas laddas ur försommaren 1983 och lika många ett år senare.

Möjligheterna att flytta över använt bränsle till bassängerna i blocken R3 och R4 övervägdes i detta sammanhang. SKI anförde – vid underhandskonversationer – att det skulle röra sig om en onormal operation, som måste säkerhetsgranskas innan tillstånd kan ges. Svårigheterna består bl. a. i att s. k. torra transportbehållare kan bara öppnas med utrustning som finns i La Hague-anläggningen och kommer att installeras i CLAB. Under beredningen klarades inte i detalj vilka improviserade åtgärder som skulle ha behövts för att genomföra en sådan förflyttning med tillgodoseende av erforderliga säkerhetskrav och om säkerhetsprovningen kunde genomföras. SKBF

hävdade bestämt att hela operationen vore ogenomförbar.

I Barsebäck 2 behöver ca 145 patroner laddas ur under den revision som inleds sent i vår och lika mycket hösten 1984. De lediga platserna räckte vid reguljär hantering inte till den första av dessa omladdningar. Emellertid undersöktes möjligheterna att utnyttja förvaringsutrymmet effektivare. Undersökningen visade:

- det skulle gå att ladda om för en kortare driftperiod, 10-12 månader, utan borttransport
- ett befintligt normalställ för bränsle kan placeras i bassängen i stället för ett styrtavsställ och möjliggöra en omladdning för en full 18-månaders driftperiod, dvs. till hösten -84
- det skulle vara möjligt att få ett s. k. kompaktställ levererat och därigenom skulle båda de aktuella omladdningarna kunna göras. Detta hade dock ännu inte verifierats den 5 januari.

Anläggningen CLAB uppförs f. n. Den beräknas tas i bruk tidigt under år 1985. Forcering av arbetet är utesluten. Eftersom det rör sig om en helt ny typ av anläggning kan man inte utgå från att tidplanen kommer att kunna hållas exakt. Transportsystemet med Sigyn kommer att behöva utnyttjas mycket hårt för att avlasta flera kärnkraftblock, inte längre bara Barsebäck och Ringhals 2, till CLAB under 1985. Vital utrustning i CLAB levereras av fransk industri, och färdigställandet i tid av lagret står sålunda delvis under franskt inflytande.

För att över huvud taget hinna utnyttja borttransportmöjligheterna med Sigyn måste ett beslut om utförelsetillstånd fattas mycket snart i början av 1983. Situationen då var den att bara en omladdning av R2 kunde bedömas vara möjlig, att en andra omladdning av B2 inte var säkrad, och att man inte kunde utgå från att full mottagningskapacitet i CLAB förelåg i början av år 1985.

*Bilaga 10 A***PM angående regeringens möjligheter att utöva tillsyn över statliga företag och myndigheter med affärsdrivande befogenheter**

Den statliga företagssektorns omfattning framgår av *underbilaga 1* hämtad från 1982 års redogörelse till riksdagen för de statliga företagen (regeringens skrivelse 1982/83:20).

Statliga verk med till verken knutna dotterbolag

Statliga myndigheter lyder enligt 11 kap. 6 § regeringsformen (RF) under regeringen i den mån de inte enligt RF eller annan lag lyder under riksdagen.

Beträffande den närmare innebörden av detta lydnadsförhållande bör först erinras om den viktiga inskränkning som ligger i förbudet för bl. a. regering och riksdag att bestämma hur en förvaltningsmyndighet skall besluta i det enskilda fallet när det gäller myndighetsutövning mot enskilda eller tillämpning av lag (11 kap. 7 § RF).

Lydnadsplikten kom i 1809 års RF till uttryck i 47 §, vari bl. a. stadgades att myndigheterna "skola lyda Konungens bud och befallningar". Syftet med lydnadsplikten har ansetts vara att möjliggöra en effektiv ledning av statsstyrelsen. Den innebär att myndigheterna i princip är skyldiga att hörsamma inte bara generella föreskrifter utan också föreskrifter som meddelas för särskilda fall (prop. 1973:90 s. 393). Departementschefen anför i nyssnämnda proposition bl. a. följande i frågan (s. 397).

När det i förevarande paragraf sägs att vissa förvaltningsmyndigheter lyder under regeringen är det ett uttryck för att dessa myndigheter i princip har att följa de föreskrifter av allmän natur eller direktiv för särskilda fall som regeringen meddelar. Ett enskilt statsråd har däremot inte någon befälsrätt över myndigheterna. Regeringens rätt att meddela direktiv till förvaltningsmyndigheterna är emellertid begränsad. Den främsta begränsningen ligger i den i 1 kap. 1 § i departementsförslaget fastslagna principen att den offentliga makten utövas under lagarna. Där har sålunda slagits fast att alla samhällsorgan är bundna av rättsordningens regler. Detta gäller bl. a. både regeringen och förvaltningsmyndigheterna. Regeringen får alltså inte till förvaltningsmyndigheterna utfärda direktiv som strider mot gällande rätt. Däremot föreligger inget hinder för regeringen att inom ramen för sin normgivningskompetens utfärda nya bestämmelser som kanske tar sikte just på en aktuell situation.

Enligt grundlagberedningens uppfattning är det inte tillräckligt att slå fast att förvaltningsmyndigheterna skall handla i enlighet med rättsordningen. En viktig garanti för den enskildes rättstrygghet ligger enligt beredningen däri att inte bara domstolarna utan också förvaltningsmyndigheterna tillförsäkras självständighet i den rättstillämpande verksamhet som de utövar. Beredningen föreslår därför att i grundlag skall slås fast att ingen myndighet, ej heller riksdagen, får bestämma hur förvaltningsmyndighet

skall i särskilt fall tillämpa rättsregel. Jag ansluter mig till den grundtanke som beredningen här har givit uttryck åt. Regeringen och riksdagen samt andra överordnade organ bör inte få ge direktiv om hur en förvaltningsmyndighet skall besluta i ett individuellt ärende som innefattar egentlig rättstillämpning.

Det av beredningen använda begreppet rättsregel är ganska obestämt. Enligt många uppfattning innefattar begreppet bl. a. administrativa bestämmelser om förvaltningsmyndigheternas interna förhållanden och om förhållandet mellan olika statliga myndigheter inbördes. Det är vidare att observera att förvaltningsmyndigheterna inte bara handlägger ärenden utan också utövar faktisk verksamhet av olika slag. Denna faktiska verksamhet kan vara reglerad genom bestämmelser som är att betrakta som rättsregler. Enligt min mening bör i enlighet med vad som uttalats av vissa remissinstanser RF:s förbud mot direktiv till förvaltningsmyndighet för särskilda fall ges en större konkretion och fasthet än vad grundlagberedningens förslag i ämnet har. Förbudet bör begränsas till att omfatta förvaltningsmyndigheternas handläggning av ärenden, medan myndigheternas faktiska handlande lämnas utanför. Vidare bör förbudet i första hand ta sikte på sådana ärenden som rör myndighetsutövning mot enskild. Med myndighetsutövning mot enskild avser jag härvid, i anslutning till vad jag nyss uttalade rörande det generella begreppet myndighetsutövning, utövning av befogenhet att för enskild bestämma om förmån, rättighet, skyldighet, disciplinär bestraffning eller annat jämförbart förhållande. Det är framför allt när det är fråga om ärenden av denna typ som det är ett starkt rättssäkerhetsintresse att förvaltningsmyndigheterna är fullt självständiga i förhållande till överordnade organ. Förbudet mot direktiv i särskilda fall torde emellertid böra omfatta också myndighetsutövning mot kommun. För kommunerna är det av betydelse att ingen myndighet och inte heller riksdagen kan bestämma hur förvaltningsmyndighet skall besluta i ett ärende som rör en mot kommun riktad myndighetsutövning. Förbudet mot direktiv i särskilda fall torde också böra omfatta en del ärenden som har annan karaktär än som förut sagts. Övervägande skäl synes nämligen tala för att förbudet bör omfatta alla ärenden som rör tillämpning av lag. Härvid avses inte bara ärenden i vilka viss av riksdagen beslutad lag tillämpas utan även ärenden i vilka fråga är om tillämpning av verkställighetsföreskrifter till lagen som regeringen kan ha utfärdat med stöd av 8 kap. 13 § i departementsförslaget.

Det av grundlagberedningen föreslagna förbudet mot direktiv till förvaltningsmyndighet i särskilt fall rörande tillämpning av rättsregel riktar sig enligt sin ordalydelse inte till kommunernas beslutande organ. Det förbud i ämnet som jag förordar bör omfatta även dessa organ. Det synes naturligt att i detta hänseende parallellställa riksdagen och kommunernas beslutande organ. I detta sammanhang vill jag framhålla att förbudet inte är avsett att hindra att riksdagen eller kommuns beslutande organ vid beviljande av anslag uppställer villkor som anknyter till konkreta fall. Med stöd av det anförda har i departementsförslaget i 7 § i förevarande kapitel föreskrivits att ingen myndighet, ej heller riksdagen eller kommuns beslutande organ, får bestämma hur förvaltningsmyndighet skall i särskilt fall besluta i ärende som rör myndighetsutövning mot enskild eller mot kommun eller som rör tillämpning av lag.

Sammanfattningsvis kan sägas att de viktigaste formella styrinstrumenten som statsmakterna har över förvaltningen är normgivning och budgetbesluten.

Statliga myndigheter i form av affärsdrivande verk tillkom genom 1911 års budgetreform. Postverket, telegrafverket, statens järnvägar, domänverket och statens vattenfallsverk kvalificerades då som affärsdrivande verk och fick en form för sin verksamhet som var något skild från statens förvaltning i övrigt. Affärsverksformen har därefter använts för ytterligare statlig verksamhet (statens reproduktionsanstalt, försvarets fabriksverk och luftfartsverket). Jämsides med affärsverksformen har alltsedan 1900-talets början statlig verksamhet för affärsmässigt och industriellt ändamål fått formen av aktiebolag. Valet av denna form har skett genom ställningstaganden i varje enskilt fall och några utförliga uttalanden om skälen härför har i regel inte förekommit. (Nu nämnda uppgifter har hämtats från 1972 års FFU-utredning, SOU 1974:38.)

I proposition 1980/81:66 om vissa åtgärder på telecområdet förs ett principresonemang om förhållandet mellan affärsverksformen och bolagsformen. Bl. a. anföras följande i frågan.

Att verksamhet bedrivs i affärsverkets form har flera fördelar oberoende av om det gäller konkurrensutsatt verksamhet eller inte. Affärsverken är en del av statsförvaltningen vilket från statsmakternas synpunkt innebär att möjligheterna till insyn och styrning är goda. Affärsverken kan t. ex. lättare än ett statligt bolag åläggas att ta regionalpolitiska och andra samhällshänsyn i sin verksamhet. Beslut som fattas i affärsverken kan överprövas av regeringen genom att besvärsgregeln är tillämplig även på affärsverken.

Från televerkets synpunkt finns också fördelar om olika verksamheter kan bedrivas inom en och samma organisation. Samordning mellan verksamhetsgrenarna underlättas därigenom och möjligheterna till samutnyttjning av befintliga personella och tekniska resurser kan bättre tillvaratas. Det gäller såväl i fråga om drift och underhåll av tjänster och produkter som utveckling av dessa. Administrativt innebär det givetvis också förenklingar om t. ex. gemensamma löne- och redovisningssystem kan användas för olika verksamhetsgrenar. För televerkets personal kan nya verksamheter inom verket betyda nya arbetstillfällen.

Affärsverksformen är emellertid från andra synpunkter mindre lämpad för konkurrensutsatt verksamhet. Detta gäller särskilt om det inom affärsverket, såsom hos televerket, finns betydande verksamhetsgrenar av monopolkaraktär och om verket utöver affärsverksamheten har myndighetsfunktioner inom verksamhetsområdet. I dessa fall har bolagsformen för den konkurrensutsatta verksamheten obestridliga fördelar. Förutsättningarna att åstadkomma en separat redovisning av kostnader och lönsamhet för olika verksamheter ökar. Därmed skulle bl. a. risken minska för att intäkter från monopolverksamheten används för att stödja televerkets konkurrensutsatta verksamhet.

Bolagsformen medför vidare att arbetsbetingelserna blir mer likartade dem som gäller för konkurrerande privata företag. Det gäller t. ex. finansieringsmöjligheter och skatteförhållanden. När en verksamhet bedrivs i bolagsform erfordras således inte några särskilda åtgärder på finansieringssidan för att åstadkomma förutsättningar för ett marknadsmässigt agerande. Bolagsformen i sig är tillräcklig.

Affärsverken är befriade från att betala statlig inkomstskatt på sitt eventuella överskott. Överskottet kan å andra sidan inlevereras direkt till

statskassan. Bl. a. på grund av att avskrivningar inom affärsverken inte beräknas med utgångspunkt från vad skatte- och aktiebolagslagstiftningen tillåter är inte heller överskottsbegreppet detsamma som i bolag. Även beträffande mervärdesskatten är förutsättningarna för televerkets skattskyldighet i vissa avseenden olika dem som gäller för privata företag.

Vid riksdagsbehandlingen instämde utskottsmajoriteten i att bolagsformen hade avgörande fördelar framför verksformen (TU 1980/81:9). I en reservation (s) riktades bl. a. kritik i sak mot propositionens uttalande att televerkets konkurrensutsatta verksamhet i princip borde bedrivas i bolagsform.

Möjligheterna för domänverket att bilda aktiebolag infördes 1968 (prop. 1968:103). Någon analys av konstitutionell natur gjordes inte i propositionen eller vid riksdagsbehandlingen (JoU 1968:32). Det beslöts dock att beslut om att bilda aktiebolag eller förvärva aktier i sådana bolag endast fick ske efter Kungl. Maj:ts beslut i varje enskilt fall.

Justitiekanslern (JK) har med anledning av vissa händelser inom domänverket företagit en utredning vars resultat redovisats i ett beslut den 28 mars 1983. Beslutet föregicks bl. a. av ett uppdrag från regeringen till domänverket att verka för att JK fick ta del av sådana handlingar och erhålla sådana uppgifter rörande verksamheten inom domänkoncernen som kan anses behövliga i hans utredning om domänverket.

JK lämnar i beslutet bl. a. en redovisning för hur domänkoncernen är uppbyggd. Redovisningen, som har ett principiellt intresse, fogas till denna promemoria som *underbilaga 2*.

JK uppehåller sig i beslutet ingående vid frågan om omfattningen av den offentliga insynen i och statsmakternas tillsyn, kontroll och styrning av verksamheten i statsägda bolag som är direkt knutna till en statlig myndighet. Han anför i detta hänseende bl. a. följande:

Aktiebolag som helt eller delvis ägs av staten skall i princip bedriva verksamhet på samma affärsmässiga grunder som vanliga företag och arbeta i marknadskonkurrens med dessa. Denna princip kommer också till uttryck i det bemyndigande som riksdagen givit domänverket att bl. a. bilda aktiebolag (jfr prop. 1968:103). Genom att tillåta bildandet av bolag har statsmakterna enligt min mening medgivit att de delar av verksamheten som bolagen omfattar undandras offentlig insyn. Styrningen av de statliga bolagen från statsmakternas sida bör därför i princip ske endast genom att staten i egenskap av aktieägare bevakar ledningen och skötseln av bolagen. Dessa bör därför inte heller stå under min tillsyn. Bolagen är underkastade aktiebolagslagens regler och bör av den anledningen i övrigt vara juridiskt självständiga. En annan ordning skapar rättsliga konflikter bl. a. på grund av bestämmelserna i sistnämnda lag vilket visas i detta ärende.

Att statsmakterna har ansett att de statliga bolagens verksamhet i princip inte skall vara underkastad offentlig kontroll framgår bl. a. av att deras verksamhet är undandragen riksrevisionsverkets förvaltningsrevision. Denna kan inte omfatta en granskning av bolagen. Riksrevisionsverket har i princip inte någon möjlighet att infordra uppgifter från bolagen. I några undantagsfall bl. a. när det gäller domänverkets koncernbildning har dock en

begränsad möjlighet öppnats genom en s. k. insynsklausul i bolagsordningen. Detta ger dock inte någon grund för en offentlig tillsyn. För Domänhousings del har insynsklausulen (11 § i bolagsordningen) följande lydelse:

”Styrelsen och verkställande direktören skall på begäran lämna riksrevisionsverket de upplysningar och handlingar samt ge det bistånd riksrevisionsverket finner erforderligt för sin revision av domänverket.”

Min undersökning i detta ärende har givit vid handen att domänverkets ledning har ansett sig ha och böra ha långtgående befogenheter att leda beslutsverksamheten och påverka transaktioner inom bolagen. Det framgår bl. a. av den redogörelse för domänkoncernen som jag har lämnat tidigare i detta beslut. Jag anser att en sådan ordning strider mot aktiebolagslagens regler om beslutsfattande och ansvar. Vidare anser jag att den står i strid med de principer som ligger till grund för bildandet av statsägda bolag. Tanken härmed var att bolagen skulle ha en strikt affärsmässig verksamhet och som jag nyss har framhållit bedriva denna verksamhet på samma affärsmässiga grunder som vanliga privata företag.

Enligt min mening bör inte direkt myndighetsutövande verksamhet eller myndighetsliknande funktioner, som bl. a. kan innebära restriktioner för ett strikt kommersiellt handlande, slå igenom i bolagen genom att verket kan utöva sina myndighetsfunktioner i dessa. Om så skulle vara fallet måste också statsmakterna ges insyn i bolagen och dessa bli föremål för någon form av offentlig tillsyn. Beslutsprocessen i verk och bolag bör således hållas i sär. Domänverkets ledning måste naturligtvis ha möjlighet att tillse att vissa vägledande principer för hela koncernens verksamhet efterlevs även i bolagen men detta får ske i de aktiebolagsrättsliga formerna och inte genom ett direkt ingripande i enskilda affärshändelser.

Jag anser således att det är nödvändigt att det råder en klar skiljelinje mellan myndighetsverksamhet i verket och affärsdrift i bolagen. Beslut beträffande affärshändelser kan eljest fattas av verket över huvudet på beslutsfattarna i bolagen och t. o. m. i direkt strid med aktiebolagslagens regler. En annan ordning skapar också villrådighet i fråga om beslutanderätten och ansvarsfördelningen. Ingen känner det slutliga eller övergripande ansvaret för verksamheten i bolagen och beslutsprocessen blir oklar. Det uppstår lojalitetskonflikter hos de beslutande inom bolagen i förhållande till beslutsfattarna i verket. Beslut eller viljeyttringar från verksledningens sida som inte nödvändigtvis grundar sig på affärsmässiga värderingar och principer vilka skall gälla för bolagen kan bli rättesnöre för handlandet i dessa.

JK pekar vidare på problemet med att tjänstemän i domänverket samtidigt har befattningar i verkets dotterbolag. Han anför härvid följande:

Genom att skilda regelsystem är tillämpliga kan ett visst handlande från någon tjänstemans sida komma att bedömas väsentligen olika, beroende på om han har handlat i egenskap av tjänsteman i verket eller i egenskap av anställd i dotterbolaget. (Jfr riksrevisionsverkets yttrande till riksdagens revisorer den 4 juni 1982 över en inom revisorernas kansli utarbetad rapport, 1981/82:4, rörande intäkts- och kostnadsutvecklingen vid domänverket.) Enligt min mening är det inte lämpligt med en dylik personalunion. Rättsliga konflikter kan uppstå, t. ex. aktiebolagsrättsliga. Dessa frågor bör lämpligen

bli föremål för statsmakternas överväganden. Frågorna är måhända generella och berör inte bara domänkoncernen. Oklarheter i fråga om ansvarsförhållandena mellan verket och bolaget slår, enligt min mening och såsom jag nyss har beskrivit, igenom även på mitt verksamhetsområde.

I sin sammanfattande bedömning pekar JK bl. a. på de oklarheter om ansvarsfördelningen som skapas av att tjänstemän i domänverket också har befattningar i dotterbolagen. JK framhåller att dessa oklarheter, som bl. a. påverkar JK:s tillsyns- och kontrollfunktion, torde gälla också för andra verk med dotterbolag. Det vore enligt JK:s mening lämpligt om denna fråga blev föremål för statsmakternas överväganden.

Enligt vad som uppgivits från civildepartementet är direktiv till en utredning med uppgift bl. a. att se över frågor om ledningen av de statliga förvaltningsmyndigheterna under utarbetande i departementet.

Det bör i sammanhanget också nämnas att den år 1977 tillsatta förvaltningsutredningen (B 1977:01) år 1979 fick tilläggsdirektiv "att kartlägga de förändringar som skett i den statliga förvaltningens organisation och mot bakgrund härav beskriva och analysera nu rådande förhållanden och problem i relationerna mellan regering, riksdag och förvaltningsmyndigheter". Tilläggsdirektiven hade föranletts av konstitutionsutskottets betänkande 1977/78:38 över en motion av Karl Boo (c), vari föreslagits att riksdagen skulle begära en allmän översyn av principerna för den statliga förvaltningens ställning, organisation och verksamhetsfrågor.

Förvaltningsutredningen väntas framlägga sitt slutbetänkande under innevarande år.

Allmänt om det regelsystem som gäller för statliga företag

När statlig företagsamhet drivs i aktiebolagsform gäller samma regler som för privatägda aktiebolag. Detta betyder att aktiebolagens ansvarighetsregler är tillämpliga fullt ut. Ägarens – statens – inflytande utövas således på bolagsstämman. Det ankommer på bolagsstämman att utse bolagets styrelse, som i sin tur utser verkställande direktör. Styrelsen svarar för bolagets organisation och förvaltningen av bolagets angelägenheter. Verkställande direktören skall handha den löpande förvaltningen enligt de riktlinjer och anvisningar som styrelsen meddelar.

Det förekommer, att departementstjänstemän är styrelseledamöter i statliga bolag men såvitt framgår av den redovisning som lämnas i den i det föregående omnämnda regeringsskrivelsen (1982/83:20) är detta långt ifrån regel. Det kan nämnas att i de båda moderföretagen Statsföretag AB och Svenska Varv AB är industridepartementet representerat i styrelserna genom en departementstjänsteman (samme person i båda styrelserna). Det kan också nämnas att av 29 dotterbolag till Statsföretag AB är departementstjänstemän enligt vad som kan utläsas av skrivelsen (1982/83:20) styrelseledamöter i fyra. Motsvarande siffror för dotterbolag till Svenska Varv AB är

18 och 1.

Vid tillkomsten av Statsföretag AB 1969 berördes frågan om förhållandet mellan regeringen, Statsföretag AB och de statliga företagen. Statsföretags uppgift angavs därvid vara att fungera som ett mellanled i förhållandet mellan regeringen och de statliga bolagen. Dess uppgift skulle vara att ta ansvaret för den översiktliga planeringen i stort av de statliga företagen, varmed främst avsågs frågor rörande investeringar av sådan omfattning att de i väsentlig grad påverkade företagssektorns struktur eller innebar upptagande av nya verksamheter.

Enligt vad departementschefen anförde i propositionen om bildandet av Statsföretag borde man efter tillkomsten av ett förvaltningsbolag kunna skilja mellan sådana beslut av mera allmän innebörd, vilka fattas av den politiskt ansvariga instansen i förhållande till förvaltningsbolaget och beslut som huvudsakligen är ekonomiskt/tekniskt motiverade, vilka förvaltningsbolaget fattar vid utövandet av sitt ägaransvar gentemot dotterbolagen.

Riksdagen ställde sig bakom ett uttalande av statsutskottet att det genom inrättandet av förvaltningsbolaget blev möjligt att i större utsträckning än nu hänföra politiska beslut av verkställande natur till skilda organ, vilket enligt utskottet innebar faktiska fördelar och stod i överensstämmelse med traditionen inom svensk förvaltning. Utskottet fortsatte:

Den föreslagna ansvarsuppdelningen mellan Kungl. Maj:t och förvaltningsbolaget ser utskottet som ett nödvändigt led i vad avser en rationell ledning av de statliga företagen. Kungl. Maj:t har fortfarande huvudansvaret för skötseln av den statliga företagssektorn. Utskottet anser inte att den föreslagna ansvarsuppdelningen begränsar riksdagens möjligheter att erhålla upplysningar om de olika statliga bolagen. Sådana möjligheter kommer bl. a. att finnas dels genom riksdagens medverkan vid revision av förvaltningsbolaget, dels genom att riksdagsledamöter bereds tillfälle delta i förvaltningsbolagets bolagsstämmor och där kan ställa frågor, dels i anslutning till den redogörelse om den statliga koncernen, som årligen avses föreläggas riksdagen, dels genom interpellationer och enkla frågor.

Vid konstitutionsutskottets granskning av den s. k. Telubaffären lade utskottet några principiella aspekter på regeringens möjlighet att ingripa mot statliga företagstransaktioner som från skilda synpunkter framstod som olämpliga och vilka skyldigheter regeringen hade att ingripa i sådana fall. Utskottet (maj.) anförde i detta hänseende följande:

Enligt 8 kap. 2 och 3 §§ regeringsformen skall föreskrifter om bolag och om förhållandet mellan enskilda och det allmänna liksom föreskrifter som i övrigt avser ingrepp i enskildas ekonomiska förhållanden meddelas genom lag. Utan stöd i lag kan regeringen inte föreskriva t. ex. att ett visst avtal inte får tecknas eller att ett tecknat avtal inte får fullföljas. Regeringsformens bestämmelser i detta hänseende är tillämpliga såväl för enskilt som för statligt ägda företag.

TELUB AB är ett av förenade fabriksverken helägt dotterbolag. Enligt vad statsmakterna flera gånger uttalat – bl. a. vid tillkomsten av Statsföretag AB – skall ansvaret för tillsynen av indirekt ägda statliga företag åvila de

förvaltande bolagen eller affärsverken. Ansvarsfördelningen inom varje aktiebolag följer de regler som ges i aktiebolagslagen. Dessa innebär bl. a. att styrelsen skall svara för bolagets organisation och förvaltningen av bolagets angelägenheter.

Såvitt utskottet har kunnat finna föreligger det tekniskt sett två möjligheter för regeringen att på formell väg förhindra att en icke önskvärd affärstransaktion kommer till stånd. Den ena metoden är att regeringen å statens vägnar träffar avtal med företaget om begränsningar i företagets handlingsfrihet. Sådana avtal torde knappast ha träffats utan stöd i riksdagsbeslut. Den andra formella möjligheten är att sätta i gång en tämligen komplicerad kedja av åtgärder. Regeringen kan ge det förvaltande affärsverket ett uppdrag att i kraft av sitt aktieinnehav hos dotterbolagets styrelse för uppgivet ändamål skriftligen begära inkallande av en extra bolagsstämma (9 kap. 6 § ABL). Vid den extra bolagsstämman kan den valda styrelsen avsättas och en ny styrelse utses, som därefter utser en ny verkställande direktör. Sedan dessa åtgärder vidtagits kan den nya ledningen annullera avgivna offerter eller bryta ingångna avtal, varvid skadeståndsskyldighet givetvis kan komma att uppstå. Ett sådant förfarande, om än teoretiskt möjligt, skulle i flera avseenden strida mot hävdvunna principer i styrningen av såväl statlig som annan affärsverksamhet. Dels skulle det vara ett avsteg från de allmänna grundsatser som statsmakterna fastlagt för de statliga företagens verksamhet och som bl. a. innebär att staten som ägare avstår från varje detaljstyrning av den löpande affärsverksamheten. Dels skulle det innebära ett avsteg från den i aktiebolagslagen förutsatta funktionsfördelningen mellan bolagsstyrelse och bolagsstämma.

Vid sidan av dessa formella möjligheter att påverka affärstransaktioner i statliga företag kan regeringen – om lagligt stöd för ingripande saknas – endast på informella vägar öva inflytande över företagets handlande. Regeringen och dess ledamöter kan ge råd och synpunkter, men sådana synpunkter saknar rättsverkningskraft och har följaktligen inga bindande konsekvenser för företaget. När ett enskilt statsråd i auktoritativa former ger råd till underställda myndigheter uppkommer ibland frågan om sådana anvisningar kan uppfattas som försök till "ministerstyre" eller usurpation av de befogenheter som tillkommer regeringen. I förhållande till företag eller andra från staten fristående rättssubjekt gäller emellertid att varken det enskilda statsrådet eller regeringen har rätt att självständigt meddela föreskrifter. Här föreligger därför knappast ens teoretiska förutsättningar för "ministerstyre".

Vid sidan av de hittills aldrig prövade och i flera avseenden principiellt betänkliga formella metoder som ovan beskrivits har regeringen således, såvitt utskottet kunnat finna, inga andra möjligheter att ingripa mot transaktioner av den typ som exemplifierats i TELUB-fallet än att informellt ge sin mening till känna. Den andra huvudfrågan är då i vilken utsträckning som det kan anses tillbörligt och tillrädligt att regeringen utnyttjar denna möjlighet.

Med den ansvarsfördelning som sedan länge varit vedertagen i det svenska samhället är det ingen normal uppgift för regeringen att göra bedömningar av enskilda affärstransaktioner. Det kan inte vara regeringens skyldighet att mer allmänt granska företagets verksamhet och utfärda rekommendationer om vilka typer av offerter eller order som är mer eller mindre lämpliga. Undantag från denna huvudprincip om återhållsamhet med inblandning i företagets självständiga verksamhet torde i första hand komma i fråga när väsentliga politiska mål synes kunna äventyras genom företagets verksam-

het. Det är svårt att genom klara kriterier ange när så skall anses vara fallet. De bedömningar som görs måste bygga på lämplighetsavvägningar i vilka många olika faktorer måste beaktas.

Utskottets socialdemokratiska ledamöter redovisade i en reservation sin syn på de aktuella principfrågorna. Reservationen har i denna del följande innehåll:

Då det av utskottets redovisning bl. a. framgår att man på regeringshåll och bland departementstjänstemän framfört åsikten att ett regeringsingripande mot det statliga aktiebolaget i fråga inte varit möjligt från formella utgångspunkter, anser sig utskottet till en början böra klara ut rättsläget i detta hänseende helt oberoende av det förhållande att hittillsvarande regler om krigsmaterielexport inte innehåller förbud mot export av kunskapsöverföring eller om ett regeringsingripande varit påkallat eller inte. Utskottet återkommer till dessa frågor senare.

Det förhåller sig så att varje aktiebolag, statligt eller icke statligt, oberoende alltså av vem som äger aktierna, är en självständig juridisk person, där det högsta beslutande organet är bolagsstämman. Vid bolagsstämman utövar aktieägarna sin rätt att besluta i bolagets angelägenheter. Bl. a. utses styrelse och revisorer för bolaget. I större aktiebolag utser styrelsen sedan i sin tur en verkställande direktör. Denne svarar för den löpande förvaltningen medan ledningen och förvaltningen i övrigt tillkommer styrelsen.

För varje aktiebolag skall finnas en bolagsordning. Av denna skall framgå vilken verksamhet bolaget bedriver. Bolagsordningen kan också innehålla bestämmelser som styrelsen och andra företrädare för bolaget är skyldiga att följa så länge bestämmelserna inte strider mot aktiebolagslagen eller någon annan författning. Om emellertid en konflikt uppkommer mellan styrelsen och bolagsstämman kan den senare när som helst avsätta styrelseledamöter som valts av stämman.

Styrelsen och verkställande direktören är i princip också skyldiga att rätta sig efter de direktiv som bolagsstämman meddelar. Stämman får emellertid inte dirigera förvaltningen i sådan utsträckning att styrelsen förlorar sin ställning som ansvarig handhavare av förvaltningen. Enligt aktiebolagslagen har verkställande direktören och styrelsen förpliktelser inte bara mot bolaget utan också mot utomstående, främst bolagets borgenärer.

Den formella styrningen av de bolag där staten helt eller delvis äger aktierna kan alltså endast utövas på bolagsstämman. Genom bl. a. valet av styrelse och möjligheten att i bolagsordningen föra in särskilda bestämmelser om exempelvis bolagets målsättning kan statens representanter på bolagsstämman påverka inriktningen av bolagets verksamhet.

En annan form av styrning som kan användas i förhållande till ett statligt bolag såväl som till varje annat fristående rättssubjekt är att i den mån anslag beslutats för bolagets verksamhet föreskriva särskilda villkor för anslaget användande. Bolaget kan då självfallet undandra sig styrningen genom att avstå från att utnyttja anslaget.

Några andra former av formell styrning av statliga bolag finns inte. Det bör dock i sammanhanget erinras om att staten självfallet kan sluta avtal med ett statligt bolag (liksom med vilket annat fristående rättssubjekt som helst) varigenom bolaget frivilligt går med på att inskränka sin handlingsfrihet på sätt som staten önskar. Ett välkänt exempel härpå är avtalen mellan staten och programföretagen inom radio och TV om reglerna för programverksam-

het. Likaså kan ett bolag gå med på att skriva in bestämmelser i bolagsordningen om att vissa av bolagets beslut skall underställas regeringen eller annan statlig myndighet.

I förevarande granskningsärende har två fall särskilt utretts av utskottet, nämligen dels statsrådet Roine Carlssons handläggning av frågor rörande Norrlands skogsägares Cellulosa AB (Ncb) och dels förutvarande statsrådet Nils G. Åslings befattning med utbytet av verkställande direktör för Statsföretag AB. Vidare har frågan om regeringens eller enskilt statsråds kännedom om domänverkets husaffärer undersökts. I Ncb-ärendet har Roine Carlsson, förutvarande styrelseordföranden i Ncb Sven Östling och departementsrådet Nore Sundberg hörts av utskottet. Frågor i ärendet har också ställts till statsminister Olof Palme i anslutning till att denne hördes inför utskottet i ett annat ärende. I statsföretagsärendet har Nils G. Åsling och förre verkställande direktören i Statsföretag AB Per Sköld hörts. Slutligen har ordföranden i styrelsen för domänverket, förre landshövdingen, Mats Lemne hörts i ärendet angående husaffärerna. Beträffande vad som framkommit vid dessa utfrågningar hänvisas till de stenografiska upptagningarna, *bilaga 10 B-G*.

Den statliga företagssektorn

Riksdagen
Sveriges
Riksbank

Underbilaga 1

Industridepartementet		Statsföretag AB			Svenska Varv AB
AB Tumba Bruk	AC-In-vest AB	ABAB	Norrbottnens Järnverk AB (NJA)	Sweden Center Japan AB	Calor Celsius AB
	AB ASEA- ATOM (50)	Bevaknings AB	Nyckelhus AB	(33,3)	Eriksbergs Mek. Verk- stads AB
	Cementa AB (5)	Abene AB	Pullmax AB	Swedish Industrial Development Corporation (SID)	Finnboda Varf AB
	Kockums Air AB	Beijer Bygg- material AB (45)	Regioninvest i Norr AB	AB Thörns Mekaniska Verkstad	Götaverken Arendal AB
	Luxor AB	Berol Kemi AB	Rockwool AB	Uddcomb Sweden AB (75)	Götaverken Cityvarvet AB
	Norrlands Skogsägares Cellulosa AB (73)	Beroxo AB	Sajo Maskin AB (40)		Götaverken Företags- hålsövärd AB
	AB Statens Anläggnings- provning	Bilfragmen- tering AB (25)	SARA AB		Götaverken Motor AB
	Studsvik Energi- teknik AB	BSK BS Konsult AB	SMT Ma- chine Company AB		Götaverken Ångteknik AB
	Svensk Energiteknisk Utveckling AB	AB Carbox	AB Statens Skogs- industrier (ASSI)		Karlskrona- varvet AB
	AB Svensk Exportkredit (SEK) (60)	Ceaverken AB (CEA)	SSAB Svenskt Stål AB (50)		Kockums Computer Systems AB
	Svensk Miljö- teknikutveck- ling AB	AB Eiser	Statsföretag International AB		Kockums Energi- system AB
	Svensk Trans- portsystemut- veckling AB	Finsli- parna i Klemens- näs AB	Svensk Industriell Bioteknik AB		Projekt 80 AB
	SEMKO	Holmsund Industri- center AB	Svenska Industri- etablerings AB (SVETAB)		S. V. Data AB
	Svenska Elektriska Materielkon- trollanstal- ten AB (51)	AB ID-kort (30)	Svenska Lagerhus AB		Svenska Varv Utveckling AB
	Svenska rymd- aktiebolaget	Investment AB Procordia	Svenska Petroleum AB (50)		
	SSAB	KabiVitrum AB			
	Svenskt Stål AB (25)	Kalmar Kockum AB			
	Sveriges geologiska AB	Kockumation AB			
	Sveriges In- vesterings- bank AB	Kockums Industri AB			
	Södra Skogs- ägarna AB (40)	Liber Grafiska AB			
	Z-Invest AB	Luossavaara- Kiirunavaara AB (LKAB)			

				Kommunikationsdepartementet	
Svenska Varv AB	Domän-verket	Förenade fabriks-verken (FFV)	Statens vattenfallsverk	Luftfarts-verket	Post-verket
Svenska Varv	AB Böksholms Sulfitfabrik	FFV Före-tagen AB	13 elproduk-tionsföretag		Fastighets AB Certus
Vindenergi AB	Domän-företagen AB	IG Jas AB (20)	8 eldistribu-tionsföretag		Postbolagen AB
Swedyards International AB	Fastigh kv Skogen nr 1 AB (50)	United Stirling AB (50)	Forsmarks Kraftgrupp AB (74)		Umeå Buss-garage AB (45)
TGB	Lessebo AB		AB Kärnkraft-utbildning (50)		
Microdrill AB (25)	AB Lessebo		Svensk Energiverks-grupp AB (SEAB)		
Uddevalla-varvet AB	Skogar		Svensk Kärnbränsle-försörjning AB (50)		
Zenit			Svenska Petroleum AB (50)		
Shipping AB			Svenskt Kolkonsortium AB (25)		
Öresunds-varvet AB			Swedish Power Service AB (SwedPower) (55)		

Kommunikationsdepartementet			Arbetsmark- nadsdeparte- mentet	Budget- departe- mentet	Ekonomi- departe- mentet
Statens Järnvägar SJ	Televerket				
ASG AB (67,5)	EILLEMTEL Utvecklings AB (50) Teleinvest AB	AB Aero- transport (ABA) (50)	Stiftelsen Samhälls- företag	Brygginvest AB	Företagskapi- tal AB (64)
AB Dissousgas (50)				Statskonsult AB	AB Industri- kredit (61)
GDG Biltrafik AB		AB Göta Kanalbolag		System- bolaget AB	Lantbruks- kredit (50)
Gullivers Re- sebureau AB (37,5)		AB Svensk Bilprovning (52)		AB Vin- & Spritcentralen	Post- och Kreditbanken PKbanken
AB Gävle Vagnverkstad (AGEVE)					Värdepappers- centralen VPC AB (53)
AB Land- transport					
Nora Bergslags Järnvägs AB					
Rimbobanans Fastighets AB					
Stockholms Läns Omni- bus AB					
Svenska Lastil AB (Svelast)					
AB Trafik- restauranger (TR)					
United Tours AB (30)					

Försvars- departe- mentet	Handels- departe- mentet	Jordbruks- departe- mentet	Social- departe- mentet	Utbildnings- departe- mentet
Swedair AB (69)	AB Oljetransit Svenska Penning- Lotteriet AB Swedec Inter- national AB (50) AB Tiptjänst	Svensk Avfalls- konvertering AB (SAKAB) (96) AB Svensk Laboratorie- tjänst Svelab (52) Svalöf AB (50)	Apoteksbolaget AB (67) Een-Holmgren Örtopediska i Uppsala AB (33) AB Kurorts- verksamhet	Nya Kungliga Dramatiska Teatern AB Operan (Kungl Teatern AB) Svenska Statens Språkresor AB

Den statliga företagssektorn i juli 1982.
Siffror inom parentes anger statens, Statsföretag ABs resp.
Svenska Varv ABs andel i procent av aktiekapitalet i de bolag
som *inte är helägda*.
Företagens aktieinnehav redovisas i ett organisatoriskt register
på sid 233.

De statliga företagen

Organisationstablan på sid. 4–7 omfattar 7 affärsverk, 7 kreditinstitut och 160 aktiebolag. Av dessa 174 företag har 109 fått ett eget textavsnitt. För att ett företag skall redovisas med textavsnitt krävs att statens andel av aktiekapitalet uppgår till minst 50% samt att företaget bedriver verksamhet av viss omfattning eller är av allmänt intresse av särskilda skäl. De 7 affärsverken och de 167 bolagen äger helt, delvis eller innehar minoritetsandelar i 1 049 bolag som – tillsammans med de 174 företagen i organisationstablan (totalt 1 223 företag) – redovisas i de organisatoriska och alfabetiska registren.

De 174 olika företagen, som ingår bland de statliga företagen, varierar avsevärt i storlek och representerar en mångfald olika verksamhetsinriktningar. Här finns affärsverk, kreditinstitut, industriföretag och bolag som ålagts speciella uppgifter av staten, t. ex. Systembolaget AB och Penninglotteriet AB.

Tabellen nedan är en sammanställning över de företag som är representerade med företagsbeskrivningar. Nedan presenteras de tio största företagen inom den statliga sektorn sorterade efter olika mått.

Omsättningen/utlåningen i den statliga företagsgruppen uppgick under år 1981 (eller motsvarande) till 208 miljarder kronor. Motsvarande siffra för föregående år var 177 miljarder kronor.

Resultatet före dispositioner och skatt förbättrades från år 1980 till år 1981 med 590 milj. kr. eller 11%.

Investeringarna ökade under samma tid med 2 399 milj. kr. eller med 18% och faller på affärsverken och övriga aktiebolag.

Antalet anställda minskade med ca 2 000 personer motsvarande knappt 1%.

		Affärs- verken	Kredit- insti- tuten	Statsfö- retags- gruppen	Svenska Varv- koncernen	Övriga aktie- bolag	Summa
Omsättning milj. kr.	1981	37 572 ¹	88 243 ²	15 401	7 320	59 403 ¹	207 939 ³
	1980	32 729 ¹	72 921 ²	13 990	6 034	51 707 ¹	177 381 ³
Förändring i %		+15	+21	+10	+21	+15	+17
Resultat före disp. o. skatt milj. kr.	1981	5 602 ¹	1 214	-1 556	-1 600	2 249 ¹	5 909
	1980	4 465 ¹	1 032	402	-1 461	883 ¹	5 321
Förändring i %		+25	+18	-487	-10	+155	+11
Investeringar milj. kr.	1981	9 428 ¹	167	1 844	347	3 743 ¹	15 529
	1980	7 339 ¹	158	2 334	306	2 967 ¹	13 130
Förändring i %		+28	+6	-21	+13	+26	+18
Medelantal anställda	1981	157 320	3 407	46 080	24 090	81 434	312 331
	1980	157 106	3 568	46 390	24 728	82 613	314 405
Förändring i %		±0	-5	-1	-3	-1	-1

¹ Omfattar i flera fall annat redovisningsår

² Avser utlåning

³ Inkl. kreditinstitutens utlåning

Det nystartade helstatliga bolaget Sveriges Geologiska AB (SGAB) har under sommaren 1982 övertagit huvuddelen av den uppdragsverksamhet som tidigare utfördes av Sveriges geologiska undersökning (SGU). Bolaget har ca 500 anställda och bedriver konsultverksamhet inom geologiområdet och därmed förenlig verksamhet. Verksamhet bedrivs från lokaler i Luleå, Malå och Uppsala med huvudkontor i Luleå. Dominerande verksamhetsgrenar är idag malm- och mineralprospektering samt olika typer av bergsundsundersökningar.

I proposition till riksdagen föreslår regeringen att statens andel (50%) av aktierna i AB ASEA-ATOM överläts till den andra aktieägaren ASEA AB. Riksdagsbeslut väntas under hösten 1982.

Under våren 1982 beslutade riksdagen att ett särskilt bolag skulle bildas för statens vägverks utlandsverksamhet, SweRoad consulting Aktiebolag. Företaget skall på affärsmässiga grunder bedriva konsultverksamhet som också kan omfatta försäljning av produkter och tjänster inom väghållningsområdet ävensom annan därmed förenlig verksamhet. Genom bildandet av ett fristående bolag kan en klarare avgränsning uppnås mellan verkets ordinarie verksamhet och exportverksamheten. Bolagets styrelse har sitt säte i Borlänge. Verksamheten startade i juli 1982.

Riksdagen har vidare beslutat att bilda ett aktiebolag med uppgift att bedriva utländsk konsultverksamhet och försäljning av tjänster inom den civila luftfartens område. Bolaget förvaltas av luftfartsverket. Bolagets namn är Swedish Aviation Development (Swedavia) Aktiebolag. Verksamheten startade den 1 juli 1982.

De tio största företagen inom den statliga sektorn

Omsättning (milj. kr.)

Svenska Petroleum AB	11 822,7
Televerket	10 520,0
Systembolaget AB	9 835,7
Vattenfall	9 227,0
Postverket	7 680,2
SSAB Svenskt Stål AB	7 266,9
Statens Järnvägar (SJ)	6 219,5
ASG AB	5 771,2
Apoteksbolaget	4 633,0
AB Statens Skogsindustrier (ASSI)	3 656,0

Statsföretag AB (koncernen)	15 401,0
Svenska Varv AB (koncernen)	7 320,4

Investeringar (milj. kr.)

Televerket	4 232,0
Vattenfall	2 530,0
Forsmarks Kraftgrupp AB	1 642,3
Statens Järnvägar (SJ)	1 348,5
AB Statens Skogsindustrier (ASSI)	924,0
SSAB Svenskt Stål AB	840,1
Postverket	512,1
Luossavaara-Kiirunavaara AB (LKAB)	469,5
Stiftelsen Samhällsföretag	350,0
Svensk Kärnbränsleförsörjning AB	233,2

Statsföretag AB (koncernen)	1 844,0
Svenska Varv AB (koncernen)	346,6

Resultat före dispositioner och skatt (milj. kr.)

Vattenfall	2 626,0
Televerket	2 514,0
PKbanken	969,0
AB Tipstjänst	750,9
Postverket	535,2
Svenska Penninglotteriet	517,0
Investment AB Procordia	380,7
Systembolaget AB	241,0

AB ASEA-ATOM	217,5
Vin- & Spritcentralen AB	198,0

Statsföretag AB (koncernen)	-1 555,6
Svenska Varv AB (koncernen)	-1 600,0

Antal anställda

Postverket	48 100
Televerket	44 426
Statens Järnvägar (SJ)	38 802
Stiftelsen Samhällsföretag	21 500
SSAB Svenskt Stål AB	17 017
Vattenfall	11 250
Apoteksbolaget	10 284
AB Statens Skogsindustrier (ASSI)	9 213
Luossavaara-Kiirunavaara AB (LKAB)	7 387
Domänverket	6 343

Statsföretag AB (koncernen)	46 080
Svenska Varv AB (koncernen)	24 090

Underbilaga 2

Utdrag ur JK:s beslut den 28 mars 1983 (dnr 2316-82-21)

Domänkoncernen

I överensstämmelse med bruket bl. a. i domänverkets och dotterföretagens årsredogörelse för 1981 används i fortsättningen termen domänkoncernen som gemensam beteckning för verket och dotterföretagen.

Domänverket har enligt sin instruktion (1975:1021; omtryckt senast 1981:284) till uppgift att driva skogsbruk, virkesförädling och annan därmed sammanhängande verksamhet (2 §). Verket skall även förvalta den egendom som hör till verkets fond – domänfonden – samt förvalta och utöva tillsyn över vissa andra allmänna skogar (2 §). Verket har givits en strikt ekonomisk inriktning. Målet för verksamheten är att gemensamt med Aktiebolaget Statens Skogsindustri (ASSI) på lång sikt åstadkomma bästa möjliga samlade ekonomiska utbyte och därmed prestera ett från företagsekonomisk synpunkt rimligt årsresultat (se 3 §).

Domänverket kan vid sidan av skogsbruket driva viss del av verksamheten i aktiebolagsform. Sålunda föreskrivs i verkets instruktion att verket får efter medgivande av regeringen i varje särskilt fall för statens räkning bilda aktiebolag för särskilda ändamål eller förvärva aktier i redan befintliga bolag (9 §).

Verksamheten vid verket och aktiebolag under verkets förvaltning skall bedrivas så att den bidrar till att målet för verksamheten uppnås (jfr 3 §).

Domänverket utgör således en del av domänkoncernen som förutom av verket såsom basorganisation består av ett antal aktiebolag. Den nyss angivna målsättningen för domänverket gäller i tillämpliga delar även bolagen. Målet för dessa är alltså att under krav på lönsamhet bl. a. skapa tillväxt i sin rörelse. Det skall ske under affärsmässiga former. De skäl som bl. a. har angivits för att använda bolagsformen är att samverka med externa parter underlättas och att de bidragsformer som förekommer kan utnyttjas lättare. Det har även angivits att verksamheten kan finansieras över den externa kapitalmarknaden och att den kan avgränsas och renodlas såväl redovisnings- som ansvarsmässigt.

Domänkoncernens verksamhet i bolagsform är underställd holdingbolaget Domänföretagen Aktiebolag (kallat Domänföretagen). Bolaget utgör ett s. k. paraplybolag för dotterbolag och dotterdotterbolag. Domänföretagen bildades den 31 december 1975. Aktierna i de bolag som domänverket då ägde fördes därvid över till Domänföretagen. De tidigare dotterbolagen till verket knöts därigenom till Domänföretagen som i fortsättningen blev verkets enda dotterbolag. Ordförande i styrelsen för Domänföretagen är sedan den 30 november 1982 ordföranden i domänverkets styrelse Mats Lemne. Tidigare var Lemne ledamot i styrelsen och Schotte dess ordförande

samt Johansson verkställande direktör. Vid nämnda tillfälle ersattes Johansson av Schotte. I fortsättningen ingick Johansson som ledamot i styrelsen tillsammans med bl. a. Öberg. Den 9 februari 1983 lämnade Schotte och Johansson sina uppdrag i Domänföretagen.

Dotterbolagen och dotterdotterbolagen till Domänföretagen uppgår till ett 50-tal, varav dock en del är s. k. vilande bolag. Många av bolagen sysslar i första hand med virkesförädling. De dotterbolag som närmast är aktuella i förevarande sammanhang är Algot Pettersson Aktiebolag (kallat Algot Pettersson), numera Algotimber Aktiebolag (kallat Algotimber) och Domän Housing Aktiebolag (kallat Domänhousing) samt Domän Trading Aktiebolag (kallat Domäntrading).

Algotimbers huvudinriktning har varit produktion av sågade och hyvlade trävaror, garage och andra sidobyggnader, väggblock, takstolar m. m. Fram till den 1 augusti 1983 har Wikström varit verkställande direktör i bolaget och tidigare i Algot Pettersson. Därefter har Wikström ingått som styrelseledamot i bolaget. Johansson har varit ordförande i bolagets styrelse fram till den 1 januari 1983, då både han och Wikström lämnade sina befattningar i bolaget. Varken Lemne eller Schotte är eller har varit engagerade i bolaget.

Domänhousing började sin verksamhet under hösten 1981 med anledning av planer på en omfattande produktion av trähus till bl. a. Italien. Bolagets ändamål har varit att genom egna och främmande produktionsresurser tillverka och försälja prefabricerade byggelement. Bolaget skulle emellertid i första hand ha till uppgift att samordna produktionen av trähus för den italienska marknaden mellan olika bolag inom domänkoncernen, bl. a. Algotimber. Bolaget har dock inte haft någon egen försäljningsorganisation eller andra resurser för att sköta kontakter med köpare. Avsikten har varit att man skulle avvakta utvecklingen av de projekt för leverans av trähus som startats inom ramen för bolaget. Tills vidare skulle bolaget således köpa de tjänster som behövdes i detta hänseende utifrån.

Domänhousings firmanamn antogs vid en extra bolagsstämma den 15 oktober 1981. Vid stämman utsågs Johansson till styrelseordförande och Wikström till ledamot av styrelsen. Även Öberg utsågs till styrelseledamot. Från den 4 januari 1982 var Wikström även verkställande direktör. Den 30 november 1982 avgick Johansson och Wikström från sina poster i bolaget. Samtidigt trädde Schotte in som ordförande i styrelsen. Vid extra bolagsstämma den 1 februari 1983 beslutades att bolaget skall träda i likvidation.

Domäntrading har till föremål för sin verksamhet att driva handel med varor och tjänster med avseende på bl. a. skogs- och träprodukter och byggnadsmaterial. Bolaget hade tidigare varit vilande under en annan firma. Firmanamnet Domäntrading hade tidigare innehaft av ett vilande bolag som blev Domänhousing. Bolaget började sin verksamhet under våren 1982. Vid extra bolagsstämma den 3 februari 1982 valdes Johansson till styrelseordförande.

rande i bolaget. Öberg och ekonomidirektören i Domänföretagen ingick som övriga ledamöter i styrelsen. Den sistnämnda var också verkställande direktör i bolaget.

I en promemoria fastställd av domänverkets styrelse den 25 oktober 1974 har angivits den politik för domänverkets helägda dotterföretag som har ansetts böra bedrivas. Vissa förändringar har visserligen senare inträtt i domänkoncernens organisation, bl. a. genom bildandet av Domänföretagen såsom ett holdingbolag mellan verket och de övriga bolagen. Schotte har emellertid framhållit att de principer som har kommit till uttryck i promemorian alltså anses ha aktualitet.

Promemorian ger uttryck för den uppfattningen att verket och dess generaldirektör har ett vidsträckt ansvar för den verksamhet som bedrivs inom ramen för de till verket knutna bolagen. Generaldirektören skulle sålunda ha relativt långt gående befogenheter att leda beslutsverksamheten i dessa. Det kan nämnas att beträffande ansvarsförhållandet föreskrivs i promemorian bl. a. att domänverket har det slutliga ansvaret för det samlade resultatet för dotterföretagens verksamhet. Vidare anges att domänverkets chef uppbär detta ansvar genom att inom ramen för verksinstruktionen fastställa dels dotterföretagens långsiktiga planer, dels kraven på avkastning. I samband med generaldirektörens prövning av dotterföretagens flerårsplanering avgörs enligt promemorian även i princip graden av samordning mellan domänverket och dotterföretagen.

Det kan även nämnas att det i promemorian anges att "transfereringar i form av bokslutsdispositioner, provisioner, rabatter och liknande är jämställda med beslut om disposition av vinstmedel, utdelningspolitik och koncernbidrag och skall fattas av generaldirektören på årsstämma eller under löpande år". Vidare anges att ledamöterna i bolagens styrelser utses av generaldirektören vid årsstämma och att avtal om anställning av verkställande direktör skall underställas generaldirektörens prövning. Personalunion förutsätts kunna råda mellan verket och bolagen. Erforderlig samordning mellan verkets och dotterbolagens verksamhet sker dock inte primärt genom personalunion enligt promemorian.

Utfrågning inför konstitutionsutskottet med statsrådet Roine Carlsson den 19 april 1983 angående Ncb

Olle Svensson: Jag ber att få hälsa statsrådet Roine Carlsson välkommen till utskottet. Vi har ett par ärenden anmälda där vi gärna vill ställa frågor. Det första gäller Ncb. Vi brukar låta den vi inbjudit få börja med några inledande kommentarer.

Roine Carlsson: Jag har inga speciella inledande kommentarer annat än att jag är medveten om att frågan skulle anmälas i konstitutionsutskottet. Om jag inte bryter mot all etik skulle jag vilja avstå från inledande kommentarer och i stället besvara frågor.

Bertil Fiskesjö: Jag skulle inledningsvis vilja ställa tre frågor med anledning av vad som är känt i ärendet.

Sven Östling har inför utskottet lämnat en del upplysningar, och jag skulle vilja ha din kommentar till dem. Det gäller först Ncb och Arbetsgivareföreningen och vad Östling uppfattat som ordergivning i fråga om att sälja Lilla Edet.

Östling har uppfattat Nore Sundbergs telefonkontakt i november som en direkt ordergivning från dig. Vad gäller den första frågan säger Östling att Nore Sundberg i telefon sagt följande: "Jag har hälsningar från statsrådet Roine Carlsson att du skall snarast tillse att Ncb lämnar Arbetsgivareföreningen och ansluter Ncb till statens förhandlingsorganisation, SFO." Jag skulle vilja höra din kommentar till detta.

Den andra saken gäller sättet att avskeda Östling. Östling fick den 2 december ett telefonsamtal från dig där ni enligt honom har sagt: "Jag avser att byta ordförande i Ncb." – "Jaså, avser du det? Av vilken anledning?" – "På grund av den ändrade situationen." – "Vilken ändrad situation?" – "Vi diskuterar inte det här mer, jag återkommer."

Jag skulle vilja ha din kommentar också till det telefonsamtalet.

Östling har vidare inför oss sagt – och det har han gjort tidigare även i pressen – att han upprepade gånger sökte få tag på dig för att diskutera Ncb men att det visade sig var omöjligt att få till stånd något samtal trots att han gav en lång rad alternativa sammanträdestider. Även på den punkten skulle jag vilja ha din kommentar.

Roine Carlsson: Jag har uppfattat att frågorna gällde varför Ncb skulle lämna SAF, omständigheterna kring Lilla Edet och samtalet med Östling den 2 december och sedan Östlings försök att få till stånd ett sammanträffande.

För att börja med SAF-frågan menade jag att vi skulle informera Ncb om att det fanns en arbetsgivarorganisation, SFO, som rätt många av de statliga

företagen tillhör. Jag fann det angeläget att informera på den punkten, för ASSI tillhör SFO, och jag tyckte att man borde få tillfälle att överväga även för Ncb att pröva om det var ändamålsenligt att undersöka förutsättningarna för en SFO-anslutning. Det var avsikten med det samtalet.

När det gäller Lilla Edet kan jag kommentera en del saker som jag vart informerad om innan jag tillträdde det här jobbet. Under våren vart jag informerad av Ncb-ledningen om att förhandlingar pågick med ett finskt skogsindustriellt företag om att eventuellt försälja Lilla Edet. Jag fick information dessförinnan via kanaler i Finland. När man har varit verksam i den här branschen under så många år är kontaktvägarna enkla, och på ett mycket tidigt stadium fick jag vetskap via mina finska vänner om att detta var på gång. Sedan kom frågan upp även vid ett senare tillfälle.

Jag tyckte det fanns anledning när vi utarbetade Statsföretagspropositionen och behandlade speciellt avsnittet om ASSI att i den fortsatta hanteringen ta i beaktande möjligheterna att åstadkomma en bättre samplanering mellan de statliga skogsindustriella intressena.

Det fanns också en annan tanke bakom. Lilla Edets marknadsandel i Sverige är betydande, och om man skulle umgås med tankar att avyttra Lilla Edet var det min mening att man i första hand borde söka efter en svensk lösning. Jag fick det intrycket när Ncb-ledningen informerade mig om detta att den frågan inte hade varit föremål för speciell granskning. Bakgrunden var alltså dels ett intresse av att så långt det är möjligt effektivisera de statliga skogsindustriella intressena, dels att man borde undersöka om det fanns möjligheter att hitta en svensk lösning för Lilla Edet, om det var angeläget för Ncb att avyttra företaget.

På mjukpappersområdet har det med ett kort undantag inte funnits något utländskt intresse i Sverige. Lilla Edet ägdes av den multinationella Axo-koncernen. Den epoken i Lilla Edets utveckling var inte godartad. Därför var det angeläget att även i det här läget få framföra till ledningen för Ncb att man borde pröva båda de här frågorna, vilket styrelsen sedermera gjorde.

Vad gäller samtalet den 2 december vill jag meddela att jag tidigare, någon av de första dagarna i december, anmälde frågan till regeringen mot bakgrund av att vi visste att vi måste börja ägna oss åt Väjäfabriken och försöka hitta en lösning som på längre sikt skulle trygga verksamheten vid Väjäfabriken.

Inför det problemet var det angeläget att vi hade en styrelseordförande som regeringen kunde känna ett oinskränkt förtroende för i hanterandet i Ncb av frågan om Väjä.

Jag har ju i min tidigare verksamhet följt Ncb:s utveckling och lärt känna Ncb:s aktiviteter och beslut och de svårigheter som Ncb många gånger varit inne i. Jag visste att Östling deltagit i styrelsearbetet sedan tidigt 1970-tal. Han var väl den förste som kom in i Ncb-styrelsen med någon industriell erfarenhet. Alla känner vi till utvecklingen i Ncb, och styrelsen som kollektiv

har naturligtvis ett stort ansvar för den utvecklingen. Jag fann i mitt arbete att Sven Östling hade deltagit i de olika turerna och besluten i Ncb:s styrelse som lett fram till svårigheter för företaget.

När det sedan var aktuellt – det är det fortfarande – att ta itu med Väjaoproblematiken fann regeringen behov av att ha en styrelseordförande som vi kunde känna stort förtroende för när vi skulle fortsätta överläggningarna om en lösning på Väjaoproblemet.

Jag meddelade Östling den 2 december att jag avsåg att kalla till en extrastämma och ersätta honom på ordförandeposten. Det var den s. k. nya situationen. Om jag använt det uttrycket i telefonsamtalet kan jag inte verifiera, men detta var de faktorer som låg bakom.

Vad gäller Östlings önskemål om sammanträffande med mig har jag ett mycket bestämt minne av att vi träffades i riksdagsfoajén, där han talade om det allmänna läget i Ncb. Jag har ett minne av att det var mot slutet av oktober. Därefter har jag ingen notering om att Östling oupphörligen skulle ha föreslagit sammanträffanden och återkommit med ett antal sammanträdesdagar.

Bertil Fiskesjö: Det är ur utskottets synpunkt av visst intresse hur frågan om att Ncb skulle lämna Arbetsgivareföreningen togs upp. Östling har givit en redovisning som innebär att han helt enkelt fick en order om att tillse att Ncb skulle lämna Arbetsgivareföreningen. Det var alltså enligt hans mening inte några allmänna förslag om att man skulle fundera på det, utan det var en direkt order, och den emanerade enligt vad Östling angivit från dig.

Sedan har jag en fråga i anslutning till vad du sade om avsättandet av Östling. Östling poängterade inför oss att någon extra bolagsstämma inte alls varit på tal. Enligt vårt protokoll sade Östling: "Något besked om att man skulle inkalla extra bolagsstämma eller något besked till annan styrelseledamot i Ncb om att styrelsen skulle fatta beslut i enlighet med bolagsordningen om att avsätta mig som ordförande har icke förekommit." Östling har alltså återgivit det här korta telefonsamtalet. Min följdfråga är om det är korrekt att Östling inte fick något besked om att ni hade för avsikt att inkalla till extra bolagsstämma.

Roine Carlsson: Vad först gäller SAF var jag vid den tidpunkten väl förtrogen med att inget statsråd kan ge order till en styrelse. Jag framförde via departementsrådet att det skulle vara av intresse om styrelsen prövade denna fråga. Det har alltså inte utgått någon order till någon.

Vad sedan gäller den extra bolagsstämman är det så att det endast är vid antingen en extra bolagsstämma eller vid en ordinarie som det är möjligt att göra förändringar i styrelsen. Det är de två instrument som finns att tillgå i det här fallet. Det torde också Östling vara väl förtrogen med.

Bertil Fiskesjö: Nämnde du när du meddelade Östling att han skulle avgå att en extra bolagsstämma skulle inkallas, eller gjorde du det inte?

Roine Carlsson: Jag talade med Östling om den nya situationen och sade att vi inte hade förtroende för honom längre att stå i spetsen för företaget och att detta skulle bli föremål för en extra bolagsstämma.

När detta sedan anmäldes i styrelsen frånträdde Östling sitt uppdrag och vice ordföranden gick upp. Därför vart det aldrig aktuellt med extra bolagsstämma.

Anders Björck: Roine Carlsson säger att man i regeringen hade diskuterat att göra ett skifte på ordförandeposten i Ncb. Var det ett formligt beslut? Diskuterades det vid allmän beredning, eller diskuterades det mer informellt?

Roine Carlsson: Det diskuterades vid ett sammanträde som vi har varje dag kl. 13. Vilken veckodag det var vet jag inte, men det var i början av december.

Anders Björck: Diskuterade man vid det sammanträdet att gå vägen via någon bolagsstämma, eller uppdrog man åt dig att verkställa beslutet?

Roine Carlsson: Mina kolleger i regeringen är väl förtrogna med att en förändring på ordförandeposten sker vid extra bolagsstämma eller ordinarie.

Anders Björck: Sven Östling var alltså ordförande i ett statligt företag, kanske ett av de mest problematiska i många avseenden. Fann du ingen anledning sedan du tillträtt som biträdande industriminister att ta något allmänt resonemang med honom om Ncb:s problem och om hans roll i sammanhanget?

Roine Carlsson: Under nästan ett kvarts sekel i branschen i olika uppdrag har jag haft tillfälle att följa olika företags styrelser agerande och lärt känna många styrelseledamöter och ordförande i företagen. Jag vet att det mellan ägaren och styrelsens ordförande måste finnas ett stort förtroendekapital. Jag fick också tillfälle att via Ncb-kommissionen ytterligare tränga in i Ncb:s problem, som ni alla känner till. Jag vågar påstå att jag har varit rätt väl informerad om Ncb:s situation.

Jag vill återigen framhålla att det akuta problemet för Ncb var och är hur man långsiktigt skall göra med Väja. Inför de diskussionerna mellan regeringen och Ncb måste en dialog föras mellan en ordförande, som vi har förtroende för, och regeringen.

Anders Björck: Du ansåg alltså inte att ni hade något förtroende för Sven Östling ens i den meningen att ni ville ha något allmänt resonemang innan han skildes från sin tjänst? Var förtroendet så dåligt?

Roine Carlsson: Ja.

Anders Björck: Sven Östling har givit en version av vad som hänt, och den finns stenografiskt nedtecknad. Den skiljer sig avsevärt från din version. Vad tror du det kan bero på?

Roine Carlsson: Det har jag ingen uppfattning om. Jag har bara ett intresse av att redovisa inför utskottet hur jag har agerat i den här situationen. Jag har ingen kommentar till Östlings beskrivning, som jag inte har tagit del av.

Karin Ahrland: Av svaret på Anders Björcks frågor förstod jag att du menade att du, enkelt uttryckt, *kan* Ncb. Ansåg du när du tillträdde som statsråd att du var så väl insatt i alla de statliga företag och verk som lyder under dig att du inte behövde några introduktionsföreläsningar eller möten med företrädare för olika myndigheter och verk inom ditt område? Gällde det enbart Ncb, eller var det generellt?

Sedan undrar jag: Hade du, innan du så småningom tog kontakt med Sven Östling, haft kontakt med vice ordföranden eller andra styrelseledamöter, eller hade din enda kontakt med styrelsen varit med Björn Olhans? Det står i det protokoll vi har över hörandet av Nore Sundberg att det förekom en kampanj inom styrelsen mot Östling. Kände du till den?

En sista fråga: Nyss sade du att en diskussion måste föras med en ordförande som man har förtroende för. Vad betyder det för dig rent teoretiskt?

Roine Carlsson: När jag tillträdde var det självklart att jag prioriterade de områden som jag inte alls var förtrogen med på samma sätt som med skogsindustrin – det är ju rätt rimligt. Jag vill inte påstå att jag i detalj, på en tusendels millimeter när, ägde kännedom om allt som skedde inom Ncb, men genom åren har jag kunnat följa Ncb rätt väl. Jag fick också en redovisning av situationen i de olika statliga företag och verk som jag har ett § 5-förordnande över, och det var naturligtvis oerhört värdefullt att få den redovisningen. Så kategorisk som frågan ställdes har inte min attityd till Ncb varit.

Diskussionerna mellan regeringen och styrelseordföranden måste naturligtvis ske under sådana former att vi kan få fram de allra bästa informationerna inför överväganden som vi måste göra kring Väja. I en sådan diskussion måste vi känna förtroende för dem som skall lämna informationen från företagen och som har att fullgöra ett uppdrag å ägarens vägnar. Det är oerhört viktigt. Det skulle inte kunna bli meningsfullt om vi hade fört den diskussionen med Sven Östling. Därför fann regeringen det angeläget att göra en förändring på ordförandeposten så att vi kunde starta överläggningarna utifrån bästa möjliga förutsättningar.

Karin Ahrland: Det var några frågor jag inte fick svar på – det kan hända att du glömde dem. Hade du någon kontakt med övriga styrelsemedlemmar? Har du hört samma sak som Sundberg, att det var trassel inom styrelsen?

Roine Carlsson: Jo, det fick jag framför allt en redovisning av i min tidigare funktion som förbundsordförande i Pappers. Under min tid som statsråd och fram till diskussionen med Östling tog jag inte del av den typen av information. Den kände jag till sedan tidigare.

Karin Ahrland: Hur var din kontakt med vice ordföranden?

Roine Carlsson: Det förekom ingen kontakt med vice ordföranden.

Karin Ahrland: En enkel följdfråga: Jag är fortfarande litet frågande för uttrycket "diskussioner mellan statsrådet och styrelsen". Betyder det rent ut sagt att de diskussioner som möjligen kan behöva föras emellanåt skall föras med en person som är villig att handla i enlighet med vad regeringen tycker?

Roine Carlsson: Nej, men vi skall ha ett mycket bestämt intryck av att vi får tillfälle att föra dem med så kvalificerade företagsrepresentanter som vi över huvud taget kan rekrytera.

Gunnar Biörck: Det är en sak som har förbryllat mig. Statsrådet Carlsson sade i början att regeringens förtroende för Östling inte var oinskränkt, och det har sedermera sagts att förtroendet var dåligt.

Nu är förtroende ett ord som har en moralisk valör. Man kan tycka att en person har felaktiga åsikter men kan ändå ha förtroende för honom som person. Man kan vilja byta ordförande därför att han har andra åsikter i sak men också därför att man inte litar på vederbörande. Jag skulle vilja höra statsrådet Carlssons mening om den semantiska frågan.

Roine Carlsson: Jag är inte säker på att jag kan helt tillfredsställa frågaren vad gäller semantiken. Men när en person skall stå i spetsen för ett statligt företag i form av styrelseordförande måste vi kunna känna tilltro till hans uppgifter, till hans insikter och till hans kunskaper inom det värv han är satt att förvalta. När det inte föreligger har man att pröva: skall man låta det tillstånd som råder få fortsätta, eller skall man anstränga sig att få en ändring till stånd för att uppnå det syftet?

Gunnar Biörck: Får jag tolka det så att det egentligen är hans *förmåga* som man har varit tveksam om, medan man däremot inte vill ge något utlåtande om sin tillit till hans person?

Roine Carlsson: Jag säger återigen att mellan ägaren och styrelseordföranden måste det finnas ett förtroendekapital som är näst intill oanfrätt för att ägaren skall ha ett intryck av att han handlägger frågorna i styrelsen på bästa sätt.

Gunnar Björck: Jag har fortfarande inte fått något riktigt klart svar på min fråga. Jag föreställer mig att det är en blandning av faktorer som ingår. Det är den tolkning jag ger av statsrådet Carlssons senaste svar.

Anders Björck: När Roine Carlsson säger att Östling saknade regeringens förtroende tycker jag det är viktigt att få en precisering. Innebär detta att han saknade regeringens förtroende i vad avsåg att han skulle sköta sin uppgift som styrelseordförande på ett otillfredsställande sätt, eller gäller det mera att man var rädd att han beträffande den framtida verksamheten skulle ha andra åsikter än regeringen till äventyrs kan ha?

Roine Carlsson: Sven Östling deltog som styrelseledamot i en serie beslut som visat sig föra in företaget i allt svårare situationer, vilket har skett med Ncb. Sven Östling deltog sedan början av 1970-talet i den verksamheten. När vi nu skulle gå in i ett nytt skede med Väjäfabriken tyckte vi att han inte hade visat en sådan insikt och kunskap att vi längre var beredda att använda oss av hans tjänster som ordförande. Han har deltagit i Ncb:s beslut under hela 1970-talet när företaget har vandrat in i svårigheter.

Anders Björck: Efterträdaren, som var vice ordföranden, har rimligtvis också deltagit i en del av de beslut som fattades under den aktuella perioden. Har han enligt Roine Carlsson regeringens fulla och odelade förtroende?

Roine Carlsson: Ja. Hade han inte haft det, hade han inte beklätt den post han nu har. Johansson kom in i styrelsen sedan staten fått ett avgörande inflytande i Ncb.

Sven-Erik Nordin: I dina inledande frågesvar lade du stor tyngd på att man måste ta itu med planeringen för Väjäfabriken. Som ådaling uppskattar jag den ambitionen. Du sade: "Det är då angeläget att regeringen har oinskränkt förtroende för styrelseordföranden i Ncb." Fanns det i Östlings agerande under 1982 visavi planeringen för Väjäfabrikens modernisering och utbyggnad något speciellt handlingssätt som du tyckte diskriminerade honom såsom ordförande i styrelsen?

Roine Carlsson: Jag vill återupprepa mitt tidigare svar att har man som styrelseledamot deltagit i besluten under hela 1970-talet, då företaget kommit in i svårigheter, så tycker vi det är rimligt att man tar konsekvenserna därav och ersätts som ordförande av någon som inte har deltagit i de besluten.

Sven-Erik Nordin: Jag ställde frågan, om han reagerade under 1982 visavi planeringen för Väjäfabriken.

Roine Carlsson: Det har inte kommit i gång någon nämnvärd planering för Väjäfabriken förrän sent i höstas, och den har framför allt letts av verkställande direktören och den nye styrelseordföranden.

Sven-Erik Nordin: Det framlades i alla fall en principplan, visserligen inte genomarbetad, för Väjäfabrikens finansiering. Var Östlings befattning med det arbetet på något sätt dålig?

Roine Carlsson: Det viktiga i det här sammanhanget är att överläggningarna mellan regeringen och Ncb inträdde i ett nytt skede då den nye ordföranden trädde till. Det var för att kunna fortsätta diskussionerna som vi ville fullfölja detta.

Sven-Erik Nordin: Hade du redan vid ditt tillträde till statsrådsposten en förutfattad mening, att Östling borde plockas bort som ordförande i Ncb?

Roine Carlsson: Jag vet inte om det kan kallas en förutfattad mening att man inför ett projekt för många miljoner vill föra diskussionen med en ordförande som regeringen känner förtroende för. Vi ville starta diskussionen utifrån bästa möjliga förutsättningar.

Sven-Erik Nordin: En slutfråga: Hur mycket tid har du under hösten ägnat åt Ncb?

Roine Carlsson: Den frågan är omöjlig att besvara. Jag för inte bok över fördelningen mellan olika statliga företag. Jag kan inte svara på den frågan kvantitativt genom att ange hur mycket tid jag har ägnat åt den saken.

Karin Ahrlund: Staten har ju majoriteten i Ncb, men det finns andra aktieägare inkopplade också. Hade du någon kontakt med företrädarna för dem?

Roine Carlsson: Svar: nej.

Bertil Fiskesjö: Eftersom du fäste sådan vikt vid vad som var planerat eller hände med Väja skulle jag vilja återkomma till den frågan.

Inför oss i utskottet har Östling redovisat denna fråga. Han sade enligt protokollet: "Vi hade under två år utrett och kommit fram till en bestämd plan för investeringar och fortsatt drift i Väja-Dynäs säckpappersfabrik, som av många andra tidigare dödsdömts. Väja-Dynäs går bra."

Sedan kommer det: Vid sammanträdet den 20 oktober beslöt styrelsen bl. a. att förelägga statsrådet, som var ny biträdande industriminister, denna plan, samtidigt som Östling å styrelsens vägnar skulle redogöra för Ncb:s verksamhet i största allmänhet.

Detta uppdrag fick alltså då Östling av styrelsen, och såvitt jag förstår anmälades ingen avvikande mening. Man hade alltså en plan för Väja som man ville att du skulle se på, och man ville tala med dig allmänt om Ncb:s verksamhet. Östling gav, säger han, minst ett dussin tider för att träffa Roine Carlsson, men han fick besked via Kramforskontoret att du inte hade tid.

Jag ställer denna redovisning i kontrast till vad du sade om att du inte har något minne av att Östling hade begärt företräde för dig. Vad tror du kan vara orsaken till att uppgifterna är så olikartade? Är det någon som på vägen har undanhållit Östlings begäran om sammanträffande med dig?

Roine Carlsson: Jag vet inte.

Karin Ahrland: Jag känner för dig. Jag drabbades som nytt statsråd av att en sekreterare stoppade en massa samtal till mig. Jag fick helt enkelt inte ens veta att folk hade sökt mig. Det tog mig en månad innan jag kom underfund med det. Kan du ha råkat ut för samma sak?

Hans Nyhage: Jag tycker man skall tala i klartext. Här säger Östling: "Jag gav Margareta Stålfors, som var suppleant i Ncb:s styrelse från kanslihuset, minst ett dussin tider för att träffa Roine Carlsson." Har det verkligen gått fram?

Roine Carlsson: När vi tillträdde välldes det fram olika önskemål från företag och verk om att få träffa och informera mig. När det gäller Ncb vill jag helt kort säga att jag inte har det minsta intryck av att någon har undanhållit mig information om vilka som velat träffa mig – det vill jag vänligt men bestämt tillbakavisa.

Vad orsaken kan vara till att Östling har angivit olika alternativ men att det inte har kommit till min kännedom har jag ingen uppfattning om. Jag träffade Östling i riksdagsfoajén, där vi talade i korthet om Ncb.

Därefter vart jag informerad av Ncb:s verkställande direktör om det aktuella arbetet kring Väja. Sedan har företrädare för de fackliga organisationerna informerat mig om arbetet med Väjaprojektet.

Till Bertil Fiskesjö vill jag säga att jag under mina år i Pappersindustriarbetareförbundet har tagit del av många planer och tankar kring den skogsindustriella utvecklingen i Ådalsområdet. Jag vet inte hur många planer och projekt som genom åren har redovisats kring Väjafabriken, alltifrån vita projekt till bruna.

Bertil Fiskesjö: Du har tagit del av planer och tankar, säger du. Men detta var en plan som man dragit på ett styrelsesammanträde och som Östling fått i uppgift att tala med dig om. Det är alltså inte några allmänna lösa tankar. Men jag bortser från detta nu och går vidare till kontaktförsöken.

Av Östlings framställning framgår att när det inte gick att på det här viset få en tid bestämd för att träffa dig försökte han här i riksdagen att få tag på dig. Du har sagt att ni då talade om Ncb i korthet. Enligt Östling utspann sig samtalet på följande sätt: "Jag är Sven Östling." – "Ja, jag ser det." – "Jag har försökt få ett sammanträffande med dig på styrelsens vägnar." – "Jag har inte tid, jag är på väg till ett annat sammanträde."

Det var alltså enligt Östling allt vad som sades där, och det var det enda samtal, säger Östling, som han haft med dig. Enligt hans uppgift talade ni inte alls om Ncb vid det tillfället.

Är Östlings redovisning av vad som försiggick korrekt?

Roine Carlsson: Den är inte korrekt. Det faller på sin egen orimlighet att Östling skulle ha skäl att presentera sig för mig. Jag lärde känna Östling mycket tidigare, framför allt under Ncb-kommissionens arbete, då jag deltog i ett antal styrelsesammanträden i Ncb. Någon presentation inför mig var icke behövlig, och uppgiften faller på sin egen orimlighet.

Bertil Fiskesjö: Substansen i min fråga gällde om ni talade om Ncb eller ej.

Roine Carlsson: Svar: ja.

Bertil Fiskesjö: Vad talade ni om då?

Roine Carlsson: Han gav en kort orientering om det aktuella läget i Ncb.

Yngve Nyquist: Du har vid flera tillfällen återkommit till Väja. För de flesta av oss eller i varje fall många av oss är Väja ett industrinamn i Ådalen, en av de sista industrierna i den avindustrialiserade Ådalen. Men vi känner väl inte så mycket till vilken betydelse Väjakomplexet har. Det vore intressant att få höra litet om vad Väja betyder för framtiden om man skall bedöma behovet av personligheter i styrelsen.

Min andra fråga är: Har du i något sammanhang haft kontakter med Nils Åsling om hans uppfattning om Ncb-problematiken och utbyggnadsfrågan och inte minst personfrågor i Ncb:s styrelse?

Roine Carlsson: På den första frågan kan jag svara att Väja är den enda skogsindustriella enhet som finns kvar i Ådalen – Utansjö ligger söder därom i Härnösands kommun. Men för att långsiktigt kunna klara fortsättningen i Väja talar man allmänt om ett projekt som kommer att belöpa sig på mellan

600 och 700 milj. kr. När man för samtal om så omfattande projekt måste det finnas ett stort förtroendekapital mellan ägaren och den som skall företräda ägaren. Här är det fråga om att göra om massatillverkningen för att kunna fortsätta att tillverka det kraftpapper och säckpapper som man hittills varit framgångsrik på. Det gäller hur man skall avväga de omfattande investeringsinsatserna. Det är oerhört viktigt att man får bästa tänkbara belysning och får fram de bästa tänkbara uppgifterna som underlag för departementet i dess fortsatta handläggning.

Jag har inte haft någon kontakt med Nils Åsling om vare sig Väjäprojektet eller personfrågorna i Ncb.

Kurt Ove Johansson: Har det i handläggningen av de frågor som rör Ncb vid något tillfälle varit delade meningar i regeringen?

Roine Carlsson: Nej.

Olle Svensson: Vi kan då betrakta utfrågningen som avslutad.

Utfrågning inför konstitutionsutskottet av direktör Sven Östling den 7 april 1983 angående Ncb

Olle Svensson: Vi har ett granskningsärende som gäller frågor rörande Ncb. Det gäller självfallet enbart regeringens handläggning av frågorna. Vi har kallat dig hit såsom ordförande under den aktuella perioden. Vi brukar låta den som är kallad inleda med en redogörelse.

Sven Östling: Jag kanske först får ge bakgrunden till att jag hamnat i den här situationen utan egen förskyllan. Det är inte jag som har påkallat detta möte.

När statsminister Olof Palme i ett offentligt angrepp på mig gör gällande att jag skulle vara i högsta grad medskyldig till Ncb:s situation och förfall är det värt att notera att jag icke deltagit i förvärv av de enheter som numera är nedlagda. Det påstods att jag skulle ha varit med och fattat beslut som hade lett till ekonomisk kris för Ncb. Jag har inte varit med om att köpa Sandvikens sulfitfabrik i Kramfors, ej heller Hismofors, ej heller Hörnefors, ej heller Köpmanholmen, som jag själv måste vara med om att besluta att nedlägga.

Redan i mitten av 1970-talet började det krisa till sig efter det att vi hade fått mycket kostsamma löncavtal som kostade Ncb 40–45 %. De två åren i mitten av 1970-talet var för Ncb:s vidkommande förödande, beroende på att Ncb tidigare hade förvärvat och i sin koncern hade äldre sulfit- och sulfatfabriker med ett alltför stort antal anställda i förhållande till produktionen. Det drabbade självfallet Ncb hårdare än företag som hade moderna industrier.

När jag tog upp detta vid ett flertal sammanträden var jag en ensam ropandes röst i öknen bland ca 15 styrelseledamöter – företagsledning, arbetstagare och skogsägare. Självfallet har jag förståelse för att arbetstägarna på de orter som skulle ha berörts var angelägna om att få fortsätta driften. Det fattades också majoritetsbeslut om att dessa verksamheter skulle få fortsätta.

Så kom dessutom lågkonjunkturen. Man fick lagerstöd för att tillverka massa vid de här fabriker. Detta var spiken i likkistan för Ncb. Konjunkturedgången fortsatte och lagren ökade. Även om man fick lagerstöd kostade det pengar, och stora delar av produkterna skadades genom alltför lång lagringstid, samtidigt som priserna föll.

När man nu har facit i handen kan alla säga att fabriker borde ha lagts ned redan i mitten av 1970-talet, några t. o. m. tidigare. Jag kan tillägga att minst en handfull sulfat- och sulfitfabriker borde ha nedlagts utefter Norrlandskusten inom Ncb:s verksamhetsområde före Köpmanholmens nedläggning. Nu börjar det – vi har redan sett signaler om nedläggning av en av fabriker.

Jag vill alltså på det bestämdaste tillbakavisa påståendet att jag skulle ha medverkat till beslut, som förorsakat Ncb-krisen. Det är att smutska mig för att rättfärdiga statsrådet Roine Carlssons handlande – jag skall komma tillbaka till det.

Jag har också sagt i TV att jag har full förståelse för att statsministern rycker ut och håller en presskonferens för att försvara ett statsråd han engagerat. Jag har också som företagsledare under 40 år varit tvungen att försvara många medarbetare som har trampat i klaveret. Sitter man i ledningen får man göra det ibland. Men det är en sak att göra detta; en annan sak på vilket sätt man gör det.

Nåväl – när nu Ncb kom i en kris som var så svårartad att man kunde förväntat sig betalningsinställelse och konkurs involverades regering och riksdag i flera omgångar. Ni har själva underlag, så jag behöver inte redogöra för det.

Man har också sagt att Ncb har bytt chefer ett flertal gånger och att det skulle visa att företaget inte fungerar. Det må vara sant. Jag vill då bara konstatera att när Rydbo, som tidigare var generaldirektör för domänverket, kom in i bilden uppstod snart stora svårigheter att samarbeta inom styrelsen. Det var samtidigt som han sökte genomföra vissa strukturförändringar efter egna idéer.

Jag vill också säga för klarhetens skull att när han lämnade i december 1980 hade han redan tagit anställning som verkställande direktör i Kopparfors utan att jag och flertalet övriga styrelseledamöter visste om detta.

Diskussionerna gick vidare om strukturrationaliseringar och förändringar. En proposition från regeringen förelåg kring årsskiftet 1980-1981. I december 1980 diskuterades detta. Uttalanden gjordes både från regeringshåll och av dåvarande ordföranden i Pappersindustriarbetareförbundet Roine Carlsson samt från enskild skogsägare om att det bästa som kunde ske vore att Ncb gick i konkurs. Detta stod att läsa i tidningarna. Samtidigt pågick förhandlingar om Ncb:s dollarlån, statliga och övriga lån. Tolv utländska banker stod i kö framför Ncb:s dörrar för att kräva betalning eller statsgaranti på dollarlånet om 40–50 miljoner US-dollar, där PKbanken var ledande. Jag satt och sitter i PKbankens styrelse och kunde självfallet inte agera där – jag var ju jävig – men jag agerade på annat sätt och fick gehör för en lösning.

Nåväl, Rydbo, liksom styrelseordföranden Rutger Martin-Löf, gick i början av december 1980 och flera styrelseledamöter gick. Några lämnade skrivelser om att de ville avgå. Ingen styrelseordförande fanns. Dåvarande vice ordföranden ville inte ställa upp. Styrelsen var starkt decimerad. Vi hade ingen VD. Jag brukar säga att en av de få gånger som åtminstone de som var kvar i Ncb – representerande staten (kanslihuset), skogsägarna och arbetstägarna – var helt eniga om en fråga var när de övertalade mig att ställa upp som arbetande ordförande. Självfallet var jag inte särskilt hågad, men jag kände trots allt ett viss ansvar för att söka göra en insats.

Så kom uttalandena om konkurs. På 14 dagar rann 150 miljoner ut ur Ncb:s kassa dagarna före jul 1980. SJ stoppade järnvägsvagnar för export av trävaror och pappersmassa om inte Ncb betalade förskott för vagnarna. Jag hade långa samtal med SJ:s chef Furbäck, och min jul- och nyårshelg förbrukades av telefonsamtal och möten för att reda upp saken.

Jag måste snabbt få tag i en t. f. chef. Investeringsbankens chef Callans erbjöd mig då att få låna Fylking, som var konsult eller anställd i Investeringsbanken, men inte branschkundig. Avtal träffades med Investeringsbanken om att engagera Fylking som t. f. VD.

De beslut som styrelsen tog – i huvudsak överensstämmande med regeringens proposition och riksdagens godkännande – genomfördes successivt. Självfallet var det en svår uppgift på många sätt, och när man lägger ner den ena fabriken efter den andra blir man inte populär. Anställda och fackföreningsrepresentanter både i och utanför styrelsen hade andra uppfattningar än majoriteten i styrelsen och ledningen.

Mitt arbete bestod i att se till att Ncb fick en fungerande styrelse. Samtidigt skulle jag försöka få tag i en ny permanent VD som helst kunde gamet. Det drog ut på tiden. Jag hade diskussioner med minst ett dussin människor under året. Till slut lyckades jag få fram en chef, nämligen Lars Henrik Forssblad, då vice VD för Iggesund och lyckades övertala Lars Sundblad, chefen för Iggesund, att släppa honom redan den 1 januari 1982.

Att Palme behagade offentligt uppge vilken total ersättning jag uppbar som arbetande ordförande, syns mig vara en illvillig parentes som inte har med saken att göra. Avtal var träffat mellan mig, representanter, berörda aktieägare och styrelsen. Det var rätt och slätt ett arbetsavtal, innebärande att jag skulle använda 75 % av min tid för att klara jobbet. Det egentliga styrelsearvodet var 37 500 och 40 000 senaste året. Syftet med Palmes offentliga upplysning kan jag väl ana mig till. Ersättningen var emellertid inte ens hälften av det som Investeringsbanken debiterade Ncb för Fylking.

När man skall ta ställning till en sådan här sak är det viktigt att man har bakgrunden klar för sig, och jag har velat ge denna bakgrund för att utskottets ledamöter skall förstå innebörden av vidtagna åtgärder.

Forssblad anställdes som permanent VD, och Ncb fick arbetsro. 1982 års resultat visar en rörelsevinst på 73 miljoner och en budget för 1983 där rörelseresultatet väsentligt överstiger 100 miljoner. Att det fanns kvardröjande nedläggningskostnader under 1982 är självklart, men de är i stort sett borta under 1983.

Vi fick så en ny regering i oktober 1982. Till den 20 oktober var styrelsemöte planerat i Ncb.

Några dagar efter Roine Carlssons tillträde som statsråd – före styrelsemötet 20 oktober – blev jag uppringd av departementsrådet Nore Sundberg, som vid bolagsstämman i maj 1982 å statens vägnar – staten är ju till ca två tredjedelar ägare av Ncb – föreslog omval av mig i styrelsen och även föreslog

arvodet 40 000 kr. till styrelseordföranden.

Nåväl – Nore Sundberg meddelade följande: "Jag har hälsningar från statsrådet Roine Carlsson att du skall snarast tillse" – lägg märke till orden – "att du skall snarast tillse att Ncb lämnar Arbetsgivareföreningen och ansluter Ncb till statens förhandlingsorganisation SFO." – "Jaså", sade jag. "Vad är anledningen?" – "Fråga inte mig, jag har bara hälsningar."

Ytterligare sade Nore Sundberg: "Du skall ligga lågt i fråga om att sälja Lilla Edets mjukpappersfabrik. Du får inte förhandla om att sälja det." Jag blev mycket förvånad och ställde följande motfråga: "Vem är det som håller på att sälja det, och vad vet Roine Carlsson om det?" – "Fråga inte mig, jag har bara hälsningar att framföra." Samtalet var slut.

Jag blev naturligtvis konfunderad över detta. Jag tog omedelbart kontakt med VD Forssblad och informerade honom om samtalet med Sundberg. Vi hade ju styrelsemöte utsatt till den 20 oktober, och jag bad honom undersöka vad ett utträde ur SAF skulle få för konsekvenser. Flera av dotterbolagscheferna var bekymrade, för man såg framför sig att man miste en del kontakter och framför allt information som var betydelsefull och viktig för de olika industrierna. Jag vill därmed inte påstå att SFO inte skulle kunna fylla luckan, men det gjordes bekymmersamma uttalanden.

VD undersökte hur ett eventuellt utträde skulle gå till och konstaterade att Ncb inte formellt kunde lämna SAF före 1984 enligt gällande regler. Min reaktion var, att jag inte tyckte det var särskilt lustigt med ett sådant här ingrepp och undrade vad syftet var. Man kunde kanske förstå det eftersom Roine Carlsson kom från Pappersindustriarbetareförbundet och var speciellt intresserad av denna fråga. Enligt min uppfattning var det här fråga om ministerstyre, men reagerade då som så, att "en gång är ingen gång", vilket jag också sade till VD.

Styrelsen fick frågan på bordet. Det fanns då invändningar och olika synpunkter i styrelsen, men beslutet blev att låta verkställande direktören ombesörja förändringen.

Vid styrelsemötet behandlades även en plan för investeringar och fortsatt drift vid Väja-Dynäs säckpappersfabrik, som nu går bra.

Styrelsen beslöt bl. a. att vi skulle förelägga statsrådet Roine Carlsson denna plan. Samtidigt avsåg jag å styrelsens vägnar redogöra för Ncb:s verksamhet i största allmänhet. Han hade visserligen varit ordförande i Pappersindustriarbetareförbundet men kunde näppeligen vara insatt i Ncb:s förhållanden.

Jag gav Margareta Stålfors – anställd i industridepartementet och suppleant i Ncb:s styrelse – minst ett dussin tider för att träffa Roine Carlsson. Några dagar därefter fick jag besked via Kramforskontoret – inte direkt till mig – att han inte hade tid.

Jag försökte sedan ett par gånger möta honom i riksdagens foajé. Jag

lyckades med det en gång när han var på väg från sitt rum till ett annat rum. Samtalet var följande: "Jag är Sven Östling." – "Ja, jag ser det." – "Jag har försökt få ett sammanträffande med dig å styrelsens vägnar." – "Jag har inte tid, jag är på väg till ett annat sammanträde."

Det var det enda samtal jag dittills hade haft med Roine Carlsson. Jag känner inte karlen, har aldrig haft med honom att göra.

Tiden gick, och ungefär fem dagar före nästa styrelsemöte den 8 december fick jag ett telefonsamtal på förmiddagen från statsrådet Roine Carlsson, som meddelade följande: "Jag avser att byta ordförande i Ncb." – "Jaså, avser du det? Av vilken anledning?" – "På grund av den ändrade situationen." – "Vilken ändrad situation?" – "Vi diskuterar inte det här mer, jag återkommer." Samtalet var slut.

Samma dag på eftermiddagen eller kvällen fick jag ett telefonsamtal från VD Forssblad, som informerade mig om att han blivit upprörd av departementsrådet Nore Sundberg, som meddelat att Roine Carlsson bestämt att jag skulle avgå som ordförande samt att Carlsson hade vidtalat vice ordföranden Sven Johansson att inträda i mitt ställe, och det skulle ske snarast.

Något besked om att man skulle inkalla extra bolagsstämma eller något besked till annan styrelseledamot i Ncb om att styrelsen skulle fatta beslut i enlighet med bolagsordningen om att avsätta mig som ordförande har inte förekommit. Statsministern har sedan i offentliga uttalanden sagt att man avsåg att kalla till extra bolagsstämma, men det är en efterhandskonstruktion. Någon diskussion om detta har inte förekommit hos någon, och av den tredjedel av Ncb:s ägare som skogsägarna utgör var ingen tillfrågad eller underrättad eller vidtalad i något avseende. Roine Carlssons agerande gjorde det i praktiken omöjligt för mig att fungera som ordförande. Inför styrelsemötet den 8 december hade jag därför bestämt mig för att lämna styrelsen. Vi hade ett styrelsemöte då vi var inbjudna till Sparbankernas bank och resultatsiffror som bådade gott för 1982 och ännu bättre för 1983. Jag ville inte förstöra sammanträdet genom att omedelbart meddela att jag avsåg att lämna styrelsen, utan tog upp ärendet som sista fråga. Jag meddelade då att jag önskade lämna styrelsen och gick efter att ha förklarat varför.

Styrelsen fattade sedan ett beslut om att låta vice ordföranden, som hade påtagit sig ordförandeuppgiften utan min vetskap, träda i mitt ställe. Styrelsen beslöt enhälligt att uttala ett tack till mig – jag tror det har offentliggjorts både i tidningar och på annat sätt – för mina insatser. Det tacket innefattade hela min styrelsetid, men mest gällde det att jag tog på mig ordförandeskapet från december 1980. I tacket deltog samtliga, även fackets representanter.

Man frågar sig nu vad det är som har legat bakom detta. Det kan inte vara någonting annat än att statsrådet Roine Carlsson har fått informationer som är grovt vilseledande om arbetet i Ncb och de insatser som där har gjorts. Jag

vet att den tillförordnade verkställande direktören Fylking offentligt har uttalat i tidningarna att han inte kunde samarbeta med mig. Han må tycka vad han vill om det, men eftersom han uttalat sig offentligt kan jag säga att han försökte in i det sista få jobbet som VD men spände bågen alltför högt så att hela styrelsen till sist tog avstånd ifrån honom, i synnerhet när jag förde fram Forssblad som VD. Skulle vi ha accepterat de villkor som Fylking ställde, hade styrelsen fått schavottera offentligt. Det var en stor lycka att Forssblad ställde upp, och jag är övertygad om att Ncb nu kommer att klara sig med den verksamhet som företaget har. Vi lyckades också få femåriga avtal med skogsägarföreningarna så att de industrier som Ncb fortsätter att driva är fullt försörjda med råvara, och det finns ingen anledning att nu ifrågasätta möjligheten för Ncb att fortsätta.

En kommuniké från Ncb:s styrelsemöte om att jag avgått resulterade i att tidningar, radio och TV tog kontakt med mig och VD. Nya Norrland, tidningen i Kramfors, som särskilt följt Ncb:s öden och äventyr, ringde och sökte Roine Carlsson men fick inte tag i honom. Hans pressekreterare, som inte heller fick tag i Roine Carlsson, svarade: Östling var för gammal, och dessutom var jag emot en samordning mellan ASSI, Ncb och domänverket.

Jag var 67 då och är 68 nu, och jag känner mig inte äldre än då. Det finns en del andra som är äldre och som ännu är sysselsatta. Jag fäster mig inte så mycket vid det resonemanget.

Förslag om en sammanläggning av domänverket, ASSI och Ncb har aldrig framlagts under min tid – däremot har saken diskuterats. Praktiskt taget hela styrelsen i Ncb tog avstånd från dessa diskussioner. Men eftersom det aldrig kom till något konkret förslag fanns det ingen anledning att realbehandla ärendet, och såvitt jag vet har riksdagen sagt nej.

Det var två underliga skäl. Nya Norrland kritiserade dem också i sin ledare.

Jag vill dessutom tillägga att jag hela tiden när diskussioner har förts om att sälja Lilla Edet har varit motståndare till detta, eftersom jag såg framför mig en möjlighet att skapa ett gott dotterbolag av Lilla Edet. Det ger också i dag Ncb-koncernen en betydande rörelsevinst. Däremot var Fylking på väg att sälja Lilla Edet. Jag stoppade hans sista försök strax innan han lämnade Ncb. Ändå beskylls jag för att jag ville sälja Lilla Edet. Detta är ren och skär lögn.

Anders Björck: Min första fråga gäller kontakterna med regeringen – vi granskar ju den konstitutionella delen av ärendet. Har du under den tidigare regeringen fått den här typen av besked som du har fått från statsrådet Roine Carlsson och departementsrådet Nore Sundberg?

Min andra fråga är: Har statsrådet Thage Peterson i något fall varit i kontakt beträffande skötseln av Ncb med dig sedan han blev industriminister?

Sven Östling: Några sådana kontakter med tidigare regeringar eller regeringsledamöter har jag inte haft. Jag kan säga t.ex. hur det var vid nedläggningen av Johannedals boardfabrik, som drabbades hårt av nedgången inom byggkonjunkturen. Det var en relativt liten sak i sammanhanget. Statsrådet Åsling hade varit på ett möte i Sundsvall och blivit hårt pressad av facket företrädare och pressen angående nedläggningen av Johannedal. Det hade framkommit flera förslag om att andra eller anställda skulle driva fabriken vidare, men alla utredningar visade att det inte fanns några förutsättningar för det, och dessutom behövde Ncb överföra en stor del av maskinparken till Edsbyfabriken, som hade samma produktion.

Åsling ringde mig och frågade om det fanns möjlighet att tänka sig fortsatt drift. Jag förklarade för honom hur saken låg till och sade att styrelsen hade beslutat att fabriken skulle nedläggas. Någoting annat kunde jag inte diskutera med honom, sade jag, och därmed var samtalet slut.

Vad beträffar Thage G. Peterson vill jag säga att när jag misslyckades i mitt försök att få kontakt med biträdande industriministern tog jag kontakt via vaktmästeriet i foajén med Thage Peterson, som satt på sitt rum. Han kände mig sedan förut. Jag framförde att jag ville diskutera Ncb och att jag inte fick kontakt med Roine Carlsson. Han hälsade tillbaka, "att det här är inte mitt bord, utan Roine Carlssons".

Anders Björck: Du nämnde något som får mig att ställa ytterligare en fråga. Du sade att om Fylkings krav hade accepterats skulle styrelsen ha fått schavottera offentligt. Innebär det att det var villkor som inte ligger inom ramen för vad som är normalt på svensk arbetsmarknad?

Jag har en annan fråga i samma sammanhang. Enligt Stockholms-Tidningen den 14 december 1982 sade statsminister Olof Palme att det var klokt att sparka Östling och att Östling saknade regeringens förtroende – han är ute efter personlig hämnd i ett opportunistiskt beteende enligt Stockholms-Tidningen. Det sägs där också att du har fått kämpa för din position i flera år.

Vill du kommentera detta? Har du haft kontakter med Olof Palme under åren som givit dig något personligt hämndbegär?

Sven Östling: Jag har aldrig haft kontakt med statsminister Olof Palme om Ncb. Däremot känner vi varandra sedan många år. Han var den siste av sex kommunikationsministrar under mina tolv år vid flyget. Jag har inte haft några som helst svårigheter att umgås med statsministern. Jag har dock aldrig talat med honom om Ncb.

Mot vem skulle hämndbegäret rikta sig? Vad skulle jag vilja hämnas? Jag känner inte till det. Anledningen till att den här frågan kommit upp är det sätt varpå den hanterades. Efter det att jag hade fått beskedet först om medlemskapet i Arbetsgivareföreningen och sedan om det oriktiga påståen-

det angående Lilla Edet började jag ana mig till att det pågick en kampanj mot mig.

Jag vill inom parentes säga att inte minst facketets representanter i Lilla Edet var för att Ncb skulle sälja Edet för att Edet skulle komma i bättre, rikare och tryggare händer. Även cheferna för Lilla Edet hade väl den känslan till att börja med, man jag ansåg personligen att så inte borde ske.

Fylking började diskutera en försäljning. Nokia i Finland figurerade i bilden och hade sökt flera kontakter med Ncb. Forssblad har haft nya kontakter, men vi kom aldrig fram till förslag att Lilla Edet skulle säljas. Jag motsatte mig detta hela tiden.

Det har sagts att jag kämpade för min position. Sanningen är den att jag kämpade för Ncb. Jag hade påtagit mig en svår arbetsuppgift som jag ville genomföra, och jag ville inte att företaget skulle komma i nya rövarhänder.

Anders Björck: Jag ställde en fråga om Fylkings villkor.

Sven Östling: Jag vill inte gå in närmare på dem, men de var sådana att de inte kunde godtas av styrelsen.

Bertil Fiskesjö: Jag vill knyta an till dina uppgifter om samtalet med Nore Sundberg. Han framförde alltså ett par korta order – det var så du uppfattade det. I vilken egenskap gjorde han detta, och på vad sätt hade han enligt din uppfattning befogenhet att ge sådana order?

Sven Östling: Jag uppfattade det klart och tydligt som order, som han gav i egenskap av företrädare för det statsråd som hade Ncb inom sitt fögderi.

Bertil Fiskesjö: Du uppfattade Sundberg som representant för statsrådet Roine Carlsson?

Sven Östling: Ja, men jag uppfattade inte detta som något regeringsbeslut eller riksdagsbeslut och framför allt naturligtvis inte som ett styrelsebeslut, för det är ju styrelsen som enligt bolagsordningen handlägger frågan om tillsättande av ordförande.

Bertil Fiskesjö: Nu tänkte jag på ordern att lämna SAF och att ni skulle ligga lågt vad gällde försäljning av Lilla Edet.

Sven Östling: Det uppfattade jag som statsrådets besked.

Bertil Fiskesjö: Inte som en uppgift från Roine Carlsson?

Sven Östling: Jag har inte reflekterat närmare över inhoppet i den här frågan som enligt min mening stred mot all rimlig ordning och alla bestämmelser.

Karin Ahrland: Jag skrev ner vad du sade nyss, att Nore Sundberg hade sagt att Roine Carlsson *hälsar* att du snarast skall se till att Ncb lämnar SAF. Uppfattade du det så att det var Roine Carlsson eller Nore Sundberg som meddelade detta?

Sven Östling: Roine Carlsson, självfallet.

Bertil Fiskesjö: Jag har en fråga rörande uppgiften från Roine Carlsson att du skulle avgå. Det var ett mycket kort telefonsamtal såvitt jag kan förstå.

Sven Östling: Ja, det varade nog inte mer än två minuter.

Bertil Fiskesjö: Det motiverades inte på något sätt?

Sven Östling: Inte annat än att han sade att det var på grund av den ändrade situationen.

Bertil Fiskesjö: Han angav inte på vilket sätt han tänkte avsätta dig?

Sven Östling: Nej.

Bertil Fiskesjö: Han sade ingenting om extra bolagsstämma?

Sven Östling: Nej.

Kurt Ove Johansson: Jag vill fråga rent principiellt om Östling tycker det är något konstigt eller ovanligt i att en majoritetsägare av ett företag tar kontakt med sin styrelseordförande och uttrycker vissa önskemål. Man kan naturligtvis tycka illa om önskemålen som sådana, men det är inte det jag frågar om – det är på sitt sätt ointressant i sammanhanget. Jag skulle vilja veta om Östling anser att det kan betraktas som ovanligt att en majoritetsägare tar kontakt med sin styrelseordförande och uttrycker önskemål.

Sven Östling: Nej, inte alls. Jag har varit med om det, eftersom jag varit företagsledare i 40 år. Det är ingenting ovanligt. Men det är fråga om hur man betar sig och uttalar sig. Man kan ge råd och synpunkter – det är helt legalt, och det anser jag inte fel, men i det här fallet har vederbörande statsråd inte ens behagat tala med mig för att sätta sig in i frågan. Här gavs order eller direktiv.

Kurt Ove Johansson: Östling har talat om pappersbruket i Lilla Edet, och Fiskesjö ställde en fråga, som kompletterades av Karin Ahrland hur man uppfattade telefonsamtalet med Nore Sundberg. Jag fick för mig att Östling uppfattade Sundbergs telefonsamtal som en direkt order från statsrådet Roine Carlsson. Måste inte det anses ha varit en kontakt med den som företräder aktiemajoriteten? Östling säger att det ovanliga i situationen var att han hade svårt att få kontakt med vederbörande statsråd, men spelade det någon roll om kontakten gick genom en tjänsteman i departementet eller direkt?

Sven Östling: Självfallet uppfattade jag detta som en order från Roine Carlsson, för det var vad det var. Nore Sundberg uttalade en klar order: Ni får inte sälja Edet, och ni skall ligga lågt i den här frågan. Det kan inte uppfattas på mer än ett sätt, och Nore Sundberg sade uttryckligen att han ringde på uppdrag av Roine Carlsson. Det spelar i och för sig ingen roll om det var Nore Sundberg som framförde hälsningen eller Roine Carlsson som sade detta direkt till mig. Detta är trots allt en styrelsefråga. Det hade varit enkelt för Roine Carlsson eller Nore Sundberg, som inte satt i styrelsen, att få reda på att jag var emot en försäljning. Självfallet förekom det resonemang mellan styrelseordföranden och styrelsen och ägarna, men i det här fallet gavs inget enda tillfälle till detta.

Kurt Ove Johansson: Vad jag har velat klara ut är att man inte i det ena ögonblicket kan säga att man inte har kontakt med statsrådet och i andra ögonblicket kan säga att de kontakter man har haft innebär direkta order från statsrådet. Det går inte ihop. Östling måste ändå ha uppfattat det så att det var en kontakt mellan statsrådet och företagets styrelseordförande.

Sven Östling: Pressekreteraren meddelade pressen att Roine Carlsson tycker att jag är för gammal och är emot en sammanläggning med ASSI. Det var också ett påstående från statsrådet via hans pressekreterare.

Vart du vill komma med frågan har jag svårt att begripa. Jag uppfattade det som en order från Roine Carlsson.

Olle Svensson: Jag uppfattade det så att Sven Östling sade: En gång ministerstyre, inget ministerstyre. Jag fattade det så att trots att du hade en annan uppfattning i frågan om utträde ur Arbetsgivareföreningen gick du till styrelsen med ett förslag om utträde ur SAF. Var det inte så?

Sven Östling: Jo, därför att det var en styrelsefråga.

Olle Svensson: Det innebär att kontakten – man kan kalla det samråd – som är naturlig mellan en majoritetsägare och styrelseordföranden ledde till att styrelseordföranden lade fram ett förslag enligt de tankar som hade framförts av statsrådet. Styrelseordföranden fann att man här inte kan tala om ministerstyre. Samrådet ledde till att han lade fram ett sådant förslag i styrelsen.

Sven Östling: Du använder ordet samråd. Det var inget samråd, utan det var en order.

Olle Svensson: Men samtalet ledde till att styrelseordföranden lade fram ett förslag om utträde ur SAF.

Sven Östling: Jag upprepar vad jag sade förut: Ibland kan man tycka att en gång är ingen gång. Jag tyckte att vi inte skulle göra något större nummer av detta då, men när han sedan lämnade besked om ordförandeskapet kom hela beteendemönstret att bli föremål för strålkastarbelysning inte bara från min sida utan också i massmedia.

Elisabeth Fleetwood: Ordet kontakt har använts ett par gånger. I ordet kontakt ligger en tvåvägskommunikation mellan olika parter.

Du sade att du försökte få tag på statsrådet Roine Carlsson vid ett flertal tillfällen men inte lyckades. Betyder det att du varken fick muntligt eller skriftligt besked mer än den gången i foajén när han sade att han inte hade tid?

När Sundberg ringde om Lilla Edet och utträdet ur SAF, bad han då att få något besked från dig som han skulle återbringa till Roine Carlsson?

Sven Östling: Den enda kontakt jag hade med Roine Carlsson var samtalet på möjligen två minuter i riksdagshusets foajé. Något skriftligt besked har jag aldrig fått, varken som önskemål eller som besked eller i annan form. Muntligen har jag fått de besked jag har redovisat från Roine Carlsson antingen direkt eller via Nore Sundberg. Någon kontakt i övrigt har jag inte lyckats få med honom. Jag upprepar: Jag känner inte karlen.

Beträffande Lilla Edet och SAF finns heller inte något krav på besked tillbaka, utan jag uppfattade det som en order – klart och slut.

Bertil Fiskesjö: Jag har en fråga som gäller kontakten med Roine Carlsson vid det som kan betraktas som avskedet. Han ringde alltså upp dig och sade att han avsåg att byta ordförande. Han sade ingenting om hur det skulle gå till?

Sven Östling: Nej, ej heller vem som skulle inträda i mitt ställe. Det fick jag senare reda på genom VD.

Bertil Fiskesjö: Innebar det att han utgick från att genom att han gav dig detta telefonsbesked skulle du avgå?

Sven Östling: Förmodligen.

Anders Björck: Förekom det, efter det att du hade fått detta samtal att du borde avgå, kontakter från Roine Carlsson eller Nore Sundberg om i vilka former det borde ske?

Sven Östling: Nej.

Sven-Erik Nordin: Den här utfrågningen går ut på att klargöra hur kontakterna sker mellan styrelseordföranden i ett bolag där staten har aktiemajoritet och regeringen. Vi har nu fått höra om kommunikationerna med den nuvarande regeringen. Det framgick av din redogörelse att du samtalat med Åsling om Johannedalsfabriken. Sedan sade du att det är naturligt att samråd och samtal förekommer.

På vilket sätt och hur ofta tog du som styrelseordförande kontakt med exempelvis industriminister Åsling, och hur lätt var det att få den kontakten?

Sven Östling: Jag hade självfallet många kontakter med Åsling och statssekreteraren på hans tid, i synnerhet som det var rätt krisartat i Ncb under den tiden och det fanns ett stort behov av sådana kontakter. Alla dessa kontakter, personliga eller via telefonsamtal, kan betecknas som information och överläggningar. Dessutom har det i Ncb:s styrelse funnits representanter för industridepartementet, visserligen som suppleanter, och dessa personer har haft möjlighet hela tiden att informera statsråden om vad som förekommit i Ncb:s styrelse. I och för sig har det väl varit möjligt att vara informerad. Dessa kontakter som jag på sin tid hade med statsrådet Åsling uppfattade jag inte som några problem.

Olle Svensson: Vi tackar Sven Östling för att du ställt upp. Det var värdefullt att komplettera vårt beslutsunderlag.

*Bilaga 10 D***Utföring inför konstitutionsutskottet av departementsrådet Nore Sundberg
angående Ncb den 14 april 1983**

Olle Svensson: Jag hälsar departementsrådet Sundberg välkommen till oss. Vi har ett antal ärenden som berör relationerna mellan regeringen och statliga företag eller myndigheter med affärsverksamhet. Jag vet att du i industridepartementet har ingående erfarenhet av sådana kontakter. Enligt praxis lämnar vi först ordet till den vi inbjudit.

Nore Sundberg: Jag har uppfattat kallelsen så att det är kring den s. k. Östlingaffären som utskottet vill ställa frågor, men jag kanske skall säga rent allmänt att det har varit en lång process att finna samarbetsformer och kontaktformer mellan ett departement och de statliga företag i vilka vi har att utöva en ägarfunktion.

Jag och mina medarbetare har under årens lopp måhända funnit de former som vi kan ansä vara de mest ändamålsenliga i detta syfte att hålla erforderlig kontakt med företagen utan att därför ingripa i företagens löpande åtgärder, som ju helt klart enligt bl. a. aktiebolagslagen åvilar styrelsen och verkställande ledningen men dock på ett sådant sätt att ägaren har möjlighet att hålla sig informerad om de viktigare dragen i dessa företags verksamhet. I synnerhet i problemföretag där ägaren efter riksdagens beslut har satsat stora belopp måste ägaren ha erforderlig insyn och kanske också en viss myndighet att påverka hur man handskas med dessa pengar och en kontroll av att de villkor som riksdagen till äventyrs har ställt för medlens utbetalande uppfylls.

Olle Svensson: Har du några allmänna kommentarer inledningsvis till relationerna i det aktuella Ncb-fallet?

Nore Sundberg: Jag vill inte göra några värderingar, men jag är beredd att lämna alla sakupplysningar som kan erfordras i ärendet.

Sven-Erik Nordin: Innan vi går in på de samtal mellan dig och Sven Östling som vi har fått refererade vill jag först fråga om det är någon skillnad i kontaktformerna mellan de bolag där staten äger 100 % av aktiekapitalet och de bolag där det finns flera ägare.

Nore Sundberg: Det är naturligtvis en viss skillnad. När det finns ett minoritetsintresse i företaget eller en hälftendelägare, vilket också förekommer, har man speciella hänsyn att ta till den andra ägaren. Det gäller väl i första hand där en annan ägare har en stor andel i företaget – kanske hälften eller, som i Södra Skogsägarna, en majoritet. Det finns företag med en

minoritet på 30–40 %. Det påverkar givetvis synsättet i hanteringen från departementets sida gentemot dessa företag.

I Ncb:s fall kan vi konstatera att staten rent formellt äger 76 % av det totala nominella aktiekapitalet, men inflytandemässigt har vi 96–97 % genom en speciell konstruktion med A- och B-aktier, så Ncb får betraktas som ett i det närmaste helstatligt företag i beslutshänseende.

Sven-Erik Nordin: Ansåg regeringen att man i det här fallet inte behövde ta hänsyn till minoritetsintressena när det gällde att ge instruktioner till styrelsen?

Nore Sundberg: Jag vill understryka att några instruktioner inte ges från departementet gentemot något statligt bolag. Man har självfallet anledning att tänka efter vilken uppfattning minoritetsaktieägare kan tänkas ha i olika frågor – det vill jag också gärna understryka. Men i de fall som jag förstår att utskottet tänker på har vi icke bedömt frågorna vara av sådan natur att de fordrar speciella överläggningar med minoritetsaktieägarna.

Sven-Erik Nordin: Då kommer vi över till två olika versioner. Vi har en version som säger: Nore Sundberg ringde i november hem till Östlings bostad och meddelade följande: "Jag har hälsningar från statsrådet Roine Carlsson att du snarast skall tillse att Ncb lämnar Arbetsgivareföreningen och ansluter sig till statens förhandlingsorganisation SFO."

Är det korrekt återgivet?

Nore Sundberg: Jag kan inte påminna mig exakt hur mina ord föll eftersom det gått så lång tid. Jag har ingen anledning att protokollföra det jag säger i telefon. Men som orden återges nu kan jag säga att det icke är en korrekt återgivning av vad jag uttalade den gången. Jag är nämligen väl medveten om de regler som gäller för bolagens agerande och kan därför inte i något fall uttrycka åsikter på det sätt som här har refererats, eftersom det skulle betraktas som en order eller som direktiv från oss.

Jag har i den här frågan någon gång under november – jag tror det var första hälften av november – på Roine Carlssons uppdrag kontaktat Östling. Jag påpekade vid det tillfället efter de instruktioner jag fått av Roine Carlsson att statliga företag – vi betraktar Ncb som ett sådant – har en egen arbetsgivarorganisation. Det gäller för både arbetsgivarorganisationer och fackliga organisationer att de blir starkare ju fler som är med, och det kunde därför finnas skäl för styrelsen att undersöka om man inte skulle överväga att säga upp medlemskapet i Svenska arbetsgivareföreningen och i stället gå in i SFO.

Det var innebörden av vad jag sade, vilket är någonting helt annat enligt mitt förmenande än det som refererats här.

Sven-Erik Nordin: Det var alltså ett önskemål från regeringens sida att Ncb skulle vidta den åtgärden?

Nore Sundberg: Om det var ett önskemål eller en synpunkt går väl inte att klara ut. Vi vet att företagets egen beslutsinstans – i det här fallet styrelsen – har det fulla ansvaret för hur företaget sköts, så vi vet också att det är styrelsen som skall fatta sådana beslut. Därför betraktar jag det som en synpunkt som framförts från Roine Carlsson via mig till ordföranden, som styrelsen har att pröva för att sedan fatta eget beslut i frågan. Det gjorde man sedan och beslöt att lämna Arbetsgivareföreningen.

Sven-Erik Nordin: Var det ett önskemål som speciellt gällde Ncb, eller framfördes det till de bolag där staten har ett betydande intresse?

Nore Sundberg: Vid detta tillfälle var det enbart Ncb.

Sven-Erik Nordin: Varför just Ncb?

Nore Sundberg: Motivet och bevekelsegrunden till detta känner jag inte till, och dem har jag inte ifrågasatt. Jag har verkställt ett uppdrag.

Sven-Erik Nordin: Roine Carlsson angav inte något motiv när han bad dig ringa till Östling?

Nore Sundberg: Inte annat än att han uttryckte förvåning över att Ncb inte som andra statliga företag var med i SFO.

Anders Björck: Enligt den utfrågning vi haft med Östling fick han också ett annat samtal från Nore Sundberg – det gällde försäljning av Lilla Edets mjukpappersfabrik. Stämmer Sven Östlings version på den punkten?

Nore Sundberg: Jag vet inte vad Sven Östling har sagt till utskottet.

Anders Björck: Enligt Sven Östling har Sundberg sagt: "Ni skall ligga lågt i fråga om att sälja Lilla Edets mjukpappersfabrik. Ni får inte förhandla om att sälja det." Jag blev mycket förvånad och ställde följande motfråga: "Vem är det som håller på att sälja det, och vad vet Roine Carlsson om det?" – "Fråga inte mig, jag har bara hälsningar att framföra." Samtalet var slut.

Nore Sundberg: Jag bestrider också den ordalydelsen. Någon gång under första hälften av oktober hade Roine Carlsson fått höra – jag vet inte från vem – om att diskussioner pågick mellan Ncb och Nokia om försäljning av Lilla Edets pappersbruk. I det läget hade vi på departementet diskuterat hur den statsägda skogsindustrin skulle organiseras. Staten är i besittning av ett

flertal sådana företag, som sorterar under olika ägare, och vi hade diskuterat att undersöka huruvida man kunde samordna dessa företag bättre för att därmed öka lönsamheten på sikt. Den ambitionen har också anmälts av Roine Carlsson i Statsföretagspropositionen nyligen.

Mot denna bakgrund uttryckte Roine Carlsson till mig oro över att en sådan åtgärd möjligen skulle kunna leda till en suboptimering inför de organisationstankar som eventuellt senare i höst kommer att föreläggas riksdagen. Han bad mig därför att kontakta Östling i denna fråga, vilket jag gjorde. Jag redovisade för Östling de planer som eventuellt skulle finnas på en samordning av den statsägda skogsindustrin och framförde den åsikten att det kunde vara lämpligt med en försäljning av Lilla Edet på de skäl som jag nämnt.

Om jag använde orden "ligga lågt" kan jag inte påminna mig, men det är möjligt att det kunde vara lämpligt att göra t. v., tills situationen klarnat.

Östling reagerade enligt vad jag minns endast på det sättet att han uttryckte förvåning över att Roine Carlsson kände till de kontakter som förevarit mellan Nokia och Ncb om Lilla Edet men sade att han skulle ta upp frågan till diskussion och ställningstagande i styrelsen, vilket efter vad jag fått höra senare han tydligen har gjort.

Anders Björck: Här har två fall refererats dels av Sven-Erik Nordin, dels av mig då det förekommit telefonkontakt. Anser Nore Sundberg att dessa båda kontakter med Östling dels ligger inom ramen för vad som varit normalt vid kontakter med statliga företag, dels ligger inom ramen för den s. k. rådgivning som förekommer till de statliga företagen?

En tredje fråga: Har Roine Carlsson här tillämpat en annan praxis än sina företrädare på posten?

Nore Sundberg: För att besvara den sista frågan först har det inte inneburit någon ny praxis, utan sådana här kontakter har förekommit till och från gentemot de statliga företagen. Det gäller olika ministrar i olika regeringar. Den här typen av kontakter har inte varit någon regel, men det har förekommit att man uttryckt synpunkter till berörda företag via oss tjänstemän. Detta är ingenting extraordinärt.

Om detta är att betrakta som liggande inom ramen för de möjligheter som ägaren skall ha är en svår fråga att besvara, för det finns ingen entydig bestämd vetenskap eller lagstiftning eller uppfattning i den frågan. Min personliga bedömning är att detta är en typ av frågor som, om de framförs på det sätt som jag refererat här, kan betraktas såsom normala åtgärder av en ägare som känner ansvar för sitt företag. Om vi inte gjorde det skulle vi betrakta våra företag som en nullitet som egentligen inte existerade och inte hade något intresse, och det anser jag personligen som icke ansvarsfull ägarutövning. Därför vill jag för min egen del säga att jag uppfattar den här typen av kontakter, där man måste undvika vad som kan uppfattas såsom

ordergivning till styrelsen, som en normal företeelse.

Får jag nämna ett annat exempel, nämligen Skinnskatteberg, som det var en livlig diskussion om på sin tid då ASSI hade beslutat att avveckla företaget. Så småningom kom man med hänsynstagande till sociala omständigheter i Skinnskatteberg fram till att man skulle fortsätta verksamheten på *en* produktionslinje. Roine Carlsson uttryckte till ASSI-ledningen, låt mig säga en förhoppning att ASSI-ledningen vid närmare studium måhända skulle kunna arbeta med två linjer. ASSI:s styrelse fattade sedan beslut om att arbeta på *en* linje.

Jag nämner detta som exempel på att det är och förblir företagets styrelse som har att ta ansvaret för företagets verksamhet och fatta sina egna beslut utan reprimander eller tillrättavisningar från ägaren.

Anders Björck: Får jag ställa en fråga som rör ordförandeskiftet i Ncb, som blivit i hög grad uppmärksammat.

Såvitt jag förstår var Nore Sundberg med och tog en del kontakter och lämnade informationer i det sammanhanget. Det vore intressant att höra Nore Sundbergs version av hur ordförandeskiftet i Ncb gick till från departementets synpunkt och det beslut som uppenbarligen hade fattats i departementet att vice ordföranden Sven Johansson skulle bli ordförande.

Nore Sundberg: Jag hoppas att det tillåts mig att ge en liten historisk bakgrund – jag tror att den kan tjäna till belysning av frågan.

Jag skall inte gå in på hela den situation som Ncb hamnade i med det likviditetshot som kom och hur staten fick tillskjuta närmare 1,5 miljarder kronor för att rädda företaget, men låt oss ha det som bakgrund till vad som sedan hände.

Dåvarande styrelseordföranden Rutger Martin-Löf och Folke Rydbo fick under 1979/80 börja utarbeta en strukturplan för företaget, samtidigt som man vände sig till ägaren för att be om medel att rädda företaget i form av en ekonomisk rekonstruktion. Det blev ganska mycket turbulens kring företaget. Det ledde till att Rutger Martin-Löf avgick som styrelseledamot den 1 december 1980 och ersattes av Sven Östling den 9 december 1980.

Det jag nu refererar är rapporter som jag i min funktion på departementet får från olika företag, i detta fall genom att min medarbetare Björn Olhans var styrelsesuppleant i företaget – han har numera slutat på departementet.

I detta läge tog Östling snabbt på sig ett eget ledningsansvar och kontaktade bl. a. Nils G. Åsling för att åstadkomma en ny rekonstruktion av Ncb, utöver de insatser som staten redan gjort. Det uppdrogs åt generaldirektör Hedström i skogsstyrelsen att studera den strukturplan som var framtagen av Martin Löf och Rydbo och se hur mycket pengar som skulle behövas.

Detta ledde till olika medelstillskott till Ncb. Samtidigt hade under våren och sommaren 1981 Östling mer eller mindre på eget initiativ tagit på sig rollen som arbetande styrelseordförande. Så småningom träffades ett avtal mellan Östling och styrelsen om särskild ersättning till Östling för denna verksamhet.

Detta ledde i sin tur till att jag fick i uppdrag av Nils G. Åsling att vid bolagsstämman 1982 företräda statens aktier och därvid fatta beslut om att Östling icke i fortsättningen skulle vara arbetande styrelseordförande. Han skulle betraktas som en vanlig styrelseordförande. Särskilt skulle jag markera att det speciella arvode som Östling hade för uppdraget skulle upphöra.

Denna bakgrund vill jag gärna nämna för att underlätta förståelsen av vad som sedan hände. När jag sedan fick veta av Roine Carlsson att han avsåg att byta ut Östling på VD-posten blev jag inte förvånad. Det tillkommer inte mig som tjänsteman i regeringskansliet att ställa frågor i alltför stor utsträckning, men jag blev inte förvånad över detta. Det förekom då en telefonkontakt mellan Roine Carlsson och Östling. Vad som har utspunnit sig vid detta samtal känner jag inte till, men Östling har informerats om att han skulle lämna posten som ordförande. Jag fick därefter i uppdrag av Roine Carlsson att se till att det praktiska verkställandet kunde utföras.

Jag ringde upp Lars Henrik Forsblad och talade om att företaget skulle få en ny styrelseordförande. Jag trodde vid det tillfället att man skulle bli tvungen att utlysa en extra bolagsstämma. Roine Carlsson har enligt 7 kap. 5 § regeringsformen full frihet att till- och avsätta styrelseledamöter i de bolag där han enligt detta förordnande har att sköta ägarfunktionen.

Man funderade inom Ncb någon dag och återkom sedan och sade att eftersom det fanns en vice ordförande i styrelsen – Sven Johansson – behövde man, om Östling själv anmälde att han lämnade styrelsen, inte utlysa extra bolagsstämma, utan Östling kunde avgå och vice ordföranden skulle automatiskt gå upp på ordförandeposten. Detta skedde. När styrelsen hade ett sammanträde efter denna händelse anmälde Östling som sista punkt att han lämnade styrelsen. Därmed behövde aldrig någon extra bolagsstämma utlysas.

Anders Björck: Jag har en följdfråga som gäller byte av personer i sådana här sammanhang – det är självfallet inte första gången sådant har skett. Tillämpade man enligt Nore Sundbergs uppfattning samma praxis som vid tidigare skiften?

Jag har en annan följdfråga: Var man missnöjd med Sven Östlings sätt att sköta Ncb – jag tänker på uppnådda resultat – eller var man missnöjd med hans sätt att mera personligt utöva ordförandeskapet?

Nore Sundberg: Vilka motiv Roine Carlsson hade för sitt ställningstagande känner jag inte till. Personligen kan jag inte uttala mig om Östlings förmåga eller oförmåga att driva företag. Han bör rimligen haft en stor förmåga eftersom han är en mycket erfaren företagsledare. Att jag inte blev förvånad över detta ställningstagande berodde på att de störningar av personmässig karaktär som fanns i företaget var allvarliga för företagets utveckling. Enligt mitt förmenande var detta sannolikt det främsta motivet, men jag kan inte veta vilka orsakerna har varit i övrigt.

Anders Björck: Min första fråga var om det här skiftet skedde enligt den praxis som Nore Sundberg har erfarenhet av från motsvarande typ av skiften inom statliga företag. Brukar det gå till på det sättet?

Nore Sundberg: Nej, det gör det givetvis inte, beroende på att i de allra flesta fall sker en lugn avveckling av sådana engagemang där det finns anledning till det genom att den andra sidan accepterar de motiv som finns. I de flesta fall blir det ingen turbulens. Därför är det en ovanlig händelse, och hela affären blåstes upp till stora dimensioner av massmedia.

Kurt Ove Johansson: Det har framstått åtminstone i massmedia som om regeringen saknade förtroende för Östling. Om det påståendet är riktigt, vet du något om orsakerna? Du har delvis varit inne på den problematiken när du läste upp de konfidentiella uppgifterna. De kan naturligtvis vara en bidragande orsak, men känner du till några ytterligare faktorer som kan ligga till grund för att regeringen tydligen saknade förtroende eller åtminstone hade fått minskat förtroende för Östling?

Nore Sundberg: Nej, det gör jag inte.

Kurt Ove Johansson: Känner du till om det har rått någon oenighet mellan regeringens ledamöter i den frågan?

Nore Sundberg: Det vet jag ingenting om.

Kurt Ove Johansson: När Östling var på besök här nämnde han bl. a. att han tyckte sig ha anat att det pågick en kampanj emot honom. Har du kännedom om någon sådan kampanj mot Östling när man meddelade honom att man skulle vilja byta ut honom som arbetande ordförande? Känner du till om t. ex. Fylking, som speciellt nämndes av Östling, har haft någon kontakt med Roine Carlsson eller någon annan på departementet som kan ha påverkat ett ställningstagande om att avsätta honom som styrelseordförande?

Nore Sundberg: Nej. Jag kan ärligt säga att jag inte vet någonting om någon sådan kampanj eller om några speciella diskussioner i regeringskansliet om Östling. Den enda kampanj jag är medveten om förekom inom styrelsen.

Sven-Erik Nordin: Tjänstemän i industridepartementet har varit suppleanter i Neb:s styrelse. Hur hanterade departementet den kontaktkanalen? Går det till så att man före och efter sammanträden har ett resonemang med vederbörande tjänsteman och styrelsesuppleant för att få reda på vad som händer i företaget?

Nore Sundberg: Det kommer an på vederbörande tjänstemans omdöme. Nu är de i regel enbart suppleanter och har därför inte något reellt inflytande, om de inte ersätter en frånvarande ordinarie ledamot. För det mesta sker informationen till mig och därmed också till statssekreterare och statsråd i efterhand om vad som förevarit och vad man har beslutat, men det förekommer givetvis att en suppleant som vet att en principiellt viktig fråga kommer upp rådfrågar oss om hur man bör se på den.

Sven-Erik Nordin: Innebär det att de informationer som departementet får in kommer huvudsakligen via den här kontaktkanalen – tjänstemannen som är styrelsesuppleant?

Nore Sundberg: Nej, jag vill inte påstå att det är en huvudsaklig informationsväg, utan det är en informationsväg bland flera. I normalfallet förekommer öppna och förtroendefulla kontakter mellan styrelseordförande, verkställande direktör och departementets ledning. Här är det många informationskanaler, som tillsammans skapar den bild som departementsledningen har av företaget.

Sven-Erik Nordin: Får jag tolka det så att kontakten från departementets sida ändå huvudsakligen har skett med styrelseordföranden Östling? Får jag i så fall fullfölja denna förmodan med en fråga, hur ofta du hade kontakt med Östling om Neb?

Nore Sundberg: Personligen har jag haft mycket få kontakter med Östling, sannolikt bara tre-fyra gånger under den tid som Östling varit ordförande i företaget. Kontakterna har förekommit mellan honom och industriministern – då Nils G. Åsling – plus den suppleant vi hade i styrelsen, Björn Olhans, som hade löpande kontakter såväl med styrelsen som med verkställande direktören. Björn Olhans var med vid de möten som förevar mellan Östling och industriministern.

Sven-Erik Nordin: Innebär det att kontakterna från departementets eller din sida var tätare med verkställande direktören än med styrelsens ordförande, eftersom du nämnde att det var tre eller fyra gånger?

Nore Sundberg: Jag vill understryka att det gäller mig personligen. Kontakterna har varit mycket tätare med min medarbetare, som ju satt som

suppleant i styrelsen och som har följt arbetet mycket nära på mitt uppdrag och deltagit i de möten som förevarit mellan industriministern och Östling. Jag kan inte svara på frågan vilka kontakter som varit mest frekventa – det är olika för olika företag. Om kontakterna tas med verkställande direktören eller styrelseordföranden skiftar från företag till företag. Jag vet inte vilket som var mest frekvent i fråga om Ncb.

Gunnar Biörck: Om jag förstod departementsrådet rätt sade han att Roine Carlsson ansåg att man borde byta ut Östling. Nore Sundberg var inte förvånad, och departementsrådet fick i uppdrag av Roine Carlsson att verkställa detta uppdrag att byta ut Östling.

I det sammanhanget återopades regeringsformen 7:5, som väl emellertid inte säger någonting annat än att Roine Carlsson vid regeringssammanträde har rätt att föredraga ärenden som statsministern tilldelat honom. Var det här alltså ett regeringsärende?

Nore Sundberg: Inte regeringsärende i formell bemärkelse, men enligt uppgift från statsministern har denna fråga behandlats i regeringen, sannolikt – jag understryker: sannolikt – den 2 december.

Gunnar Biörck: Finns det protokoll över regeringsärendena som utvisar det?

Nore Sundberg: Detta är inget formellt regeringsärende, vilket det inte behöver vara i sådana här frågor. Det finns ett § 5-förordnande att utöva ägarfunktionen efter samråd med regeringen. Det är ett underhandsställningstagande som gäller i detta fall.

Gunnar Biörck: Min andra fråga: Vilken bakgrund har departementsrådet, som i detta fall har att handlägga frågorna – juridisk eller ekonomisk eller båda delarna?

Nore Sundberg: Jag är civilekonom och har arbetat i industridepartementet sedan 1970. Innan jag kom till industridepartementet har jag arbetat 15 år i svensk och utländsk industri, företrädesvis med administrativa frågor.

Bertil Fiskesjö: Jag skulle vilja gå tillbaka till frågorna om den påstådda ordergivningen och avskedandet.

Enligt vår utfrågning med Östling hade han varit mycket precis i sitt återgivande av vad Nore Sundberg hade sagt till honom, inte bara här inför oss utan också långt tidigare i massmedia. Man kan förstå att han lade sådana saker på minnet, eftersom de var viktiga för honom.

Nu förnekade du att du hade sagt på det sätt som Östling påstod, men jag fick inte riktigt klart för mig vad du egentligen sade. Var det en order om att

tillse att Ncb lämnade Arbetsgivareföreningen, och var det en hälsning från Roine Carlsson att så skulle ske?

Nore Sundberg: Jag har inte möjlighet – vilket tydligen Östling har haft – att ordagrant komma ihåg hur samtalet utspann sig. I så fall skulle man protokollföra sina egna samtal, och det har jag inte haft anledning att göra vid något tillfälle. Jag förnekar att någon ordergivning har förekommit. Om detta är ett påstående av Östling, kan jag bara konstatera att ord står mot ord, och det är beklagligt.

Som jag sade inledningsvis har jag varit med så länge i detta arbete att jag väl vet var gränsen går för s. k. ministerstyre, och jag har inte haft anledning att uttrycka mig på sådant sätt att det skulle uppfattas som en order. Jag uttryckte mig på sådant sätt att det skulle uppfattas som synpunkter som styrelsen skulle pröva och fatta självständigt beslut om.

Bertil Fiskesjö: Här har talats om kontakterna mellan Sven Östling och regeringen. Nu framgår det av utfrågningen med Sven Östling att han gjorde ivriga försök att få till stånd ett samtal med bl. a. Roine Carlsson men att detta inte lyckades, och när han äntligen fick tag på Roine Carlsson i hastigheten blev det bara ett mycket kort meningsutbyte. Fanns det inom departementet inte några som helst planer på att ta ett ordentligt samtal med honom, särskilt som han själv hade begärt det?

Nore Sundberg: Den frågan kan väl Roine Carlsson bäst besvara. Jag var medveten om att Östling sökte komma i kontakt med Roine Carlsson, men detta var en hektisk period för Roine Carlsson efter regeringsskiftet, och han hade inte särskilt mycket tid att i lugn och ro ta upp dessa kontakter för att diskutera företagets framtid. Det är tyvärr allt vad jag vet i den frågan. Jag kan inte besvara frågan ytterligare.

Olle Svensson: Frågestunden är avslutad, och vi tackar för de informationer som vi fått och som är värdefulla för oss i vårt fortsatta arbete.

*Bilaga 10 E***Utfågning inför konstitutionsutskottet av f. industriministern Nils G. Åsling den 21 april 1983 angående regeringens befattning med statliga företag**

Olle Svensson: Jag hälsar Nils Åsling välkommen till vårt utskott. Vi har en rad granskningsärenden av ganska likartad karaktär som berör relationerna mellan regeringen och statliga bolag eller myndigheter som driver affärsmissig verksamhet. Vi kommer därför att ställa en del frågor, men enligt praxis lämnar jag först ordet för en inledning till den som vi har inbjudit.

Nils G. Åsling: Jag tackar för det tillfället. Jag tror det skulle vara nyttigt om jag relativt fylligt gick igenom kronologiskt mina relationer med Statsföretags ledning under mina fem år som industriminister.

För att hålla kronologin utgår jag från en promemoria som jag gav dåvarande statsministern i mars i fjol såsom en rapport om vad som hade hänt i Statsföretag. Jag skall inte referera promemorian helt och hållet utan ha den som underlag. Den grundar sig dels på mina personliga minnesanteckningar, som i relationerna med Statsföretag är ganska fylliga, och dels på de dokument som finns i departementet. Sammanställningen gjordes tillsammans med min statssekreterare Robert Nilsson.

Om jag får börja vid regeringsskiftet 1976 kom den första rapporten jag fick om Statsföretags situation från min företrädare och den dåvarande statssekreteraren. Den syftade i stort sett till att berätta om de samarbetsvårigheter som den förra regeringen hade haft med Statsföretag. Det var starka motsättningar mellan den dåvarande styrelseordföranden Bertil Olsson och Per Sköld, som min företrädare varnade mig för. Han sade att det måste komma till en lösning på ett eller annat sätt – en av dessa två personer borde kanske träda tillbaka, som han uttryckte det, för att lätta samarbetsvårigheterna. Jag följde då i samråd med regeringen linjen att byta ordförande samtidigt som vi gjorde en ganska kraftig omorganisation av styrelsen 1977 och 1978 för att få ledningsfunktionerna att fungera bättre.

Jag märkte samtidigt desorganisationsfenomen i gruppen. Relationerna mellan de 400 dotter- och dotterdotterbolagen och den centrala koncernledningen var inte bra. Jag avdelade därför hösten 1977 min dåvarande statssekreterare Gunnar Söder att på heltid ägna sig åt att gå igenom Statsföretagsgruppen. Han gjorde en utredning som tog ett år och som var ganska komplicerad, eftersom Per Sköld ansåg att utredningen inte borde ha gjorts utanför Statsföretag utan borde ha gjorts inom gruppen.

Utredningen var emellertid färdig och remissbehandlades 1979. Den mötte då stark kritik bl. a. från de fackliga organisationerna, och det stod klart att utredningen inte skulle kunna föranleda någon proposition om organisationsförändringar.

När vi återkom till Kanslihuset i oktober 1979 var min första åtgärd att ha

en två dagars genomgång av Statsföretagsgruppen. Efter den genomgången, noga räknat den 25 oktober, kom Karl-Axel Linderöth, den dåvarande ordföranden, till mig och berättade att det var stora problem med ledningsfunktionerna. Det hade lett till att finanschefen Bo Ramfors hade lämnat Statsföretag och gått till Skandinaviska Enskilda Banken i Malmö. Karl Olof Henriksson, vice VD, hade gått till Sandvik, och i styrelsen hade stark kritik uttalats mot ledningsfunktionerna framför allt av Ulf Laurin och professor Solveig Wikström, som var starkt kritiska mot den centrala ledningens sätt att fungera.

Karl-Axel Linderöth tog i januari 1980 upp frågan med mig om förberedelser för ett skifte på VD-posten. Efter en del sonderingar hos våra huvudbankförbindelser – framför allt PK-banken – frågade jag den 27 januari 1980 Karl-Axel Linderöth om han var villig att efterträda Per Sköld som VD vid bolagsstämman 1983.

Jag hade samtidigt anledning att tala med Per Sköld om planerna. Han var inte intresserad av dem men accepterade dem motvilligt. Jag var tvungen, eftersom det rörde sig om ett treårsperspektiv, att be Per Sköld att omgående förstärka direktionen för att man skulle kunna hålla bättre kontroll över dotterbolagens utveckling.

Vi hade i början av 1980 i industridepartementet utarbetat nya riktlinjer och mål för gruppen, bl. a. syftande till att animera styrelsen att vidta åtgärder för att sälja ut – privatisera – vissa delar av Statsföretagsgruppen, skaffa nytt kapital genom att delvis sälja ut vissa intressen och över huvud taget strukturera om gruppen på ett affärsmässigt bättre sätt.

Ett år senare, den 11 mars 1981, uttryckte Karl-Axel Linderöth vid ett sammanträffande på nytt stark oro för att den centrala ledningen inom Statsföretag inte fungerade som den skulle. Han rapporterade då att min begäran om en förstärkning av direktionen hade i stort sett inte kunnat verkställas. Det var omöjligt eller i varje fall mycket svårt i det läget att rekrytera kompetent folk från näringslivet såsom stämningen och arbetsförhållandena var på Statsföretag, som han uttryckte det.

Vid detta tillfälle – det vill jag understryka för att markera allvaret i Statsföretags situation redan då – framförde Karl-Axel Linderöth tanken att man skulle be Per Sköld avgå som verkställande direktör ett år tidigare än enligt den ursprungliga uppgörelsen, dvs. senast vid stämman 1982.

Det här hade då varit föremål för en lång debatt i styrelsen. Styrelsen hade på en resa i Norrbotten där Per Sköld inte var närvarande under en dag förutsättningslöst diskuterat gruppens ledningsfunktion. Man hade då kommit till en uppgörelse, och det var den som Karl-Axel Linderöth framförde till mig. Karl-Axel Linderöth bad mig – han ville inte göra det själv eftersom han var delvis inblandad – till Per Sköld framföra en begäran att han skulle avgå ett år tidigare än enligt den ursprungliga uppgörelsen.

Det skedde den 5 maj 1981. Per Sköld protesterade då eftertryckligt, ja frenetiskt, och framhöll att det enda han skulle kunna acceptera efter sin

långa lojala tjänst i Statsföretag, som han uttryckte det, var att få en markerad och erkänd ställning som koncernchef och att en ny VD skulle tillsättas enbart för moderbolaget.

Jag hade naturligtvis inga möjligheter att acceptera den propån – bl. a. hade jag ju styrelsens enhälliga uttalande i bakgrunden. Jag bad honom allvarligt tänka över mitt krav och hänvisade till Statsföretags allt allvarligare finansiella situation. Jag gav honom möjlighet att komma tillbaka själv med förslag på tänkbara reträttposter och sade mig vara beredd att diskutera det mesta. Jag hade regeringskansliets mandat att framföra ett så generöst erbjudande.

Jag nämnde särskilt möjligheten att han skulle kunna tänkas spela rollen som Statsföretags utrikesminister. Jag hade haft Per Sköld med mig på en del av mina delegationsresor, och jag märkte att han var starkt engagerad i internationellt handelssamarbete och hade ett klart intresse åt det hållet. Det skulle formaliseras på så sätt att han skulle få ett självständigt ansvar som heltidsarbetande ordförande eller som direktör för Statsföretag International AB.

Jag vill också erinra utskottets ledamöter om att han genom min förmedling hade fått ett erbjudande om landshövdingebefattningen i Västerås, som han dock avböjde. Han sade att om det hade gällt Östergötland hade han kunnat tänka sig att acceptera, men Östergötland var in-tecknat.

I ett gemensamt sammanträde med Karl-Axel Linderöth och Per Sköld den 8 september 1981 accepterade han uppgörelsen. Jag hade då tillfälle att utveckla tankarna på nödvändigheten av att det blev ett VD-byte ganska snabbt. Jag kunde också notera vid det tillfället att Karl-Axel Linderöth på nytt hade återförsäkrat sig i styrelsekreten vid underhandskontakter och att det alltså stod ganska klart att en uppgörelse nu skulle träffas om en tidigare avgång för Per Sköld.

Den 14 september 1981 hade Per Sköld bett att få ett personligt sammanträffande med mig utan handläggare närvarande. Samtalet kom att i hög grad röra sig om vad han upplevde som en påtryckning från styrelsen och även från mig att avgå från uppdraget tidigare än nödvändigt.

Jag försökte förklara sammanhanget för honom, och jag hade möjlighet att använda konkreta exempel. Dotterbolaget Assi hade successivt försämrat sitt rörelseresultat under 1981 på ett katastrofalt sätt, och där fungerade inte Statsföretag som den koordinator och förmedlande länk mellan ägaren och dotterbolaget Assi som är Statsföretags primära uppgift.

Sommarens resultatrapport sade mig att förlusten för 1981 skulle bli 200 miljoner. I de kontinuerliga kontakterna med både svenska och internationella banker och finansärer av Statsföretag som vände sig till industridepartementet såsom ägarrepresentant hade jag förklarat sammanhanget. Dagen efter det att jag haft en sammankomst med Hambros bank om detta publicerades i svensk press en reviderad rapport som visade att Assis bokslut skulle uppta en förlust på 500 miljoner. Ni kan förstå att en industriminister

då hamnar i en helt orimlig trovärdighetssituation gentemot banker och kreditgivare. Till bilden hör att det kom också en tredje rapport som sade att förlusten inte skulle stanna vid en halv miljard utan bli 600 miljoner, men den rapporten kom inte som man har rätt att kräva från koncernledningen.

Den 28 september träffade jag Karl-Axel Linderöth och hade då anledning att direkt påtala Statsföretags sätt att sköta dotterbolagen och i synnerhet Assi. Jag sade att jag var upprörd. Han anmälde då för övrigt att Per Sköld hade utsatt honom för övertalningsförsök att bli kvar i så många funktioner som möjligt i Statsföretags centrala ledning. Karl-Axel Linderöths slutsats var emellertid att han inte borde få ta någon aktiv del i Statsföretags ledande funktioner, eftersom han inte kunde klara relationerna med dotterbolagen.

Jag hade som industriminister också anledning att notera att Statsföretags centrala ledning inte klarade att administrera det inledande analysarbetet som Statsföretagsgruppen skulle göra för rekonstruktion av LKAB och SSAB. I allt väsentligt fick såväl analysarbetet som naturligtvis propositionsarbetet ske i industridepartementet.

Den 8 oktober 1981 besökte Karl-Axel Linderöth mig för att diskutera en del ordförandeposter i dotterbolagen. Jag anmälde vid det tillfället att eftersom den finansiella rekonstruktionen av LKAB och SSAB skulle bli föremål för särskild proposition – vi skulle inte hinna få med Statsföretag i bilden – fanns det tid att göra en fullständig finansiell och organisatorisk genomgång av Statsföretag som grupp, grundad på de beslut som fattats i början av 1980. Det var egentligen inga nyheter, men det gällde en förutsättningslös utredning. Bl. a. borde man då överväga en uppdelning av gruppen i bättre fungerande enheter med decentraliserat ansvar.

Den 15 december 1981 bad jag Karl-Axel Linderöth och Per Sköld att komma till departementet för en mer fullständig genomgång. Jag hade då bett Öhrlings revisionsbyrå att assistera industridepartementet, vars personella resurser är begränsade, att hjälpa Statsföretagsgruppen med det analysarbete som var nödvändigt. Då framförde särskilt Per Sköld starkt kritiska synpunkter på Öhrlings arbete. På min direkta fråga – jag citerar ur mina minnesanteckningar – om han själv från Statsföretags sida hade ett bättre material att presentera för vår bedömning av Statsföretags finansiella ställning sade Per Sköld: "Vi arbetar natt och dag men har ännu inget material att presentera." Det var den 15 december. Det var hög tid om vi skulle få fram en proposition.

Jag framhöll vid detta tillfälle att det kunde vara skäl att förutsättningslöst tänka sig en uppdelning av Statsföretag i olika bättre sammanhörande divisioner eller fristående företagsgupper. Vid det meningsutbyte som kom till stånd försökte jag allvarligt förklara för Statsföretagsledningen att månaderna gick, och eftersom Statsföretag själv inte hade presenterat något alternativt program för sin rekonstruktion måste arbetet med all kraft bedrivas i industridepartementet.

Tidsnöden blev påtaglig, och vi tvingades att be enhet 5 – enheten för statliga företag – att utnyttja även jul- och nyårshelgen 1981/82 för det arbetet.

Den 11 januari 1982 hade jag kontakt med Karl-Axel Linderöth. Jag meddelade honom då under hänvisning till sammanträffandet den 15 december att vi hade arbetat vidare under jul- och nyårshelgen och att jag hade funnit av det material enheten tagit fram att mycket talade för att vi måste göra den tidigare aviserade och omdiskuterade uppdelningen av Statsföretag, att lyfta ut Procordia, som är ett självständigt holdingbolag med ett trettiotal dotterbolag, och att lyfta ut Assi och kanske göra några andra omstruktureringar samtidigt med att gruppen finansiellt rekonstruerades.

Dagen efter, den 12 januari, bad Karl-Axel Linderöth om ett sammanträffande och presenterade då en färdigskriven avskedsansökan inte bara från sin kandidatur som verkställande direktör utan också, med omedelbar verkan, från posten som ordförande. Han framhöll att Procordia var "navet" omkring vilket verksamheten i Statsföretag cirkulerade eftersom Procordia äger Svenska Tobaksbolaget som på grund av sin speciella ställning genererar en vinst av storleksordningen en halv miljard per år.

Jag påpekade det orimliga i hans önskan att avgå utan att ens föra en diskussion om tänkbara alternativ rörande propositionsarbetet och sade att jag inte ännu hade tagit någon principiell ställning – och ännu mindre regeringen – till hur vi skulle hantera Statsföretag. Jag hade bara anmält mina personliga reaktioner på det material som hade presenterats.

Han medgav då att SPP, Svenska Personal-Pensionskassan, där han är och var VD – hade ställt ultimatum: om han över huvud taget skulle få vara kvar i SPP:s ledning måste han ge besked omgående. Den 13 januari var han tillbaka i departementet, och han modifierade sin inställning så till vida att han var beredd att sitta kvar som ordförande till den ordinarie bolagsstämman. Jag förklarade för honom då att han försatte Statsföretagsgruppen och mig i en mycket besvärlig situation eftersom det måste menligt påverka hela det rekonstruktionsarbete som departementet i avsaknad av alternativ från Statsföretags ledning var intensivt sysselsatt med.

Karl-Axel Linderöth sade att han av personliga skäl ändå varit tvungen att avgå. Han hade kommit till en milstolpe. Han måste ge offentlighet åt detta, vilket han gjorde. Det har förekommit uppgifter om att det var jag som skulle ha gått ut till pressen med uppgiften, men jag hade ingen anledning att göra det. Karl-Axel Linderöth offentliggjorde sitt beslut i en presskommuniké, som jag var tvungen att kommentera. Han motiverade sin avgång med att jag hade för avsikt att lyfta ut Procordia och att Statsföretags utvecklingsmöjligheter därmed skulle spolieras.

Den 25 januari 1982 lät Per Sköld höra av sig per telefon. Han var starkt upprörd över att Karl-Axel Linderöth på det här sättet hade bringat meningsmotsättningarna i dagen och äventyrat möjligheterna till en diskussion om alternativ, som han sade.

Den 27 januari träffade jag Karl-Axel Linderöth och Per Sköld i departementet för närmare överläggning och diskussion om situationen. Jag berättade då om den växande oro jag känt för det krav på stora kapitaltillskott som vi såg framför oss, och jag påminde om beslutet från 1980 om att Statsföretag själv skulle komma med alternativ för att frigöra kapital i gruppen och få en ändamålsenlig organisation. Jag uttryckte ännu en gång min djupa besvikelse över att Statsföretags ledning under dessa månader och år inte hade presenterat något alternativ för rekonstruktionen. Man hade inget försvar för detta. Jag kunde också berätta att jag under hand hade haft kontakt med cheferna för de större bankerna, som hade sagt att den väg för finansiell rekonstruktion som vi var inne på hade bankernas accept och gillande. En av de ledande bankdirektörerna underströk t. o. m. att det var hög tid att det verkligen hände någonting med Statsföretag.

Den 4 februari kom Per Sköld till mig och presenterade ett program för rekonstruktion, avsett att föreläggas styrelsen den 11 februari. Vad han då presenterade var, som han sade, i olyckligaste fall ett rekonstruktionsförslag som skulle innebära att man fram till 1985 behövde ett tillskott på 1,5 miljard. Han gjorde dock den reservationen att hans uppfattning nu var att det möjligen skulle erfordras 1 miljard i kapitaltillskott också till Assi. Han sammanfattade detta, som han kallade det, engångsalternativ med att säga att ett kapitaltillskott på 2 miljarder skulle vara tillfredsställande för Statsföretagsgruppen. Hans rekommendation var dock att Statsföretag med omedelbar verkan genom en proposition skulle få 700 miljoner i tillskott och att staten därutöver skulle förklara sig beredd att återkomma om ytterligare, ej preciserat medeltillskott för åren 1983 och 1984. Jag kunde självfallet inte acceptera detta i den rådande situationen.

Jag hade nu fortlöpande kontakter med styrelsen, och i allt väsentligt vitsordade man där angelägenheten av att rekonstruktionsarbetet kom in i mer konstruktiva banor. Jag kunde i mina kontakter med Statsföretags styrelse också hänvisa till den hemliga finansiella analys som Öhrling hade presenterat mig. Där sade man att något samlat grepp för att lösa gruppens finansiella problem kunde inte anses ha tagits av ledningen till dags dato. Vidare hade åtgärderna för att lösa de största problemen såsom de i Assi m. fl. företag varit begränsade.

Den 9 februari beslöt vi efter en gemensam beredning med budget- och ekonomidepartementen att avläta en skrivelse till Statsföretags ledning där vi redogjorde för det förslag till rekonstruktion som vi till sist hade stannat inför och som innebar att man lyfte ut Procordia och betalade Statsföretagsgruppen 2 miljarder för detta för att man skulle få finansiell styrka att ta itu med sina mest tyngande problem och att Assi skulle rekonstrueras i särskild ordning.

Den 17 februari träffade jag Per Sköld och Karl-Erik Linderöth, som då mer officiellt överlämnade det bud som Statsföretagsstyrelsen under tiden hade arbetat fram och enligt vilket man begärde drygt 1,6 miljard och

förordade att företagen Assi och Beroxo skulle lyftas ut och rekonstrueras i industridepartementets regi.

Nu hade man hamnat i en propå som var helt annorlunda än den Per Sköld anmält att han hade för avsikt att förelägga styrelsen. Vid mina underhandskontakter med styrelseledamöterna fick jag klart för mig att han aldrig framlagt det ursprungliga av mig framlagda förslaget, utan han hade pläderat för vad som blev styrelsens beslut.

Jag hade nu anledning att ställa frågan till Linderoth och Sköld om de ansåg att styrelsens beslut var definitivt och inte förhandlingsbart. Jag fick jakande svar. Per Sköld bad att få träffa mig privat samma kväll. Jag ställde samma fråga, och han sade nej. Styrelsens beslut var enhälligt med ett undantag, och om det inte accepterades av ägaren måste styrelsen avgå. Mina underhandskontakter med styrelsen tydde på någonting annat. Styrelseledamöterna levde i uen föreställningen att det var ett alternativ som skulle framläggas för departementet för förhandling som underlag för propositionen.

Det stod nu klart att det inte gick att åstadkomma någon förhandling med den dåvarande ledningen. Samtidigt hade de dramatiska händelserna föranlett massmedias stora intresse. Det kom uttalanden från såväl socialdemokraternas som moderaternas partiledning om att det inte fanns anledning att ta ställning till en rekonstruktion med tanke på all den oro som hade uppstått. Jag beslöt därför i samråd med statsministern att skjuta på avgörandet beträffande rekonstruktionen men på tilläggsbudget ge Statsföretag 300 miljoner för att man skulle klara sig fram. Man skulle också tillsätta en analysgrupp som skulle bearbeta det material som Öhrling och departementet hade och förbereda en proposition till hösten. Jag kanske inte behöver fördjupa mig i detta.

Sedan kom en extra bolagsstämma där Per Sköld och Karl-Axel Linderoth lämnade sina styrelseuppdrag, och sedan har styrelsen reorganiserats.

Det här blev en lång redogörelse, men jag är tacksam att få lämna den inför konstitutionsutskottet. Som sammanfattning skulle jag vilja säga att vad som har präglat det här skeendet är oavbrutna och växande förluster för Statsföretag. Det är en svår situation för alla: för Statsföretags ledning och även för industridepartementet. Min slutsats är att ägarens styrning av företaget via styrelsen, som är ofrånkomlig i privata och statliga företag, inte har fungerat.

Det har funnits en benägenhet hos ledningen att vänta att industridepartementet mer eller mindre kritiklöst skulle vidarebefordra krav på miljardtillskott. Det är självfallet inte möjligt. Jag vill erinra om att Statsföretagsgruppen under åren 1976–1981 har tillförts 13 miljarder i kontinuerliga kapitaltillskott. Ur statsfinansiell synpunkt och ur affärsmoralisk synpunkt har det funnits anledning för industriministern att skaffa sig garantier för att gruppen verkligen är kompetent att ta hand om de gigantiska belopp som det

varit fråga om. Tyvärr har det alltså varit tveksamt i hög grad. Utskottet är medvetet om att de propositioner som denna vinter har antagits av riksdagen innebär ett tillskott på ytterligare 10 miljarder till gruppen. Summan från 1976 till dags dato är i realiteten ett åtagande från statens sida om tillskott på 23–24 miljarder, och det har präglat industridepartementets hantering av frågan.

Kurt Ove Johansson: Jag vill först ställa en fråga av litet mer allmän karaktär och sedan komma in på de olika företagen, framför allt Statsföretag, som Nils Åsling i så hög grad har berört, men också om Ncb.

Den allmänna frågan tycker jag har sitt speciella intresse. Nils Åsling nämnde att han under 5 år har varit industriminister, och nu har han under något år fått perspektiv på den tiden. Jag skulle vilja fråga om du har upplevt att ansvarsfördelningen mellan departement och styrelserna i statliga företag har varit oklar. Jag vill också fråga vilka svårigheter en minister kan ha att utöva sin funktion.

Nils G. Åsling: Jag är ledsen att jag inte kan bidra till statsvetenskapens förkovran i det avseendet, eftersom jag under de 5 åren inte har levt i ett normalt tillstånd vad gäller mina relationer med Statsföretag. Under de 5 åren har den ekonomiska situationen ständigt varit pressad. Kapitaltillskott har hela tiden krävts och totalt uppgår de till 13 miljarder. Detta har helt och hållet präglat relationerna.

Jag skulle föreställa mig att man i ett statsföretag med en ekonomisk integritet och självständighet visavi ägaren skulle kunna ha relativt klara ansvarsgränser och ett harmoniskt förhållande, men under de här åren har framför allt de ständiga anspråken på kapital präglat samvaron, och det är därför jag har velat lämna den här fylliga redogörelsen. Det har ständigt varit diskussion om kapitalbehovets storlek, och det har också rests krav från dotterföretagen, inte minst publikt och via frågor i riksdagen, på speciella insatser. Vi har försökt hålla dem borta, men när kompetensen och auktoriteten hos Statsföretags ledning visavi dotterbolagen inte räckt till har det varit en politisk realitet att industridepartementet tvingats inskrida för att till exempel rekonstruera LKAB ett par, tre gånger. Det har gjort att förhållandet är extraordinärt och att ansvarsfördelningen inte varit den önskvärda, helt enkelt därför att den finansiella situationen har varit så prekär och Statsföretag hela tiden varit utsatt för finansiella problem.

Kurt Ove Johansson: Enligt de uppgifter vi fick från Per Sköld nåddes han som VD i Statsföretag via massmedia av uppgiften att Procordia skulle säljas ut. Då vill jag fråga om du tycker att det är en korrekt ordning. Borde inte VD och koncernledningen ha fått information i god tid i förväg innan detta kom till offentligheten via massmedia?

Nils G. Åsling: Uppgiften från Per Sköld är inte korrekt. Diskussionen om gruppens funktion daterar sig framför allt till januari-februari 1980, när vi

förelade styrelsen nya ekonomiska styrinstrument, preciserade soliditetskrav, likvidetskrav och avkastningskrav och när vi tog upp diskussionen om en ändamålsenlig organisation. Som jag sade hade jag fått klart för mig att det var svårt att utifrån Söders utredning få politisk enighet om en rekonstruktion av Statsföretag. Den måste värka fram inifrån Statsföretag, och det var meningen med den genomgång 1980 som jag återopade.

Vi styrelsesammanträdet i februari 1980 fördes en ganska förutsättningslös diskussion om detta. Per Sköld inledde diskussionen enligt Statsföretags styrelseprotokoll med att påpeka nödvändigheten av att förutsättningslöst pröva gruppens konstruktion och sälja ut förlustföretag och tänka i nya banor. Enligt det protokoll som jag har framför mig i transkript har flera styrelseledamöter yttrat sig. Där har Åke Ståhlbrandt, tidigare chef för Trelleborgs gummifabrik, tagit upp frågan om en utförsäljning. Ulf Laurin och Solveig Wikström, professor i Lund, och Lennart Dahlström har också varit inne på tankar om att reorganisera Statsföretag och därvid bryta ut Procordia. De fanns med internt under lång tid och i relationerna mellan departementet och Statsföretags ledning.

Vi väntade i det längsta och försökte gång efter annan få Statsföretags ledning att själv komma med detta eller andra initiativ så att vi hade en tillstymmelse till diskussionsunderlag, men revisionsrapporten från februari 1982 från ett opartiskt organ, som jag citerade, visar att man över huvud taget inte hade tagit i den uppgiften. När det till sist hade mognat fram kom det naturligtvis som ett initiativ från mig och kanske som en överraskning.

Kurt Ove Johansson: Den uppgift som Per Sköld lämnade till oss var att han den 12 januari nåddes av uppgiften i massmedia. Han hävdade att han över huvud taget inte tidigare varit kallad till någon överläggning eller hört talas om detta. Du menar alltså att han borde ha känt till saken före den 12 januari 1982?

Nils G. Åsling: Svar: ja. Vad som hände den 12 januari var att Karl-Axel Linderöth gick ut med en kommuniké där han sade att han inte ställde upp, därför att departementet umgicks med planer på att lyfta ut Procordia. Jag liksom Sköld blev förvånad över att Linderöth gick ut på detta sätt, men det har sin förklaring i det personliga ställningstagande han måste göra inför SPP:s arbetsutskott.

Kurt Ove Johansson: Jag förflyttar mig fram till den 10 februari 1982. Enligt uppgift tillställde Åsling, som var industriminister, Statsföretag ett brev där styrelsen beordrades att sälja Procordia. Enligt samma uppgift och samma källa presenterades innehållet i brevet samma dag på en presskonferens som du såsom industriminister hade arrangerat.

Jag vill i det sammanhanget fråga vilket bemyndigande du som industriminister hade att ge en sådan försäljningsorder till Statsföretags styrelse, och jag vill veta om det fanns något regeringsbeslut i frågan.

Nils G. Åsling: Något formellt regeringsbeslut om hur man hanterar en proposition under beredning fattar man ju inte, men som jag sade i min inledning: brevet av den 9 februari, som var en sammanfattning av vad som hade växt fram under beredningsarbetet i industridepartementet, hade tillkommit efter gemensam beredning med budget- och ekonomidepartementen. Aktiva i det beredningsarbetet var dåvarande budget- och ekonomiministern Rolf Wirtén och statssekreterare Sten Westerberg, och dessutom var självfallet statsrådsberedningen med statsministern införstådd med detta. Brevet var alltså avfattat å regeringens vägnar.

Det var det alternativ som hade växt fram i avsaknad av något som helst alternativ från Statsföretag och som vi anmälde för Statsföretags styrelse. Jag var tvungen att göra det i form av ett brev, eftersom jag inte litade på att mina intentioner annars skulle föredras för styrelsen på ett objektivt sätt.

Det gavs offentlighet på så sätt att det den 10 februari var klart med en ny ordförande. Karl-Axel Linderöth hade inlämnat sin avskedsansökan, och det var stor oro i gruppen och massmedia. Det var anledning att snabbt rekrytera en ny ordförande, alternativt VD. Den 10 var det klart att Karl Erik Åhman skulle bli ordförande, alternativt VD, och han presenterades. Massmedia frågade hur det var med våra planer, och jag redogjorde då för min syn på hur en kommande Statsföretagsproposition skulle vara utformad med krav på åtgärder för att privatisera valda delar av Statsföretag och krav på ledningen att frigöra kapital, inklusive att lyfta ut Procordia. Brevet publicerades alltså inte, utan vad som publicerades vid tillfället var svar på frågor från massmedia i samband med presentationen av Karl Erik Åhman.

Kurt Ove Johansson: Det var intressant att detta alltså skulle vara känt också i budgetdepartementet. Per Sköld anser sig tydligen ha kollat den uppgiften, för han påstod inför utskottet att budgetdepartementet inte kände till det, utan dåvarande statssekreteraren i departementet och hans minister hade fått reda på det via massmedia.

Det finns ingen anledning att fortsätta med detta. Här står uppgift mot uppgift.

Nils G. Åsling: Möjligen kan man säga att jag som ledamot av statsrådet kanske hade anledning att återförsäkra mig hos mina kolleger – det är väl det normala att man gör så. Jag har i mina minnesanteckningar – jag hittar det inte just nu – någon passus om att jag vid vår beredning direkt ställde frågan till Rolf Wirtén: "Svarar du för partiet?" Jag hade inte lust att bli överkörd efteråt. "Ja, jag svarar för partiet", sade han. Sten Westerberg sade: "Ni är på rätt väg. Vi går den här vägen."

Kurt Ove Johansson: Om jag får komma tillbaka till brevet var det alltså en direkt order om försäljning av Procordia?

Nils G. Åsling: Nej, sådant kan inte ske, utan det var en skiss till hur en tillämnad Statsföretagsproposition skulle utformas. Vi hade ju inte anled-

ning att ge order till Statsföretag ens i det läget om hur dess förvaltningsuppgifter skulle skötas, men vi hade anledning att precisera vilka krav ägaren ställde i samband med det kapitaltillskott som Statsföretag begärde av ägaren. Vad vi presenterade var villkor för medelstillskotten, ingen försäljningsorder.

Kurt Ove Johansson: Du nämnde i anslutning till ett annat svar att man hade diskuterat att Karl Erik Åhman skulle bli VD i Statsföretag. Det återkommer också i Skölds redogörelse inför utskottet. Jag skulle vilja fråga dig hur du ser på en svensk industriministers rätt att utse och avskeda verkställande direktören i ett statligt företag.

Du kanske uppfattar frågan som egendomlig. I så fall vill jag läsa upp ett par rader ur Skölds redogörelse för att du skall förstå vad det är för tankar som ligger bakom frågan:

”Samtidigt meddelade han” – det är alltså Åsling – ”att jag skulle ställa min plats till förfogande i styrelsen, vilket han också hade befogenhet att göra. Men jag skulle göra det för att det skulle finnas en plats i styrelsen för min efterträdare som VD. Det sista kunde han inte ta ställning till, för det är inte ägaren som utser eller avskedar verkställande direktör, utan det är styrelsen.”

Delar du uppfattningen att det är styrelsen och inte industriministern som skall avskeda eller tillsätta VD?

Nils G. Åsling: Självfallet. Men processen är inte fullt så enkel och okomplicerad. Självfallet talar man med styrelsen så att man vet att man har styrelsen med på de arrangemang man måste göra. Det är vad som skett i det här fallet. Styrelsen har varit informerad.

Fortfarande vill jag påpeka att det inte är något brott mot aktiebolagslagens anda eller mening att i en situation, när ett företag riskerar att tvingas upprätta likvidationsbalansräkning, ägaren hanterar frågan med största skyndsamhet. När det inte finns beslutskraft i styrelsen måste en ägare göra det eftersom staten har ansvaret i sista hand gentemot fordringsägare och andra.

Kurt Ove Johansson: Du bestrider alltså inte uppgiften att du förhandlade reellt med Karl Erik Åhman om att bli VD i Statsföretag efter Per Sköld?

Nils G. Åsling: I samråd med styrelsen rekryterade jag Karl Erik Åhman i första hand som ordförande. Den mer förhandlingsmässiga uppgörelsen med Karl Erik Åhman skedde i styrelsens regi och ledde till hans engagemang som VD.

Anders Björck: Jag tycker att Nils Åslings redogörelse varit utomordentligt intressant, så också de övriga redogörelser vi fått om statlig företagsamhet. Man kan bara dra en enda slutsats, och det är att staten under inga

omständigheter skall syssla med sådan här verksamhet. Det har varit skrämmande interiörer som har avslöjats. Men det kan vi återkomma till. Vi skall ju granska den konstitutionella delen och inte den näringspolitiska, där vi kanske har olika uppfattningar.

Du har flera gånger använt uttryck som "min begäran att få förstärka direktionen" och "mitt krav på avgång". Tycker du att de uttryck du här har använt när du talat om dina önskemål kan betecknas som ministerstyre?

Nils G. Åsling: Nej, självfallet inte. Jag har hållit mig inom de ramar som gäller för ett statsråd. Men jag har samtidigt sagt att tempot har varit högt, eftersom det under de här åren har varit en akut kris för företagsgruppen. Hela tiden har jag dock hållit mig inom gränserna, och jag har självfallet kunnat göra det i bästa samförstånd med styrelsen i allmänhet.

Anders Björck: Du talar om ramarna – tycker du att de nuvarande ramarna är rimliga, eller har du som industriminister under 5 år upplevt att det funnits anledning att ändra på möjligheterna för en industriminister att få en effektiv ledning och kontroll över de statliga företagen?

Nils G. Åsling: Jag vill först tillägga som en allmän kommentar att jag tycker erfarenheten från de 5 åren bekräftar att statens verksamhet inom näringslivet skall begränsas till områden där enskilt näringsliv inte kan svara för vissa primära uppgifter. Jag hävdar att i LKAB och vissa företag som sköter försörjningsberedskapsangelägenheter eller har speciella uppgifter för teknikutveckling etc. är statligt ägande motiverat, i övrigt inte. Men samtidigt vill jag påstå att man inte bör tro att svårigheter i ägarens relationer med företagsledningen inte förekommer också i privata företag.

Som svar på din fråga vill jag säga att statlig företagsamhet naturligtvis skall bedrivas på samma villkor som enskild företagsamhet, men för att det skall råda ett normalt förhållande måste de statliga företagen ha en hygglig finansiell status, och så har det inte varit här. Jag vill tillägga att det primära är att se till att företagen är finansiellt sunda. I så fall är styrningen inte något problem. Då räcker det med de ramar och de allmänna grundreglerna vi har tillämpat.

Nils Berndtson: I vårt granskningsarbete ingår också förhållanden som rör domänverkets husaffärer i Italien, och jag har två frågor om dem.

I vilken omfattning var regeringen informerad om husaffärerna?

Nu föreligger en rapport från justitiekanslern. Ger den rapporten dig anledning att säga att regeringen bort försöka få in ytterligare information om husaffärerna och sökt påverka utvecklingen?

Nils G. Åsling: Jag har ungefär samma kännedom om husaffärerna som utskottets ärade ledamöter. Jag fick information via massmedia någon gång i somras, då det kom uppmuntrande rapporter. Jag hade inte under min statsrådstid fått någon speciell information om husaffärerna. Enligt min

personliga uppfattning aktualiserar händelserna frågan om samspelet verk-dotterbolag. Jag tror det finns anledning att se över det samspelet. Jag tror att man gör klokt i att renodla verksfunktionen och inte blanda aktiebolagsverksamhet med verksfunktionen.

Nils Berndtson: Är det tillfredsställande om en industriminister enbart genom massmedia får reda på så allvarliga affärer?

Nils G. Åsling: Så länge jag var kvar i industridepartementet fanns det väl ingenting som tydde på annat än att det är fråga om vanliga affärer. Lika väl som man läser i tidningen om att LKAB sålt ett antal miljoner ton malm läser man om vad domänverket har för sig. Det fungerar inte så att verken och de statliga företagen dagligen rapporterar om sina förvaltningsuppgifter, utan bara när man har principiella frågor, och det är så det skall vara.

Olle Svensson: Jag har en sista fråga som gäller Ncb. Från Nore Sundberg har vi fått uppgiften att man under din tid som industriminister upplevde vissa samarbetssvårigheter även inom Ncb:s styrelse, bl. a. genom att ordföranden blandade sig i verkställande direktörens funktioner, och detta upplevdes som olyckligt. Nore Sundberg blev av den anledningen inte förvånad över att Östling så småningom togs ifrån den post han hade som ordförande. Blev du lika litet förvånad med tanke på de erfarenheter du hade av samarbetet?

Nils G. Åsling: Nej, det kan jag inte säga. Också Ncb hade som krisföretag ledningsproblem under ett antal år och upplevde en rad ledarskiften. Den som svarade för kontinuiteten med rätt eller orätt var Sven Östling. När Per Erik Fylking blev VD uppstod det vissa spänningar, men jag medverkade till att knuten löstes i all fridsamhet genom att man gjorde en mer distinkt uppdelning mellan ordförandens och VD:s funktioner. Sedan har jag inte hört om några allvarliga problem i det avseendet.

Om det fanns problem var de betingade av att Sven Östling under de svåra åren svarade för kontinuiteten mellan VD-skiftena.

Det är lätt gjort att en ordförande trampar över på VD:s område, men när det upptäcktes skedde det en uppdelning i frid och försoning. Jag blev därför överraskad över att Östling fick gå. Jag tycker att han hade gjort en beundransvärd insats i företaget.

Olle Svensson: Medverkade du till en korrigering av övertrampet?

Nils G. Åsling: Jag medverkade till den samtalsterapi som en industriminister i hög grad får ägna sig åt i krisföretag.

Olle Svensson: Jag tackar Nils Åsling för den värdefulla information vi fått i dag och förklarar sammanträdet avslutat.

*Bilaga 10 F***Utfrågning inför konstitutionsutskottet av direktör Per Sköld angående regeringens befattning med statlig företagsverksamhet den 19 april 1983**

Olle Svensson: Vi har en rad ärenden som rör relationen mellan regeringen och de statliga företagen, och vi har inbjudit dig närmast för att få del av dina synpunkter på det arbete du haft och vad du mött i de relationerna speciellt vad gäller Statsföretag. Vi har som praxis att först lämna ordet till den vi inbjudit, varefter följer en frågestund.

Per Sköld: Jag hade tänkt lägga några synpunkter på relationerna mellan regering, departement och statlig företagsverksamhet. Mina erfarenheter grundar sig dels på att jag var chef för domänverket 1965–1970, ett affärsdrivande verk, dels på att jag 1971–1982 var verkställande direktör i Statsföretag.

Jag utgår i min redogörelse ifrån hur jag upplevt ansvarsfördelningen mellan den politiska makten och den förvaltande enligt hur jag uppfattat den svenska författningen, som inte medger ministerstyre.

Under den tid som jag var chef för domänverket var mitt intryck att reglerna efterlevdes på ett strikt sätt. Man hade kvar den gamla ämbetsmannatraditionen, och de gamla ämbetsmännen kände väl till hur spelet fungerade och hur ansvaret fördelas mellan den politiska makten och den effektuerande.

Jag upplevde bara en gång under de fem år jag var chef för domänverket ett övertramp i detta avseende, och det var när den socialdemokratiska partikongressen – jag tror det var 1969 – bestämde att domänverket inte fick lägga ner sågen i Brännberg, som vi beslutat skulle läggas ner. Vi skulle göra en stor investering, och sågen var inte lönsam. Vi hade kunnat ordna annat arbete åt de få som var anställda i Brännberg mellan Älvsbyn och Boden, så det fanns inga sysselsättningsproblem för de anställda.

Dåvarande jordbruksministern gav mig order som generaldirektör att inte lägga ner sågen, men jag nekade och sade att han fick ta konsekvenserna av att han gav mig order. Så småningom upplyste jag jordbruksministern om att han i så fall fick skaffa sig ett Kungl. Maj:ts beslut om att ge oss direktiv i enlighet med instruktionen för domänverket, så det löste sig på det viset. Sågen i Brännberg fick ligga kvar – om det sedan var bra eller dåligt skall jag inte ge mig in på.

Det var enda gången jag över huvud taget upplevde under de fem åren att man kom i konflikt med de spelregler som jag hade lärt mig skulle gälla mellan regeringen – eller Kungl. Maj:t som det hette på den tiden – och ett affärsdrivande eller ett effektuerande verk.

Man hade då i jordbruksdepartementet fortfarande en del av de gamla ämbetsmännen, således de gamla kansliråden, och de tvekade aldrig om

vilka regler som gällde. Eric Holmqvist var statsråd under större delen av min tid, och hos honom rådde ingen tvekan om vilka spelregler som gällde. Därigenom hade vi ett mycket bra samarbete som kunde försiggå utan några som helst konflikter i detta avseende, även om vi ibland tillsammans måste ta ställning till besvärliga frågor.

När jag sedan kom till Statsföretag, där jag redan från början varit med som en av de vice verkställande direktörerna, uppfattade jag att det fanns en mängd olika skäl varför man hade etablerat Statsföretag. Som chef för domänverket hade jag yttrat mig om den utredning som låg till grund för etablerandet av Statsföretag. Domänverket hade klart underkänt utredningen och ansåg den så dålig att man ifrågasatte om den skulle få räknas in i serien av offentliga utredningar. Förslaget var att domänverket skulle flyttas över till industridepartementet, och man hade tankar på en samordning mellan statliga bolag och domänverket.

När jag fick en förfrågan, om jag kunde gå in i Statsföretag, ansåg jag mig skyldig att göra det fastän jag inte hade någon traktan efter det. Hade jag fått en förfrågan och inte ställt mig till förfogande att medverka till en enligt min uppfattning riktig utveckling, skulle jag i framtiden inte ha någon rätt att kritisera utvecklingen.

Jag uppfattade också att syftet med etableringen av Statsföretag var att intensifiera och förbättra den statliga affärsverksamheten och att skapa en klarare ansvarsfördelning mellan det nyetablerade industridepartementet, som var högsta myndighet för näringspolitiken, och de statliga företagen när det gällde att fungera inom ramen för ett företagsekonomiskt ansvar.

Jag blev ganska förskräckt under det första året i Statsföretag eftersom jag upplevde att man inte hade någon känsla för ansvarsfördelningen mellan departementet – således Kungl. Maj:ts kansli, som det fortfarande hette då – och företaget. Man blandade ihop verksamheten genom att man hade befattningar i industridepartementet som till huvudsaklig del avlönades av ett privaträttsligt företag som Statsföretag.

Jag blev mer eller mindre anmodad av Arne Geijer och fick en hård press på mig att ställa mig till förfogande som VD, vilket jag inte hade någon ambition eller traktan att bli. När jag fick en förfrågan krävde jag för att åta mig VD-skapet att man ändrade den dåvarande ordningen och inte hade en statssekreterare i industridepartementet som ordförande i Statsföretags styrelse. Jag ansåg att sammanblandningen mellan departement och företag skapade en oklar ansvarsfördelning och stod i strid med den svenska författningen.

Det var ganska hårda överläggningar. Jag hade ingen anledning att falla till föga, eftersom jag inte hade någon ambition att bli chef för Statsföretag, så jag krävde att den ordningen skulle upphöra. Det står i en promemoria som lades som bilaga till det styrelseprotokoll i vilket jag förordnades som VD i Statsföretag. Jag ansåg att jag var tvungen att markera ansvarsfördelningen mellan ägaren – industridepartementet – och företaget som sådant. Men jag

skall villigt erkänna nu att det var svårt att upprätthålla den ordningen.

Låt mig ta ett exempel för att visa lösligheten eller bristen på kunskap i industridepartementet. Frågan gällde om Svetab skulle utskiljas ur företagsgruppen. Vi tyckte i moderbolaget att det måste vara mer realism i förvärvet av företag. Det ville de inte underkasta sig, och det ledde till att de påverkade departementet att de skulle skiljas ut ur Statsföretag och läggas direkt under departementet.

Huvudmotivet för det beslut som Statsföretags styrelse fattade i frågan var att det var fel att skilja ut Svetab och att företaget mårde väl av att befinna sig i en sådan miljö som Statsföretagsgruppen innebar med de krav på företagsekonomiskt ansvar som där ställdes på verksamheten. Om vår ägare, regeringen, ansåg att man skulle skilja ut det, hade vi vissa synpunkter på vilka krav som skulle ställas i ekonomiskt och finansiellt avseende. Det utmynnade i en skrivelse från Statsföretag till departementet som jag undertecknade.

När jag sedan kom upp på departementet sade en departementssekreterare: "Vi har inte stämplat in den här skrivelsen." – "Varför inte?" – "Vi skulle vilja göra några redaktionella ändringar i den." – "Vad menar du?" – "Vi tyckte att det som ni har tagit upp som ert andra alternativ bör vara huvudalternativet och komma först i skrivelsen."

Jag sade: "Det kallar du en redaktionell ändring? Det är en ändring av Statsföretags beslut. Och det hade du tänkt att ni i departementet skulle ändra?" Jag var tvungen att säga att det ändras ingenting i en skrivelse som gått från Statsföretag med min underskrift antingen det är redaktionellt eller ej. Om Statsföretags styrelses beslut inte passar, får väl ägaren återremittera frågan, så får vi ta upp saken på nytt i styrelsen, för det var styrelsens beslut vi hade effektuerat.

Jag tar det som exempel på bristen på förståelse och kunskap hos befattningshavare i departementet som jag tyvärr upplevde men som jag inte hade ork eller förmåga att ta itu med.

Enligt min uppfattning hade departementschefen i industridepartementet en mycket bestämd uppgift när han skulle representera ägarens aktier i Statsföretag, nämligen att påverka utvecklingen av verksamheten genom att tillsammans med företaget diskutera och formulera mål för den mer långsiktiga verksamheten samt ange ramar och villkor, precis som man gör i vilket annat företag som helst. Han skall inte gå in i detaljer utan såsom ägare göra markeringar i samarbete med företagets styrelse och ledning för att komma fram till en gemensam syn på den mer långsiktiga verksamheten och de ramar och restriktioner som skall gälla.

Tyvärr kan det konstateras att så aldrig har skett, oavsett vem som varit industriminister. Det har aldrig gått att få till stånd den typen av mer långsiktiga diskussioner och ställningstaganden från ägarens sida.

Däremot har diskussioner förts kring olika projekt, som då ofta uttryckts ur sitt rätta och större sammanhang. När någon fråga har dykt upp har man

diskuterat den, men man har inte gjort klart för sig hur det påverkar skeendet i stort i en företagsgrupp av den typen.

Hur har då ägaren påverkat utvecklingen av verksamheten? Genom att departementschefen som ägaransvarig vid överläggningar har uttryckt olika önskemål. Under Rune Johanssons tid träffades vi ungefär var fjortonde dag i en eller två timmar och förde allmänna resonemang om verksamheten. Självfallet kunde då departementschefen och jag ha olika synpunkter, vilket var naturligt. Ägarens spontana reaktioner försökte vi ta hänsyn till i den utsträckning vi bedömde att det fanns förutsättningar och företagsekonomiska möjligheter så att vi som företagsledning kunde ta ett ansvar.

Likaså kunde företagsledningen lägga fram synpunkter och önskemål och också tala om varför vi inte ansåg att ägarens synpunkter var realistiska eller förenliga med riksdagens beslut.

Jag var mycket förvånad under de här åren över hur politikerna hade glömt vilket beslut riksdagen hade fattat om Statsföretag, vad Statsföretags uppgift var och vilka regler som skulle gälla. Jag fick ofta kritik för att jag inte ville rätta mig efter politiska synpunkter. Jag brukade säga: "Kom inte till mig med detta, för det står inte i överensstämmelse med riksdagens beslut om Statsföretag. Ni får i så fall gå tillbaka till riksdagen och få beslutet ändrat. Ni kan inte begära att vi skall agera på ett sätt som strider mot grundtanken i riksdagens beslut."

Det har nästan varit den besvärligaste uppgiften, att tala om för politiker vilka beslut de egentligen hade fattat om Statsföretag och vad som således var Statsföretags uppgift.

Sedan påverkas också verksamheten av att departementets representant i styrelsen drivit speciella projekt. Det finns en befattningshavare i departementet som sitter i styrelsen, och vederbörande har på olika sätt agerat till förmån för synpunkter som ägaren, industriministern, har haft i olika sammanhang.

Det har också hänt under vissa perioder att ordföranden har fattat som sin uppgift att vara budbärare för önskemål och synpunkter från ägaren, så att han vid styrelsesammanträden har framfört önskingar och hälsningar från ägaren, industriministern, som styrelsen borde beakta.

Men vad värre är: genom departementschefen direkt eller genom departementets befattningshavare har man tagit kontakt direkt med enskilda dotterföretag och bakom ryggen på företagsledningen fått dessa företag att agera på olika sätt, vilket sedan koncernledningen haft det formella företagsekonomiska ansvaret för enligt aktiebolagslagen.

Departementet har också fört förhandlingar med utomstående företag där vi inte fått delta även om vi begärt att få delta, och sedan har man överlåtit till Statsföretag att fullfölja och effektuera det.

En fråga som jag många gånger har funderat över och även tagit upp är hur detta står i överensstämmelse med regeringens och departementets uppgift som högsta myndighet, var och en på sitt område. En myndighet skall ju vara

ojävig. Hur kan ett departement, som sätter sig i direkta affärsförhandlingar med enskilda företag, i nästa ögonblick vara högsta ojäviga myndighet inom näringslivspolitikerna? Den frågan har jag tagit upp med både statsminister Palme före 1976 och sedan med statsminister Fälldin efter 1976. Man har sagt att man har förståelse för mina synpunkter, men det har aldrig lett till några åtgärder. Jag har ansett att det är en orimlighet ur jävssynvinkel att ha industridepartementet som ägare av Statsföretag om departementet samtidigt skall vara högsta myndighet för näringspolitikerna. Det borde vara ett annat departement som utövar ägaransvaret mot den statliga företagsgruppen för att inte jävssituationen skall uppstå.

Det är inte bara i statsförvaltningen utan även i annan verksamhet som jag tycker man har tappat förståelsen för jävssituationen. Jag har aldrig kunnat förstå att man skall ha heltidsarbetande ordförande i företag. En heltidsarbetande ordförande som blandat sig i den effektuerande verksamheten blir ansvarig för den löpande verksamheten lika mycket som VD. En av styrelsens viktigaste uppgifter är att nagelfara den löpande verksamheten och utkräva ansvar. Är man inblandad i den, kan man inte gärna leda styrelsens arbete i sådana frågor, för då är man jävig.

Jag tar det som exempel på att känslan för jäv över huvud taget har uppluckrats.

Låt mig nu exemplifiera vad jag anser om olika sätt att påverka verksamheten. Jag kan ta samtal och uttalande av önskemål.

När Statsföretag förvärvade kommunikationsföretaget Sonab var jag vice VD när departementet övertalade dåvarande verkställande direktören att vi skulle förvärva Sonab. Jag satt med men yttrade mig inte, men efteråt sade jag till min kollega att detta är orimligt. Av de kalkyler som visades framgick att det aldrig skulle hålla. Det visade sig också att kalkylerna inte gjorde det, men man ville tillmötesgå industridepartementet.

Likaså förbudet att lägga ner boardfabriken i Lövholmen 1979: Assi hade utifrån rent rationella värderingar kommit fram till att man skulle lägga ner boardfabriken i Lövholmen i Piteå. En statlig utredning föreslog att vi skulle banta kapaciteten för boardtillverkning i landet med 50 %. Man kunde erbjuda alla anställda i Lövholmen anställning i Lövholmens bruk i Piteå, så de behövde inte flytta. Man förbjöds i politisk ordning att lägga ner fabriken. (Det var val 1979.) Resultatet blev att man måste lägga ner tillverkningen i Skinnskatteberg, vilket är en katastrof för bygden. Det hade aldrig varit aktuellt om man inte intervenerat i Lövholmen.

Oxoprojektet är också ett exempel på hur departementet utövar påtryckning på företag. Företaget Berol Kemi var beroende av oxoprodukter, som man köpte från ett tyskt företag. Berol Kemi och det tyska företaget var konkurrenter när det gällde vissa produkter där oxokomponenter ingår som råvara. Man ansåg att det ur konkurrenssynpunkt var tväksamt om man kunde köpa oxokomponenter från ett företag som behärskades av en konkurrent. Man hade ett löfte om att få utnyttja en licens från ett

amerikanskt företag på en ny kemisk metod för att framställa oxoprodukter.

Inom moderföretaget analyserade vi detta noga och kom fram till att det inte var realistiskt, eftersom Berol Kemi varken stod eller föll med de produkter där det ingick oxokomponenter. Dessutom var det en balanserad marknad med ett fåtal tillverkare, och man kunde inte se någon större tillväxt av marknaden framöver. Även om tillverkningsprocessen skulle vara mer gynnsam var inbrytningen tveksam.

När jag skulle föredra detta i Statsföretags styrelse första gången avstyrkte jag enligt min föredragningspromemoria att vi skulle medverka till finansiering av oxoprojektet i Stenungsund, eftersom det inte fanns kommersiella förutsättningar. Innan jag fick ordet framförde ordföranden en hälsning från industriministern att industriministern förväntade sig ett positivt beslut att bygga oxoprojektet. Jag sade att det var meningslöst att jag föredrog ärendet, eftersom min föredragning skulle leda till ett förslag att inte gå in på detta, eftersom det inte fanns företagsekonomiska förutsättningar.

Jag lyckades vid det sammanträdet åtminstone få frågan bordlagd. Vi blev beskyllda bl. a. av departementets representant i styrelsen för att inte ha någon sakkunskap i koncernledningen och för att vi trodde att vi kunde detta bättre än företagets VD. Jag fick mycket smuts på mina fingrar vid behandlingen av oxoprojektet i min egen styrelse av departementets representant i styrelsen – samme man som sedan kritiserade mig för att staten förlorade pengar på oxoprojektet. Jag har haft anledning att säga det till honom vid sittande styrelsebord.

Stålverk 80 är ett av de mest uppseendeväckande exemplen på agerande bakom ryggen på moderföretagets ledning som jag kan tänka mig. Utöver att jag var koncernchef var jag ordförande i NJA:s styrelse. Vid rullning av femårsplanen på våren 1973, då vi låg i slutfasen av färdigställandet av Investeringsprogram 70, ett investeringsprogram som lett fram till den nuvarande metallurgiska avdelningen, var denna inte färdigställd, och det fordrades igångkörning och hård intrimning. Jag sade vid styrelsesammanträdet att företagsledningen skulle inrikta alla sina resurser på att färdigställa investeringen, köra i gång och trimma verksamheten, som är en komplicerad process, för att företaget skulle kunna dra nytta av den högkonjunktur som man kunde se framför sig mot slutet av 1973 och i början av 1974.

Verkställande direktören avslutade sin föredragning med att börja spekulera om vad som kunde hända i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet med brist på ämnen i Europa och talade om önskvärdheten av att bygga ett ämnesstålverk. Jag avförde som ordförande hela den frågan och förbjöd företagsledningen att lägga ner något större arbete på att utreda detta med hänsyn till att all kapacitet inom företaget skulle inriktas på att fullfölja pågående investering, inkörning och intrimning för att det inte skulle bli en intellektuell utarmning av företaget. Så småningom enades vi om att verkställande direktören inom mycket strikta ramar skulle få göra vissa

marknadsundersökningar.

Verkställande direktören nämnde detta för min egen ordförande, som i sin tur råkade nämna det för en minister. Det gjorde att min egen ordförande och verkställande direktören i detta företag strax efteråt kallades till statsrådsberedningen – jag var inte närvarande – där man enades om att gå vidare. Jag blev kontaktad av industriministern och lyckades efter diskussion få fram att man skulle göra en mer fördjupad marknadsundersökning men absolut inte mer.

Detta var i juni 1973 och i augusti 1973. Döm om min förvåning när jag i januari kom underfund med att man gjort ett helt projektarbete för ett stålverk på 4 miljoner ton och att proposition skulle skrivas och vara färdig i februari 1974. Genom intervenering lyckades jag uppnå att vi åtminstone skulle få 14 dagar på oss i moderföretaget att granska projektet, som var Sveriges största industriinvestering i dåtida termer. Vid den granskning vi gjorde på 14 dagar kunde vi inte godkänna planerna eftersom det inte fanns marknadsförutsättningar.

Jag säger detta som ett exempel på hur man genom kontakter bakom ryggen på koncernledningen ställde koncernledningen inför helt omöjliga situationer där man dessutom inte hade möjlighet att agera.

Utbyggnaden av Uddevallavarvet är ett annat exempel. Vi gjorde inom moderföretaget en utredning som visade att den marknad för stora tankers vi nu upplever skulle komma. Den utredningen gjordes i början av 1970-talet. De som gjorde utredningen blev beskyllda för att inte veta vad styrbord och babord är. Tyvärr måste jag konstatera att de som gjorde utredningen åt mig har fått rätt på alla punkter.

Koncernledningen försökte förhindra utbyggnaden av Uddevallavarvet. Man behövde inte bygga en docka av den kapacitet det varit tal om. En amerikansk konsult skulle hjälpa mig att se över organisationen i Statsföretag under uppbyggnaden av företaget. När han efter att ha haft kontakt med olika företagschefer rapporterade om organisation och administration sade han: "Jag är upprörd över en situation som jag tidigare aldrig upplevt. När jag besökte chefen för Uddevallavarvet berättade han att det inte spelar någon roll vilket beslut moderföretaget fattar, för jag är lovad av industridepartementets befattningshavare att få de pengar som behövs för utbyggnaden." Han sade att han fått det vidimerat av den som ansvarade för enheten för statliga företag i departementet.

När man agerar på det viset är det inte så lätt för koncernchefen att agera på ett sätt som uppfattas som riktigt trevligt.

Staten hade tänkt bygga ett raffinaderi, Statraff, som nästan skulle vara större än Scanraff. Vi var motståndare till det, för vi kunde inte se att det fanns ekonomiska förutsättningar. När vi inte ville göra utredningarna anställde dåvarande statssekreteraren i industridepartementet en utredningsgrupp för att göra dem. Det ledde till att vi så småningom övertog utredningsgruppen och tog det ekonomiska ansvaret för dem.

Man skall vara lycklig i det här huset för att det inte blev något statligt raffinaderi liksom för att det inte blev något Stålverk 80. Vi kör med halv kapacitet i SSAB. Man kan tänka sig hur det skulle vara om det vid sidan av SSAB funnits ett ämnesstålverk som spottat ut 4 miljoner ton ämnen som det inte finns marknad för vare sig i Sverige eller i världen. Nu diskuterar man att lägga ner alla raffinaderier utom Scanraff och har vissa problem även med Scanraff. Ett statligt raffinaderi av den storlek man tänkte sig då hade varit en investering större än Stålverk 80.

Engagemanget i tekobranschen är ett annat exempel.

När jag fick se resultatet av förhandlingarna om ett övertagande av Götaverken och mina medarbetare hade analyserat det i två veckor ansåg jag att man kunde tillämpa avtalslagens paragraf om utnyttjande av annans oförstånd. Mina jurister sade att det inte var någon mening med att åberopa den paragrafen, för det skulle inte godtas när staten förhandlar.

Förhandlingarna om övertagande av Kockums fick vi inte heller vara med om. Man ville överlämna Kockums industrier, och sade att vi skulle få 50 miljoner för en rekonstruktion. Vi sade att det skulle kosta minst 400 miljoner att lyfta av historiska förluster. Det gjorde att vi blev osams med dåvarande industriministern. Det kostade 399 miljoner bara att lyfta av historiska förluster, och ändå har man inte fått någon stil på det.

Sedan har departementet också påverkat verksamheten genom att begära att Statsföretag skall driva det s. k. offertsystemet. Det har aldrig gått att få en diskussion med ägaren om hur offerterna skall utformas och vilka principer som skall gälla. Vi började när Rune Johansson var industriminister. Vi tog fram promemorior i Statsföretag som underlag, och det blev ingen diskussion med någon ytterligare industriminister trots att frågan aktualiserats flera gånger.

Det har resulterat i att departementet sedan ensidigt dikterat de ekonomiska villkoren genom att pruta och har inte förstått våra synpunkter. Man prutade 70 miljoner när vi skulle ta över Eiser och trodde ändå att vi skulle tjäna hur mycket pengar som helst.

Dessutom har man inte förstått att det inte räcker att anvisa medel för att lyfta av historiska förluster – det behövs även rörelsekapital. Det har gjort att Statsföretag har fått tillskjuta det rörelsekapital som erfordrades i offertverksamheten.

När jag lämnade Statsföretag och fick kritik för att vi inte kunde ta hand om Statens skogsindustrier hade vi fått binda 2 miljoner i rörelsekapital i offertföretaget. Sedan begärde man att vi därutöver skulle ha kapital för att göra en finansiell sanering av Statens skogsindustrier. Det var det kapital som låg bundet i offertföretaget som det var tänkt att vi skulle använda för att sanera Statens skogsindustrier.

Det som jag nu har sagt har varit problem som man fått leva med dagligdags och försöka managera dem på ett riktigt sätt. Jag har ibland sagt att mitt tyngsta arbete varit att försöka få våra ägare att förstå sitt eget bästa.

och det är inte den normala uppgiften för en verkställande direktör. Jag har alltid haft den åsikten att oavsett vilken politisk uppfattning man har tjänar det statens intressen att de statliga företagen lämnar bra resultat.

Men det allvarligaste formella övertrampet anser jag skedde i samband med bytet av verkställande direktör i Procordia vid den extra bolagsstämman 1982. Låt mig ge litet av bakgrunden.

Jag sade att det aldrig gått att få någon industriminister att diskutera principerna vid offertförfarandet. Jag var motståndare till att man tillsatte Söders utredning, för jag har alltid ansett att man inte genom statliga utredningar kan utreda kommersiella företag. En statlig utredning ger offentlighet åt allt, och det är verkligen att spela sina konkurrenter i händerna. Jag sade också till dåvarande industriministern att värre är det om utredningen pekar på att det finns problem och brister och man sedan av politiska skäl inte är beredd att rätta till dem – då är skadan större än någonsin. Men trots det var det en politisk nödvändighet att tillsätta utredningen – det är ett gångbart uttryck; antingen en sak är politiskt nödvändig eller politiskt omöjlig kan man inte fortsätta att diskutera den.

Jag måste säga till Söders heder att han förstod problemet med offertsystemet och det som sedan kom att kallas A- och B-företag. Det är ett komplicerat problem, men han vaskade fram att detta var den stora svårigheten. Han kom med ett förslag att lösa den, visserligen ett klumpigt förslag. Man började tala om A- och B-företag, och det var en diskussion som inte hade med verkligheten att göra. Så var villan större än den varit tidigare eftersom förslaget föll.

Då bestämde vi att gå vidare i moderföretaget. Vi hade arbetat länge med detta för att själva lösa problemet, och vi såg en lösning.

När jag på våren 1980 erbjöds att bli landshövding i Västerås var vi i slutskedet med att ta fram förslaget. Jag sade till dåvarande industriministern att jag hade varit VD i tio år och kunde ha förståelse för att man ville byta VD i företaget. Jag frågade honom: "Svara mig nu ärligt: kan jag uppfatta detta som ett tecken från ägaren att man vill byta VD och göra det på ett snyggt sätt? I så fall skall jag behandla förslaget därefter."

Jag fick besked att det inte alls var så, utan jag hade hela regeringens förtroende och man var nöjd med mitt sätt att fungera som VD. Då sade jag: "Jag tackar för erbjudandet men tar inte emot det, för jag anser att jag gör en större insats om jag kan medverka till att lösa frågan om hur man skall hantera offertverksamheten. Innan vi har löst den frågan och fått sådana spelregler att man kan gå vidare kan jag inte betrakta Statsföretagsgruppen som etablerad."

Vi tog fram ett förslag som löste problemet mycket elegant redovisningsmässigt och i fråga om kalkylering, rörelsekapital och avlyftande av historiska förluster. Lösningen var resultatmässigt neutral för den kommersiella verksamheten. Den hade varken positiv eller negativ inverkan.

Statsföretags styrelse fattade beslut om detta, och dåvarande ordföranden

och jag fick i uppdrag att ta upp detta med våra ägare. Det gjorde vi tre eller fyra gånger med dåvarande industriministern. Han sade att det var intressant, men sedan blev det ingenting. Hade man gjort någonting tror jag inte att man hamnat i den situation man nu har hamnat i. Men det fanns liksom inget intresse, eller också förstod man inte vad det gällde.

När jag säger detta får ni inte uppfatta det som en nedvärdering. Hela den ekonomiska redovisningen i en sådan företagsgrupp som Statsföretag är fruktansvärt komplicerad. Ordföranden Karl-Axel Linderöth, som är civilekonom och har varit ekonomidirektör i KF, sade att det tog honom nästan ett år att tränga in i redovisningen så att han kunde hänga med på styrelsesammanträdena. Ni får inte uppfatta det jag säger som nedsättande eller förklenande utan bara som ett konstaterande av att man kanske inte riktigt hade förstått att avsätta den tid som var nödvändig för att begripa hela problemet och vilka konsekvenser det hade eller hur man skulle närma sig det. – Nu har jag givit bakgrunden.

Under 1981 på hösten blev det nödvändigt att hitta någon form att finansiellt sanera Statsföretagsgruppen. Vi hade tagit fram en mängd förslag som innebar från början att man inte reellt ville tillföra Statsföretagsgruppen några nya pengar. Genom att redovisningsmässigt utnyttja en nedsättning av aktiekapitalet kunde man sätta ner lånen och frigöra pengar. Man kunde på det viset sanera hela Statsföretagsgruppen ganska elegant.

Vi försökte föra diskussionen i flera omgångar men kom ingen vart. Efter devalveringen hösten 1981 stod det helt klart att det här inte gick, utan man måste komma fram till någon form av finansiell rekonstruktion. Vi arbetade intensivt med detta. Vi följde och analyserade kontinuerligt den ekonomiska och finansiella utvecklingen i våra dotterföretag. Här utökade vi arbetet och gjorde det tillsammans med ledningen för de olika dotterföretagen för att verkligen få en fullständigt genomgripande analys och komma fram till ett förslag om hur man skulle lösa det.

Vi blev beskyllda av vår ägare på hösten 1981 för att vi inte gjorde någonting och inte intresserade oss för problemet. Det framfördes inte till oss – vi blev normalt inte kallade till ägaren. De gånger min ordförande och jag träffade ägaren trängde vi oss på. Men vi kunde läsa i Dagens Industri att vi misskötte oss.

I slutet av november eller början av december fick vi veta att departementet hade engagerat Öhrlings revisionsbyrå. Jag visste vilken revisorn var. Jag kallade enhetschefen för statliga företag plus revisorn till en gemensam överläggning med mina medarbetare för att knyta ihop arbetet. Revisorn fick tillgång till allt det material vi hade, och vi hjälpte honom i kontakterna med dotterföretagen och med att analysera materialet. På det viset hölls löpande kontakt i arbetet mellan Statsföretags medarbetare och den utredningsgrupp som departementet hade tillsatt och mina dåvarande medarbetare. Vi hade inga svårigheter att samarbeta eller tala samma språk.

Den 12 januari 1982 offentliggjorde plötsligt massmedia att man skulle

sälja ut Procordia. Det resulterade i att dåvarande ordföranden Karl-Axel Linderoth ställde sin plats till förfogande med omedelbar verkan. Jag hade inte hört talas om detta och hade aldrig varit kallad till någon överläggning.

Jag glömde att säga att när jag tackade nej till att bli landshövding och det skapade oro nämnde jag för min styrelse att jag inte hade sökt någon annan anställning och inte hade någon ambition att göra det. Jag hade arbete upp över öronen med Statsföretag och hade inte tänkt ändra på det, men jag skulle vilja få rätten att frånträda VD-skapet vid bolagsstämman 1983, när jag fyllt 60 år. Detta var 1980, och det var en framförhållning på tre år. Detta accepterades av styrelsen med stor tacksamhet.

Det utlöst en överläggning mellan dåvarande industriministern och mig, och han designerade min ordförande till att bli min efterträdare. Jag var tvungen att leva i tre år med att min ordförande skulle bli min efterträdare, vilket skapade en hel del problem. Karl-Axel Linderoth är en fin man och hade gjort allt för att det inte skulle uppstå några problem. Läget förvärrades av att han våren 1981 meddelade att han inte var intresserad. Men sedan fick jag i augusti reda på att han var intresserad. Han var motståndare till att man bröt ut företaget ur Statsföretag. Han ansåg att man skulle hålla ihop det.

När jag fick se detta i tidningen och höra det i radio befann jag mig i Jönköping. Jag sökte kontakt med industriministern. Han sade att det här var ett hugskott som man hade haft. Man kunde kanske tänka sig olika lösningar. En vore att sälja ut Procordia och få in 2 miljarder och då skulle man kunna tillskjuta det till LKAB och Beroxox. Jag sade att det vore vettlöst, eftersom det vore att finansiellt utarma företaget. Då borde man i stället fatta beslut om att avveckla det under ordnade former.

Han sade: "Du skall inte ta så allvarligt på det här, för det är bara ett förslag som vi skall väga mot de förslag ni arbetar med, så det kommer att bli en gemensam diskussion." Jag sade: "Ni kan inte utreda detta utan att ha tillgång till vårt material, och det här skapar en massa bekymmer i företaget." Det hade varit bättre att vi gemensamt diskuterat detta tillsammans med alla andra tänkbara förslag.

Vi fortsatte att arbeta med vårt förslag om hur man skulle åstadkomma en sanering som skulle föreläggas Statsföretags styrelse den 11/2. Det var bråttom. Det är alltid propositionstiden som styr även sådana saker, inte arbetets omfång och behovet av tillräcklig tid för en slutvärdering.

Den 10/2, dagen före styrelsesammanträdet, befann jag mig i riksdagshuset på ett sammanträde med en statlig utredning. Jag blev kallad till telefonen en minut i kl. 14.00. Då meddelade industriministern att han hade en presskonferens i industridepartementet, som jag inte kände till. Vid presskonferensen skulle det offentliggöras att Karl Erik Åman skulle efterträda Karl-Axel Linderoth som ordförande.

Jag sade: "Jag känner inte Åman. Jag vet att han varit i Alfort & Cron-

holm och i Sundsvallsbanken." Industriministern sade: "Jag känner honom inte heller, men namnet fanns här i huset." Det var det första meddelande jag fick om vem som skulle bli min nye ordförande.

När jag återkom till Statsföretag senare på eftermiddagen låg där ett brev som hade översänts med bud från industridepartementet. I brevet beordrade industriministern styrelsen att sälja Procordia. Statsföretags styrelse skulle nästa dag hålla sammanträde för att ta ställning till den finansiella rekonstruktionen.

Inte nog med det – han hade offentliggjort vid presskonferensen att han skickat brevet och brevets innehåll. Det mötte mig och styrelsens ledamöter i massmedia på kvällen innan de skulle samlas till styrelsesammanträde. Man hade en känsla av att det var som på Gustav III:s dagar.

Vid Statsföretags styrelsesammanträde den 11/2 föredrog jag ägarens synpunkter som stod i brevet. De kompletterades av departementets representant i styrelsen. Samtidigt tog mina medarbetare fram analysen av situationen i Statsföretag och det förslag vi hade analyserat fram utifrån vår bedömning av situationen i framtiden. Styrelsen diskuterade detta seriöst och ansvarsfullt men kände trycket på sig i anledning av ägarens brev. Det förekom ingen påtryckning på styrelsens ledamöter. Ordföranden var nog med att man inte fick försöka få styrelsens ledamöter att mot bättre vetande eller sin önskan gå emot ägaren och biträda företagets förslag.

Så småningom fick varje styrelseledamot redogöra för hur de upplevde situationen och hur de ställde sig. Samtliga styrelseledamöter utom departementets representant sade att om de skulle uppfylla det ansvar som aktiebolagslagen lade på dem kunde de inte ställa sig bakom ägarens förslag. I så fall skulle de inte kunna sitta kvar som ledamöter i styrelsen. De ställde sig enhälligt bakom företagsledningens förslag.

Genom att man hade offentliggjort brevets innehåll blev det nödvändigt att informera pressen om det beslut som Statsföretags styrelse kommit till. Industriministern befann sig i Indien.

När industriministern kom tillbaka visade han stor irritation. Han kallade till sig mig och ordföranden och talade om att vi hade hoppat över skacklarna: vi hade lagt oss i politiken och omöjliggjort för honom att genomföra förslaget att sälja Procordia.

Vi försökte förklara för honom att vi inte hade gjort det, utan vi hade behandlat ärendet i enlighet med det ansvar som vi hade inom ramen för aktiebolagslagen och att vi hade seriöst prövat även de önskemål som ägaren hade haft. Men han menade att eftersom saken hade kommit till offentligheten hade det blivit politiskt omöjligt att gå vidare. Vi sade att det inte var vårt fel – om inte industriministern hade talat om att brevet var avsänt hade ingen vetat om brevet. När industriministern kommit tillbaka hade styrelsens beslut funnits på industriministerns bord som svar på brevet. Sedan hade det varit industriministerns sak som ägare att förelägga regeringen förslag till de åtgärder som kunde erfordras, så hade det inte blivit något ståhej. Vi

försökte tala industriministern till rätta, men jag vill påstå att det inte gick.

Jag kan ställa mig frågan, vilket bemyndigande industriministern hade att avsända brevet som var en order till Statsföretag. Fanns det ett regeringsbeslut? Det kan det inte ha gjort, för budgetdepartementet kände inte till det. Dåvarande statssekreteraren och hans minister hade fått reda på det via massmedia.

Kan en industriminister bara därför att han representerar statens aktier ge en sådan order i en så viktig fråga när företaget på goda grunder och med iakttagande av aktiebolagslagen inte anser sig kunna biträda ägaren i det avseendet? Kan det få sådana konsekvenser som detta fick?

I samma veva ringde industriministern till dåvarande ordföranden i Procordias styrelse, före ICA-chefen Nils-Erik Wirsäll, och meddelade att han inte längre skulle vara ordförande i Procordias styrelse. Nils-Erik Wirsäll var upprörd, och jag fick lugna honom för att han inte skulle göra alltför stor sak av det.

Enligt min mening bröt industriministern mot både aktiebolagslagen och svensk författning. Mig veterligt fanns det inget regeringsbeslut om att han hade rätt att ge de direktiven till Wirsäll. Dessutom var icke staten ägare av aktierna i Procordia, och det är ägaren av aktierna som vid bolagsstämma utser styrelseordförande. Enligt min uppfattning var det ett brott både mot aktiebolagslagen och mot författningen. Den 9/2 1982 ringde industriministern och meddelade att jag skulle kalla till extra bolagsstämma – det var han i sin rätt att ge direktiv om. Samtidigt meddelade han att jag skulle ställa min plats till förfogande i styrelsen, vilket han också hade befogenhet att göra. Men jag skulle göra det för att det skulle finnas en plats i styrelsen för min efterträdare som VD. Det sista kunde han inte ta ställning till, för det är inte ägaren som utser eller avskedar verkställande direktör, utan det är styrelsen – det står klart och tydligt i aktiebolagslagen. Fanns det något regeringsbeslut för den åtgärden?

Den 17/2 kallades jag till industriministern, således bara några dagar före den extra bolagsstämman. Då meddelade han mig att Karl Erik Åman inte skulle bli ordförande i styrelsen utan skulle bli verkställande direktör. Han talade om att han förhandlat med Karl Erik Åman om att han skulle bli VD i Statsföretag och ringde runt till ledamöterna dels för att hindra att de ställde sina platser till förfogande och dels för att de skulle acceptera Karl Erik Åman som VD. Han berättade för mig att han förhandlade med Karl Erik Åman om att bli VD i Statsföretag. Det är också ett brott mot aktiebolagslagen. Dessutom ställde jag frågan, om det fanns ett regeringsbeslut.

Han erbjöd mig att sitta kvar i styrelsen vid den extra bolagsstämman fram till den ordinarie stämman – det var bara två månader kvar till ordinarie stämma – för att han ville avtacka mig på vederbörligt sätt, men jag skulle inte få vara kvar som VD. Jag sade att det var oacceptabelt – har jag inte ägarens förtroende som VD, kan jag inte sitta i styrelsen.

För att mildra det hela lovade industriministern mig att få välja uppdrag eller befattning. Jag skulle bara säga till om jag ville bli ambassadör. Jag sade att det inte är jag som bestämmer det, utan regeringen får avgöra om den vill utnyttja mig på en befattning som är lämplig och där jag kan göra en insats.

Sedan har jag inte hört någonting. Jo, jag skulle få medaljen för medborgerliga förtjänster i tolfte storleken, men det har jag bara läst i tidningen.

Bertil Fiskesjö: Det här var en lång men intressant genomgång. Jag hade inte tänkt gå in på enskilda fall utan ställa en fråga rakt upp och ner, hur du anser att förhållandet mellan ägaren/staten och bolagsstyrelsen bör vara vad gäller statliga bolag.

Per Sköld: Det är mycket enkelt. Man har ju en verksamhetsplanering i ett företag. Det fanns också i Statsföretag. Den var rullande och byggde på en treårig framförhållning i dotterföretagen. Moderföretaget angav vissa synpunkter exempelvis på ekonomin, och dotterföretagen fick försöka beakta dem utifrån den bedömning de gjorde. Vi fick in materialet strax före sommaren och bearbetade det över sommaren. I augusti hölls en första överläggning i företagsledningen. En sammanställning av de bedömda konsekvenserna och förslag till åtgärder drogs vid ett styrelsesammanträde i början av september.

Sedan gick de synpunkterna ut till dotterföretagen, som fick arbeta vidare med dem. Vi hade också kontinuerliga överläggningar med dotterföretagen i de fall där vi ansåg att planerna inte stämde överens med den utveckling vi bedömde sannolik.

-Vi hade också lagt in ungefär en månad för kontakt, diskussion och samtal med ägaren för att vi skulle kunna väga in ägarens mer långsiktiga synpunkter på verksamheten, mål, ramar och villkor både i ett längre och i ett treårigt perspektiv. Vi ville på det viset i den normala planeringsrutinen kunna beakta ägarens synpunkter på företagsgruppen som sådan och låta dem slå igenom i våra förslag som lämnades till de enskilda dotterföretagen.

När den omgången var färdig i slutet av oktober hade vi ett nytt styrelsesammanträde. Då låstes planerna, och det resulterade i klara direktiv från koncernstyrelsen till dotterföretagen som de skulle beakta vid justeringen av sina budgetar.

Men det har aldrig hänt att ägaren varit beredd att ställa upp på den formen av diskussion. I så fall hade ägarens synpunkter kunnat beaktas, och man hade kunnat dra de rätta företagsekonomiska konsekvenserna i den långsiktiga verksamheten. Då hade man haft stora möjligheter att påverka utvecklingen i företaget.

Hade man sedan också velat verkligen diskutera igenom hur de s. k. uppdragen skulle finansieras från statens sida – det som kallades för offerter – så tror jag inte det hade behövt innebära några problem.

Bertil Fiskesjö: Jag är inte på det klara med hur du ser på det omdiskuterade ministerstyret. Det finns olika tankar. Det finns de som menar att regeringen helst inte skall lägga sig i statliga företag över huvud taget utöver att ange ramar. Sedan finns det de som menar att det måste vara de politiskt ansvarigas uppgift att mycket direkt och klart gripa in, i varje fall i vissa situationer, utan att hämmas av några regler och bestämmelser.

Per Sköld: Där skall man tillämpa samma spelregler som i näringslivet i övrigt. Jag tycker det är en felsyn. Skall staten kunna påverka ett företag måste man göra det i den pågående processen. Påverkan måste vara ett naturligt led i den processen, för det är då företagen har möjlighet att reagera och ägaren har möjlighet att verkligen påverka arbetet inom de företags-ekonomiska ramarna. Griper man in ad hoc, slår man sönder processen, och det är inte säkert att det är möjligt att beakta ägarens synpunkter.

Jag tror det är nödvändigt att man disciplinerar sig i det här avseendet. Det är helt oacceptabelt, framför allt vid en framförhållning på tre år beroende på mandatperioden, om politikerna griper in kontinuerligt eller ad hoc därför att det anses politiskt nödvändigt. Ett företag måste ha en mycket längre framförhållning och tål inte att få sin verksamhet sönderryckt på ett sådant sätt.

Sedan har ju ägaren/staten samma möjlighet som vilken annan ägare som helst om man anser att man måste gå in.

På Rune Johanssons tid hade vi en mycket fin informell kontinuerlig kontakt. Var fjortonde dag satt vi ett par timmar och resonerade. Självfallet var jag som VD lyhörd för Rune Johanssons synpunkter som skulle ha influens på de statliga företagen, och jag försökte i den utsträckning som jag ansåg det företagsekonomiskt möjligt och försvarbart att beakta dem.

Sedan har ägaren ytterligare en möjlighet. Om han anser att han måste ge företaget direktiv i en viktig fråga har han enligt aktiebolagslagen möjlighet att kalla till extra bolagsstämma och ge order på bolagsstämman. Sedan får styrelsen ta konsekvenserna eller lämna sina platser. Det är samma möjlighet som vilken ägare som helst har i näringslivet.

Det finns alltså ett register av olika möjligheter och åtgärder som bildar ett mönster som man kan utnyttja för att få verksamheten att fungera på ett riktigt sätt i kontakterna även mellan regeringen och ett statligt företag. Men man skapar en omöjlig situation för de statliga företagen när man börjar använda dem kortsiktigt för att tillfälligt lösa politiska problem och sedan anser företagen ointressanta och går vidare till nästa politiska problem.

Anders Björck: Det var en mycket intressant information vi fick, men den kan vi väl återkomma till vid våra överläggningar. Jag har nu två konkreta frågor.

Det är relativt vanligt att industridepartementet låter sig representeras i bolagens styrelser med departementstjänstemän. Anser Per Sköld att det är någonting som bör upphöra och att det icke bör finnas några representanter

för industridepartementet där?

Den andra frågan: om man lägger ägaransvaret för de statliga företagen på något annat departement än industridepartementet, vilket departement bör det i så fall vara?

Per Sköld: Frågan om representanter för departementet i statliga företag är en gammal fråga. Jag betraktar den placeringen närmast som en löneförstärkning för departementstjänstemännen, och det har ibland sagts rent ut.

Jag har som VD i Statsföretag motverkat den utvecklingen och försökt avveckla den. Jag har ingenting emot att departementstjänstemän sitter i styrelsen, men i normalfallet skall de inte sitta i styrelsen därför att de är departementstjänstemän utan därför att de kan tillföra styrelsen speciell kompetens eller kunskap.

Att ägaren har en representant för departementet i moderföretagets styrelse tycker jag är i sin ordning även om det skapar en underlig situation där enhetschefen sitter på två stolar – det är väl mest han själv som blir olycklig för det i vissa situationer. Man måste utse styrelseledamöter i statliga företag som i vilket annat företag som helst med hänsyn till den kompetens vederbörande har och det behov av kompetens som finns i styrelsen från tid till annan.

Jag har blivit beskydd för att jag inte vill ha politiker i styrelsen. Jag brukar säga att det är inget motiv för att sitta i en styrelse att man är politiker, men det är inte heller ett motiv för att inte sitta i styrelsen. Den politiska meriten skall i sig själv inte vara avgörande, utan andra förtjänster och meriter utifrån företagets synpunkt skall vara avgörande. Jag vill säga detsamma om departementstjänstemän.

Gunnar Biörck: Jag vill bara fråga, om Per Sköld anser att de här ganska makabra interiörerna huvudsakligen är uttryck för en politisk styrning eller om de är väl så mycket uttryck för en aktivitet på tjänstemannaplanet inom industridepartementet.

Per Sköld: Det vill jag inte uttala mig om, för det har jag inte genomskådat.

Kurt Ove Johansson: Den 25 februari 1982 besvarade dåvarande statsrådet Åsling två interpellationer. Den ena interpellanten hävdade att det underlag som tagits fram och som skulle ligga som underlag för utarbetandet av förslagen om organisationsförändringar i Statsföretag var mycket torftigt. Hade du fått ta del av det underlagsmaterialet, och delar du uppfattningen att det var ett torftigt material som var underlag i departementet?

Per Sköld: Jag har aldrig fått se det materialet.

Olle Svensson: Jag tackar Per Sköld. De här muntliga utfrågningarna tillför oss ett unikt material, och jag tycker det har varit fallet även i dag. Det har varit nyttigt för belysningen av en fråga som inte blivit mindre komplex genom dagens utfrågning.

*Bilaga 10 G***Utförande inför konstitutionsutskottet av f. landshövding Mats Lemne den 21 april 1983 angående domänverket m. m.**

Olle Svensson: Utskottet har anordnat en lång rad utföranden, och nu har turen kommit till Mats Lemne, som har inbjudits hit i sin egenskap av ordförande i domänstyrelsen.

Vi sysslar här med relationerna mellan regeringen och olika former av statlig företagsamhet, och jag tror att det kan bli intressant att lyssna på dina erfarenheter och synpunkter. Enligt den praxis vi har lämnar vi ordet först till den som inbjudits för en kort introduktion.

Mats Lemne: Jag är tacksam för att ha fått detta tillfälle att inför utskottets ärade ledamöter svara på de frågor som ni är intresserade av att få svar på.

Jag har fått löfte att inleda för att ge bakgrunden till den debatt som kommit i gång och som jag hälsar med stor tillfredsställelse. Det gäller frågan om vilka befogenheter som domänverkets styrelse har. De befogenheterna är egentligen ganska begränsade.

Enligt instruktionen avgör styrelsen viktigare författningsfrågor. Det har inte varit många under mina år – vi har inte haft att ta ställning till några viktiga ändringar.

Vidare gäller det frågor om organisation, arbetsordning och tjänsteföreskrifter. Det har egentligen inte heller förekommit såvitt jag minns.

Förslag till anslagsframställningar hos riksdagen och andra frågor av större ekonomisk betydelse – det har naturligtvis diskuterats. Men jag vill påpeka att det inte var styrelsen som t. ex. föreslog villkoren för det 500-miljonkronorslån som vi fick till 4 procent för att köpa skogsfastigheter från skogsbolag som hade bekymmer. Det försakade en hel del diskussion, och det vållade stor irritation särskilt inom centern. Rydbo ansåg tydligen inte att det var ett ärende av större ekonomisk betydelse. Det är alltså fråga om vad man skall mena med den formuleringen.

Styrelsen skall vidare behandla för domänverket och Assi viktiga gemensamma frågor. Det står kvar sedan gammalt.

Det gäller också frågor av större vikt som kommit fram vid revision. Det har inte den här frågan ännu gjorts, men den kommer endera dagen i Domänhousing.

Slutligen gäller det andra frågor som generaldirektören hänskjuter till styrelsen.

Befogenheterna anges i § 17. Den ger dåligt underlag för att ta upp den mycket allvarliga fråga som vi har haft uppe. Men jag har gått på § 14, som börjar med att domänverket leds av en styrelse. Jag anser att styrelsen måste ha rätt att se på chefsproblemen. Det är den paragraf som jag ansett

tillämplig. Vi hade kunnat ta upp det som en revisionsfråga, men då hade det dröjt ytterligare.

Jag vill också peka på en annan fråga: är styrelsen beslutför i sådana här ärenden? Enligt § 18 som gäller ärendenas handläggning måste generaldirektören eller överdirektören vara närvarande och delta i beslutet för att styrelsen skall vara beslutför. Ni kanske tycker att den frågan är akademisk, men så är inte fallet. Det har från olika håll i verket framförts att vi icke var beslutföra. Jag meddelade att jag tänkte ta upp frågan omedelbart i alla fall, även om det ifrågasattes från personalhåll och ledningen. Om inte en styrelse kan ta upp en sådan fråga tycker jag det är något fel.

Jag frågade en högre jurist i kanslihuset, och han delade väl mina åsikter men ville inte ge besked om den formella frågan. Han sade till slut – och jag delar helt den uppfattningen – att i värsta fall får man i sådana här ärenden låta sunda förnuftet råda. Jag gick på det.

Styrelserna i affärsverken har så ytterligt begränsade befogenheter att de inte alls svarar mot aktiebolagslagens bestämmelser. Jag skall försöka fatta mig kort men ändå ge en bakgrund.

År 1965 fick flertalet affärsverk – televerket, SJ, luftfartsverket osv. – nya instruktioner, och man införde förtroendemannastyrelser. Dessförinnan fanns vissa "styrelser", men det var kollegiala styrelser, dvs. generaldirektören som i princip bestämde, men i vissa fall skulle han överlägga med sina byråchefer, t. ex. i vissa anslagsfrågor och disciplinfrågor. I övrigt var generaldirektören "diktator". Det var samma sak i länsstyrelserna – en gång i tiden skrev landshövdingen under även körkort.

Jag tror att man ärvde mycket från de kollegiala styrelserna när man skulle definiera de nya förtroendemannastyrelsernas uppgifter. Sedan försvann t. ex. disciplinärenden genom nya lagar. Min uppfattning är alltså att man inte utgick från aktiebolagslagen utan utgick från de kollegiala styrelsernas befogenheter. Därför blev generaldirektören självskriven ordförande i förtroendemannastyrelserna och är det fortfarande i de flesta.

Varför blev inte generaldirektören självskriven ordförande i domänverket? Det berodde på att domänverket år 1965 befann sig under utredning genom Kinna-Ericsson. Då ingick Assi i domänverket men skulle skiljas ut. Det blev sedan stor strid om vilka befogenheter domänverket och Assi skulle ha. Det gjorde att den nya instruktionen om förtroendemannastyrelse i domänverket inte kom förrän 1968 i samband med att riksdagen fattade beslut om att bryta ut Assi.

Riksdagen beslöt att man skulle ha personalunion mellan domänverkets styrelse och Assis styrelse för att det skulle bli en samordning. Det blev då personalunion på ordförandeposten genom Carl-Henrik Nordlander. Det hade varit omöjligt att generaldirektören i domänverket också skulle ha suttit som ordförande i Assi. Det kan man vara tacksam för nu. Det blev litet enklare genom att generaldirektören i alla fall inte också var ordförande.

Nu tycker jag personligen – det vet Olle Svensson – att principen att

verkschefen skall vara självskriven ordförande i förtroendemannastyrelsen är minst sagt tveksam. Jag ansåg det inte självklart att landshövdingen skulle vara ordförande i förtroendemannastyrelsen, som dock har större inflytande. Jag ansåg det däremot vara naturligt att landshövdingen satt som ordförande exempelvis i länsarbetsnämnden. Att sitta som verkschef för några hundra anställda och samtidigt vara ordförande upplevde jag som "kluvet". Det är bättre att bara vara verkschef, för då vet man hur man skall agera. En styrelseordförande och en verkschef kan ofta behöva handla på olika sätt när man exempelvis skall kompromissa om förslag till yttranden.

Jag tror det är nödvändigt att få nya regler på det här området. Det är nu 35 år sedan jag blev statssekreterare hos Wigforss, och jag har blivit allt mer övertygad om att om man har befogenheter måste man också vara beredd att ta ansvar. På samma sätt gäller att har man ansvar, måste man också ha befogenheter. Det senare upplever inte alla som bara positivt, för det innebär att man själv måste ta ansvaret och inte kan hänskjuta det till någon annan. I en sådan här situation är det onekligen egendomligt att styrelsen säger att det måste bli nya chefer, men styrelsen kan inte göra någonting åt det utan skjuter över ansvaret till regeringen, som är den enda instans som har befogenheter. Ändå är det tveksamt vilka befogenheter regeringen har – den måste vara försiktig så att den inte riskerar att få anmärkning av detta ärade utskott.

Jag tycker att detta är felaktigt. Det betyder inte att man skall kunna kastas ut i otrygghet, men vi måste kunna skilja på anställningstrygghet och arbetsuppgifter. Vi har nu 8 000 anställda, och alla deras representanter har sagt att ledningen har förverkat förtroendet. Vi diskuterade detta i över sju timmar, men innan vi gick till beslut underströk jag att vad styrelsen skulle ta ställning till inte var frågan om ansvaret för vad ifrågavarande tjänstemän har gjort – ansvarsfrågan har prövats och bedömts av JK – utan om ledningen har ett sådant förtroende bland de anställda och hos styrelsen att det går att återställa och reparera vårt något skamfilade anseende inåt och utåt.

Det var den frågan styrelsen tog ställning till, inte frågan om ansvaret. Ansvarsfrågan kommer nu att prövas i samband med revisionerna framför allt av Domänhousing och Domänföretag. Jag vågar utgå från att det kommer att bli anmärkningar i de offentliga revisionsberättelserna mot chefstjänstemän och att man i visst fall kanske inte är beredd att tillstyrka ansvarsfrihet. Detta kommer fram under den närmaste tiden. Ansvarsfrågan prövas alltså i första hand av JK och revisorerna.

Låt mig till slut säga att det har skickats ut en kommuniké om vad vi har beslutat i styrelsen, men med hänsyn till vad jag sagt förut blev det inte ett styrelsebeslut, utan det var de närvarande styrelseledamöterna som gjorde ett uttalande – detta för att man inte skulle hamna i något formellt trassel om styrelsen var beslutförr eller inte.

Kurt Ove Johansson: Det har hävdats i massmedia att den information som verksledningen får egentligen är beroende på viljan hos den verkställande ledningen att släppa fram uppgifter. Av vad du har sagt har jag delvis fått bekräftat att de tidningsuppgifter som förekommit på den punkten inte är helt oriktiga, men det skulle vara intressant om du utvecklade litet ytterligare vad du anser om ansvarsfördelning mellan den verkställande ledningen, styrelsen och regeringen. Jag har uppfattat dig på det sättet att verksstyrelsen hänger så att säga i luften. Menar du alltså att vi skulle kunna lösa den problematiken genom att införa regler för de statliga verken som i stort sett överensstämde med aktiebolagslagens bestämmelser?

Mats Lemne: Jag är inte säker på att man kan gå den vägen. Våra affärsverk är så olika till sin karaktär. En del har myndighetskaraktär. Trasslet med televerket har delvis berott på att verket samtidigt är ett monopolföretag och har försökt utestänga konkurrenter på de områden där det inte har monopol. Jag föreslog Rune Johansson för många år sedan att man skulle ändra på Vattenfalls ställning, och nu hoppas jag det är genomfört. Jag tycker nämligen det är fel att man skall kunna vara både myndighet och affärsverk och yttra sig som myndighet över konkurrenternas koncessionsansökningar.

Det finns en sak i sammanhanget som jag vill säga fastän det inte angår mig. Ett av de stora problemen är lönesättningen. Det skall man väl inte tala om i det här huset, men jag tror att Sverige har världens relativt sett sämst avlönade statsråd och parlamentsledamöter. Det kan "bilda skola" inom den offentliga sektorn. Sedan måste man "lappa på det" genom extra arvoden etc.

Vi skulle snabbt ha en tf. VD i Domänföretagen när Stig Johansson hade avgått. Jag fick tips om en person som blivit övertalig och som sysslat med sågverk i ett företag, stött av staten. Han hade ingen speciell utbildning som motiverade en hög lön, men han skulle ha mer än dubbelt så mycket betalt som generaldirektören i domänverket. Jag vägrade att fortsätta diskussionen. Nu börjar personalen i domänverket att reagera och undra om man är så mycket bättre därför att man arbetar i ett bolag. Även om statstjänstemän i chefsställning kanske är dåligt betalda är de väl inte bara därför en tredjedel så bra som tjänstemän i bolag? När man skulle rekrytera en ny chef för domänverket undersökte Rydbo möjligheterna att få en person från näringslivet – det fanns inga möjligheter även om man lagt på ett par hundra tusen. Jag tror inte på den metoden. Det finns de som vill arbeta i statens tjänst. Jag har känt det så. Man har rätt att säga vad man tycker, med större eller mindre obehag som följd, men det är skönt att få säga det. Jag föredrar det framför att få magsår därför att man inte får säga någonting. Det är en lägningsfråga. Att man sedan vill tjäna mer än en sak för sig.

Det som jag personligen upplevt som det "svåraste" i den här affären är det sätt på vilket cheferna och deras familjer får schavottera. Det biter kanske

inte på er, för ni är vana att bli personligen utsatta, men tjänstemän är inte vana vid det och det går också ut över familjerna.

Jag satt som landshövding i 25 år och upplevde i Dalsland, Sjuhäradsbygden och Sörmland hur tusentals människor blev friställda. Den personliga tragedin för dem i ekonomiskt och andra avseenden var större än det här är fråga om, men de behövde inte sheavottera utåt.

Skall man sitta i en styrelse måste man också ha befogenheter som svarar mot vad som gäller i en bolagsstyrelse, men det tycker jag inte man har nu.

Kurt Ove Johansson: Jag har förstått så att du menar att styrelsens kraft i förhållande till den verkställande ledningen borde stärkas. Menar du dessutom att det skulle vara nödvändigt att reglerna för regeringens möjligheter att ingripa vore klarare?

Mats Lemne: Det är min uppfattning att regeringen måste ha de här befogenheterna. Sedan får kontrollen utövas av riksdagen. Det är fel att säga att regeringen inte har ett ansvar. Om regeringen inte ingriper är jag övertygad om att det blir kritik från riksdagen, men om regeringen ingriper och inte är mycket försiktig i sitt agerande, får den kritik för övertramp i formellt avseende. Det jag sade beträffande ansvar och befogenheter tycker jag också i högsta grad skall gälla regeringen. Risker för övergrepp kan ju inte vara stor med den övervakning som finns.

Olle Svensson: Har du under din ordförandetid haft tillfälle att diskutera detta med behöriga statsråd?

Mats Lemne: Det har legat i luften. Jag blev ordförande även i Assi för att åstadkomma en samordning. Det första ärende jag fick i juli 1978 hade sin grund i att Assi och domänverket hade ett avtalslöst tillstånd i fråga om priserna för leveranserna från domänverket till Assi.

Nordlander hade inte velat ta itu med saken under sitt sista år som ordförande. Nu sade man att jag skulle vara skiljedomare i min egenskap av ordförande i båda organisationerna. Det är ju en orimlig uppgift.

Vi kom överens i alla fall, men sedan sade jag till regeringen att jag vägrar att ha båda funktionerna. Jag kunde sitta kvar i Assi, men inte som ordförande.

Då sade juristerna att 1968 års beslut i riksdagen förutsatte personalunion. Jag svarade att det inte står någonting om att det skall vara personalunion på ordförandeposten. Man sade att det hade varit så hela tiden. Jag svarade att det var riktigt, men det hade bara gällt en person, nämligen Carl-Henrik Nordlander. Så småningom gav sig regeringen på den punkten, och jag slapp ordförandeskapet i Assi. Ordförande blev Bengt Lyberg. Han satt sedan som styrelseledamot i domänverket och jag som styrelseledamot i Assi, men det uppdraget lämnade jag för över ett år sedan.

Olle Svensson: Hade du några kontakter med statsrådet Åsling beträffande Domänhousing?

Mats Lemne: Nej. Det här är ett generallt problem. Svårigheterna beror bl. a. på att samarbetet inte fungerat bra i domänverkstoppen. Det är naturligtvis delvis utnämningsproblemen som ligger bakom. Stig Johansson visste att om det inte hade blivit Schotte, hade det blivit han. Skogsdirektören Öhrn var lanserad av en tidigare generaldirektör i domänverket och från jägmästarsidan. Det är en ödets ironi att Öhrn nu går över till det privata näringslivet. På det sättet är plötsligt alla tre borta eller på väg ut, vilket i hög grad bör underlätta en omorganisation.

Jag vill säga att Schotte har tagit upp flera ärenden i domänverket än Rydbo. Å andra sidan är det så mycket allmän politik i t. ex. diskussionen om fjällnära skogar att jag, om jag varit GD, skulle ha förankrat uttalanden och beslut i sådana ärenden hos styrelsen. Ett yttrande behandlas i allmänhet inte i domänverkets styrelse, utan yttranden behandlas på tjänstemannanivå.

Yngve Nyquist: Vi kan vända på frågan: anser du att en generaldirektör exempelvis i domänverket har en alltför stark ställning gentemot statsrådet? Ett statsråd skall vara ytterst försiktig i sitt umgänge med honom. Gentemot sin styrelse kan generaldirektören handla tämligen självständigt. Du har själv givit ett par exempel: Rydbos skogsköp och skog i närheten av fjällvärlden. Han går alltså inte till styrelsen i sådana ärenden. Är generaldirektörens ställning alltför exklusiv i det sammanhanget? Skulle det fungera bättre om befogenheterna vore mer knutna till styrelsen som det många gånger är i ett aktiebolag?

Mats Lemne: Om jag skall formulera mitt svar kort blir det att om generaldirektören har stora befogenheter och önskar utöva dem till 90 procent och han mycket sällan hänskjuter frågor till styrelsen, måste man ha ett sådant system att han också kan avskedas om det anses att han inte klarar uppgifterna. Om det däremot är som i länsstyrelsen numera att styrelsen har stora befogenheter, gör det inte så mycket vem som är landshövding – något tillspetsat.

Enligt min mening ger aktiebolagslagen i Sverige den verkställande direktören oerhört stora befogenheter. Han har ställningsfullmakt att göra allt. Men om han inte klarar uppgifterna måste det finnas möjlighet att avskeda honom. Det är väl kanske därför han skall ha bättre betalt.

Om man har stora befogenheter har man också tagit på sig ett stort ansvar, och det ansvaret måste styrelsen eller regeringen kunna utkräva.

Bertil Fiskesjö: De frågor jag tänkte ta upp har redan berörts. Nu granskar ju utskottet inte domänverket, utan regeringen. Min inledande fråga är om den nuvarande regeringen har varit inblandad i ordergivning till er i styrelsen i den här saken.

Mats Lemne: Absolut inte.

Bertil Fiskesjö: När vi ändå är inne på denna mer allmänna fråga om generaldirektörernas ställning och de statliga verken skulle jag vilja höra din mening mera distinkt. Det finns skäl som talar för självständiga ämbetsverk, och det finns skäl som talar för att bygga in dem i departementen som det görs i andra länder. Såvitt jag kunde förstå av vad du tidigare sagt vill du göra en distinktion mellan de ämbetsverk som är affärsdrivande och dem som enbart är myndighetsutövande. Ett problem är att det exempelvis i domänverket och televerket finns en blandning av de båda funktionerna. Menar du att det vore viktigare om man hade ett särskilt organ, hur det nu skulle vara utformat, för den affärsdrivande verksamheten och ett annat särskilt myndighetsorgan?

Mats Lemne: Det är svårt att säga. Nu hävdar Schotte mot JK att domänverket inte är myndighetsutövande utan bara förvaltande. Å andra sidan är det klart att man delvis kommer in på myndighetsutövning om det gäller exempelvis fjällnära skogar.

SJ måste liksom alla andra europeiska och amerikanska järnvägsföretag baseras i stor utsträckning på subventioner från det allmänna, och då kommer det in något av myndighetsutövning. Det är då icke ett renodlat affärsverk. Det har föreslagits att man skulle gå över till aktiebolagsformen för att SJ skulle kunna agera friare och självständigare. Men jag är litet tveksam. Man kan inte begära att regeringen skall ha det konstitutionella ansvaret för ett affärsverk i aktiebolagsform om den inte kan utöva ett direkt inflytande utan att det skall anses som ett olagligt ministerstyre.

Jag vill som ett svar än en gång återkomma till ASSI-DV. Assi blev år 1968 ett bolag som lydde direkt under industridepartementet liksom domänverket. Riksdagen beslutade att det skulle råda personalunion. Mitt argument när jag diskuterade med regeringen var att det inte längre går. Eftersom Assi senare lagts under Statsföretag kunde regeringen inte tillsätta styrelseledamöter i Assi men väl i domänverket. Därmed ansåg jag att riksdagens beslut hade fallit. Det skulle annars innebära att regeringen var bunden av Statsföretags beslut om styrelseledamöter, vilket varit en orimlig konstruktion.

Jag är ledsen att jag inte kan säga hur man skall lösa det, men jag tror inte odelat på bolagsformen. Där kommer bl. a. en annan komplikation in. När man diskuterade att Assi och domänverket skulle gå ihop röntes det mycken kritik – det var ett förslag från de båda cheferna. Domänverkets personal sade absolut nej, bl. a. emedan domänverkets personal är statstjänstemän till skillnad från Assis, som går på kollektivavtal. Om man skall föra över det renodlat exempelvis i bolagsform uppstår frågan om de anställda skall ha kvar sin statsanställning fastän de arbetar i ett bolag. Det blir en egendomlig konstruktion. Det finns flera sådana komplikationer.

Jag vill svara på din fråga, att om regeringen skall ha ett ansvar mot

riksdagen, vilket ju är en grundläggande princip i vår författning, måste regeringen ha sådana befogenheter att den kan göra vad den anser nödvändigt oberoende av verksamhetsformerna. Underlåtenhet är lika mycket ett fel som att man agerar oriktigt.

Bertil Fiskesjö: När vi kommit in på detta intressanta problem kanske vi kan fortsätta. Per Sköld lämnade en redovisning häromdagen, och det genomgående temat var en mycket stark kritik mot industriministrar av alla kategorier för att de över huvud taget lagt sig i och fördärvat företagets planering och åstadkommit allmän oreda. Du tycks mena att det skulle vara en fördel för verksamheten om regeringen kunde gripa in direkt. Där finns alltså olika uppfattningar bland dem som har följt statens affärsdrivande verksamhet. När du nu säger att regeringen borde kunna t. ex. avskeda en generaldirektör, menar du då generaldirektörer över huvud taget?

Mats Lemne: Jag har också följt den fråga som Sköld talade om. Jag satt i LKAB:s styrelse långt innan Statsföretag kom till. Wigforss satte en gång in mig i styrelsen för LKAB och Gränges. Jag har sett Per Skölds och Statsföretags ingripanden i Assi och LKAB, och jag vill inte påstå att det var lyckligare än när man hade tillfälle att tala med statsråden. Vi fick inte utöva våra befogenheter, utan det kom direktiv från Per Sköld. Det tyckte jag var en försämring. Vi fick i Assi bindande direktiv i såväl investerings- som finansieringsfrågor.

Likadant var det med LKAB – där var verksamheten helt dirigerad, och vi hade inga möjligheter att diskutera med Statsföretags styrelse, för den mötte vi inte, utan vi fick ordena via t. ex. en finansdirektör. Man kan diskutera om det är riktigt. Sedan skulle industriministern ändå ta ansvaret för Statsföretag. Per Sköld kunde tydligen inte samarbeta med någon industriminister, och det gick snett. Om jag skall säga vad jag tänker är det nog, att det mest överraskande var att han blev avskedad av en borgerlig regering och inte av en socialdemokratisk.

Det ställdes en fråga om möjligheterna att avskeda en generaldirektör. Jag var som landshövding förordnad tills vidare och det egendomliga är att när man var förordnad tills vidare satt man lösare än på ett sexårsförordnande. Förr var man förtroendetjänsteman och då satt man kvar så länge man hade regeringens förtroende – hade man inte det, fick man gå.

Det är fel att inga generaldirektörer tidigare skulle ha "avskedats". Redan när jag var statssekreterare var jag med om det. Det kunde bero på sjukdom eller andra orsaker. Vederbörande blev omplacerad på t. ex. utredningsuppdrag, och så tillsattes någon annan i stället. Många har "avskedats", men det har nog aldrig skett med den publicitet som i det här fallet.

Jag glömde förut att säga att man bör akta sig för att ha både generaldirektör och överdirektör, för då får man en hierarki, som har varit olycklig i det här fallet. Exempelvis i socialstyrelsen kan det vara motiverat att ha en läkare och en administratör. Där är det naturligt, men här har det varit en olycka.

Nils Berndtson: Vi fick inledningsvis en redovisning för styrelsens befogenheter. Du sade att man kan ingripa i frågor som framkommer vid revision. Är det en tillräckligt smidig och snabb form för ingripande om man anser att någonting har gjorts fel? Är det någonting som bör ändras därvidlag?

Slutligen den fråga om ökade befogenheter som ligger i luften här: anser du att händelserna i samband med exempelvis husaffärerna har aktualiserat genomgripande förändringar både i styrelsens möjligheter och i regeringens befogenheter?

Mats Lemne: Får jag först säga om revisionen att vi har en internrevision i domänverket som på andra håll. Sedan har man riksrevisionsverket och externa revisorer från en privat revisionsbyrå. Det här hade ändå kommit fram inom kort. Det förvånar mig att man tog på sitt ansvar att hålla styrelsen borta från all insyn, när man måste ha vetat att det var en tidsfråga när det skulle spricka.

Jag tycker att det riktiga är som man hade i riksbanken och som jag hoppas är kvar, att riksbankschefen inte kan påverka revisionen. I televerket har vi sett en diskussion om televerkschefen kontra chefsrevisorn, som blev omplacerad. Man anser att internrevisorns uppgift är att rapportera till chefen, inte utåt. Jag tycker det är tveksamt, men det kan hända att jag är miljöskadad. Jag anser att revisionen bör ligga "utanför" och vara rapporteringsskyldig även direkt till styrelsen. Men internrevisionen i domänverket har fungerat bra. JK och åklagaren har haft gott samarbete med den.

Vad sedan gäller våra begränsade befogenheter kan det naturligtvis vara trevligt att träffas även om man inte har mycket mer att göra än att skriva anslagsframställningar och göra upp budget eller femårsplan, men vad har man en verksstyrelse till? Jag skulle vilja att man motiverade varför inte en verksstyrelse skall ha ungefär samma befogenheter som en aktiebolagsstyrelse. Om man ger en verkschef ännu större befogenheter än en bolagsdirektör och den enda hållhake man har på bolagsdirektören är att man kan sparka honom, medan man inte kan sparka en verkschef – ja, då går systemet inte ihop.

Det var i alla fall förr så och måste väl fortfarande vara så att i sista hand regeringen är ansvarig, antingen det gäller ett affärsdrivande verk eller en myndighet. Fungerar inte ett verk, gör väl t. ex. riksdagens revisorer en anmärkning, och i sista hand är regeringen ansvarig för att se till att verket fungerar. Bara detta att riksdagen har möjlighet att utöva kontroll genom revisorerna, genom KU och utskotten i övrigt gör att det inte kan hända så mycket. Man har kontrollerna för att det inte skall hända någonting, men ändå kan det givetvis inträffa olyckshändelser.

Att organisera om Domänföretagen är snart ett heltidsjobb. Vi har fattat beslut om att nästa VD inte får ha någon koppling till domänverket. Vi har beslutat att upphäva ett beslut från 1974 – vi gjorde det vid det första sammanträdet efter JK-rapporten.

Jag blev mycket förvånad när jag fick se det hos JK. Jag tyckte det var galet, och vad JK framhåller stämmer helt och hållet med mina egna synpunkter. Det gäller det beslut domänverkets styrelse fattade 1974 om att generaldirektören eller hans ställföreträdare skulle kunna ingripa i dotterbolagen. Sedan blev det 1975 ett holdingbolag, Domänföretagen, och då fick man också tillfälle att ge generaldirektören och överdirektören arvoden. Beslutet om att de skulle kunna ingripa såsom verkschefer mot bolagen fanns dock formellt kvar men det strider helt mot aktiebolagslagen, och det är nu upphävt.

Vi har kopplat in Öhrlings revisionsbyrå, som har i uppdrag av Domänföretagen att gå igenom bl. a. vilka kontrollmöjligheter som finns i privata bolag. Byrån skall rapportera direkt till domänverkets och Domänföretagens styrelse. Jag tycker att man skall plocka ut det som är bra på den privata sidan – allt är väl inte bra där – och inte dra sig för att göra nykonstruktioner. Domänverket är ju en koncern med en omslutning på 2,5 miljarder och har nära 8 000 anställda, och då skall man känna sitt ansvar mot de anställda.

Jag tjarar om detta med regeringens befogenheter. Det är samma sak där: har regeringen ansvaret, måste regeringen också ha möjlighet att vidta de åtgärder som behövs för att kunna fylla sitt ansvar, men det går inte för närvarande annat än med invecklade förhandlingar.

Nu är vi i den situationen sedan snart ett halvår att verket inte fungerar tillfredsställande. Vi har två chefer, och beträffande båda har styrelsen förklarat att den inte har förtroende för dem. Den tredje, skogsdirektören, skall snart avgå. Jag har haft överläggningar med de sex regiondirektörerna, som vardera har ansvar för i medeltal 1 000 man och även de anser att det inte fungerar bra för närvarande.

Vi har inte velat dölja någonting. Jag har sagt att orsaken till att styrelsen inte kunde agera tidigare, innan JK uttalat sig, var att jag inte var säker på att vi fått veta hela sanningen. Vi har nu i ett extranummer av Domänposten, som tillställts våra 8 000 anställda, tryckt av hela JK-rapporten.

Olle Svensson: Denna frågestund är nu avslutad, och jag tackar Mats Lemne. Jag sade när vi hade talat med Per Sköld att frågan inte framstod som mindre komplicerad efter frågestunden. Nu har ytterligare synpunkter förts fram, och det innebär att vi får ett fylligare underlag för våra bedömanden.

STATSRÅDSBEREDNINGEN
STATSSEKRETERAREN

Bilaga 11 A

1983-03-09

Kanslichefen Robert Söderblom
Konstitutionsutskottet
Riksdagen

Vissa uppgifter rörande den information som lämnades till riksdagspartierna, näringslivet och arbetsmarknadsorganisationerna i omedelbar anslutning till nedskrivningen av den svenska kronans värde i oktober 1982

Information lämnad till	Dag	
- Centerpartiet	1982-10-07	} Eftermiddagen och kvällen
- Folkpartiet	1982-10-07	
- Moderata samlingspartiet	1982-10-07	
- Vänsterpartiet kommunisterna	1982-10-07	
- LO	1982-10-07	
- KTK	1982-10-07	
- PTK	1982-10-07	
- TCO-S	1982-10-07	} Morgonen
- SACO/SR	1982-10-07	
- SAF	1982-10-08	
- SI	1982-10-08	
- SHIO	1982-10-08	
- Grossistförbundet	1982-10-08	
- Svensk industriföretag	1982-10-08	
- Köpmannaförbundet	1982-10-08	
- KF	1982-10-08	

Odd Engström

*Bilaga 11 B***Utfrågning inför konstitutionsutskottet av finansminister Kjell-Olof Feldt om den svenska kronans devalvering den 22 mars 1983**

Olle Svensson: Utskottet har tagit upp dels den senaste devalveringen, dels tidigare devalveringar, som inte berör dig. Jag lämnar dig ordet för en inledande redogörelse för händelserna i samband med den senaste devalveringen.

Kjell-Olof Feldt: Jag börjar den 29 september 1982, när man kan säga att det förlopp startade som ledde fram till devalveringen den 8 oktober.

I den socialdemokratiska partiledningen stod vi då i nära kontakt med riksbanken för att få fortlöpande rapporter beträffande läget på valutamarknaden, som hade varit oroligt en tid. På förmiddagen den 29 september fick vi besked om att det enligt riksbanksledningens bedömning hade startats en klart spekulativ operation riktad mot den svenska kronan, och man förväntade sig uppenbarligen en betydande devalvering. På förmiddagen den 29 september hade valutautfödet mellan kl. 10.30 och 11.00 varit 1 miljard kronor.

Verkställande utskottet i det socialdemokratiska partiet var då samlat på Bommersvik, och det stod klart för oss att det nog skulle bli nödvändigt med en nedskrivning av kronan. Kring detta förde vi sedan interna överläggningar.

Måndagen den 4 oktober besökte jag riksbankschefen för att höra hans syn på läget. Hans bedömning var då densamma, att valutautfödet den föregående veckan hade varit betydande. I allmänhet är måndagar inte så aktiva dagar i sådana sammanhang, och man förväntar sig inte devalveringar förrän mot veckans slut, men hans bedömning var att marknaden förväntade sig en devalvering.

Jag besökte honom på nytt, om jag nu erinrar mig rätt, tisdagen den 5 oktober. Då diskuterade vi vad som skulle ske om det under tisdag-onsdag-torsdag blev samma kraftiga utföde eller möjligen ett ännu snabbare utföde än vi hade haft den föregående veckan.

Vad diskussionen framför allt gällde var hur många dagar vi kunde hålla riksbankens valutaaffärer stängda. Bedömningen var att vi i nödfall kunde hålla marknaden stängd i två dagar då vi inte skulle notera några valutakurser. Regeringen skulle tillträda den 8, och i varje fall jag drog slutsatsen att någon nedskrivning av kronan inte kunde ske förrän den 8 oktober.

På morgonen den 6 oktober fanns några i den socialdemokratiska partiledningen samlade. Kl. 9.30 ringde riksbankschefen för att meddela att

Finland hade devalverat med 4 %. Därmed ansågs loppet kört. Det var uppenbart att den finska centralbanken anteciperade en svensk devalvering och ville förekomma oss i någon mening. I varje fall drog riksbankschefen och vi den slutsatsen att därmed skulle valutautflödet starta i stor skala. Vissa erfarenheter antydde att vi kunde räkna med att 10 miljarder skulle kunna lämna landet fram till fredagseftermiddagen, eftersom den finska devalveringen var en signal till marknaden.

Då överlade jag på nytt med riksbankschefen, och vi kom överens om att den svenska riksbanken skulle underrätta övriga centralbanker om att den nytillträdande regeringen i Sverige förberedde ett valutapolitiskt beslut och att man ville kalla till konsultation.

Jag ringde under onsdagen till finansministrarna i de övriga nordiska länderna och sade att det var fråga om en svensk devalvering, att den skulle äga rum så fort den nya regeringen hade tillträtt och att valutabörsen skulle vara stängd under torsdagen i Sverige. Jag bjöd också in dem till en överläggning på morgonen den 7 oktober. Den överläggningen ägde rum på Arlanda, såsom numera är välbekant, med deltagande av dåvarande riksbanksledningen och mig själv och några av mina medarbetare plus – tror jag – samtliga centralbankschefer och finansministrar.

På eftermiddagen hade regeringen in spe sitt första sammanträde för att fatta ett informellt beslut om att skriva ner kronan under fredagen.

Jag hade en förnyad överläggning med riksbankschefen och han förklarade att om det var den tillträdande regeringens avsikt var han beredd att sammankalla riksbanksfullmäktige på fredagsmorgonen för att då biträda det beslut som de socialdemokratiska ledamöterna av riksbanksfullmäktige skulle komma att föreslå. För detta hade han enbart praktiska skäl: han ville att valutamarknaden i Sverige skulle vara stängd så kort tid som möjligt – den hade varit stängd under torsdagen. Om vi inte kunde ha detta möte på fredagsmorgonen hade vi fått hålla den stängd hela fredagen och skulle då behöva avvakta val av nya riksbanksfullmäktige. Konstitutionsutskottet vet bättre än jag hur man väljer ny chef för riksbanken och fullmäktige. Att hålla valutamarknaden stängd så länge som det skulle kräva skulle, bedömde både riksbankschefen och jag, åsamka landets näringsliv skada. Det blev också riksbanksfullmäktiges beslut på morgonen den 8 oktober.

Sedan bildades regeringen, och en devalvering ägde rum.

Anders Björck: Om jag förstår dig rätt informerade den tillträdande regeringen de nordiska riksbankscheferna före den svenska regeringen. Är det riktigt?

Kjell-Olof Feldt: Ja, det är riktigt. Jag utgick från att riksbankschefen skulle informera den regering som han hade arbetat för.

Anders Björck: Utgångspunkten var alltså att riksbankschefen gjorde det. Om han inte hade åtagit sig det, anser regeringen att man trots allt bör informera den regering som sitter och oppositionen?

Kjell-Olof Feldt: Vi måste göra det konstitutionella läget klart för oss. I det skede när jag informerade eller inte informerade var jag ledamot av riksdagen men inte av regeringen. Därmed gäller det mitt agerande som ledamot av riksdagen.

Jag kanske får tillägga att mitt tidsschema var något pressat när jag under dessa timmar måste klara ut hur vi skulle agera. Jag utgick från att riksbankschefen hade kontakt med sin regering. Vi talade inte om saken. Jag bad honom inte om det, men jag utgick från att det var så.

Hur tillträdande och frånträdande regeringen informerar varandra är ett contradictio, för det finns bara en regering åt gången. Det var i så fall som ledamot av riksdagen jag inte informerade den sittande regeringen.

Anders Björck: Nu är det inte så vanligt att ledamöter av riksdagen devalverar.

Kjell-Olof Feldt: Jag håller med om det.

Anders Björck: Jag utgår från att du gjorde det i egenskap av tillträdande finansminister. Tycker du så här efteråt att det var en informationsomgång som man bör vara tillfredsställd med, eller har man lärt sig något för framtiden som eventuella tillträdande regeringar bör tänka på?

Kjell-Olof Feldt: Statsminister Palme gjorde klart redan fredagen den 8 oktober att detta borde ha skett, och han bad den avgående regeringen om ursäkt för att vi inte hade informerat den direkt.

Bertil Fiskesjö: Jag hade tänkt ställa ungefär samma fråga. Finansminister Feldt agerade alltså som finansminister innan han faktiskt var det. Då uppkommer en intressant situation inte minst med hänsyn till utskottets granskning. Vi granskar ju statsrådets handläggande, och vid det tillfälle när detta inträffade var Kjell-Olof Feldt inte statsråd. Jag tycker det är märkligt att man inte hade direktkontakt med den regering som satt och den finansminister som fortfarande fanns. Den gamla regeringen avgår ju inte förrän den nya tillträder, så vi hade de facto en sittande regering med i princip obegränsade skyldigheter fram till den dag då regeringsskiftet inträffade. Rent formellt valdes inte statsministern förrän den 8 oktober, och därefter utsåg han snabbt de övriga statsråden. Övervägde inte finansministern att ta en direktkontakt med den regering som satt?

Min andra fråga vill jag ställa med anledning av vad finansministern sade om kontakterna med riksbankschefen. Av finansministerns framställning skulle man kunna få den uppfattningen att riksbankschefen också i sak var införstådd med den devalvering som den kommande regeringen önskade, men av de dokument som vi har fått framgår att riksbankschefen var starkt kritisk till devalveringsbeslutet. Avrådde riksbankschefen vid de här kontakterna från devalveringen?

Kjell-Olof Feldt: Jag skall göra klart var jag ansåg att det brast i informationen. Jag borde ha förvissat mig om att åtminstone statsministern och möjligen också ekonomi- och budgetministrarna kände till att jag inbjöd finansministrarna från övriga nordiska länder att komma till Stockholm. Däremot kan jag inte inse att en tillträdande regering är skyldig att informera den avgående regeringen om sina ekonomisk-politiska planer. Vi försattes i en tvångssituation genom den finska devalveringen den 6 oktober. Vår plan var att tillträda den 8 oktober och sedan vidta erforderliga åtgärder under det veckoslut som sedan följde. Vår plan var att fatta devalveringsbeslutet på söndagen. Men eftersom både riksbanksledningens och vår bedömning var att valutautflödet, som redan föregående vecka hade uppgått till nära 4 miljarder, skulle kunna bli av storleksordningen 10–15 miljarder under första oktoberveckan, var vi tvungna att handla på det sätt vi gjorde, dvs. stänga valutamarknaden så fort det gick, på torsdagen.

Den konstitutionella frågan anser jag klar, att det inte föreligger någon skyldighet, men vad gäller den moraliska eller etiska frågan vill jag säga att vi kallade in finansministrarna från de övriga länderna för att informera. De hade full rätt att vägra att komma om de inte velat lyssna på oss. Vi har tagit upp informationsfrågan till offentlig diskussion och sagt att vi borde informera innan mötet ägde rum. De närmare omständigheterna kring devalveringens storlek anser jag däremot inte att den tillträdande regeringen har informationsskyldighet om.

Information till den avgående regeringen skedde på eftermiddagen och kvällen den 7 oktober. De visste inte före denna information hur stor devalveringen skulle bli, men att vi skulle devalvera tror jag alla i det läget hade klart för sig.

Vad beträffar riksbankschefens inställning till kronans läge framgår det av vad jag har sagt att vi fick besked redan den 29 september från riksbanksledningen att den ansåg att det fanns spekulativa tendenser och att marknaden förväntade sig en devalvering. Om riksbankschefen har hävdatt att han avrått från devalvering, så är det inte min uppfattning från våra samtal. Han avrådde definitivt inte från devalvering. Däremot hade han synpunkter på devalveringens storlek. Han ansåg att en mindre devalvering än vi hade i tankarna skulle räcka.

Olle Svensson: Vi har tagit upp frågan i ett litet större perspektiv. Vi tänker ta upp över huvud taget frågan om förhållandena mellan de nordiska länderna i samband med devalveringsbeslutet. Vill du kommentera hur vanliga sådana kontakter har varit och hur de i allmänhet har försiggått?

Kjell-Olof Feldt: Mellan åren 1970 och 1976 hade jag tillsammans med dåvarande finansminister Sträng ansvaret för det nordiska samarbetet och valutapolitiken, och under de åren ägde regelmässigt konsultationer rum. Vi träffades inför även ganska begränsade kursjusteringar. Det berodde på att Sverige och Danmark tillhörde den s. k. valutaormen. Vi bjöd in de övriga

nordiska länderna till konsultationer i förväg. Vi hade ett antal sådana bl. a. på Arlanda.

Beträffande vad som hände efter 1976 har det upplysts att konsultationsförfarandet upphörde och att man i allmänhet underrättade centralbankerna telefonledes samma dag eller kvällen före – i varje fall var det vad som skedde när Finland devalverade den 6 oktober. Om detta hade vi inte hört någonting – inte centralbanken i Sverige, inte heller – såvitt jag förstår – den då sittande regeringen, utan det meddelades oss kl. 9.30 på morgonen den 6 oktober, vid exakt samma tidpunkt som valutamarknaden öppnar i Sverige.

Vi har diskuterat detta mellan de nordiska finansministrarna och kommit överens om att ämbetsmannakommittén för monetära frågor skall utarbeta vissa regler för hur kontakter och konsultationer skall ske inför valutapolitiska beslut.

Bertil Fiskesjö: Efter de här överläggningarna ägde det också rum kontakter med ledningen för Internationella valutafonden och den västtyska centralbanken. Var det fortfarande den blivande finansministern som stod för dessa kontakter, eller var det riksbankschefen?

Kjell-Olof Feldt: Med den västtyske centralbankschefen Pöhl hade jag ett samtal den 7 oktober på eftermiddagen. Det var efter samtal som hade ägt rum mellan Lars Wohlin och Pöhl. Wohlin rådde mig att ringa Pöhl direkt beroende på vissa överväganden vi hade beträffande den framtida valutakurspolitiken som berörde Bundesbank. Pöhl hade också synpunkter på den svenska devalveringens storlek. Sedan hade jag ett samtal sent på kvällen den 7 oktober med de Larosière som är chef för valutafonden.

Bertil Fiskesjö: Jag antar att valutafonden framförde synpunkter på devalveringen.

Får jag knyta an till en uppgift i pressen, att finansministern vid det senare besöket från valutafonden skall ha kommit att ge valutafonden skriftlig förbindelse om en viss utformning av budgetpolitiken – jag bara återger uppgifter ur pressen. Jag vill ställa frågan, om det ligger någonting i detta?

Kjell-Olof Feldt: Jag tror att jag enklast besvarar det med att till utskottet överlämna mitt brev till de Larosière. Det innehåller nämligen ingenting utöver det som har beskrivits i budgetpropositionen. Det enda tillägg som finns är vissa uttalanden om den framtida valutapolitiken. Det kan vara av intresse för utskottet att känna till dem också, men det är ingen utfästelse beträffande den ekonomiska politiken.

Vi hade en expertdelegation här från valutafonden i november. Sedan fick jag besked om att valutafondens chef önskade vissa kompletterande upplysningar, och dem ville han ha skriftligen. Jag skickade honom ett brev, och det brevet skall utskottet gärna få se.

PM angående vissa frågor rörande den ekonomiska uppgörelsen i samband med bildandet av SSAB

A. Redovisning av rekonstruktionslån till SSAB

Riksdagen godkände våren 1978 ett avtal som träffats mellan Norrbottens Järnverk AB (NJA), Stora Kopparbergs Bergslags AB och Gränges Stål AB om bildandet av ett svenskt handelsstålsbolag – Svenskt Stål AB (SSAB). Enligt avtalet förvärvade Statsföretag 50 %, Stora Kopparberg och Gränges vardera 25 %.

I prop. 1977/78:87 om statligt engagemang inom handelsstålsindustrin, m. m. genom vilken överenskommelsen underställdes riksdagen, framlades också en plan för finansiering av SSAB genom rekonstruktionslån av högst 1 800 milj. kr. med villkorlig återbetalningsskyldighet. Enligt propositionen (s. 43 f.) beräknades lånet fördela sig på följande sätt:

<i>Budgetår</i>	<i>Milj. kr.</i>
1977/78	700
1978/79	200
1979/80	400
1980/81	300
1981/82	200

De närmare villkoren för rekonstruktionslånet redovisades i en särskild bilaga till nämnda proposition.

Riksdagen har därefter på förslag av regeringen särskilt anvisat beräknade medel i enlighet med planen. För budgetåret 1981/82 anvisade riksdagen med anledning av förslag i prop. 1980/81:100, bilaga 100, punkt G 5 (s. 159) ett reservationsanslag av 200 milj. kr.; den sista delposten av rekonstruktionslånet.

SSAB:s styrelse lade fram årsredovisning för år 1980 den 6 maj 1981 och upptog då 200 milj. kr. som fordran på staten. Den 9 juni 1981 ansökte SSAB:s styrelse hos industridepartementet att få lyfta det resterande beloppet. Se *underbilaga I*. I ansökan anför SSAB följande:

Under åren 1978–1980 har totalt 1 600 Mkr lyfts, vilket använts för att täcka förluster under denna period. För att täcka förlusterna 1980 har dessutom resterande 200 Mkr av rekonstruktionslånet behövt ianspråktagas. Detta belopp har i bokslutet 1980 upptagits som en fordran på staten.

Resultatet för 1981 kommer, som vi i annat sammanhang redogjort för, att innebära en fortsatt avsevärd förlust.

Med stöd av ovanstående anhåller SSAB Svenskt Stål Aktiebolag att få lyfta resterande 200 Mkr av rekonstruktionslånet. Vi föreslår att beloppet utbetalas den 1 juli.

Regeringen uppdrog den 25 juni åt kammarkollegiet att till SSAB utlämna lånet av 200 milj. kr. den 1 juli 1981. Se *underbilaga 2*.

Riksdagens revisorer har på framställning av näringsutskottet granskat den ekonomiska uppgörelse som år 1977 träffades av SSAB. I sitt förslag 1981/82:8 har revisorerna lämnat en redovisning. Revisorerna hade ingen anmärkning mot uppgörelsen utom i vad den avser den ersättning som utgått för överlåtelsen till bolaget av TGOJ-rörelsen. I sin redovisning – rapport 1981/82:2 – noterar revisorerna dessutom vad gäller dispositionen av sista delen av rekonstruktionslånet, alltså de ovan nämnda 200 milj. kr. följande:

I anslutning till genomgången av SSAB:s årsredovisning har noterats att bolaget i sin redovisning för 1980 års verksamhet redan detta år redovisningsmässigt disponerat 200 milj. kr. av det rekonstruktionslån som riksdagen först i april 1981 beviljade bolaget för disposition under budgetåret 1981/82. Bolaget har lyft rekonstruktionslånet den 1 juli 1981. Detta redovisningsförfarande får anses anmärkningsvärt.

I revisorernas rapport lämnas en detaljerad redovisning av dispositionen av medlen för SSAB:s strukturplan. Näringsutskottet behandlade ovan nämnda förslag från revisorerna i sitt betänkande 1982/83:9.

Näringsutskottet anförde i denna del följande:

Redovisning av rekonstruktionslån

Som framgår av det föregående har riksdagens revisorer betecknat en av SSAB vidtagen redovisningsåtgärd som "anmärkningsvärd". Vad det gäller är att bolaget i sitt bokslut för år 1980 har redovisningsmässigt disponerat den resterande delen, 200 milj. kr., av ett rekonstruktionslån som ställdes till bolagets förfogande successivt under en femårsperiod. Beloppet i fråga anvisades av riksdagen i april 1981 och upptogs på statsbudgeten för budgetåret 1981/82.

Innebörden av riksdagens revisorers kritik är att redovisningen i detta fall inte har skett i enlighet med god redovisningssed. Eftersom SSAB:s auktoriserade revisorer har ställt sig bakom denna redovisningsåtgärd kan kritiken också uppfattas som ett ifrågasättande av att dessa fullgjort sin förpliktelse att iakttä god revisorssed.

När riksdagens revisorer i efterhand har specificerat sin kritik går deras första invändning ut på att medlen inte bort redovisningsmässigt disponeras innan regeringens beslut om utbetalning förelåg. Bokföringsnämndens anvisning beträffande redovisning av statliga stöd uppställer emellertid inte ett sådant krav. Riksdagen hade enhälligt bifallit regeringens förslag om att det ifrågavarande beloppet skulle anvisas. Det får då, oavsett att regeringens beslut om utbetalning ännu inte förelåg, anses ha funnits erforderlig säkerhet för att lånet skulle komma att betalas ut.

Enligt riksdagens revisorers andra invändning är det felaktigt att lånebeloppet redovisningsmässigt har hänförs till år 1980, eftersom det av statsmakterna skulle ha avsetts för utnyttjande under budgetåret 1981/82, för vilket också anslaget anvisades. Den vid femårsperiodens början gjorda fördelningen på skilda budgetår är emellertid att betrakta som en prognos

över i vilken takt behovet av lånemedel skulle uppkomma. När det blivit möjligt att fullt ut överblicka utfallet av 1980 års verksamhet har ett ytterligare tillskott av lånemedel tett sig nödvändigt. Givetvis har den återstående delen av den redan i princip beslutade låneramen då stått till buds i första hand. Att medlen i enlighet med en tidigare, mera optimistisk prognos anvisades först för budgetåret 1981/82 påverkar inte säkerheten hos den i balansräkningen upptagna fordran. Reellt har medlen icke kunnat utnyttjas förrän bolaget fått lyfta dem. Det bör noteras att bolaget i sin framställning till regeringen om utbetalning av lånebeloppet anmälde att detta redan hade disponerats redovisningsmässigt.

Mot bakgrund av vad här anförts instämmer utskottet icke i riksdagens revisorers kritik mot den berörda redovisningsåtgärden.

Förslaget lades till handlingarna av riksdagen.

B. Angående ersättning till Gränges AB för överlåtelse av dess järnvägsrörelse (TGOJ) till SSAB

I prop. 1977/78:87 framlades förslag om bildandet av SSAB som ett led i omstruktureringen av stålindustrin. Förslaget innebar att ägarkapitalet i det nya bolaget fördelades med 50 % på Statsföretag AB och 25 % på vardera Gränges AB och Stora Kopparberg. Det nya bolaget avsågs överta bl. a. stålverken i Luleå, Oxelösund och Borlänge. Förutsättningarna för bolagets bildande angavs i propositionen vara att statlig finansiering kunde erhållas, dels genom att Statsföretag skulle tillskjuta nytt aktiekapital på 700 milj. kr., dels att statliga lån på sammanlagt 3 100 milj. kr. lämnades till SSAB. Därutöver föreslogs att SSAB genom särskilt avtal skulle köpa även Gränges järnvägsrörelse TGOJ. Härför förutsattes bolaget erhålla ett statligt bidrag motsvarande köpeskillingen eller högst 350 milj. kr.

I propositionen lämnades följande redovisning angående övertagandet av TGOJ:

7.10 Övertagande av TGOJ-rörelsen från Gränges

Det i bokföringen upptagna planmässiga restvärdet på de anläggningar som skall överföras från Gränges till Svenskt Stål, dvs. stål-, gruv- och järnvägsrörelse, beräknas vid årsskiftet 1977/78 vara 1 180 milj. kr. Under de tre senaste åren har Gränges investerat ca 600 milj. kr. i de nämnda rörelserna.

Gränges stål- och gruvrörelse överläts som tidigare redovisats för 700 milj. kr. till Svenskt Stål. Gränges järnvägsrörelse överläts som tidigare redovisats till bolaget enligt ett särskilt avtal (bilaga 5). Sistnämnda rörelse kommer att utgöra helägt dotterbolag (TGOJ) till Svenskt Stål.

Dotterbolaget TGOJ övertar från Gränges samtliga anläggningar hänförliga till järnvägsrörelsen samt en pensionsskuld som är hänförlig till personal som är eller har varit anställd i järnvägsrörelsen. Köpeskillingen för TGOJ har i förhandlingarna beräknats till 340 milj. kr. ökat respektive minskat med det belopp varmed pensionsskulden understiger respektive överstiger 140 milj. kr. För att Svenskt Stål skall kunna betala köpeskillingen behöver bolaget ett bidrag från staten motsvarande detta belopp, beräknat till högst 350 milj. kr. Detta bidrag avses lämnas i form av ett skuldebrev utfärdat av riksgäldskontoret. Skuldebrevet transporteras till Gränges såsom betalning för TGOJ. Förslag till villkor för skuldebrevet bör fogas till detta protokoll som *bilaga 9*. Anläggningarna i TGOJ upptas i Svenskt Ståls koncernbalansräkning till ett värde som motsvarar pensionsskulden och aktiekapitalet i TGOJ, dvs. ca 145 milj. kr.

Departementschefen anförde såvitt gäller TGOJ följande.

Utöver stål- och gruvrörelserna avses Gränges järnvägsrörelse, TGOJ, överföras till Svenskt Stål. Ersättningen härför har överenskommits vara 480 milj. kr. För att Svenskt Stål skall kunna betala TGOJ behöver bolaget ett särskilt bidrag av staten i form av ett skuldebrev på 340–350 milj. kr. att användas som köpeskillning vid förvärvet av TGOJ. Skulden bör löpa med 8,25 % ränta och återbetalas under en tolvårsperiod. Med järnvägsrörelsen

följer en pensionsskuld, som är hänförlig till personal som är eller har varit anställd vid TGOJ och som uppgår till högst 140 milj. kr. Genom att överta pensionsskulden erlägger Svenskt Stål återstoden av ersättningen för TGOJ. Beloppen för pensionsskulden och i skuldebrevet skall sammantagna uppgå till 480 milj. kr.

Genom koordinationsavtal av år 1951 jämte vissa andra avtal rörande trafiksamverkan upprätthåller Gränges TGOJ och statens järnvägar samtrafik. Koordinationsavtalet, som löper med tre års uppsägningstid, är i vissa delar inaktuellt. En anpassning av avtalet till nu rådande förhållanden kan därför behövas. Jag förutsätter att Svenskt Stål och statens järnvägar träffar överenskommelse om villkoren i ett förnyat koordinationsavtal jämte andra avtal om trafiksamverkan baserat på de riktlinjer som är angivna i prop. 1951:177, vilken proposition ligger till grund för nu gällande koordinationsavtal.

Riksdagsbehandlingen

Näringsutskottet behandlade propositionen i sitt betänkande 1977/78:45. I en socialdemokratisk partimotion 1977/78:1742 framfördes kritik mot den överenskommelse som låg bakom bildandet av SSAB. I motionen hävdades bl. a. att överenskommelsen stred mot sunda affärsprinciper och att regeringen inte på ett tillfredsställande sätt bevakat statens intressen vid uppgörelsen. Kritiken mot uppgörelsen innebar i huvudsak följande. Trots ett negativt avkastningsvärde på den gruv- och stålrörelse som överlämnades till SSAB vid bildandet (den s. k. apportegendomen) har regeringen i förhandlingarna accepterat att vardera bolagets anläggningar värderas till 700 milj. kr. Därtill kom att Gränges skulle erhålla 480 milj. kr. för TGOJ som gick med förlust och vars bokförda värde upptagits till 120 milj. kr. Med den värdering som skett hade det enligt motionen varit naturligt att andra vinstgivande rörelsegrenar t. ex. kraftrörelsen i Gränges och Stora Kopparberg i rimlig utsträckning ingått i apportegendomen. I motionen yrkades emellertid inget avslag på propositionen.

Näringsutskottets majoritet (m, c, fp) tillstyrkte propositionens förslag. Riksdagen beslöt i enlighet med utskottet.

Riksdagens revisorers granskning av uppgörelsen om SSAB

På framställning av näringsutskottet har riksdagens revisorer ur statens synvinkel granskat uppgörelsen. Revisorerna har i sitt förslag 1981/82:8 lämnat en redovisning av sin granskning. I skrivelsen till riksdagen anför revisorerna sammanfattningsvis:

Genomförd granskning redovisas i bilagda rapport 1981/82:2 Den ekonomiska uppgörelsen i samband med bildandet av Svenskt Stål AB.

Under hänvisning till vad som har anförts i rapporten och de slutsatser som där redovisas får revisorerna anmäla för riksdagen, att revisorerna, från de utgångspunkter revisorerna granskat bolagsbildandet, inte har något att anmärka mot uppgörelsen utom i vad avser den ersättning som utgått för

överlåtelsen till bolaget av TGOJ-rörelsen. Enligt revisorernas mening har sålunda den överenskomna överlåtelsesumman varit omotiverat hög.

I den ovannämnda rapporten redovisas bedömningen rörande TGOJ enligt följande:

I debatten om SSAB har påståtts att de privata intressenterna skulle ha fått en oskäligen ersättning för apportegendomen. Vid den nu genomförda granskningen har detta påstående inte blivit belagt. I samband med de nyligen förda förhandlingarna om ytterligare kapitaltillskott från aktieägarna i SSAB har Stora Kopparberg valt att överlåta sin aktiepost till staten för en symbolisk köpeskilling av 1 krona. Detta innebär att man inte fått någon som helst ersättning för de anläggningar som överlätits till SSAB för 700 milj. kr. Från statens sida har vid dessa förhandlingar förfäktats att de privata aktieposterna helt saknar värde innan en rekonstruktion av bolaget görs.

Att bedöma värderingen av de till SSAB överlåtna anläggningstillgångarna är en vanskelig uppgift som kräver en ingående fackkunskap om stålbranschen. Det har för övrigt inte funnits anledning att vid denna granskning gå in på djupare tekniska bedömningar. Vår bedömning har sålunda fått baseras på konsulternas och avtalsparternas utredningar och de fakta om stålbranschen som vid värderingstidpunkten år 1977 fanns att tillgå.

Gränges har som särskild ersättning för TGOJ-rörelsen av SSAB erhållit gottgörelse i form av en revers på 343 milj. kr. (alt. 480 milj. kr. om pensionsskulden medräknas). Värdet för SSAB:s del av denna verksamhetsgren torde från företagsekonomisk synpunkt starkt kunna sättas i fråga. Grängesbolagets svaga ekonomiska ställning år 1978 (tidigare redovisad i rapporten) har utan tvivel varit orsaken till att uppgörelsen träffats om särskild ersättning för TGOJ-rörelsen. Det kan med stöd av tillgängliga utredningar förmodas att Gränges oavsett SSAB-avtalet skulle ha tvingats begära statligt ekonomiskt stöd för att täcka de stora förluster som bolaget redovisat åren fram till år 1978.

För förvärvet av TGOJ-rörelsen erhöll SSAB statligt bidrag på 343 milj. kr., ett förhållande som stärker tvivlet på det egentliga värdet av förvärvet för handelsstålsbolaget. Bidraget lämnades i form av ett statligt skuldebrev, som SSAB överlät till Gränges. SSAB utnyttjade det erhållna bidraget för att skriva ned värdet på aktierna i TGOJ AB till 1 krona i bokslutet för år 1978. Uppgörelsen med Gränges i detta sammanhang torde närmast få anses inrymma ett inslag av näringspolitiskt stöd.

Det kan även nämnas att Statsföretag/NJA åtnjöt statligt stöd med 686 milj. kr. som kompensation för de förluster som uppkom vid överlåtelsen av NJA:s anläggningstillgångar till SSAB.

I anslutning till genomgången av SSAB:s årsredovisning har noterats att bolaget i sin redovisning för 1980 års verksamhet redan detta år redovisningsmässigt disponerat 200 milj. kr. av det rekonstruktionslån som riksdagen först i april 1981 beviljade bolaget för disposition under budgetåret 1981/82. Bolaget har lyft rekonstruktionslånet den 1 juli 1981. Detta redovisningsförfarande får anses anmärkningsvärt.

Den nu genomförda granskningen har i vad avser fördelningen av aktierna i SSAB, rätten till inlösen av aktierna och värderingen av apportegendomen inte gett anledning till någon anmärkning.

När det gäller SSAB:s förvärv av TGOJ-rörelsen kan det starkt sättas i fråga om inte den överenskomna överlåtelsesumman var omotiverat hög.

Riksdagens behandling av revisorernas rapport

Näringsutskottet behandlade revisorernas granskningsrapport hösten 1982 i sitt betänkande 1982/83:9. En motion, 1982/83:2179 av vpk, avgavs med anledning av revisorernas förslag. Näringsutskottet instämde i revisorernas uttalande att den ersättning som Gränges fick tillgodogöra sig vid överlåtelsen av TGOJ-rörelsen ter sig omotiverat hög.

Utskottet anförde:

Utskottet konstaterar att riksdagens revisorer vid sin granskning av den ekonomiska uppgörelsen i samband med SSAB:s bildande inte har disponerat sådana resurser att en fullständig undersökning och ett helt klagörande resultat har kunnat presteras. Revisorernas bedömning har, som de själva påpekar, till stor del baserats på avtalsparternas egna utredningar. Följden har blivit att slutsatserna i rapporten genomgående framstår som obestämda.

Utskottet instämmer i revisorernas uttalande att den ersättning som Gränges fick tillgodogöra sig vid överlåtelsen av TGOJ-rörelsen ter sig omotiverat hög. I övrigt finner utskottet, till skillnad från revisorerna, att det material som redovisas i rapporten i allt styrker de i det föregående refererade kritiska synpunkter som framfördes vid behandlingen av proposition 1977/78:87. Sammanfattningsvis vill utskottet alltså såsom bestående invändningar mot uppgörelsen slå fast att staten fick en för liten andel av aktiekapitalet, att bestämmelserna om rätt till inlösen av aktier var alltför fördelaktiga för de privata intressenterna och att dessa också på ett oskäligt sätt gynnades genom värderingen av de anläggningstillgångar som de tillsköt till det nya bolaget.

I en reservation (c, m, fp) anfördes i saken följande.

Utskottet konstaterar med tillfredsställelse att resultatet av riksdagens revisorers granskning av den ekonomiska uppgörelsen i samband med SSAB:s bildande i allt väsentligt ger stöd åt den bedömning som utskottet redovisade vid behandlingen av proposition 1977/78:87. Revisorerna har sålunda slagit fast att det inte finns anledning till någon anmärkning såvitt avser fördelningen av aktier i SSAB, bestämmelserna om rätt till inlösen av aktier och värderingen av de anläggningstillgångar som parterna tillsköt till det nya bolaget. Endast när det gäller SSAB:s förvärv från Gränges av TGOJ-rörelsen riktar revisorerna någon invändning mot uppgörelsen; det kan, anför de, starkt sättas i fråga om inte den överenskomna överlåtelse-summan var omotiverat hög. Utskottet vill på denna punkt hänvisa till de speciella omständigheter vilka – såsom också framgår av rapporten – föranledde uppgörelsens innehåll i den delen.

Riksdagen beslöt i enlighet med utskottets hemställan.

Underbilaga I

SVENSKT STÅL
KONCERNSTAB FINANS
Anders Abrahamson/MT

1981-06-09

Industridepartementet
103 33 STOCKHOLM

Ansökan om utbetalning av 200 Mkr av rekonstruktionslån till SSAB Svenskt Stål Aktiebolag

Enligt regeringens proposition 1977/78:87 om statligt engagemang inom handelsstålsindustrin m. m., vilken låg till grund för de riksdagsbeslut som utgjorde grundvalen för bildandet av SSAB Svenskt Stål AB, äger SSAB rätt att efter beslut av regeringen för varje år under rekonstruktionsperioden 1978–1982 för vilket SSAB redovisar ett negativt resultat, lyfta ett belopp motsvarande nämnda resultat, intill ett sammanlagt belopp av 1 800 Mkr. Beloppet får lyftas i samband med bokslut eller à conto förutsatt att av SSAB:s styrelse fastställd budget för visst räkenskapsår visar att SSAB för nämnda räkenskapsår förväntas redovisa ett negativt resultat efter avskrivningar, finansnetto och fastighetsskatter.

Under åren 1978–1980 har totalt 1 600 Mkr lyfts, vilket använts för att täcka förluster under denna period. För att täcka förlusterna 1980 har dessutom resterande 200 Mkr av rekonstruktionslånet behövt ianspråktagas. Detta belopp har i bokslutet 1980 upptagits som en fordran på staten.

Resultatet för 1981 kommer, som vi i annat sammanhang redogjort för, att innebära en fortsatt avsevärd förlust.

Med stöd av ovanstående anholder SSAB Svenskt Stål Aktiebolag att få lyfta resterande 200 Mkr av rekonstruktionslånet. Vi föreslår att beloppet utbetalas den 1 juli.

Stockholm som ovan

SSAB Svenskt Stål Aktiebolag

Underbilaga 2

INDUSTRIDEPARTEMENTET BESLUT

Gemensamt industri-

och budgetärende

1981-06-25

1310/81

Dossier 5300

Kammarkollegiet

Box 2218

103 15 STOCKHOLM

Utbetalning av rekonstruktionslån till SSAB Svenskt Stål AB

Genom regleringsbrev den 11 juni 1981 ställde regeringen det för budgetåret 1981/82 under fjortonde huvudtiteln anvisade reservationsanslaget G 6. Lån till ett nytt handelsstålsbolag för rekonstruktionsändamål av 200 000 000 kr. till kammarkollegiets förfogande för utbetalning enligt föreskrifter som regeringen meddelar.

I skrivelse den 9 juni 1981 har SSAB Svenskt Stål AB anhållit att få lyfta 200 000 000 kr. av lånet.

Regeringen uppdrar åt kammarkollegiet att från reservationsanslaget G 6. Lån till ett nytt handelsstålsbolag för rekonstruktionsändamål till SSAB Svenskt Stål AB utlämna lån av 200 000 000 kr. den 1 juli 1981.

För lånet skall gälla följande villkor.

Lånet är räntefritt under en tid av tre år från utbetalningsdagen. För tiden därefter utgår en ränta av 9,5 % per år. Bolaget har rätt till anstånd med att betala ränta helt eller delvis under året. Upplupen ränta som inte har erlagts under året läggs vid utgången av varje räkenskapsår till kapitalbeloppet. På sådant räntebelopp skall utgå ränta (ränta på ränta).

Under det eller de år då bolagsstämman fattar beslut om utdelning till aktieägarna skall ränta erläggas och avbetalning på lånet ske med sammanlagt samma belopp som den beslutade utdelningen och erläggas samma dag som utdelningen blir tillgänglig för lyftning. Vid beräkningen av belopp som sålunda skall erläggas räknas såväl det nu beviljade lånet som de lån som beviljats enligt regeringens beslut den 29 juni 1978, den 25 januari och den 6 december 1979, den 19 juni, den 18 september och den 2 oktober 1980 samt den 11 juni 1981 såsom ett lån. Regeringen kan medge att ränte- och avbetalning får ske med lägre belopp.

Bolaget har rätt att när som helst helt eller delvis återbetala den utestående kapitalskulden.

Lånen kan enligt regeringens bestämmande efterges helt eller delvis.

Skulle bolaget träda i likvidation eller försättas i konkurs, skall staten äga rätt till betalning ur bolagets tillgångar endast för den del av lånen som inte har eftergetts. Statens rätt till betalning skall därvid gälla först sedan bolagets övriga fordringsägare blivit till fullo förnöjda.

På regeringens vägnar

Olof Johansson

Isak Abramowicz

Regeringens handläggning av de s. k. blockbetygen

Allmänt

Utskottet har beslutat att under årets granskning ta upp frågan om regeringens handläggning av de s. k. blockbetygen. Den fråga som granskningen därvid har gällt är huruvida eleverna i årskurs 8 och 9 i grundskolan skall erhålla sammanfattande betyg i de s. k. orienteringsämnena eller om betyg skall ges i vart och ett av de i orienteringsämnena ingående delämnena.

Orienteringsämnena består av naturorienterande och samhällsorienterande ämnen. De naturorienterande är enligt nuvarande läroplan för grundskolan (Lgr 80) biologi, fysik, kemi och teknik. De samhällsorienterande är geografi, historia, religionskunskap och samhällskunskap. På lågstadiet ingår dessutom ämnena bild samt moment ur ämnena hemkunskap och slöjd.

Bakgrund

I 1969 års läroplan för grundskolan (Lgr 69), vilken började tillämpas fr. o. m. läsåret 1970/71, stadgades att betyg på högstadiet skulle ges i enskilda ämnen med tillägget att vid periodläsning och samlad undervisning i årskurs 7 och 8 betyg skulle ges i enskilda orienteringsämnena på det sätt som skolöverstyrelsen (SÖ) bestämde. SÖ förordnade sedan att klasskonferensen fick avgöra om sammanfattande betyg skulle ges eller om betyg skulle ges i enskilda ämnen.

Ämnenas inriktning

I sitt i april 1978 till regeringen överlämnade Förslag till förändring av grundskolans läroplan utarbetade SÖ en gemensam kursplan för alla orienteringsämnena. SÖ använde därvid inte ämnesbegreppet vid beskrivning av mål och huvudmoment i orienteringsämnena. De traditionella ämnenas identitet försvann och ersattes av ett ämnesövergripande synsätt.

I proposition 1978/79:180 om läroplan för grundskolan m. m. avvisades SÖ:s förslag och angavs i stället att timplanen borde innehålla riktider för stoffets huvudsakliga fördelning på en samhällsorienterande och en naturorienterande-teknisk sektor. För ämnesgruppen biologi, fysik, kemi och teknik på högstadiet angavs i propositionen en rikt tid på 15 timmar, vilket innebar en utökning med två veckotimmar. Dessa två timmar ansågs böra komma ämnet teknik till godo. I fråga om den samhällsorienterande sektorn ansåg föredraganden (statsrådet Birgit Rodhe) att ämnet religionskunskap borde ingå i den sektorn.

Enligt förslagen i propositionen skulle det totala antalet veckotimmar på högstadiet för orienteringsämnena ökas med en timme till 31 veckotimmar jämfört med Lgr 69, som hade 30 veckotimmar. Förslaget innebar dock en minskning av antalet timmar i de samhällsorienterande ämnena från 17 till 16, eftersom ämnet teknik skulle ingå med två veckotimmar bland de naturorienterande ämnena, som ju sammanlagt skulle ha 15 veckotimmar.

Utbildningsutskottet föreslog dock i sitt betänkande (UbU 1979/80:45) att antalet timmar på högstadiet för de samhällsorienterande ämnena skulle vara oförändrat. Utskottet anslöt sig i övrigt i fråga om orienteringsämnena till propositionens förslag och uttalade också för sin del att religionskunskapen skulle vara ett särskilt ämne inom de samhällsorienterande ämnena.

Riksdagen följde utskottet (RD 1978/79:166 s. 20 (d), 167 s. 137 (d)).

	Antal veckotimmar		
	Lgr 69	Prop. förslag	Lgr 80
Orienteringsämnena	30	31	32
Samhällsorienterande	(17)	(16)	(17)
Naturorienterande	(13)	(15) ¹	(15) ¹

¹ Därav två veckotimmar för teknik

Betygsfrågan

I fråga om betygsättningen i grundskolan gällde enligt Lgr 69 följande. Betyg gavs i årskurserna 3, 6 och 7 vid slutet av vårterminerna samt i årskurserna 8 och 9 vid slutet av varje termin. Skolstyrelsen i kommunen kunde besluta att betygen i årskurs 3 och 6 skulle ersättas med någon annan form av besked.

Frågan om betyg i grundskolan och andra skolformer har varit föremål för åtskilliga utredningar. Den nuvarande s. k. relativa betygsskalan infördes i grundskolan efter lagstiftning 1962. Den har sedan också införts i gymnasiet.

År 1973 tillkallades en parlamentarisk utredning (BU 73) som år 1977 avlämnade sitt betänkande (SOU 1977:9) Betygen i skolan. BU 73 analyserade noggrant de olika syftena med betygsättningen, nämligen syftena att tillgodose behoven av information och motivation och utgöra grund för urval till arbetsliv och fortsatt utbildning. BU 73 fann att betygens viktigaste funktion var såsom urvalsinstrument till vidare utbildning och arbetslivet. Utredningens bedömning var emellertid att de nuvarande betygen skulle kunna ersättas av graderade omdömen.

I läroplanspropositionen ansåg föredraganden också att det som motiverade betygen i grundskolan var just deras roll som urvalsinstrument. Däremot delade föredraganden remissinstansernas kritik av de föreslagna

omdömena. Föredragandens slutsats var att det f. n. inte finns något alternativ till betygen för att klara av det urval till fortsatt utbildning som måste ske vid ett begränsat antal platser. Statsrådet betonade emellertid det angelägna i ett intensifierat arbete för att ta fram andra urvalskriterier än betyg.

I propositionen föreslog regeringen att betygsättningen i grundskolan skulle inskränkas så att betyg ges endast vid slutet av samtliga terminer i årskurs 8 och 9.

När det gäller intagningen till gymnasieskolan föreslog BU 73 ett intagningsförfarande som bygger på att intagning görs på grundval av höstterminsbetyget i årskurs 9. Förslaget innebar att tiden för ansökan till gymnasiet går ut vid höstterminens slut. Under vårterminen får eleverna sedan meddelande om de tagits in på den studieväg de sökt eller inte. Föredragande statsrådet, som i och för sig såg stora fördelar med det föreslagna systemet, ville dock avvakta en försöksverksamhet och förordade därför att det gamla systemet med preliminär intagning på höstterminsbetygen och en slutlig antagning på vårterminens slutbetyg skulle behållas. Utbildningsutskottet (UbU 1978/79:45 s. 59 ff.) ansåg också fördelarna stora med en definitiv antagning på höstterminsbetygen men fann det också angeläget med en bred försöksverksamhet. Enligt utskottets uppfattning borde en reform genomföras så snart som möjligt och med riktning att intagningen till läsåret 1982/83 skulle göras på höstterminsbetygen enbart.

I läroplanspropositionen uttalades inte någonting direkt om *hur* betygen skulle sättas i orienteringsämnena, dvs. om det skulle ges sammanfattande betyg eller betyg i vart och ett av de ingående ämnena. I ett avsnitt om arbetssättet i skolan och då särskilt när det gäller temastudier och projektarbeten uttalade dock föredraganden att det låg ett stort värde i en samverkan över de traditionella ämnesgränserna och att kursplanen i orienteringsämnena därför bör utformas så att den underlättar en sådan planering. En ämnesövergripande uppläggning var dock enligt föredraganden inte något krav. "Däremot är det betydelsefullt att man i fortbildning, i läromedelsutformning och i kommentarmaterial från SÖ underlättar för de lärare och elever som väljer en samlad undervisning." (Prop. 1978/79:180 s. 84.)

Förutom vad som redovisats ovan i fråga om intagning på höstterminsbetygen föranledde propositionens förslag inte några uttalanden eller erinringar från utskottets sida. Riksdagen följde utskottet.

Den 14 februari 1980 utfärdade regeringen på föredragning av statsrådet Britt Mogård förordningen (1980:64) om mål och riktlinjer i 1980 års läroplan för grundskolan, enligt vilken den nya läroplanen skall gälla fr. o. m. läsåret 1982/83. Enligt förordningen ingår i läroplanen en kort inledning samt huvudavsnitten mål och riktlinjer, timplaner, föreskrifter för timplaner samt kursplaner. Vidare ingår olika slag av kommentarmaterial. Genom den nämnda förordningen fastställdes inledningen samt huvudavsnittet mål och

riktlinjer. Övriga delar skulle enligt förordningen fastställas senare av regeringen.

Den 16 oktober 1980 utfärdades förordningen om kursplaner i 1980 års läroplan för grundskolan, varigenom de av SÖ utarbetade förslagen till kursplaner fastställdes. Förordningen ingår i SÖ:s publikation Läroplaner 1982:2. Föredragande var statsrådet Britt Mogård.

Den 30 oktober 1980 utfärdades förordningen om timplaner och föreskrifter för timplaner i 1980 års läroplan för grundskolan, varigenom huvudavsnitten timplaner och föreskrifter för timplaner fastställdes. Förordningen ingår i SÖ:s publikation Läroplaner 1980:3. Föredragande var statsrådet Britt Mogård.

Kommentarmaterial till läroplanen utges fortlöpande sedan början av hösten 1980 genom SÖ:s försorg. Kommentarmaterialet förnyas och aktualiseras fortlöpande.

Som en följd av riksdagens beslut i anledning av läroplanspropositionen anges nu i läroplanens (Lgr 80) timplaner för högstadiet riktider för samhälls- och naturorienterande ämnen. I föreskrifter för timplanerna räknas de ämnen upp som ingår i resp. sektor. I kursplanerna för orienteringsämnena nämns de ingående delämnena. Huvudmomenten har grupperats under andra rubriker än de traditionella, men de enskilda ämnena kan fortfarande identifieras. I mål och riktlinjer talas bl. a. om betygen. Där anförs att "betyg skall sättas i de ämnen eller ämnesgrupper som upptas på högstadiets timplan samt tillvalskurserna 8 och 9".

Den 6 maj 1982 utfärdades förordningen (1982:251) om ändring i skolförordningen (1971:235). Föredragande var statsrådet Ulla Tillander. Genom ändringen förordnades om betygsättningen i olika ämnen och ämnesgrupper i grundskolan att 6 kap. 9 § skolförordningen skall ha följande lydelse.

6 kap.

9 § Betyg ges i årskurserna 8 och 9 i slutet av varje termin.

Betyg ges i ämnena barnkunskap, bild, engelska, hemkunskap, hemspråk, idrott, matematik, musik, slöjd, svenska, svenska som främmande språk, samhällsorienterande ämnen och naturorienterande ämnen samt i tillvalskurser. Betyget i samhällsorienterande ämnen resp. naturorienterande ämnen är ett sammanfattande betyg för ämnesgruppen.

Intagningen i gymnasieskolan regleras i förordningen (1966:24, omtryckt 1982:352) om grundskolans kompetensvärde. I den nämnda förordningen föreskrivs sålunda att de behöriga sökandena till gymnasieskolan skall fördelas i tre grupper efter skolunderbyggnad (7 §) samt att företrädet mellan de sökande i varje grupp skall bestämmas efter ett jämförelsetal (10 a§) som bl. a. utgörs av sökandenas poäng för betyg (10 b§) enligt föreskrifter som SÖ meddelar (12 §).

Samma dag, den 6 maj 1982, uppdrog regeringen åt SÖ att SÖ vid fastställandet av betygsformulär för årskurserna 8 och 9 i grundskolan skulle

utforma dessa så att information kan lämnas om en elevs studieresultat även i de delämnena som ingår i resp. ämnesgrupp. Samtidigt uppdrogs (genom ett särskilt beslut) åt SÖ att komma in med förslag om hur viktning av betygen skall ske vid intagningen till gymnasieskolan, så att man kan ta skälig hänsyn till att olika ämnen, ämnesgrupper och tillval har olika omfattning i form av studietimmar på högstadiet. Enligt beslutet skulle SÖ redovisa sina förslag senast den 1 augusti 1982. Bakgrunden till uppdraget till SÖ angående viktningen av betygen var den att föreskriften om sammanfattningsbetyg annars kunde innebära vissa problem.

Den 2 september 1982 utfärdade regeringen efter föredragning av Ulla Tillander en förordning med provisoriska bestämmelser om betyg i årskurs 9 i grundskolan m. m. Bakgrunden var bl. a. den att SÖ inte kunde redovisa uppdraget angående viktning av betygen förrän senare under hösten. I förordningen stadgades att skolstyrelsen i varje kommun för varje skola skulle få besluta att betyg skulle ges även i vart och ett av de i de samhällsorienterande resp. naturorienterande ämnesgrupperna ingående ämnena, dvs. geografi, historia, religionskunskap, samhällskunskap, biologi, fysik, kemi och teknik. Vid intagningen till gymnasiet skulle i fråga om beräkning av ett betygsmedelvärde gälla att sammanfattningsbetyget räknas som om det hade getts i vart och ett av de ingående delämnena. Om eleverna fått både sammanfattningsbetyg och betyg i de enskilda ämnena, skulle eleverna dessutom få möjlighet att tillgodoräkna sig den högsta betygssumman (poängsumman) av antingen sammanfattningsbetyget eller delbetygen. Om eleverna inte haft undervisning i ämnet teknik eller religionskunskap skulle något betyg inte ges i dessa delämnena. Förordningen innebar sålunda en valfrihet för skolstyrelsen att besluta om delbetyg eller sammanfattningsbetyg samt en möjlighet för eleverna i sådant fall att välja det som innebar den högsta poängsumman.

Exempel

8 delämnen ingår. Betygen i delämnena fördelar sig enligt följande.

Delämnen	alt 1	alt 2	Delämnen	alt 1	alt 2
Geografi	4	4	Biologi	4	4
Historia	4	4	Fysik	5	5
Samhällsk.	5	4	Kemi	3	3
Religionsk.	3	3	Teknik	5	4
Sammanfattnings- betyg/SO-ämnena	4		Sammanfattnings- betyg/NO-ämnena	4	
			alt 1	alt 2	
Poängsumma baserad på delbetyg			33	31	
Poängsumma baserad på sammanfattnings- betyg			4 x 4		
			4 x 4		
			32	32	

Samtidigt med beslutet om valfrihet mellan sammanfattningsbetyg och betyg i enskilda ämnen gick utbildningsdepartementet ut med ett pressmeddelande.

I anledning av bl. a. skrivelser från vissa skolstyrelser och Hem och Skola-föreningar beslutade regeringen den 25 november 1982 en särskild förordning (1982:993) med provisoriska bestämmelser om undervisning och betygssättning i orienteringsämnena på grundskolans högstadium m. m. Förordningen var signerad av statsrådet Bengt Göransson.

Enligt 2 § denna förordning får undervisningen i de samhälls- resp. naturorienterande ämnena bedrivas i varje särskilt orienteringsämne i stället för som sådan ämnesövergripande undervisning som följer av Lgr 80. Om undervisning anordnas i enskilda ämnen skall det ges betyg i varje sådant ämne i stället för ett sammanfattningsbetyg för ämnesgruppen (3 §). Rektor eller arbetsenhetskonferensen skall besluta om undervisningen skall ske ämnesvis eller enligt grundtanken i Lgr 80 (4 §). Vid intagningen till gymnasiet och beräkning av betygsmedelvärde skall sammanfattningsbetyget räknas som om det getts i vart och ett av ämnena. I den mån undervisning inte har ägt rum i delämnet teknik skall betyg inte ges i det ämnet. Motsvarande gäller för den som varit befriad från undervisning i religionskunskap (7 §). Förordningen innebar sålunda att betyg skall sättas efter hur undervisningen faktiskt varit.

Genom förordningen upphävdes den tidigare förordningen från den 2 september 1982. De nya bestämmelserna skulle gälla även för höstterminen 1982.

Samma dag, den 25 november 1982, uppdrog regeringen åt SÖ att bl. a.

vidta åtgärder för att stimulera en förändring mot ett ämnesövergripande arbetssätt i orienteringsämnena. Enligt uppdraget skall SÖ också utarbeta kommentarmaterial om undervisningen i orienteringsämnena. Vidare uppdrogs åt SÖ att stimulera en utveckling av läromedlen mot en ämnesövergripande uppläggning. Senast den 1 mars 1986 skall SÖ till regeringen redovisa en bedömning av när övergången till ämnesövergripande undervisning kan vara genomförd.

Den 26 oktober 1982 besvarade statsrådet Bengt Göransson en interpellation (IP 1982/83:2) av Britt Mogård (m) och en fråga (F 1982/83:6) av Ulla Tillander (c) i riksdagen (prot. 1982/83:15 s. 93 d).

Den 5 november 1982 redovisade SÖ i promemorian Viktning av betyg vid urval för intagning till gymnasieskolan sin syn i viktningsfrågan. Enligt SÖ är det med hänsyn till de intagningsmässiga effekterna inte motiverat att införa bestämmelser som innebär att betyg skall viktas i relation till den andel av undervisningstiden som varje ämne motsvarar. Även hänsynen till de pedagogiska effekterna talar, enligt SÖ, i samma riktning. SÖ var därför inte beredd att föreslå några ändringar i förordningen om grundskolans kompetensvärde.

Den 7 december 1982 besvarade statsrådet Bengt Göransson tre frågor av riksdagsledamöterna Barbro Sandberg (fp), Per Unckel (m) och Larz Johansson (c) i riksdagen (F 1982/83:129, 130 och 138, besvarade i snabbprot. 1982/83:42 anf. 20–30).

I budgetpropositionen (prop. 1982/83:100 bil. 10 s. 227 ff.) redovisar föredraganden (statsrådet Bengt Göransson) vad som förevarit i betygsfrågan samt anför att regeringen bör inhämta riksdagens godkännande av vad regeringen beslutat om undervisningen och betygsättningen i orienteringsämnena.

Utfrågning inför konstitutionsutskottet av förra statsrådet Ulla Tillander den 7 april 1983 angående blockbetyg

Olle Svensson: Utfrågningen i dag utgår från ett granskningärende som rör blockbetygen. Vi brukar ge den som kallats till utskottet möjlighet att lämna en inledande redogörelse.

Ulla Tillander: Jag har fått ta del av den sammanställning som har gjorts med anledning av ärendet. Såvitt jag kan se är händelseförloppet mycket korrekt återgivet. Det gäller både de beslut som fattades av mittenregeringen och det som föregick de besluten – jag tänker då på läroplansbeslutet från 1979 och utformningen av läroplanen – liksom det som skedde efter valet.

Det som står i läroplanen beträffande betygen återges ganska kortfattat på s. 39. Det står att betyg skulle sättas i de ämnen och ämnesgrupper som finns upptagna på högstadiets timplan.

Det var första gången som begreppet ämnesgrupper tillämpades, och det hade sin speciella förklaring. Det berodde på läroplanens konstruktion. I lgr 69 fanns det en klar gränsdragning mellan de enskilda ämnena. Jag tänker då på orienteringsämnena fysik, kemi, historia, religionskunskap osv. De hade sin speciella rubrik, och varje ämne hade sina mål och riktlinjer, timplaner och kursplaner.

I lgr 80 hade det skett en ganska stor förändring. Där sammanfördes de olika orienteringsämnena till två block – det naturorienterande blocket och det samhällsorienterande blocket. Det följdes sedan upp mycket konsekvent av timplanen, som finns på s. 157 i läroplanen.

I timplanen finns de enskilda orienteringsämnena inte längre med. I lgr 69 fanns de med, och dessutom fanns det angivet hur många timmar varje ämne skulle ha. I högstadiets timplan är de nu sammanförda till samhällsorienterande ämnen med 17 timmar och naturorienterande ämnen med 15 timmar. Man gör två undantag. Det ena gäller ämnet teknik, som skall ha 2 timmar, och det andra gäller religionskunskap, men med religionskunskap är det en speciell sak. Det ämnet skall vara integrerat bland de samhällsorienterande ämnena med ett undantag, och det är när det i klassen finns elever som vill ha befrielse från undervisningen – då ska man kunna ange hur många timmar man tänker undervisa i ämnet för att elever med viss trosbekännelse skall kunna bli befriade från motsvarande tid.

Läroplanen var skriven och utfärdad redan 1980. När vi skulle ta ställning till den insåg vi att den skulle komma att vålla problem. När man ser på timplanen inser man det. I lgr 69 hade man haft 19 betyg, tror jag, och i lgr 80 blev det 13 ämnen. Bara detta att det skulle bli färre betyg skulle naturligtvis vålla problem. Om man ser på timfördelningen finner man att 1 timme ägnas

åt barnkunskap och 17 åt samhällsorienterande ämnen. Betygen skulle ha samma tyngd, så man förstod att det skulle vålla problem. Även om obalansen funnits tidigare poängterades den genom att man sammanförde ämnen i block.

Vi diskuterade detta mycket ingående och vi undersökte också vad vi kunde göra åt problemen. Vi var inne på att gå till riksdagen. All expertis, pedagogisk såväl som juridisk, menade att om man skulle ändra i läroplanen var man tvungen att göra det genom ett riksdagsbeslut.

Nu skall man komma ihåg att situationen var annorlunda under våren än den sedan var under hösten. Diskussionen hade inte riktigt kommit i gång och naturligtvis inte heller strejker och demonstrationer och liknande.

Då fattade vi i regeringen två beslut. Vi gav skolöverstyrelsen i uppdrag att utarbeta en betygsblankett som skulle göra det möjligt för skolorna att i både åttan och nian sätta betyg också i enskilda ämnen. Det andra uppdraget var att lägga fram ett förslag om viktning av betygen.

De uppdragen skulle vara klara till den 1 augusti. Nu blev de av någon anledning inte klara, och sedan gick tiden fort. Alla känner till hur det blev när skolorna startade den 20 augusti.

Då fattades beslutet att man skulle multiplicera sammanfattningsbetyget med 4, men ute i skolorna upplevdes det som problematiskt och orättvist. Det finns också beskrivet i materialet att om eleverna vet med sig att de fått t. ex. betygen 4, 3, 3, 3 blir sammanfattningsbetyget en trea.

Då fattade vi i regeringen det beslutet i början av september att man förutom sammanfattningsbetygen, som vi var bundna av genom läroplanen, också skulle ha möjlighet ute på skolorna att efter skolstyrelsebeslut sätta betyg i de enskilda oä-ämnena och tillgodoräkna eleverna det betyg som var mest förmånligt för dem. Det blev ingen millimeter rättvisa, men å andra sidan var det så nära ett riktigt bra beslut vi över huvud taget kunde komma. Riksdagen var ju inte samlad. Hade den varit det, hade vi gått till riksdagen. Vi gjorde också klart i ett pressmeddelande att när riksdagen återigen samlades skulle vi på det sätt vi då hade möjlighet till ta upp frågan och se till att den återigen behandlades.

En sak som vi diskuterade då och som inte kunde genomföras eftersom det skulle ha varit att bryta mot läroplanen var att besluta om att skjuta på genomförandet för att man sedan i lugn och ro i riksdagen skulle kunna diskutera frågan. Det gick inte, och därav det provisoriska beslut som vi fattade.

Den sista veckan före påsk fattade vi i riksdagen ett beslut om att göra ett undantag från lgr 80 och i stället ge möjlighet för de skolor som så vill att läsa efter lgr 69, men det innebär att de 17 eller 15 timmar som tillfaller samhällsorienterande resp. naturorienterande ämnen måste fördelas på de olika orienteringsämnena. Det får man alltså göra ute på skolorna.

Sammanfattningsbetyg var ingalunda någonting nytt. Redan genom det beslut som fattades om lgr 69 gick det att ha en ämnesövergripande

undervisning. Om man undervisade på det sättet hade man möjlighet att ute i skolorna fatta beslut om att också sätta sammanfattningsbetyg. Det har man gjort i ca 20 % av landets skolor utan att det över huvud taget har diskuterats.

Alla känner också till att man på lågstadiet har läst hembygdskunskap, och det är ingenting annat än en sammanfattande undervisning i orienteringsämnen. På mellanstadiet läste man naturkunskap och inte de enskilda ämnena biologi, fysik och kemi. Naturkunskapen samlades så småningom tillsammans med historia, religionskunskap och samhällskunskap till OÄ, och i de flesta skolorna har eleverna fått ett OÄ-betyg.

Kerstin Nilsson: Som jag har uppfattat det medgav läroplanen en frihet att välja blockundervisning eller ämnesundervisning i samhällsorienterande ämnen på gymnasiet. Enligt vad jag vet har man också inom skolledningarna och bland lärarna uppfattat att det fanns en sådan valfrihet. Var det då inte väl tidigt att den 6 mars 1982 förordna om sammanfattningsbetyg i ämnesgrupperna, när blockundervisningen inte var genomförd i realiteten?

Ulla Tillander: Ja, det kan man tycka att det egentligen var, men det var så konsekvent genomfört i läroplanen att det inte fanns något utrymme i läroplanens formulering för en sådan tolkning utan att man gick till riksdagen och begärde en ändring.

Enligt lgr 69 fanns det en klar gränsdragning mellan enskilda ämnen, men man kunde ha en ämnesövergripande undervisning om man så ville och sätta sammanfattningsbetyg. Det förändrades genom den nya läroplanen. Där har man inte längre de enskilda ämnena rubricerade och mål och riktlinjer och kursplaner och timplaner angivna för enskilda ämnen, utan man har samlat dem i block. I den nya läroplanen står som rubrik samhällsorienterande ämnen resp. naturorienterande ämnen, och enskilda ämnen ingår som moment därunder. Det är konsekvent genomfört. Egentligen borde man naturligtvis när läroplanen antogs ha gjort samma undantag som man gjorde när beslutet fattades om lgr 69 men omvänt. Eftersom man inte ville tvinga igenom en ämnesövergripande undervisning borde man också ha givit utrymme för att sätta betyg efter undervisningsform, men det fanns inte utrymme för det enligt lgr 80. Det var nödvändigt med ett riksdagsbeslut. Det riksdagsbeslutet fattades nu när riksdagen var samlad.

I det beslut som fattades av riksdagen före påsk görs ett undantag från gällande läroplan. Man får dispens för att läsa enligt lgr 69, men tanken med lgr 80 var inte att man skulle läsa efter lgr 69.

Kerstin Nilsson: I realiteten var blockundervisningen inte genomförd och kunde inte genomföras. Fanns det läromedel tillgängliga så att det i praktiken var möjligt att genomföra den?

Ulla Tillander: Det var det problemet vi arbetade med, för sådan var faktiskt situationen. Men när beslutet om ny läroplan fattades 1979 beslöts det att den skulle genomföras i alla landets skolor från hösten 1982 och i alla årskurser. Tidigare läroplaner hade införts i årskurserna 1, 4 och 7 så att de successivt genomfördes. Det här var någonting nytt. Dessutom var förutsättningarna ute i skolorna inte så goda trots att riksdagen år 1979 hade beslutat om att tillföra skolväsendet 200 miljoner för information om den nya läroplanen så att den kunde genomföras fr. o. m. 1982. Tanken var inte att det inte skulle vara klart 1982, utan tanken var att läroplanen skulle kunna genomföras. Ser man på högstadiets timplaner och kursplaner finner man att det är konsekvent genomfört från början till slut. Det är en mycket stor förändring jämfört med 1969.

Kerstin Nilsson: Fanns det över huvud taget läromedel tillgängliga så att man kunde genomföra blockundervisning?

Ulla Tillander: Nej, det gjorde det naturligtvis inte. Det fanns inte heller då den förra läroplanen beslutades, men då hade 20 % av landets skolor en ämnesövergripande undervisning, och de hade i konsekvens därmed satt sammanfattningsbetyg. På andra håll hade man integrerad undervisning. Det var ingenting nytt. Det som upplevdes som problem var att betygssättningen skulle genomföras tvångsvis. Att integrerad undervisning i olika grader förekom vet alla som arbetat i en skola.

Elisabeth Fleetwood: Också mina frågor gäller förordningen av den 6 maj.

Anser du inte att läroplanen 1980 medger att lärare och elever kan välja mellan olika sätt att disponera stoffet?

Ulla Tillander: Jo, det tycker jag absolut att det finns utrymme för. Däremot finns i timplanen inget utrymme för att sätta betyg i de enskilda ämnena, utan där måste man fatta ett nytt beslut, vilket också riksdagen har gjort. Om man jämför högstadiets timplan med lgr 69 finns inte de enskilda ämnena med. Det är egentligen märkligt att en så konsekvent uppföljning av tanken bakom läroplansbeslutet inte uppmärksammades och inte vållade någon debatt. Man sade att samhällsorienterande ämnen skulle omfatta 17 timmar men utan någon uppdelning på religionskunskap, historia, geografi och samhällskunskap. Samma sak med de naturorienterande ämnena.

Elisabeth Fleetwood: En timplan består av flera delar. Där ingår en timtablå med uppdelning i 17 resp. 15 timmar. Men till timplanen hör också föreskrifterna på s. 159, där det sägs att i samhällsorienterande ämnen ingår – så nämns de fyra delämnena – och i naturorienterande ämnen ingår, och så nämns ytterligare fyra. Vår uppfattning är att de enskilda ämnena fortfarande kvarstår. Det är om detta som diskussionen har rört sig mellan de 7 ämnesföreningarna och skolmyndigheterna. Ämnena har inte försvunnit.

men den nya lgr 80 lägger större vikt vid samverkan. Samverkan har förekommit också i lgr 69. Samverkan mellan ämnena är en nödvändighet och har alltid funnits.

Vi är tydligen eniga om rätten för lärarna att lägga upp undervisningen. Det står på s. 41. Jag skall inte citera det om inte någon önskar att jag gör det. Däremot vill jag föra till protokollet att man på s. 41 finner uttalanden som stöder detta.

Den 17 mars tog utbildningsutskottet ställning och sade att betyg skall sättas efter undervisningens uppläggning. Det verkar ju logiskt. Har man läst i block kan man sätta betyg i block. Inom parentes sagt tror jag inte att en så övergripande blockundervisning är effektiv. Men har man läst de enskilda ämnena bör man också ha rätt att sätta enskilda betyg.

Tycker du att utbildningsutskottets ställningstagande var riktigt?

Ulla Tillander: Jag tycker inte att utbildningsutskottets ställningstagande före påsk var riktigt. Vi hade ett särskilt yrkande där vi krävde att begränsningen i tiden skulle tas bort.

Elisabeth Fleetwood: Du ville utsträcka tiden?

Ulla Tillander: Den frihet i undervisningen som man ger skolorna fram till läsåret 1985/86 tycker vi skall finnas också därefter. Det behöver inte finnas någon yttersta gräns eller deadline.

Elisabeth Fleetwood: Du tycker tydligen att utbildningsutskottets ställningstagande är riktigt förutom att gränsen icke borde sättas.

Ulla Tillander: Däremot tycker jag det är riktigt att ge skolorna möjlighet att sätta antingen sammanfattningsbetyg eller betyg i enskilda ämnen. Jag tycker också att tolkningen av lgr 80 är riktig, att om man väljer att läsa ämnesvis måste man också ha en uppdelning i tiden, vilket inte finns i högstadiets timplan. Du var inne på det när du sade att ämnena finns kvar. Det är klart att man inte skrotade ämnena, men det viktiga i lgr 80 är att man genomgående förordar en ämnesövergripande undervisning jämfört med lgr 69, där man genomgående förordar ämnesundervisning men gör undantag. I lgr 80 vänder man på det.

Man kan naturligtvis om man så vill läsa ämnesvis, men det som jag betraktar som fel i lgr 80 är att timplanen styr undervisningen när man inte delar upp tiden på de olika ämnena. Varför gör man den skillnaden mellan lgr 69 och lgr 80, om det inte finns någon mening bakom? I lgr 69 fanns en tidsuppdelning på de olika ämnena, men här finns inte det. Det står naturligtvis att de olika ämnena skall finnas med i undervisningen, däremot ingenting om tiden. På det sättet tycker jag att läroplanen gör fel, eftersom den tvingar fram ett visst undervisningssätt.

Jag tror att incitament till detta redan fanns i SIA-utredningen. Den handlade ju om att man skulle förändra skolans inre arbete. Sedan fattades

beslut om samlad skoldag och ändrat arbetssätt, och man eftersträfvade kanske också att ha färre lärare på högstadiet. Det finns de som varit med om hela detta händelseförlopp och känner till intentionerna.

Vad man borde ha gjort var att anvisa en möjlighet att läsa ämnesvis, men det fanns inget utrymme för det i läroplanen. Det var därför som experterna menade att om man skulle göra en ändring måste man gå till riksdagen.

Elisabeth Fleetwood: Då är jag tillbaka i min första fråga, som du svarade ja på. Jag frågade om det fanns frihet för lärare och elever att forma utbildningen som man ansåg riktigt. I läroplanen finns formuleringar som anger att en utpräglad ämnesundervisning är möjlig. Det står positivt om detta, och det sägs att den är knuten till läroplanen. Nu är det inte den pedagogiska frågan vi diskuterar här, så jag skall inte gå in på den, men där var vi eniga från början att den friheten fanns att utforma undervisningen antingen i enskilda ämnen eller i block.

När jag fått svar på den frågan vill jag ställa en tredje fråga. Anser du inte med hänsyn till det första svaret, att det finns en frihet att läsa enskilt och sätta betyg i enskilda ämnen, att blockläsning med blockbetyg icke är obligatorisk?

Ulla Tillander: Enligt timplanen är det obligatoriskt med sammanfattningsbetyg. På det sättet tycker jag att timplanen är felaktig, eftersom den är styrande. Man borde ha fattat ett beslut om att ändra det. Jag tycker inte att detta är fullständigt.

Elisabeth Fleetwood: I beslutet den 6 maj säger du att det enbart finns möjlighet för blockbetyg. Är det riktigt enligt det första svaret att det finns möjlighet enligt läroplanen att undervisa på det ena eller andra sättet?

Ulla Tillander: Man tvingar inte fram en ämnesövergripande undervisning i alla landets skolor i ett slag genom en läroplan. Däremot tycks man försöka tvinga lärarna till det genom en timplan som inte anger tiden för de olika oä-ämnena och där de olika ämnena inte finns medtagna.

Elisabeth Fleetwood: Eftersom timplanen omfattar både timtablån och föreskrifterna som följer på nästa sida. 159, hävdar jag att det finns en uppdelning i ämnen men att man överlätit på elever, lärare, klassråd osv. att göra en fördelning, kanske ibland beroende på lokala förhållanden, mellan ämnena, och att den möjlighet som fanns i lgr 69 kvarstår.

Ulla Tillander: Du uttrycker en önskan att man hade gjort ett kompletterande tillägg i läroplanen. Det var det vi ville gå till riksdagen med, men tiden var knapp. Det borde naturligtvis ha gjorts under det långdragna arbete som läroplanen var föremål för. Vi hade kort tid på oss, eftersom läroplanen skulle genomföras fr. o. m. hösten 1982. För att i alla fall åstadkomma någon förbättring fattade vi de två besluten om att ge skolöverstyrelsen i uppdrag att utarbeta en betygsblankett som skulle göra det möjligt att sätta betyg också i

enskilda ämnen och att föreslå en viktning av betygen. Jag tycker det hade varit bättre om man från början givit skolorna möjlighet att ge antingen sammanfattningsbetyg eller betyg i enskilda ämnen beroende på undervisningssättet. Men enligt både juridisk och pedagogisk expertis som varit med om läroplansbeslutet redan från början fanns ingen annan möjlighet än att gå tillbaka till riksdagen.

Elisabeth Fleetwood: Jag hävdar således att förordningen av den 6 maj 1982, där Ulla Tillander säger att enbart blockbetyg kan ges, icke har stöd i lgr 80 och att det fanns andra möjligheter.

Ulla Tillander: Jag hänvisar till att läroplanen är konsekvent genomförd också i timplanen. Timplanen finns upptagen på s. 157. Tidigare var det självklart att man läste orienteringsämnena med en uppdelning i tiden på de olika ämnena så att de skolor som ville kunde läsa enskilda ämnen. Här är det konsekvent genomfört: 17 timmar för samhällsorienterande och 15 timmar för naturorienterande ämnen.

Att man nu har gjort undantag – för det är vad man gjort genom budgetpropositionen – från lgr 80 och tillåter skolorna att läsa efter lgr 69 beror på att verkligheten visade sig obändigare än vad läroplansfäderna hade förutsett att den skulle bli.

Olle Svensson: Själva debatten i ärendet kommer senare i utskottet. Frågestunden är till för att skapa underlag för den debatten.

Bertil Fiskesjö: Jag vill understryka vad ordföranden nyss sade. Vi har dessa hearings för att fråga dem som kommit hit, inte för att debattera.

Det ur konstitutionsutskottets synpunkt intressanta måste vara om regeringen har överskridit sina befogenheter när den fattat olika beslut.

Jag vill ställa en rak fråga. Du menar att de beslut som regeringen har fattat efter det att läroplanen genomfördes står helt i överensstämmelse med den av Britt Mogård signerade läroplanen?

Ulla Tillander: Ja. Det framgår klart av timplanen.

Hans Nyhage: Jag vill ställa en fråga om Ulla Tillanders inledning i dag. Du sade att läroplanen föreskriver att betyg skall ges i ämnen och ämnesgrupper – jag tar inte tillbaka det. Nu står det inte så, utan det står ämnen eller ämnesgrupper. Ser du någon skillnad mellan orden *och* och *eller*? Jag gör det.

Ulla Tillander: På s. 157 finns ämnen och ämnesgrupper upptagna. Ämnena är barnkunskap, bild, engelska, hantikunskap, idrott, matematik, musik, slöjd, svenska och tillval. Ämnesgrupperna är två, nämligen samhällsorienterande resp. naturorienterande, och man kan där icke skilja ut de enskilda ämnena.

Hans Nyhage: Vi skall inte argumentera, men jag gör en väldig skillnad mellan *och* och *eller*. Ordet *eller* innebär ett val, men ordet *och* innebär att det skall vara båda delarna.

Ulla Tillander: Det spelar ingen roll, för betyg skall sättas i det som finns upptaget på högstadiets timplan, och där finns inte längre de enskilda orienteringsämnena medtagna.

Eftersom du själv varit med i hela läroplansarbetet vet du att det är en naturlig följd av den nya synen på arbetssättet att ämnesrubrikerna i lgr 80 inte längre finns med. I lgr 69 står det kemi, fysik, historia, religionskunskap osv. Här är det en total förändring. Ämnena är samlade i ämnesblock, och rubrikerna är samhällsorienterande ämnen, resp. naturorienterande ämnen.

Hans Nyhage: Vad ligger i begreppet samhällsorienterande ämnen? Det är flertal.

Ulla Tillander: Alla de här frågorna har jag själv ställt under den korta tid jag arbetat med skolfrågorna. Jag är förvånad över att intentionerna från läroplansbeslutet 1979 är så radikalt uppföljda i den läroplan som infördes hösten 1982 både när det gäller beskrivningen av orienteringsämnena och när det gäller uppföljningen i timplanen, där det icke längre finns någon anvisning om antalet timmar för de enskilda ämnena. Jag är mycket förvånad över det. Man kan säga att vi alla är ansvariga för utvecklingen och att ingen kan frita sig från ansvar, men ett tillfälle då man absolut borde ha uppmärksammat detta var när läroplanen utformades.

Fråga: Svaret på den frågan ges i läroplanen på s. 7. I samhällsorienterande ämnen ingår geografi, historia, religionskunskap och samhällskunskap. Där anges ämnena. Där är svaret på frågan i vad mån ämnena påverkas av den tid som ägnas åt dem.

Ulla Tillander: Man måste se på hela läroplanens uppbyggnad. Man kan fråga sig vad avsikten var med att ändra på konstruktionen av orienteringsämnena och ändra på konstruktionen av timplanen. Tidigare hade det varit en uppdelning på olika ämnen, men nu samlade man orienteringsämnena i två block. Den förändring som genomfördes 1979 i jämförelse med skolöverstyrelsens förslag att orienteringsämnena skulle samlas i *ett* block var att man i stället genom riksdagsbeslutet gjorde en uppdelning i två block. Det innebär en fullständig uppföljning i läroplanen. Hade man velat ändra på det, hade man haft goda möjligheter att göra det. Vi hade inte tillräckligt med tid på oss – annars skulle vi som sagt ha gått till riksdagen.

Jag vill återigen hänvisa till det riksdagsbeslut som fattades före påsk. Det är väl ingen som ifrågasätter att det riksdagsbeslutet behövdes för att ge skolorna möjlighet att sätta antingen sammanfattningsbetyg eller betyg i enskilda ämnen.

Fråga: Har jag rätt eller fel när jag säger att i riksdagsbeslutet angående läroplanen sägs ingenting om att det skall sättas blockbetyg?

Ulla Tillander: Det är det som är det märkliga. Det står ingenting om detta i läroplansbeslutet från 1979, men vad vi hade att ta ställning till var den läroplan som utformades 1980. Intentionerna från läroplansbeslutet om samverkan över ämnesgränserna är så konsekvent och radikalt genomförda att man har samlat de enskilda ämnena i två orienteringsämnesblock utan angivande av tiden för de enskilda ämnena.

Kerstin Nilsson: Jag har satt ett stort frågetecken i kanten för regeringens uppdrag till skolöverstyrelsen att fastställa ett betygsformulär. Det kan hända att jag läst igenom detta väl flyktigt, men jag förstår inte hur det skulle fungera. Det sägs att man skulle kunna lämna uppgifter om elevernas studieresultat även i de delämnena som ingår i resp. ämnesgrupp: samhällsorienterande resp. naturorienterande. Hur skulle det fungera i praktiken? Skulle det fungera som ett officiellt betyg vid sidan av blockbetygen? Skulle eleverna kunna välja det ena eller det andra?

Ulla Tillander: Du menar det beslut som fattades den 6 maj? Då beslöt vi att skolöverstyrelsen skulle utarbeta en betygsblankett som inte skulle se ut som timplanen gör. Under rubriken samhällsorienterande resp. naturorienterande ämnen skulle man ge utrymme för att sätta betyg i enskilda ämnen som information till eleverna. Men vi var bundna av sammanfattningsbetygen. Enligt läroplanen fanns inget utrymme för någonting annat. Som jag sagt tidigare hade vi gärna sett att man ute i skolorna fått bestämma, om man skulle sätta betyg i blocket eller i de enskilda ämnena, men det gick inte. Därför skulle en betygsblankett utformas där man som information till eleverna kunde ge betyg i enskilda ämnen.

Kerstin Nilsson: Skulle det fungera som officiellt betyg?

Ulla Tillander: Det skulle stå på betygsblanketten som information, men eleverna skulle inte få tillgodoräkna sig det.

Kerstin Nilsson: Jag har erfarenhet från skolformer där man har sammanfattningsbetyg, men där förekommer inte den typen av formulär. Det finns skolformer där man använder omdömen.

Ulla Tillander: Möjlighet till sammanfattningsbetyg har funnits sedan 1969, men någon diskussion om att tvångsvis genomföra det fördes aldrig. Eleverna upplevde det som en brist, när det inte växte fram på ett naturligt sätt, att man plötsligt fick så många färre betyg. Betygen i de enskilda oä-ämnena var för elevernas egen information.

Kerstin Nilsson: Det betygsformuläret kunde då inte följa med ansökningar till olika skolformer?

Ulla Tillander: Det betyg som skulle gälla för inträde till gymnasiet var sammanfattningsbetyget.

Ove Eriksson: Ulla Tillander sade att man tidigt insåg att detta skulle välla problem och att man utnyttjade expertis. Det vore intressant att höra vilken roll skolöverstyrelsen har spelat när det gäller tolkningen.

Ulla Tillander: Skolöverstyrelsen hade väl spelat sin roll för läroplanens utformning, för där är det konsekvent genomfört, det som skolöverstyrelsen var ute efter.

Ove Eriksson: Ni hade inga kontakter med skolöverstyrelsen när det gällde att tolka det som skrivits?

Ulla Tillander: Jag hade kontakt med SÖ. Jag frågade hur det kom sig att, trots att 200 miljoner anslagits för information om läroplanen, det inte hade nått ut vilka konsekvenser läroplanens formuleringar skulle få för betygsättningen. Inte heller var läroplanens formuleringar kända ute på skolorna. Då menade skolöverstyrelsen att en orsak kanske var att betygsfrågan var alltför känslig att diskutera och att den därför undvikits.

Ove Eriksson: Så SÖ gav inte någon tolkning att det skulle vara ett sammanfattningsbetyg?

Ulla Tillander: Diskussioner fördes om det men det fanns sakkunniga på departementet som varit med från SIA-utredningen till läroplansbeslutet och läroplanens utformning. Det fanns både politiskt sakkunniga och andra sakkunniga som varit med om hela händelseförloppet.

Gunnar Biörck: På grund av otillräcklig spetsfundighet från min sida och mera av allmän medmänsklighet vill jag fråga följande: betraktar sig Ulla Tillander som offer för en otillfredsställande konsekvensanalys av lgr 80 med avseende på betygsättningen under utredning och riksdagsbehandling i förening med grundlagens bestämmelser om avlämnande av propositioner och frånvaro av riksmöte under sommaren, och skulle hon under gynnsammare förhållanden ha handlat annorlunda?

Ulla Tillander: Om vi hade haft bättre tid på oss och om riksdagen hade varit samlad, hade vi gått till riksdagen för att få ett ändringsbeslut. Jag skrev i en artikel i Svenska Dagbladet – före valet, naturligtvis – att vi hade för avsikt att gå till riksdagen för att få frågan prövad och ge möjlighet för de skolor som så ville att sätta betyg i enskilda ämnen. Det deklarerade vi också i pressmeddelanden. Tiden var alltför knapp. Att det skulle bli ett val utnyttjades dessutom på sitt sätt. Det är vi väl alla medvetna om från TV:s reportage minte minst från de södra delarna av landet.

Olle Svensson: Vi tackar Ulla Tillander för att du velat ställa upp och ge oss denna information som underlag för vårt beslutsfattande.

JUSTITIEDEPARTEMENTET

F3

Gösta Welander

PM angående kontroll av säkerhetspolisens verksamhet, m. m.

Enligt 2 § personalkontrollkungörelsen (1969:446) får i det register som finns vid säkerhetsavdelningen (SÄK) föras in de uppgifter som behövs för den särskilda polisverksamheten. En anteckning i registret får emellertid inte göras enbart av det skälet att någon genom tillhörighet till organisation eller på annat sätt har gett uttryck för politisk uppfattning.

2 § personalkontrollkungörelsen ändrades den 22 september 1972 (1972:505). Ändringen innebar att föreskrifter angående tillämpningen av 2 § skulle meddelas av regeringen.

I samband med ändringen av 2 § meddelade regeringen samma dag i en skrivelse till rikspolisstyrelsen vissa bestämmelser angående inriktningen av SÄK:s arbete. I skrivelsen läggs principerna fast för registreringen av medlemmar i politiska organisationer som har våld på sitt program eller som kan befaras använda våld för sina politiska syften.

Medlemmar i eller sympatisörer med utländska organisationer eller grupper som kan befaras här i riket eller i andra stater bedriva eller ha bedrivit politisk omstötningsverksamhet, vari ingår utnyttjande av våld, hot eller tvång som medel, skall registreras. Medlemmar i eller sympatisörer med svenska politiska organisationer som enligt sina program skall verka för att omvandla samhället med våld får registreras i säkerhetspolisens register endast om vederbörande genom sina åtgärder har gett anledning till misstanke att han kan vara beredd att delta i verksamhet som innebär fara för rikets säkerhet eller som syftar till och är ägnad att med våld förändra det demokratiska statsskicket eller påverka rikets ställning som oberoende stat.

Kungl. Maj:t utfärdade den 27 april 1973 tilläggsföreskrifter till 2 § personalkontrollkungörelsen (kvalificerat hemliga). Dessa föreskrifter ersattes av en förordning den 3 december 1981 med vissa bestämmelser om verksamheten vid rikspolisstyrelsens säkerhetsavdelning. Förordningen, som trädde i kraft den 1 januari 1982, är kvalificerat hemlig.

Det finns ett antal kontrollfunktioner inbyggda i systemet för att garantera att givna föreskrifter följs.

I rikspolisstyrelsens styrelse ingår bl. a. sex lekmannarepresentanter. Dessa är samtliga av hävd riksdagsledamöter. De har full insyn i SÄK:s verksamhet och ett avgörande inflytande på frågor om att lämna ut uppgifter ur SÄK:s register. De närmare reglerna om utlämnande av uppgifter ur registret finns i 11–15 §§ personalkontrollkungörelsen.

JO och JK har oinskränkta möjligheter till insyn i SÄK:s verksamhet och begagnar sig regelbundet härav. JO har vid flera tillfällen efter ingående granskning avvisat påståenden om politisk åsiktsregistrering (se t. ex. JO:s ämbetsberättelse 1973 s. 43 och 1976/77 s. 49. Se även JK:s beslut den 24 november 1978 och JO:s beslut den 25 januari 1979.)

En ytterligare kontrollfunktion utövas av *justitieministern*, som tillsammans med statssekreteraren i Ju, en statssekreterare i SB samt chefen för polisenheten i Ju regelbundet sammanträffar med rikspolischefen och chefen för SÄK. Vid dessa sammanträffanden går aktuella ärenden igenom. En del av dessa sammanträffanden sker i samband med besök på SÄK, varvid en närmare genomgång av någon viss del av verksamheten äger rum. Personalkontrollen är en av de verksamhetsgrenar som ägnas särskild uppmärksamhet. Genom stickprovskontroller och genomgång av akter och annat material kontrolleras att regeringens särskilda föreskrifter följs.

Justitiekommittén har självfallet också möjligheter att kontrollera SÄK:s verksamhet.

Riksdagen får anledning att ta ställning till SÄK:s verksamhet främst i anslutning till JuU:s betänkande med anledning av budgetpropositionen. I dessa betänkanden har personalkontrollinstitutet och därtill hörande frågor behandlats vid ett flertal tillfällen under de senaste tio åren. Ett antal motioner som utgår från att åsiktsregistrering förekommer har under stor politisk enighet avstyrkts av utskottet och avslagits av riksdagen, t. ex. JuU 1979/80:3, 1979/80:31 och 1981/82:38.

I ett antal frågor och interpellationer under de senaste tio åren har vidare justitieministrarna redogjort för regeringens inställning och för de garantier av olika slag som finns till skydd för den enskildes integritet.

Presskonferensen den 3 februari 1983

I samband med regeringssammanträdet den 3 februari i år informerade justitieministern regeringen om de iakttagelser som han hade gjort vid en granskning av SÄK:s verksamhet. Denna granskning hade påbörjats under hösten 1982 och var ett sätt för justitieministern att bilda sig en uppfattning om och i så fall vilka förändringar som hade skett i SÄK:s verksamhet i förhållande till de riktlinjer som hade lagts fast av den förra socialdemokratiska regeringen.

Den bedömning som regeringen gjorde sammanfattades i sex punkter. De angavs i ett pressmeddelande daterat 1983-02-03. Vid den presskonferens som ägde rum samma dag i riksdagshuset utvecklade justitieministern ytterligare de sex punkterna. Dessa är avsedda som ett åtgärdsprogram, att tas upp med SÄK. På grund av den s. k. Elwinaffären valde justitieministern att ge offentlighet åt sina iakttagelser från genomgången av SÄK i ett något tidigare skede än som ursprungligen hade varit avsett.

F. n. pågår diskussioner med företrädare för rikspolisstyrelsen och de fackliga organisationerna om genomförandet av de åtgärder som har aktualiserats.

PM angående regeringens handläggning av vissa ärenden om undantag från tätbebyggelseförbud

Kort översikt av gällande rätt på byggnadslagstiftningens område

Byggnadslagen (1947:385, omtryckt 1981:872; BL) innehåller bestämmelser om planläggning och byggande. Enligt 2 § BL skall grundragen för markens användning i en kommun anges i en generalplan. För flera kommuners gemensamma planläggning upprättas en regionplan (3 § BL). När det behövs för den närmare regleringen, skall det genom kommunens försorg upprättas stadsplan (27 § BL) eller, när det visserligen inte behövs stadsplan men det ändå behövs en mer detaljerad reglering av bebyggelsen, byggnadsplan (107 § BL.).

Byggnadsverksamheten inom ett område som inte ingår i stadsplan eller byggnadsplan regleras genom utomplansbestämmelser som utfärdas av regeringen (77 § BL). Sådana har utfärdats i bl. a. 29 § byggnadsstadgan (1959:612, omtryckt 1981:873; BS). Nybyggnad får inte ske i strid mot utomplansbestämmelser (79 § BL.).

För att mark skall få användas för bebyggelse förutsätts att den ur allmän synpunkt är lämplig för ändamålet. Normalt sker en sådan prövning i samband med planläggning, men prövningen kan, när det gäller tätbebyggelse i mindre omfattning, också ske i samband med att en ansökan om byggnadslov prövas (5 § BL.).

Enligt 56 § 1 mom fjärde stycket BS får byggnadslov inte medges för nybyggnad, som innefattar tätbebyggelse i BL:s mening. Förbudet gäller dock inte 1) nybyggnad för jordbrukets, fiskets, skogsskötselns eller därmed jämförligt behov och inte heller för 2) tätbebyggelse av mindre omfattning enligt 5 § BL..

Dispens från förbudet mot nybyggnad som innebär tätbebyggelse kan meddelas när det föreligger särskilda skäl. Dispens meddelas av länsstyrelsen eller, efter beslut av länsstyrelsen i vissa fall, av byggnadsnämnden. Om länsstyrelsen eller byggnadsnämnden skulle meddela en sådan dispens och dispensen skulle kunna inverka på någon grannes rätt, skall dock grannen först beredas tillfälle att yttra sig innan tillståndet ges (67 § BS).

Undantaget för "tätbebyggelse i mindre omfattning" i 5 § BL och 56 § BS infördes först genom lagstiftning 1977 och trädde i kraft den 1 juli 1977. Enligt övergångsbestämmelser skall de nya reglerna inte tillämpas i ärenden som anhängiggjorts i första instans före ikraftträdandet.

En utförligare redogörelse för gällande rätt på byggnadslagstiftningens område finns i konstitutionsutskottets betänkande 1977/78:35 (s. 110–116).

Något om den fysiska riksplaneringen

Genom riksdagsbeslut 1972 uppställdes särskilda riktlinjer för fritidsbebyggelse inom vissa avgränsade områden av landet, bl. a. kusterna. Riktlinjerna syftar till att betona behovet av planering och återhållsamhet med fritidsbebyggelse i dessa områden. Riksdagen beslöt 1979 om vissa mindre ändringar av riktlinjerna. Enligt 1979 års beslut skall det för de högexploaterade kusterna, till vilket område bl. a. Nynäshamn hör, gälla att enskild fritidsbebyggelse i princip bör medges endast i form av mindre kompletteringar av befintlig bebyggelse.

Riktlinjerna har ansetts gälla för de statliga myndigheterna. Formellt sett gäller de däremot inte för kommunerna, även om det förutsätts att också kommunerna beaktar dem.

En utförligare redovisning av riksdagens beslut i frågor om den fysiska riksplaneringen finns i konstitutionsutskottets betänkande 1980/81:25 (s. 28 ff och 179 ff).

Regeringens handläggning av visst ärende om dispens från tätbebyggelseförbud i Nynäshamn

Frågan rörde tillstånd att bygga ut en gäststuga på 15 m² till 32 m² i Nynäshamns kommun. För området gäller utomplansbestämmelser. Området berörs också av den fysiska riksplaneringens riktlinjer för högexploaterad kust.

En fastighetsägare ansökte om tillstånd att bygga till en gäststuga på 15 m² till 32 m² på sin fastighet i Torö socken, Nynäshamns kommun. På fastigheten fanns redan förutom gäststugan ett fritidshus på ca 40 m², ett båthus på ca 20 m², en vedbod och en lekstuga. Tillbyggnaden innebar att gäststugan skulle kompletteras med bl. a. kök, duschrum och wc.

Byggnadsnämnden avstyrkte ansökan med motiveringen att den tillbyggda gäststugan skulle komma att utgöra en andra bostadsfastighet. Med hänvisning till bebyggelsesituationen på fastigheten och gällande riktlinjer i den av kommunen antagna kommunöversikten fann nämnden att den föreslagna tillbyggnaden skulle vara olämplig ur allmän synpunkt. Ansökan avslogs sålunda.

Länsstyrelsen konstaterade i sitt beslut den 22 april 1981 att utomplansbestämmelser gällde för området och att därför förbud rådde mot nybyggnad som innefattade tätbebyggelse. Länsstyrelsen fann att den föreslagna gäststugan föll under tätbebyggelseförbudet. Vidare fann länsstyrelsen att det under rådande bebyggelsesituation – med fyra komplementbyggnader förutom huvudbyggnaden – såväl på fastigheten som i bebyggelseområdet i övrigt var olämpligt från allmän synpunkt att tillföra gäststugan funktioner som fanns i huvudbyggnaden. Länsstyrelsen delade också byggnadsnäm-

dens bedömning att den tillbyggda gäststugan skulle komma att utgöra en andra huvudbyggnad på fastigheten. Länsstyrelsen fann därför att särskilda skäl för undantag från tätbebyggelseförbudet inte fanns och lämnade ansökningen utan bifall.

I sin besvärsskrivelse till regeringen anförde fastighetsägaren bl. a. att avsikten med tillbyggnaden var att bereda sommarvistelse för hennes föräldrar, som tidigare ägt fastigheten men överlätit den till henne och hennes familj. Det var inte fråga om någon planerad permanent bosättning för någon av familjerna.

I sitt beslut den 16 september 1982 (dnr Pl 1102/81) konstaterade regeringen (bostadsdepartementet) att fastigheten berörs av den fysiska riksplaneringens riktlinjer för högexploaterad kust, vilket bl. a. innebär att enskild fritidsbebyggelse som regel inte bör tillkomma annat än i form av mindre kompletteringar av befintlig bebyggelse. Regeringen delade myndigheternas bedömning att den tillbyggda gäststugan blir ett självständigt fritidshus och att det därför krävs dispens för tillbyggnaden. I sin dispensprövning gjorde regeringen följande bedömning.

Avsikten med tillbyggnaden är att möjliggöra ett flergenerationsboende på en tomt som redan tagits i anspråk för fritidsboende. Den tillbyggda gäststugan ligger i sådan anslutning till det befintliga fritidshuset att byggnaderna kompletterar varandra på ett naturligt sätt inom den gemensamma tomtplatsen. Med hänsyn till det anförda och då det inte finns några motstående allmänna intressen som utgör hinder mot byggnadsföretaget anser regeringen att det i detta fall finns särskilda skäl att medge dispens. Besvären skall således bifallas.

Beslutet är undertecknat av statsrådet Birgit Friggebo.

Samma dag beviljade regeringen dispens i ett liknande ärende om tillbyggnad på en fritidstomt.

I anledning av båda besluten gick bostadsdepartementet ut med ett pressmeddelande (1982:49) vilket bifogas i utdrag. (Underbilaga.)

Regeringens handläggning av visst ärende om dispens från tätbebyggelseförbud i Munkedals kommun (fastigheten Bråland 3:1)

Saken gällde tillstånd att uppföra ett bostadshus på en fastighet i Munkedals kommun. Fastigheten är belägen inom ett område där utomplansbestämmelser äger tillämpning.

Ägaren, (G), till fastigheten Bråland 3:1 i Foss socken, Munkedals kommun, ansökte hos byggnadsnämnden om förhandsbesked avseende uppförande av ett bostadshus på fastigheten. Den planerade byggnaden var avsedd som bostad åt en person som skulle sköta bevakning och arbeten vid Brålands Laxfiske. Brålands Laxfiske var en av G bedriven rörelse, vars

verksamhet främst bestod av upplåtelse av fiskerätt till sportfiskare.

Byggnadsnämnden beslöt den 15 februari 1977 att lämna s. k. negativt förhandsbesked, dvs. avslå G:s ansökan.

Länsstyrelsen konstaterade i beslut den 31 augusti 1977 att byggnadsföretaget skulle innefatta tätbebyggelse och att byggnadsnämndens beslut fick anses innefatta vägrad dispens från tätbebyggelseförbudet. När det gäller frågan om Brålands Laxfiske kunde omfattas av undantagsregeln i 56 § 1 mom. fjärde stycket BS, enligt vilken nybyggnad för fiskets behov inte omfattas av tätbebyggelseförbudet, anförde länsstyrelsen att oavsett om rörelsen hade sådan omfattning att den utgjorde G:s huvudsakliga förvärvsarbete så var den ändå baserad på sportfiske. Enligt länsstyrelsens mening var därför undantagsregeln inte tillämplig i G:s fall. Länsstyrelsen gick därefter över till att pröva om särskilda skäl att meddela dispens enligt 67 § BS förelåg. Länsstyrelsen anförde därvid att det inte påståtts att byggnaden av bevakningsskäl e. d. måste vara belägen på eller i direkt anslutning till den eller de fastigheter där fisket bedrivs. Länsstyrelsen fann inte heller i övrigt att det framkommit några omständigheter som kunde utgöra särskilda skäl för dispens och lämnade därför ansökningen utan bifall.

I sina besvär till regeringen (bostadsdepartementet) anförde G att han behövde hjälp med bevakning av sin laxfiskeanläggning, fångst av avelslax och uppodling av laxungar. Av ett yttrande från fiskerikonsulenten framgick att byggnaden var nödvändig för driften vid anläggningen och av ett granskningsyttrande till byggnadsnämnden från den berörda stadsarkitekten att det inte förelåg hinder mot byggnadsföretaget ur plansynpunkt under förutsättning att vatten, avlopp och vägutfart kunde ordnas på godtagbart sätt. Under återopande härav och av omständigheterna i övrigt fann regeringen i beslut den 28 december 1978 särskilda skäl föreligga att medge undantag från tätbebyggelseförbudet.

Då länsstyrelsen i sitt beslut inte tagit ställning till erforderligt tillstånd med hänsyn till väglagens bestämmelser återförvisade regeringen ärendet till länsstyrelsen för fortsatt handläggning. – Regeringens beslut var undertecknat av statsrådet Birgit Friggebo.

Efter regeringens beslut har en tomt avstyckats från G:s fastighet Bråland 3:1. Den nya fastigheten har beteckningen Bråland 3:24.

I ärendet uppkom även fråga om grannes hörande i denna typ av dispensärenden. Justitiekanslern (JK) har i beslut den 30 september 1982 konstaterat att gällande föreskrifter om grannes hörande inte har iakttagits vid beredningen i regeringskansliet och att detta utgjort en brist i handläggningen. Med anledning av att regeringskansliet vid tidpunkten för JK:s granskning infört nya handlägningsrutiner lät JK det bero med viss anmärkning. Denna fråga berörs inte vidare i promemorian.

*Underbilaga***Utdrag ur pressmeddelande 1982:49 av den 16 september 1982***Lättare att bygga fritidshus*

Regeringen vill göra det lättare för människor att utan alltför stora kostnader skaffa ett fritidshus i attraktiva områden såsom t. ex. Stockholms skärgård. Dock är behovet att hushålla med marken stort just i sådana områden. Det ligger ett stort socialt värde i att flera generationer kan bo tillsammans på en fastighet. Regeringen vill därför göra det möjligt att få bygga ytterligare något hus för fritidsboende i anslutning till ett redan befintligt fritidshus.

Därför har regeringen i dag givit tillstånd till två fritidshus på samma tomt. I ett fall var det fråga om att ändra en gäststuga till ett fritidshus på 32 kvm med kök, dusch och wc. I ett annat fall gällde det ett helt nytt hus på ca 64 kvm. Båda husen låg intill befintliga fritidshus på tomterna. Avsikten med byggena var att föräldrar ville ge sina barn och deras familjer möjlighet att ha egna hushåll på fritidstomterna.

Den här typen av lösningar bör kunna vara möjlig om husen har en gemensam tomtplats så att mer mark inte behöver tas i anspråk. Den nya byggnaden skall vara avsedd att komplettera det befintliga huset med ytterligare en bostad för familjens behov. Självfallet gäller detta bara under förutsättning att tomtplatsen har sådan utformning och sådant läge att det nya huset inte medför olägenheter med hänsyn till omgivningen. I de ifrågavarande ärendena var det utrett att inga sådana olägenheter förelåg.

*Bilaga 16 A***Utfågning inför konstitutionsutskottet av generaldirektör Anders Forsse, SIDA den 12 april 1983 angående vissa frågor rörande biståndsprojektet Bai Bang**

Olle Svensson: Vi hälsar generaldirektör Anders Forsse välkommen. Vi har ett granskningsärende om ifrågasatt tvångsrekrytering av arbetskraft till det svenska biståndsprojektet Bai Bang och om vissa uttalanden som gjorts från regeringssidan i det fallet. Det vore värdefullt att få en orientering från ämbetsverket. Innan jag lämnar ordet fritt för frågor överlämnar jag därför ordet till den vi har kallat.

Anders Forsse: Jag skall naturligtvis försöka vara kortfattad och tänkte spontant bära uppehålla mig vid tre spörsmål för att sedan försöka svara på frågor.

Först och främst vill jag nämna litet om bakgrunden till det här pappers- och massakomplexet. Sverige började lämna utvecklingsbistånd i konventionell bemärkelse till Vietnam 1973, då kriget mellan Förenta staterna och Nordvietnam hade avslutats. Redan tidigare hade vietnameserna resonerat om sin önskan att få bistånd på industriområdet och då i synnerhet på pappers- och massaområdet. Man hade gjort en del sonderingar i förväg, men fr. o. m. 1973 började planeringen på allvar för ett sådant här pappers- och massakombinat, som det då kallades. Det kom att förläggas till en liten ort på den nordvietnamesiska landsbygden som heter Bai Bang – därav namnet på projektet. Bai Bang ligger i en provins som heter Vinh Phu. Därför kallas projektet också Vinh Phu-projektet. 1974 slöt den dåvarande svenska regeringen ett avtal med den vietnamesiska regeringen om detta projekt. Jag var förresten själv med om avtalsförhandlingarna.

Avtalet gick ut på att Sverige skulle lämna visst närmare beskrivet stöd i form av konsulttjänster och materiel till det här projektet, så att det kunde uppföras och bli i stånd att producera papper och massa till en volym av ungefär 50 000 ton massa och 50 000 ton papper. Siffrorna stämmer inte riktigt men på ett ungefär. Man tänkte sig då att det skulle bli klart 1979. Den högsta kostnad som var förutsedd – den var inte avtalsfäst men förutsågs i en budget som knöts till avtalet – var 750 milj. kr. Verkligheten blev den, som jag tror att utskottets ledamöter har sig bekant, att projektet blev färdigt 1982. Det invigdes i november 1982 och kostade 1 390 milj. kr., alltså inte dubbelt så mycket men en bit under dubbelt så mycket som man från början hade tänkt.

Projektet är färdigt i den meningen att industrianläggningen finns där och rent tekniskt kan producera i planerad omfattning. Åtskilliga problem kvarstår emellertid innan man kan räkna med att det här projektet stadigvarande kan fungera på det sätt som är avsett. Problemen handlar om

råvarutillförsel, transporter, utbildning av personal – framför allt driftsledning. Vi har f. n. ett driftstödsavtal med Vietnam, som går ut på att Sverige skall lämna stöd för att klara ut också dessa andra problem.

Riksdag och regering gick för tre år sedan med på att det totala biståndet till det här projektet, inkl. driftstöd och problemlösning, skulle få kosta 2 000 milj. kr. Därav har vi nu använt ungefär 1 700 milj. kr. Det inkluderar alltså en investering på 1 390 miljoner, som jag nämnde, och driftstöd och stöd i form av råvarutillförsel, som ju har lämnats därutöver. Återstoden av dessa pengar, som alltså inte har använts ännu, hoppas vi få regeringens medverkan till att få använda för fortsatt driftstöd under ytterligare en tvåårsperiod. Vi anser oss alltså ha sparat in närmare 300 miljoner inom 2 000-miljonersramen. Vi trodde det skulle gå, men det har det inte gjort, och vi hoppas få använda dessa inbesparade medel för fortsatt driftstöd. Min egen bedömning är – den gäller ännu så länge inte för regeringen eller ens för SIDA:s styrelse – att det kommer att behövas fortsatt driftstöd under lång tid för att anläggningen skall kunna fungera.

Detta är det största biståndsprojekt i konventionell mening som staten någonsin har gett sig in på, och det är ett av de största industriprojekt som finns i Sydostasien. Det låter mycket, men jag vill också säga att för ett svenskt företag i denna bransch är den här anläggningen vad man brukar kalla för småpotatis. Det finns knappast något svenskt företag i den här branschen som i dag skulle ge sig in på ett så här litet projekt. Man resonerar i termer av 200 000 à 300 000–400 000 ton om året. Det är sådana projekt som svenska företag ger sig in på att bygga exempelvis i Brasilien. Bai Bang är alltså ett litet projekt. Det är helt olika proportioner som gäller i Sydostasien och i Sverige i detta avseende.

Man kan fråga sig varför vi gav oss in på ett sådant här stort projekt. SIDA har ju inte någon erfarenhet – och bör inte heller ha det – då det gäller att planera och genomföra industriprojekt annat än som finansär och allmän övervakare. Det tycker jag inte är så konstigt, eftersom det närmast är självfallet att en statlig biståndsmyndighet inte skall hålla på med det tekniska genomförandet – det måste anförtros åt företagen. Det bör sägas att i den mån genomförandet skulle anförtros svenska företag, vilket väl får anses som naturligt för att inte säga ofrånkomligt, fanns det knappast någon mindre enhet än denna som man kunde ge sig på. I betraktande av vietnamesiska förhållanden hade det möjligen varit att föredra att ha ännu mindre enheter, t. ex. 5 000–10 000 tons enheter, dvs. ungefär en tiondel så stora som Bai Bang. Det klarar inte vi i Sverige, utan det hade i så fall blivit en fråga för t. ex. kinesiska biståndsgivare.

Det fanns alltså goda skäl för att man valde just den här kalibern. F. ö. insåg inte vietnameserna, då vi slöt avtalet, att även denna kaliber var mycket för stor för dem själva. De ville i själva verket ha en mycket större anläggning än den som sedan kom till stånd. 50 000 ton om året kan man säga var resultatet av en ganska seg vietnamesisk-svensk dragkamp. Man kan

naturligtvis i efterhand fundera över om denna dragkamp slutade på det optimala sättet eller på något annat sätt. Men det är inte mycket att göra åt detta nu. Jag kan emellertid konstatera att detta att sköta och driva anläggningen överstiger dagens vietnamesiska förmåga. Då talar jag om organisatorisk och administrativ kapacitet.

Det krävs alltså, som jag nämnde, fortsatt svenskt stöd lång tid framåt. Det behöver i och för sig inte bli dyrt. Det handlar mest om att finansiera en personalinsats i det här projektet åtskilliga år framåt, t. ex. under tio år framåt eller något sådant.

Det handlar också egentligen om ett slags samhällsömdaning. Genom detta projekt ökar tillgången på papper i Vietnam med mellan 60 och 100 %. Varje invånare i Vietnam kommer alltså att få avsevärt mycket mer papper till sitt förfogande. Det handlar om en höjning från ungefär 2 kg till ungefär 3 kg per invånare och år. I Sverige är tillgången på papper betydligt över 200 kg per invånare och år, så det är ändå inte fråga om några stora siffror.

Det handlar också i hög grad om en ömdaning av hela den bygd där projektet ligger. Det är en även för vietnamesiska förhållanden efterbliven bygd, där jordmånen är dålig och befolkningen ganska gles och där väldigt mycket krävs i form av utbildning och tillförsel av ytterligare arbetskraft och i form av ett mer rationellt utnyttjande av tillgängliga resurser än f. n. Vi har numera, kanske litet grand i efterhand, förstått – när jag säger vi talar jag om SIDA och i viss mån om de svenska regeringar som har engagerats i detta – att det även är fråga om någon form av landsbygdsutveckling och inte bara om att producera en viss kvantitet av papper.

Så långt bakgrunden till projektet.

Den andra frågan som jag skall beröra gäller det sätt varpå vietnameserna allokerar den tillgängliga arbetskraften till olika aktiviteter i landet. Då tänker jag inte bara på de svenskstödda aktiviteterna utan över huvud taget på hur man använder arbetskraft i Vietnam.

Vietnam är en kommuniststyrd stat med ett centraliserat beslutssystem. Man använder inte i princip arbetsmarknadsmässiga kriterier för att styra resurser, utan man använder en beslutsapparat på i princip samma sätt som gäller i Kina, Sovjet och åtskilliga östeuropeiska stater. I Vietnam går det alltså till så att den resurs det här är fråga om och som är intressant för konstitutionsutskottet, dvs. arbetskraft, helt enkelt dirigeras åt olika håll till olika verksamheter. Det är ett helt normalt inslag i det vietnamesiska samhället. Det går f. ö. till på samma sätt i Laos, där SIDA också är engagerad.

Utrikesministern har i ett svar till Margaretha af Ugglas i plenum redovisat en del detaljer i detta sammanhang, som jag kanske får hänvisa till och inte nu behöver upprepa.

När det så gäller den tredje frågan som jag skall ta upp, nämligen hur den vietnamesiska metoden – som alltså är generell – har tillämpats på Bai Bang-projektet, vill jag nämna att i det avtal vi slöt 1974 förutsågs att alla

resurser för projektet Bai Bang som inte ställdes till förfogande av svenska regeringen skulle ställas till förfogande av den vietnamesiska regeringen. Dit hörde – förutom tomtmark, en del byggnadsmaterial och en del arbetsledning – naturligtvis arbetskraft. Huvuddelen av arbetskraften i projektet, om man räknar efter huvuden, har naturligtvis ställts till förfogande av den vietnamesiska regeringen. Det har då skett på alldeles samma sätt som gäller för alla andra vietnamesiska verksamheter. Det förhållandet att Sverige har stött det här projektet har varit i princip ovidkommande för den frågan. Detta förklarar enligt min mening statsrådet Roine Carlssons yttrande i pressen, att det här är en vietnamesisk angelägenhet. Det är helt enkelt enligt projektavtalet ett vietnamesiskt åliggande att förse projektet med arbetskraft. Vi har många gånger haft anledning att vara missnöjda med det sätt på vilket vietnameserna fullgjort detta åliggande. Det har visat sig svårt att finna arbetskraft för alla de verksamheter som Vietnam har engagerat sig i. Vi har ibland inte fått fram den arbetskraft vi ansett behövlig – i varje fall inte i rätt tid. Vi har ofta fått göra påminnelser och ibland som villkor för förnyelse eller förlängning av avtalet fått kräva att vietnameserna skulle sköta sig bättre på den här punkten.

Bakgrunden till våra klagomål, som varit berättigade, har varit att vietnameserna, som sagt, har många olika aktiviteter för vilka det behövs arbetskraft. Vidare har provinsen Vinh Phu och orten Bai Bang inte framstått som särskilt attraktiva för vietnamesisk arbetskraft. Man har helt enkelt inte brytt sig om de direktiv man fått att komma dit. Alla som dirigerats dit har inte dykt upp. Vietnamesiska myndigheter har varit tröga i det här avseendet och kanske föredragit att försöka tillgodose andra aktiviteter. Det har hänt att personal som dykt upp i Bai Bang har avvikit.

På något stadium visade det sig också att levnadsförhållandena för arbetskraften i Bai Bang var sådana att de direkt påverkade förmågan att göra ett hyggligt jobb. För att uttrycka det enkelt och kanske litet drastiskt kan jag tala om att jag själv 1980 såg att en del av personalen – det var i huvudsak kvinnlig arbetskraft som användes för byggnadsarbeten – såg ledsen och mager ut. Vi genomdrev efter en del diskussioner med vietnameserna att denna personal skulle förses med mat – f. ö. bekostad av medel som redan på förhand var ställda till projektets förfogande. En del av de medel som var så att säga öronmärkta för det här projektet användes för att driva en kantine, ett värdshus, som fungerade som en personalrestaurang. Detta gav snabba och goda resultat. Det arbetades helt enkelt bättre efter detta.

Däremot har vi aldrig någonsin haft en känsla av eller fått något intryck av att personalen i Bai Bang skulle vara tvungen att arbeta där i den meningen att den på något sätt skulle bestraffas om den avvek, eller att den skulle vara försedd med tillsyningsmän av någon typ som tvingade den att fungera. Vi vet inte vad som har hänt med den personal som har avvikit utan myndigheternas

medverkan. Vi känner inte till att någon av dem skulle ha bestraffats. Vi har aldrig haft en känsla av att den personal som arbetat i Bai Bang har arbetat under förhållanden som skulle kunna jämföras med fångars eller något sådant.

Även med risk att vara ovidkommande får jag väl berätta att jag vid ett liknande projekt i Laos, där f. ö. diskussioner om tvångsarbetskraft också har förekommit, hade tillfälle att göra intervjuer med folk som jag valde ut på måfå. Givetvis fick det ske via tolk, men det var i alla fall jag som valde ut intervjuoffren. Dessa människor tillhörde en tidigare militär formation som hade stridit mot den nuvarande laotiska regeringen. Jag frågade dem om de var tvungna att vara där. De svarade: Ja, vi har blivit hänvisade det här arbetet. – Jag frågade: Om ni skulle smita härifrån, vad skulle då hända? Ingenting skulle hända, svarade de, vi skulle återvända till de jordbruksbygder där vi hör hemma.

Men där finns det inte någon jord och där är levnadsförhållandena så dåliga att vi nog föredrar att stanna där vi är, där det trots allt finns litet mera mat och något hyggligare levnadsförhållanden. – Detta kanske inte utan vidare kan överföras på Vietnam, men jag tror att det finns ganska många paralleller.

Herr ordförande! Jag slutar min genomgång här och står till förfogande för utskottets utfrågning.

Anders Björck: Jag har några frågor om det som har föranlett detta ärendes handläggning i konstitutionsutskottet, nämligen biträdande industriminister Roine Carlssons uttalanden vid invigningen. Får jag fråga: Innan Roine Carlsson förrättade invigningen, informerade SIDA honom eller frågade han om denna rekrytering av arbetskraft som förekommer?

Anders Forsse: Ja och nej. I samband med invigningen kan jag inte erinra mig att han ställde några frågor till mig eller någon av mina medarbetare i just detta sammanhang. Men Roine Carlsson har i sin tidigare befattning ingått i en rådgivande nämnd, som SIDA hade fram till 1979 eller 1980, tillsammans med företagsrepresentanter för att ge oss råd beträffande detta projekt. Han bör alltså ha känt väl till sådana frågor som på vad sätt olika resurser tillförs projektet.

Anders Björck: Har man från denna regerings eller tidigare regeringars sida ställt några frågor till SIDA om eventuell tvångsrekrytering av arbetskraft, eller har SIDA-ledningen funnit det nödvändigt eller lämpligt att informera regeringarna om denna typ av påståenden och förhållanden?

Anders Forsse: Med anledning av uppgifter som av och till har förekommit i svensk press har vi haft kontakt i första hand med utrikesdepartementet i denna fråga och redovisat de iakttagelser vi har gjort. Samtidigt har vi understrukit, vilket vi också har gjort gentemot massmedia, att vi självfallet

skulle ha reagerat på något sätt om vi själva hade kunnat konstatera att arbetskraften fanns på platsen under tvångsliknande förhållanden. Om det hade varit fråga om kedjefångar eller människor som piskades till arbete skulle vi ha reagerat alldeles oberoende av den inställning som en svensk regering kunde ha haft.

Anders Björck: I en artikel i Dagens Nyheter den 19 december 1982 som är författad av Mats Hådelld och Jan Aschan, som ju båda har varit knutna till Bai Bang-projektet på informationssidan, hävdar de att någon form av tvångsarbete trots allt förekommer, även om man kan diskutera själva etiketten. De hävdar att den officiella versionen som har förmedlats av bl. a. Claes Leijon, som är SIDA-ekonom i Hanoi, inte är riktigt korrekt. Detta är en sak som har diskuterats länge, det är inte bara Roine Carlssons uttalanden som har föranlett en debatt. Får jag fråga Anders Forse: På vilka sätt har ni under Bai Bang-projektet försökt kontrollera sanningshalten i dessa rykten? Hur säkra är ni på er sak?

Anders Forse: Det är väldigt svårt att svara specifikt på den frågan. Vi – dvs. mina medarbetare på biståndskontoret i Hanoi och mina ledande medarbetare på myndigheten här hemma – har tid efter annan tagit upp denna fråga med vietnameserna, särskilt i samband med att vi har varit missnöjda med deras prestationer. Vi har då frågat hur det går till att få fatt på folk. Vi har fått svar, ibland ganska utförliga svar, som vi har uppfattat det, att det har varit svårt att få folk att flytta dit, att man har sökt på olika håll i landet, framför allt i deltat, där överbefolkningen är påfallande. Man har då erbjudit folk de något bättre villkor som skulle gälla på denna avlägsna arbetsplats jämfört med vad som gäller på andra, mera attraktiva platser. Som jag tror att Mats Hådelld framhöll i detta sammanhang, har personalen blivit lurad. En del av de förmåner som utlovades arbetskraften har inte kommit den till del, beroende, tror jag, mindre på illvilja eller ond vilja än på organisatorisk, administrativ klantighet.

Anders Björck: Jag vill ställa ytterligare två frågor. Hur bedömer Anders Forse, som generaldirektör och chef för SIDA och med lång erfarenhet av denna typ av rekrytering – projektet i sig är unikt – de rekryteringsmetoder som man använder i Vietnam? Kan man kalla det för slavarbete? Om inte, vad är den korrekta beteckningen?

Anders Forse: Slavarbete är för mig liktydigt med att man tvingar en människa med fysiskt våld att utföra ett visst arbete på en viss plats, och det har det, enligt mitt bedömande, aldrig varit fråga om. Att denna form av dirigerad av arbetskraft sker med metoder som säkert inte skulle godkännas i det svenska samhället sammanhänger med att det vietnamesiska samhället har ett annat system än vi. Det tror jag att den svenska regeringen får förutsättas ha accepterat, då vi en gång accepterade Vietnam som programland.

Som biståndsmyndighet reagerar vi mot uppenbara brutaliteter och användning av våld. Det gör vi i alla länder, vare sig det är fråga om Vietnam, Moçambique eller Zimbabwe, men vi kan inte som biståndsmyndighet ifrågasätta det samhällssystem som finns i landet.

Anders Björck: Gösta Edgren, som är statssekreterare i utrikesdepartementet, har skrivit till ambassadör Ragnar Dromberg i Hanoi och bett att få information om detta. Vi har fått en kopia av brevet. Jag vet inte om svaret har kommit in ännu. Gösta Edgren ber att få det i god tid före de förhandlingar som skall äga rum i maj 1983.

Anders Forsse: Jag har inte sett svaret.

Anders Björck: Svaret finns ännu inte?

Anders Forsse: Jag tror inte att svaret finns.

Kurt Ove Johansson: Lars-Olof Edström på SIDA har i en tidningsartikel uttalat att SIDA drar en klar gräns i sitt biståndsarbete om folk tvingas till arbete med militära medel eller med andra våldsmetoder. Är du beredd att på denna punkt skriva under på vad han sagt?

Anders Forsse: Ja, helt klart.

Kurt Ove Johansson: Enligt andra uppgifter som också har förekommit i tidningsartiklar var anställningsbehovet 1982 vid Bai Bang 700 personer. Under en elvmånadersperiod från januari fram till början av december lyckades man rekrytera 400 personer. Det saknades alltså 300 för att nå det s. k. planmålet. Nu är antalet invånare, om jag förstått det rätt, i Vietnam ungefär 60 miljoner. Om det hade förekommit tvångsrekrytering, tycker inte du också att det vore egendomligt om man inte hade kunnat nå upp till planmålet 700?

Anders Forsse: Hade man tillgripit fysiskt våld är det klart att man hade fått dit hur många som helst.

Kurt Ove Johansson: Det styrker alltså det som du tidigare har sagt, att det knappast kan vara fråga om tvångsrekrytering.

Bertil Fiskesjö: Vietnam är en stor militärmakt, starkast i regionen. Jag såg någonstans en uppgift om att man använder militär för arbete av detta slag. Har det förekommit vid denna skogs- och pappersanläggning?

Anders Forsse: Inte såvitt vi känner till vid själva industrianläggningen. Däremot användes, såvitt jag vet, militär arbetskraft i någon utsträckning i Ham Yen-området, som ligger 8-10 mil norr om Bai Bang. Det är ett avverkningsområde som skall tillföra Bai Bang råvara. Där byggs det f. n. bivägar i ganska stor omfattning, och där används, eller har tidigare använts, åtminstone delvis militär arbetskraft. Det sker f. ö. överallt i landet. Man

använder armén för denna sortens anläggningsarbeten. F. ö. används också vietnamesisk militär i Laos för samma ändamål.

Anders Björck: Får jag ställa en fråga om det uttalande som har gjorts, att "om slavarbete förekommer eller inte är en intern vietnamesisk angelägenhet", för att citera tidningsuttalanden. Anser SIDA-chefen att slavarbete eller inte i ett SIDA-projekt är en intern angelägenhet för mottagarlandet?

Anders Forsse: Nej.

Anders Björck: Får jag då ställa ytterligare en fråga: Den referensgrupp som det talades om tidigare, hur länge existerade den, vilken typ av information fick den och hur arbetade den?

Anders Forsse: Den sammanträdde periodiskt här i Stockholm och företog ett par resor till Vietnam för att studera projektet. Den var sammansatt, som jag nämnde, av representanter för företag, tekniskt kunnande och facket. Roine Carlsson ingick som facklig representant en tid. Det fanns också andra sådana.

Lars Ernestam: Eftersom frågorna nu ställs mot bakgrund av det uttalande som biträdande industriminister Roine Carlsson har gjort skulle jag vilja ha ytterligare en precisering i fråga om arbetskraften, för det är ju den vi diskuterar. Har SIDA någon klar bild av varifrån i Vietnam arbetskraften kommer? Är det tidigare fiskare och jordbrukare i områden runt omkring, relativt nära, eller finns det också personal från Sydvietnam?

Anders Forsse: Såvitt jag vet – jag måste vara litet vag på denna punkt – handlar det mest om personer från deltaområdet i norr kring Röda Floden, söder om Bai Bang, men fortfarande i Nordvietnam. Det är alltså personal som från början väsentligen är jordbrukare, risodlare. Som jag nämnde används vid byggnadsarbeten i stor utsträckning kvinnlig arbetskraft. Det är ganska vanligt i Vietnam, exempelvis vid vägbyggen.

Nils Berndtson: Finns det några motsvarigheter i andra länder där man gör kraftansträngningar i ett uppbyggnadsskede eller efter krigshärjningar, beträffande sättet att rekrytera arbetskraft.

Anders Forsse: I alla de länder där man har en centraltidrikerad ekonomi, en ekonomi som inte bygger på ekonomiska incitament utan på beslut i en central apparat, är detta regel. I Vietnam, Laos, Moçambique, Angola – om vi nu kan säga att Angola över huvud taget fungerar – är det denna modell som tillämpas, naturligtvis med modifikationer och nyanser av alla möjliga slag. Dessa modifikationer och nyanser beror nog framför allt på att systemet inte fungerar – folk ställer inte upp, smiter eller modifierar systemet på något annat sätt.

Nils Berndtson: Kan det förhållandet att Sverige självt har fått pressa på för att få fram nödvändig arbetskraft för att fortsätta biståndet ha påverkat myndigheterna att försöka få fram arbetskraft så snabbt som möjligt?

Anders Forsse: Nej, jag tror inte att myndigheternas sätt att driva fram arbetskraft har påverkats av våra påminnelser. Det finns också andra biståndsgivare i landet som har haft precis samma problem. Det gäller framför allt ryssar och polacker men också danskar och tidigare norrmän. Jag föreställer mig att de rent vietnamesiska aktiviteterna har mött samma problem. Det har alltså varit ett allmänt tryck på myndigheterna att få fram arbetskraft till alla möjliga verksamheter. Jag tror inte att man har gjort någon särskild ansträngning för vår del i detta avseende. I många andra avseenden har man faktiskt gjort det, men inte i detta.

Olle Svensson: Kan vi då anse frågestunden avslutad?

Jag ber att få tacka generaldirektören för att vi har fått dessa muntliga redogörelser och svar, som underlättar vårt arbete.

Utfrågning inför konstitutionsutskottet av statsrådet Roine Carlsson den 19 april 1983 angående vissa frågor rörande biståndsprojektet Bai Bang

Olle Svensson: Vi har ett ärende anmält som rör Bai Bang-projektet och närmast vissa uttalanden som avser rekryteringen av arbetskraft.

Anders Björck: Enligt vad som upplysts oss av Anders Forsse har Roine Carlsson tidigare suttit i någon referensgrupp för Bai Bang-projektet, förmodligen i egenskap av förbundsordförande i Pappers. Har ni i den referensgruppen fått någon information om hur arbetskraft har rekryterats till projektet?

Roine Carlsson: Har Anders Forsse lämnat en sådan uppgift måste jag tyvärr korrigeras honom. Roine Carlsson har inte suttit i någon referensgrupp. En fackföreningsordförande från Vargön, som sedermera blev förhandlingsombudsman i förbundet, har däremot ingått i en referensgrupp kring Bai Bang-projektet.

Anders Björck: Det var alltså vad Anders Forsse sade, men det är möjligt att han har fel.

Roine Carlsson har uttalat följande enligt bl. a. Dagens Nyheter den 29/11, och såvitt jag förstår har det icke dementerats: "Vi har ingen anledning att ta ställning till hur vietnameserna löser problemet med att rekrytera arbetskraft. Det är en intern vietnamesisk angelägenhet." Är det ett korrekt uttalande?

Roine Carlsson: Nej, det är inte ett korrekt uttalande. Jag har inte för vana att spela in på band vad som sägs vid presskonferenser. Jag skall något kommentera bakgrunden.

Innan jag åkte ner till invigningen av Bai Bang fick jag av företrädare för utrikesdepartementet en genomgång av hur projektet har utvecklats och vilka olösta frågor som fanns kvar och vilka de aktuella problemen var. Vid ankomsten till Hanoi fick jag återigen en genomgång av detta av ambassadören, av SIDA-personal och av projektledningen. Därefter följde olika diskussioner med presidenten, med ordföranden och en serie vice ordförande i statsrådet och ett antal ministrar.

Det var framför allt en stor fråga som var föremål för outhärliga diskussioner, och det var betydelsen av en säker och kontinuerlig råvarutillförsel till fabriken för att man skulle kunna fylla produktionsmålen och kunna förmedla det skolbokspapper ut till skolorna som var slutprodukten.

Det har visat sig under projektets gång, som jag har följt – dock icke i

någon referensgrupp utan av allmänt intresse för denna typ av verksamhet ända från början – att tillverkningen och råvarutillförseln skulle erbjuda speciella svårigheter. Det fanns tecken som tydde på att trots att vietnameserna ansträngde sig till det yttersta behövde vi ytterligare understryka behovet av en säker och trygg råvarutillförsel till fabriken. Vid de genomgångar som jag nämnde tidigare var det ett genomgående tema.

Innan jag fortsätter vill jag informera om att jag för ett antal år sedan gjorde ett besök i Bai Bang på SIDA:s uppdrag och ägnade en stor del av min tid åt de skogsområden där avverkningarna pågick eller förbereddes. Jag fick ett mycket bestämt intryck redan då av att arbetet drevs enligt de åtaganden och intentioner som fanns i projektet. Jag hade otaliga tillfällen till diskussioner med de vietnamesiska skogsarbetarna och dem som ledde skogsavverkningarna både på svensk och på vietnamesisk sida.

När sedan den aktuella frågan ställdes vid presskonferensen av en journalist svarade jag mot bakgrund av att jag under hela mitt besök i Vietnam vid invigningstillfället haft dessa diskussioner med företrädare för regeringen om betydelsen av ett kontinuerligt och uthålligt inflöde av skogsråvara. När jag fick en fråga om slavarbete, som journalisten uttryckte det, svarade jag mot bakgrund av den kunskap som förmedlats från utrikesdepartementet och SIDA, att det inte fanns någonting som hade givit mig ett sådant intryck och att jag hade den mycket bestämda uppfattningen att projektet drevs efter de intentioner som Sverige och Vietnam har formulerat för hur arbetet skall bedrivas.

Anders Björck: En artikel i Dagens Nyheter ger en helt annan version av vad du har sagt. Du har alltså blivit totalt missförstådd, och du har inte dementerat det såvitt jag vet.

Roine Carlsson: Jag har inte för regel att dementera vad som kan vara missförstånd i tidningarna. Jag vill ägna min tid åt att försöka driva arbetet så effektivt som möjligt och vill inte ägna tiden åt att dementera uppgifter i tidningarna.

Anders Björck: Detta innebär alltså att ditt uttalande står fast. Det har icke dementerats, och det har väckt stor uppmärksamhet att en svensk regeringsledamot uppenbarligen tycker att det inte spelar någon roll ur svensk synpunkt om vietnameserna använder slavarbetskraft eller inte. Tycker du att det är en rimlig ordning?

Roine Carlsson: Att jag inte dementerar är inte detsamma som att jag instämmer i vad en journalist skrivit efter en presskonferens. Min reaktion var att jag under hela min vistelse i Vietnam inte fått det minsta intryck av att någonting sådant här skulle förekomma, och jag tycker inte att jag som

representant för den svenska regeringen skall kommentera obestyrkta påståenden av en journalist.

Anders Björck: Du vill inte dementera uppenbara felaktigheter – tror du inte att det kan få negativa konsekvenser bl. a. på det sättet att vietnameserna uppfattar det som ett carte blanche att eventuellt göra det som du tror inte förekommer, nämligen att använda tvångsrekryterad arbetskraft?

Roine Carlsson: Jag har inte alls det intrycket av vietnameserna.

Anders Björck: Vi har här en stenograf som skriver ner exakt vad du säger. Är det din uppfattning att vi under inga omständigheter kan acceptera att man i Bai Bang-projektet använder tvångsrekryterad arbetskraft?

Roine Carlsson: Man skall komma ihåg att Sverige har valt detta land för att genomföra ett omfattande biståndsprojekt. De diskussioner som har föregått projektet må ha prövat olika aspekter innan man valde ut det landet. Sedan ankommer det på både SIDA och vår ambassadör att tillse att intentionerna fullföljs. Jag vägrar kategoriskt att över huvud taget kommentera en obestyrkt uppgift av en journalist att det skulle förekomma slavarbete i Vietnam. Innan jag vill kommentera en sådan uppgift må det föreligga någon form av dokumentation. Det kravet har jag.

Anders Björck: Detta är ju inte några nya påståenden, utan rekryteringen har diskuterats tidigare. Togs frågan upp vid den genomgång med UD som du hade i förväg?

Roine Carlsson: Jag frågade UD om det hade inträffat någonting från det år då jag var där nere och till nu som hade ändrat situationen och arbetet i skogen, och jag fick det bestämda intrycket att så inte var fallet.

Anders Björck: Får jag ställa samma fråga till dig som till SIDA-chefen: Anser du att slavarbete i ett SIDA-projekt är en intern angelägenhet för mottagarlandet?

Roine Carlsson: Jag svarar återigen att den som gör ett påstående om att det skulle förekomma slavarbete får inför mig dokumentera att det finns en skäligen misstanke om detta. Jag kommenterar inte frågor som är av mer teoretisk natur. Jag kommenterar den situation som jag har upplevt och de intryck jag har fått från det land jag besökt.

Anders Björck: Du vill inte svara ja eller nej på frågan, om slavarbete är acceptabelt eller inte?

Roine Carlsson: Det är inte min uppgift att bedöma den saken.

Olle Svensson: Delar Roine Carlsson uppfattningen i det svar som lämnades på svenska regeringens vägnar av utrikesminister Bodström? Det var väl delgivet regeringen innan det lämnades?

Roine Carlsson: Ja visst.

Olle Svensson: Du står helt bakom det uttalande som gjordes av regeringens representant?

Roine Carlsson: Ja.

Elisabeth Fleetwood: Du påstår att artikeln lägger ord i din mun som du inte har uttalat. Hur stor betydelse anser du att pressen har för behandlingen av våra samhällsfrågor?

Roine Carlsson: Jag förstår inte frågan.

Elisabeth Fleetwood: Vi är alla medvetna om att pressen har stor betydelse i vårt samhälle. Du säger att du har blivit felciterad i den artikel som Anders Björck hänvisade till. Då frågar jag vilken inställning du har till pressen.

Jag är nämligen litet förvånad över att du tycker att man kan låta en sådan här sak bara passera. Hur stor respekt har du för samarbetet mellan pressen och samhällsorganen?

Roine Carlsson: Jag kan inte riktigt förstå vad det har att göra med den här situationen. Jag befinner mig där nere och tar del av ett projekt och argumenterar med projektledningen kring betydelsen för projektets framgång av en kontinuerlig tillförsel av råvara. Om sedan en journalist frågar mig om slavarbete tycker jag inte att jag behöver kommentera ett helt obestyrkt påstående, framför allt när jag befinner mig på ort och ställe. Fortfarande tar jag mig friheten att kräva innan jag kommenterar en så allvarlig fråga, att uppgifterna styrks på något sätt.

Elisabeth Fleetwood: Ju viktigare frågan är desto mer angeläget bör det väl vara att den som sitter inne med information bidrar till att allmänheten får en riktig uppfattning om sakförhållandet?

Roine Carlsson: När jag kom hem redovisade jag mina intryck från resan. Det här påståendet får stå i luften. Jag har inte i min hantering av frågan funnit minsta skäl för påståendet. Min information kommer från utrikesdepartementet och SIDA och projektledningen. Det tillsammans gav mig det

intryck jag har redogjort för. För att jag skall kommentera påståendet måste det finnas någon dokumentation som styrker det.

Bertil Fiskesjö: I anslutning till detta vill jag ställa frågan vad du anser att det är för skillnad mellan det påstående som journalisten har gjort i tidningsartikeln och det du skulle ha sagt och det du nyss har sagt här, nämligen att du inte tar ställning till om slavarbete får förekomma eller inte i biståndsländer.

Roine Carlsson: Jag var utsänd av regeringen för invigning av Bai Bang-projektet. Jag upprepar igen att det inte skulle vara rätt av mig att på en presskonferens svara ja eller nej på en sådan här fråga innan jag över huvud taget har den minsta dokumentation om förhållandena. Man måste också tänka på mottagarlandet när man tar ställning till en sådan fråga. Jag tycker inte det skulle vara lämpligt om jag vid en presskonferens kommenterade en fråga om slavarbete, när den inte är på minsta sätt styrkt.

Bertil Fiskesjö: Det var egentligen inte svar på min fråga, nämligen vad det var för skillnad mellan det av dig förnekade uttalandet och det uttalande du gjorde som svar på Anders Björcks senaste fråga. Enligt min uppfattning är det i grunden samma sak.

Karin Ahrlund: Du har talat om påståenden eller rykten som inte är bekräftade. Detta har ju slagits upp stort. Har regeringen gjort något för att ta reda på de verkliga förhållandena?

Diskussioner har ju förekommit i Vietnam när du var där. Frågade du då SIDA-folket eller ambassadören eller någon annan efteråt, när pressen inte var med?

Roine Carlsson: Ja, det gjorde jag, och jag fick återigen bekräftat att de hade inga informationer om att något sådant skulle förekomma.

Karin Ahrlund: Har det hänt någonting här hemma?

Roine Carlsson: Här hemma har utrikesministern svarat på en fråga i riksdagen.

Olle Svensson: Du ställer dig bakom det svar som regeringen har lämnat?

Roine Carlsson: Ja.

Olle Svensson: Frågestunden är avslutad. Jag ber att få tacka för svaren som har lämnats och som ger ett underlag för den fortsatta bedömningen av frågan.

RIKSDAGEN
FINANSUTSKOTTET

Utdrag ur
PROTOKOLL 1981/82:47 (8 bil.)
 Sammanträdesdag: 1982-06-01

 § 47.2

Anmäls från socialutskottet inkommet protokollsutdrag (1981/82:28.8) med underrättelse om att regeringen i regleringsbrev den 11 juni 1981 gjort vissa ändringar i fördelningen av anslag beslutade av riksdagen (bilaga 2).

Protokollsutdrag
 från SoU

Beslutar utskottet överlämna protokollsutdraget till konstitutionsutskottet.

Denna paragraf förklaras omedelbart justerad.

 Vid protokollet:

Gerd Håkanson

Justeras:

Eric Enlund

RIKSDAGEN
SOCIALUTSKOTTETUtdrag ur
PROTOKOLL 1981/82:28
Sammanträdesdag: 1982-04-22---
8 §

Utskottet beslutade att finansutskottet genom utdrag ur detta protokoll skulle underrättas om följande.

För innevarande budgetår har riksdagen på femte huvudtiteln under anslag J 9. Upplysning och information på alkoholområdet anvisat 20 850 000 kr. (prop. 1980/81:100 bil. 8, SoU 20, rskr. 213). Av detta belopp har regeringen i regleringsbrev den 11 juni 1981 uppfört 2 500 000 kr. under ett annat anslag, nämligen anslaget J 6. Bidrag till alkoholpolikliniker och vårdcentraler m. m. (se regleringsbrevet samt prop. 1981/82:100 bil. 8 s. 211). Beloppet har under anslag J 6 upptagits som en post, vilken är avsedd för utvecklingsarbete med samverkan mellan sjuk- och socialvård enligt förslag av samordningsorganet för alkoholfrågor (SAMO). I detta avseende står regleringsbrevet i överensstämmelse med riksdagens beslut.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Granskningsarbetets omfattning och inriktning	1
Översiktlig redovisning av regeringsprotokollens innehåll m. m.	2
Utskottets granskning	3
1. Regeringsskiftet 1982	3
2. Regeringens sammansättning och regeringskansliets organisa- tion, m. m.	5
3. Remisser till lagrådet	8
4. Regeringens handläggning av utlänningslagstiftningen	10
5. Propositionsavlämnandet	13
6. Kärnvapenfri zon i Europa	14
7. Ubåtsincidenten i Hårsfjärden	17
8. Fyren Märket	23
9. Vapenexport till USA (DIVAD)	24
10. Utförsel av använt kärnbränsle	25
11. Vissa frågor rörande den statliga affärsverksamheten	26
12. Beslut om devalvering 1982	33
13. Vissa frågor rörande den ekonomiska uppgörelsen i samband med bildandet av Svenskt Stål AB (SSAB), m. m.	36
14. Serafimerlasarettets portalbyggnader	37
15. Regeringens handläggning av de s. k. blockbetygen	39
16. Regeringens kontroll av säkerhetspolisens verksamhet	41
17. Regeringens handläggning av vissa ärenden om undantag från tätbebyggelse	41
18. Arbetskraft till biståndsprojektet Bai Bang	43
19. Övriga frågor	
a) Vissa regleringsbrev för budgetåret 1981/82	44
b) Ändring av belopp i budgetpropositionen genom rättelseblad .	44
Reservationer	47
Särskilda yttranden	55

Bilagedel

1A.	Regeringsärenden år 1981	58
1B.	Regeringsärenden år 1982	59
2.	PM Regeringsskiftet i oktober 1982, upprättad av riksdagsdirektören Sune K. Johansson	60
3A.	Förordnande enligt 7 kap. 5 § RF (i kraft den 28 februari 1982)	63
3B.	Antalet statssekreterare, informationssekreterare, politiskt sakkunniga och riksdagsledamöter i regeringskansliet före och efter regeringsskiftet 1982	66
4A.	PM om remisser till lagrådet i 1982 års propositioner	67
4B.	PM angående förfarandet vid lagrådsgranskningen	80
5.	PM Regeringens handläggning av utlänningsärenden	90
6A.	Utfrågning av statsminister Olof Palme	103
6B.	Utfrågning av utrikesminister Lennart Bodström	121
6C.	Utfrågning av ambassadör Lennart Eckerberg	137
6D-	PM och vissa handlingar rörande kärnvapenfri zon	148
6M		
7.	Utfrågning av ambassadör Sven Hirdman	164
8.	Utfrågning av förre handelsministern Björn Molin	172
9.	PM angående tillstånd att utföra använt kärnbränsle	176
10A.	PM angående regeringens möjligheter att utöva tillsyn över statliga företag och myndigheter med affärsdrivande befogenheter	192
10B.	Utfrågning av statsrådet Roine Carlsson	213
10C.	Utfrågning av direktör Sven Östling	224
10D.	Utfrågning av departementsrådet Nore Sundberg	236
10E.	Utfrågning av förre industriministern Nils G. Åsling	246
10F.	Utfrågning av direktör Per Sköld	259
10G.	Utfrågning av förre landshövdingen Mats Lemne	275
11A.	Uppgifter från statsrådsberedningen	285
11B.	Utfrågning av finansminister Kjell-Olof Feldt	286
12.	PM angående vissa frågor rörande den ekonomiska uppgörelsen i samband med bildandet av SSAB, m. m.	291
13A.	PM angående regeringens handläggning av de s. k. blockbetygen	300
13B.	Utfrågning av förra statsrådet Ulla Tillander	307
14.	PM angående kontroll av säkerhetspolisens verksamhet, m. m.	317
15.	PM angående regeringens handläggning av vissa ärenden om undantag från tätbebyggelseförbud	320
16A.	Utfrågning av generaldirektör Anders Forsse, SIDA	325
16B.	Utfrågning av statsrådet Roine Carlsson	334

17A. PU från finansutskottet	339
17B. PU från socialutskottet	340

Förteckning i kronologisk ordning av utfrågningar i följande frågor:

<i>Kärnvapenfri zon i Europa</i>	<i>bil. nr.</i>	<i>sid.</i>
Lennart Eckerberg-12 april	6C	137
Lennart Bodström-13 april	6B	121
Olof Palme-14 april	6A	103

Vissa frågor rörande den statliga affärsverksamheten

	<i>bil. nr.</i>	<i>sid</i>
Sven Östling - 7 april	10C	224
Nore Sundberg - 14 april	10D	236
Roine Carlsson - 19 april	10B	213
Per Sköld - 19 april	10F	259
Mats Lemne - 21 april	10G	275
Nils G. Åsling - 21 april	10E	246

